

2 0 1 5

K O R O Š K I
K O L E D A R

Knjižni dar Slovenske prosvetne zveze

UREDILA: IRENA DESTOVNIK

FOTOGRAFIJE NA OVITKU IN V KOLEDARSKEM DELU:
ANDREJ BLATNIK

KOROŠKI KOLEDAR 2015

JE IZŠEL S PODPORO URADA VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE
ZA SLOVENCE V ZAMEJSTVU IN PO SVETU

IZDALA: SLOVENSKA PROSVETNA ZVEZA
ZALOŽILA: ZALOŽBA DRAVA V CELOVCU
OBLIKOVANJE IN TISK: DRAVA PRINT GMBH

VSI: A-9020 KLAGENFURT/CELOVEC

© SPZ. VSE PRAVICE PRIDRŽANE
ISBN 978-3-85435-747-6

KOROŠKI KOLEDAR 2015

JANUAR

1	ČE	novo leto	A SI	1
2	PE	Makarij		
3	SO	Genovefa		
4	NE	Angela		
5	PO	Simeon	☺	
6	TO	sv. 3 kralji	A	
7	SR	Zdravko		2
8	ČE	Severin		
9	PE	Julijana		
10	SO	Gregor		
11	NE	Pavlin		
12	PO	Tatjana		
13	TO	Veronika	☾	
14	SR	Srečko		3
15	ČE	Pavel		
16	PE	Marcel		
17	SO	Anton		
18	NE	Marjetka		
19	PO	Marij		
20	TO	Boštjan	☹	
21	SR	Neža		4
22	ČE	Vincenc		
23	PE	Rajko		
24	SO	Felicijan		
25	NE	Darko		
26	PO	Pavla		
27	TO	Janez	☾	
28	SR	Peter		5
29	ČE	Valerij		
30	PE	Martina		
31	SO	Janez		

FEBRUAR

1	NE	Ignac		
2	PO	svečnica		
3	TO	Blaž		
4	SR	Andrej		6
5	ČE	Agata	☺	
6	PE	Rotija		
7	SO	Egidij		
8	NE	Prešernov dan	SI	
9	PO	Polona		
10	TO	Viljem		
11	SR	Marija		7
12	ČE	Damjan	☾	
13	PE	Gregorij		
14	SO	Zdravko		
15	NE	Jurka		
16	PO	Julijana		
17	TO	pustni torek		
18	SR	pepelnica	☹	
19	ČE	Konrad		8
20	PE	Leon		
21	SO	Irena		
22	NE	Marjeta		
23	PO	Marta		
24	TO	Matija		
25	SR	Sergij	☾	
26	ČE	Aleksander		9
27	PE	Gabrijel		
28	SO	Leander		

MAREC

1	NE	Albin	
2	PO	Janja	
3	TO	Marin	
4	SR	Kazimir	10
5	ČE	Gerda	☹️
6	PE	Nika	
7	SO	Tomaž	
8	NE	dan žena	
9	PO	Frančiška	
10	TO	Viktor	
11	SR	Krištof	11
12	ČE	Gregor	
13	PE	Kristina	🌙
14	SO	Matilda	
15	NE	Klemen	
16	PO	Hilarij	
17	TO	Jerica	
18	SR	Ciril	12
19	ČE	Jožef	
20	PE	Srečko	☹️
21	SO	Benedikt	
22	NE	Vasilij	
23	PO	Oton	
24	TO	Katarina	
25	SR	Minka	13
26	ČE	Emanuel	
27	PE	Rupert	🌙
28	SO	Bojan	
29	NE	cvetna nedelja	
30	PO	Bogo	
31	TO	Benjamin	

APRIL

1	SR	Hugo	14
2	ČE	Frančišek	
3	PE	Ljuba	
4	SO	Izidor	☹️
5	NE	velika noč A SI	
6	PO	velikon. pon. A SI	
7	TO	Darko	
8	SR	Albert	15
9	ČE	Tomaž	
10	PE	Janez	
11	SO	Stanko	
12	NE	Julij	🌙
13	PO	Ida	
14	TO	Justin	
15	SR	Helena	16
16	ČE	Bernarda	
17	PE	Rudi	
18	SO	Konrad	☹️
19	NE	Leon	
20	PO	Neža	
21	TO	Simeon	
22	SR	Leonida	17
23	ČE	Vojko	
25	SO	Marko	🌙
26	NE	Marcel	
27	PO	dan upora proti okupatorju SI	
28	TO	Pavel	
29	SR	Peter	18
30	ČE	Katarina	

MAJ

- 1 PE praznik dela** A SI
2 SO praznik dela SI
3 NE Filip in Jakob
4 PO Florijan ☺
5 TO Angel
6 SR Janez 19
7 ČE Stanko
8 PE Miha
9 SO Vinko
10 NE materinski dan
11 PO Žiga 🌙
12 TO Pankracij
13 SR Servacij 20
14 ČE vnebohod A
15 PE Zofka
16 SO Janez
17 NE Bernard
18 PO Erik ☹
19 TO Ivo
20 SR Bernard 21
21 ČE Feliks
22 PE Milan
23 SO Željko
24 NE binkošti A SI
25 PO binkoštni pon. A 🌙
26 TO Zdenko
27 SR Auguštín 22
28 ČE Viljem
29 PE Magdalena
30 SO Ivana
31 NE Angela

JUNIJ

- 1 PO Fortunat
2 TO Erazem ☺
3 SR Pavla 23
4 ČE rešnje telo A
5 PE Valerija
6 SO Norbert
7 NE Robert
8 PO Medard
9 TO Primož 🌙
10 SR Marjeta 24
11 ČE Srečko
12 PE Janez
13 SO Anton
14 NE Vasilij
15 PO Vid
16 TO Beno ☹
17 SR Dolfe 25
18 ČE Marko
19 PE Julijana
20 SO Siverij
21 NE Alojz
22 PO Ahac
23 TO Zeno 26
24 SR Janez 🌙
25 ČE dan državnosti SI
26 PE Stojan
27 SO Ema
28 NE Hotimir
29 PO Peter in Pavel
30 TO Emilija

JULIJ

1	SR	Bogoslav	27
2	ČE	Marija	☺
3	PE	Tomaž	
4	SO	Urh	
5	NE	Ciril in Metod	
6	PO	Bogomil	
7	TO	Vilibald	
8	SR	Evgen	🌙
9	ČE	Veronika	28
10	PE	Ljuba	
11	SO	Olga	
12	NE	Mohor	
13	PO	Henrik	
14	TO	Kamil	
15	SR	Vladimir	29
16	ČE	Marija	☹
17	PE	Aleš	
18	SO	Miroslav	
19	NE	Vincenec	
20	PO	Marjeta	
21	TO	Danilo	
22	SR	Majda	30
23	ČE	Branislav	
24	PE	Kristina	🌙
25	SO	Jakob	
26	NE	Ana	
27	PO	Sergij	
28	TO	Zmago	
29	SR	Marta	31
30	ČE	Julita	
31	PE	Ignac	☺

AVGUST

1	SO	Peter	
2	NE	Štefan	
3	PO	Lidija	
4	TO	Dominik	
5	SR	Ožbalt	32
6	ČE	Ljubo	
7	PE	Kajetan	🌙
8	SO	Miran	
9	NE	Jaroslav	
10	PO	Lovrenc	
11	TO	Suzana	
12	SR	Klara	33
13	ČE	Lilijana	
14	PE	Demetrij	☹
15	SO	Marijino vneb.	A SI
16	NE	Rok	
17	PO	Pavel	
18	TO	Helena	
19	SR	Ludvik	34
20	ČE	Bernard	
21	PE	Ivana	
22	SO	Timotej	🌙
23	NE	Filip	
24	PO	Jernej	
25	TO	Ludvik	
26	SR	Viktor	35
27	ČE	Monika	
28	PE	Avguštin	
29	SO	Janez	☺
30	NE	Roza	
31	PO	Rajko	

SEPTEMBER

1	TO	Tilen	
2	SR	Štefan	36
3	ČE	Dora	
4	PE	Rozalija	
5	SO	Lovrenc	☾
6	NE	Zaharija	
7	PO	Regina	
8	TO	Marija	
9	SR	Peter	37
10	ČE	Nikolaj	
11	PE	Erna	
12	SO	Gvido	
13	NE	Filip	☹
14	PO	Rastko	
15	TO	Nikodem	
16	SR	Ljudmila	38
17	ČE	Lambert	
18	PE	Irena	
19	SO	Suzana	
20	NE	Svetlana	
21	PO	Matevž	☾
22	TO	Mavricij	
23	SR	Helena	39
24	ČE	Nada	
25	PE	Zlata	
26	SO	Kozma in Damijan	
27	NE	Vincenc	
28	PO	Venčeslav	☹
29	TO	Mihael	
30	SR	Sonja	40

OKTOBER

1	ČE	Julija	
2	PE	Bogumil	
3	SO	Terezija	
4	NE	Frančišek	☾
5	PO	Marcel	
6	TO	Vera	
7	SR	Marko	41
8	ČE	Brigita	
9	PE	Abraham	
10	SO	Daniel	
11	NE	Milan	
12	PO	Maks	
13	TO	Edvard	☹
14	SR	Veselko	42
15	ČE	Terezija	
16	PE	Jadvisa	
17	SO	Marjeta	
18	NE	Luka	
19	PO	Etbin	
20	TO	Irena	
21	SR	Urška	☾
22	ČE	Kordula	43
23	PE	Severin	
24	SO	Rafael	
25	NE	Darja	
26	PO	nacionalni praz. A	
27	TO	Sabina	
28	SR	Simeon	☹
29	ČE	Narcis	44
30	PE	Alfonz	
31	SO	dan reformacije SI	

NOVEMBER

1	NE vsi sveti A SI	
2	PO verne duše	
3	TO Silva	🌙
4	SR Karel	45
5	ČE Elizabeta	
6	PE Lenart	
7	SO Engelbert	
8	NE Bogomir	
9	PO Teodor	
10	TO Andrej	
11	SR Martin	☹️
12	ČE Emil	46
13	PE Stanislav	
14	SO Nikolaj	
15	NE Leopold	
16	PO Jerica	
17	TO Gregor	🌙
18	SR Odon	47
19	ČE Elizabeta	
20	PE Srečko	
21	SO Marija	
22	NE Cecilija	
23	PO Klemen	
24	TO Janez	
25	SR Katarina	☹️
26	ČE Konrad	48
27	PE Virgil	
28	SO Jakob	
29	NE Radivoj	
30	PO Andrej	

DECEMBER

1	TO Marijan	
2	SR Bibijana	49
3	ČE Franc	🌙
4	PE Barbara	
5	SO Sava	
6	NE Miklavž	
7	PO Ambrož	
8	TO brezmad. spoč A	
9	SR Velerija	50
10	ČE Smiljan	
11	PE Danijel	☹️
12	SO Aljoša	
13	NE Lucija	
14	PO Dušan	
15	TO Kristina	
16	SR Albina	51
17	ČE Lazar	
18	PE Teo	🌙
19	SO Urban	
20	NE Evgen	
21	PO Tomaž	
22	TO Mitja	
23	SR Viktorija	52
24	ČE Adam in Eva	
25	PE božič A SI	☹️
26	SO Stefan A/ dan samostojnosti SI	
27	NE Janez	
28	PO Nedolžni otročiči	
29	TO Tomaž	
30	SR David	1
31	ČE Silvester	

FOTOGRAF ANDREJ BLATNIK

Andrej Blatnik, rojen leta 1963 v Ljubljani, svobodni kulturni delavec s področja fotografije, je po končani gimnaziji študiral na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo, med letoma 1991 in 1994 pa oblikovanje in moderno umetnost na britanski Open University. Od leta 1991 se ukvarja s profesionalno, od leta 2000 tudi z reportažno fotografijo. Objavlja v uveljavljenih domačih in mednarodnih revijah: *Ambient, Viva, Albert, Cosmopolitan, Playboy, Elle, Gea, Atelje, Adria Airways In-Flight Magazine, Pri nas doma, Jana, Mama, Otrok in družina, Vrt-nar, Rože in vrt, Kmečki glas, Življenje in tehnika, Zvon* in v prilogah revij *Objektiv, Polet, Ona ...* Z njegovimi fotografijami so opremljene številne knjige: učbeniki, priročniki, monografije, leposlovne knjige in zborniki.

Leta 2002 je v sklopu mednarodnega projekta All about salt, v katerem je sodeloval tudi Solinarski muzej iz Sečovelj, v Mestni galeriji Piran pripravil prvo samostojno razstavo z naslovom *Cum grano salis*. Decembra 2003 je s srebrokovačem, restavratorjem kovin in zlatarskim mojstrom Christophom Steidlom Porento v Narodni galeriji v Ljubljani pripravil razstavo *Prostor čutov*. Maja 2004 je na gradu Pod-sreda, leta 2007 pa še na Institutu Jožefa Štefana v Ljubljani, razstavil serijo fotografij Sečoveljskih solin z naslovom *Podobe male svobode*. Leta 2006 je na Festivalu rdečih revirjev prvič razstavil tri portrete marionet, leta 2009 pa v Cankarjevem domu v Ljubljani serijo fotografij *Knapovske marionete*: serija je od takrat del stalne muzejske zbirke v Hrastniku.

Da bi Slovence, ki živijo na bolj oddaljenih območjih v Avstriji, Italiji in na Madžarskem, in njihove posebnosti, težave in prednosti predstavil širši slovenski javnosti in tako spodbudil bogatejši kulturni dialog med »zamejstvom« in matično državo, od leta 2009 fotografira tudi v Porabju, Ziljski dolini, Čabranskem kotu, Rabeljski dolini ... Fotoreportaže iz naštetih krajev je objavil v *Adria In Flyght Magazin*u, v *Slovenija Danes* in prilogi *Polet*. Fotografije teh krajev je razstavil tudi v Monoštru na Madžarskem, v Pleščah na Hrvaškem in na Bistrici na Zilji.

UVOD

V *Koroškem koledarju 2015* objavljamo 15 avtorskih prispevkov, tri intervjuje in sedem govorov s partizanskih spominskih proslav.

Intervju z Gustavom Janušem in članki Teodorja Domeja, Bernarde Županek, Jerneje Jezernik in Franceske Žumer so namenjeni obletnicam – ljudi, dogodkov, delovanj. S slikarjem in pesnikom Gustavom Janušem sem se pogovarjala ob njegovi 75-letnici. Teodor Domej je svoj članek, v katerem piše o kmečkih uporih na Koroškem, posvetil 500-letnici slovenskega kmečkega upora. V letih 2014 in 2015 je slovenska prestolnica v znamenju dvatisočletnice Emone, rimske predhodnice Ljubljane. O njenem nastanku, zgodovini in sledih piše Bernarda Županek, arheologinja iz ljubljanskega mestnega muzeja. Dvajsetletnico praznujejo tudi literarni tabori, ki jih od leta 1994 pripravljajo učiteljice in učitelj iz Vetrinja, Borovelj in Ljubljane. Članek s kronološkim pregledom dogajanja je pripravila Francesca Žumer iz Ljubljane, podatke o večletnem druženju pa bogatijo vtisi dveh nekdanjih udeleženk, trije spisi in fotografije.

Članek Jerneje Jezernik, ki ga je napisala ob stoletnici odprtja Panamskega prekopa, je namenjen predvsem Celjanki, svetovni popotnici Almi M. Karlin, ki smo ji v *Koroškem koledarju 2012* in 2013 že posvetili dva članka. Članek Alma M. Karlin, prva gospodična tolmač v Panami namreč lahko hkrati umestimo med članke o zanimivih in premalo cenjenih uspešnih slovenskih ženskih ustvarjalkah, ki jih objavljamo že nekaj let. Na to temo smo uspeli pridobiti še en članek: Mira Delavec Touhami, doktorica literanih ved in prava, je kar dvanajst let svojega življenja posvetila delu in življenju Josipine Urbančič Turnograjske, prve slovenske pesnice, pisateljice in skladateljice, ki je živela med letoma 1833 in 1854.

Kulturnemu izročilu, jezikoslovju in rabi avtobiografskih zapisov in dokumentov so namenjeni članki Manje Gorinšek, Iztoka Iliča, Bojana Ilije Schnabla, Avgušтина Malleja in Anje Dular. Manja Gorinšek, raziskovalka slovstvene folklore, piše o otroškem jeziku in ohranjanju slovenskega kulturnega izročila na Koroškem, in to zimske šege tepežni dan, ki se praznuje 28. decembra. Publicist in prevajalec Iztok Ilič piše o obujanju stare ljudske šege Marija išče prenočišče. Seznani nas, kako šego obujajo Slovenci v Sloveniji, Italiji in Avstriji. Bojan

Ilija Schnabl je pripravil dva članka. V prvem opisuje nekaj ključnih jezikoslovnih pojmov – materinščino, narečje in sociolekt – ki so po njegovem relevantni za družbeni diskurz na avstrijskem Koroškem. V drugem članku se posveča ledinskim imenom v Šenttomažu pri Celovcu in okolici, saj po njegovem ledinska imena pomagajo razumeti lokalno zgodovino. Čeprav se zgodovinarji avtobiografskih zapisov in dokumentov lotevajo z določeno skepso, je Avguštin Malle prav te, namreč pisma, ki jih hrani Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu, uporabil za svoj članek, s katerim je dopolnil avtobiografsko pripoved Tomaža Holmarja. Anja Dular, rojena Zwitter, je s pomočjo zapuščine svoje matere, predvsem pisem in fotografij, in časopisnih člankov pripravila prispevek, ki ga je nasloвила Naši skavti v slovenskem Korošanu.

Članke o t. i. manjšinski problematiki so prispevali Danijel Grafenauer, Wilfried Graf, Marjan Sturm, Jan Brousek in Susanne Weitlaner, intervjuvanki Luigia Negro in Katalin Munda Hirnök pa sta spregovorili o Slovencih v Reziji in porabskih Slovencih. Danijel Grafenauer je v članku Stiki koroških Slovencev s Slovenci po svetu opisal, kako so koroški Slovenci poskušali opozoriti širšo javnost na krivice s področja manjšinskega varstva. Wilfried Graf, Marjan Sturm in Jan Brousek v članku Politika nasilja – politika sprave pišejo o nujnosti razločevanja med pojmom pravičnost in pravica in rabe alternativnih rešitev pri razreševanju konfliktov z emocionalnim ozadjem. Susanne Weitlaner je svoj članek posvetila Slovenski čitalnici v Gradcu. Luigia Negro je v intervjuju spregovorila o ozadju zanikanja, da rezijansko narečje spada v primorsko narečno skupino in drugih posebnostih Rezijanov. Katalin Munda Hirnök pa je pripovedovala o dolgo zamolčani temi o madžarskih gulagih, kamor so bili pregnani tudi številni porabski Slovenci.

Svoje govore s partizanskih spominskih proslav, ki sta jih pripravila Zveza koroških partizanov in prijateljev pritifašističnega odpora in Društvo Memorial Kärnten-Koroška, so prispevali zgodovinar Boris Gombač iz Trsta, novinar in publicist Ivo Jevnikar, prav tako iz Trsta, zgodovinar Danijel Grafenauer iz Maribora, Alfred Kohlbacher, socialdemokratski borec za svobodo z Dunaja, Jože Pirjevec, zgodovinar iz Trsta, Božo Hartmann, podpredsednik SPZ iz Škocjana, in Marta Ivašič, profesorica zgodovine in filozofije iz Trsta, ki jo je srečanje na Komlju spodbudilo še k pisanju članka Za nas čas gre.

Na koncu objavljamo pregled slovenskega gledališkega dogajanja na Koroškem za sezono 2013/14, ki ga je pripravil Andrej Leben z graške univerze.

CEL SVET V OREHOVI LUPINI

Z Gustavom Janušem, ki je 19. septembra praznoval 75. rojstni dan, sem se pogovarjala na njegovem domu na Breznici pri Šentjakobu v Rožu. Preden je začel pripovedovati o sebi, je tudi meni zastavil nekaj vprašanj; rad ve, s kom se pogovarja. Duhovit in iskriv sogovornik, slikar in pesnik, ki je vesel svojega uspeha, še vedno pa se sprašuje, kdaj je nekaj umetnost, kdaj pa ne, mi je pripovedoval o svojem otroštvu, šolanju, slikanju in pesnikovanju. Mimogrede pa še o marsičem drugem.

Pogovor sva začela z razmišljanjem o veri: »Moja generacija je bila vzgojena v veri, tako da sem tudi sam sprogramiran tako, da to ploščo ›kompjuter‹ v moji glavi včasih še zavrti. Najbrž tisti, ki niso bili tako vzgojeni, teh težav nimajo. Vedno me je zanimalo, kako živijo, če jih je prav tako strah posledic tistih svojih dejanj, ki niso skladne z desetimi božjimi zapovedmi.« Strinjava se, da se božje zapovedi nanašajo na splošne človekove vrednote, so temelj medljudskih odnosov, le da ob njihovem neupoštevanju nevernika ni strah, da bo grešil, ga pa njegov nadjaz pred neetičnimi dejanji varuje tako, da mu povzroča slabo vest in občutke krivde. Med razmišljanjem o veri se spomni, da je bil kot mlad študent bogoslovja tudi sam nekakšen »mali fundamentalist« in doda: »Takrat sem bil prepričan, da je vera vse, kar me zanima. Človek pa se z leti spremeni in – vsaj nekateri – postane pametnejši.«

Gustav Januš je izšel iz zelo skromnih razmer. Njegov oče, rojen leta 1890 v Tržiču, bi moral leta 1918 kot žandar oditi na Hrvaško. Ker tega ni želel, je pobegnil na avstrijsko stran in tam delal kot gozdni delavec. V Selah je spoznal svojo bodočo ženo, kmečko hčerko in šiviljo Ano Oraže. Ob poroki je bila nevesta stara 38, ženin pa 48 let. Gustav Januš je njun prvi otrok; po dveh letih je dobil še sestro. O njunih življenjih ne ve prav veliko, od doma je odšel že z dvanajstimi leti, mama je umrla, ko je imel 26 let, po dve letih pa še oče. Mama je pokopana v Selah, oče pa v Svečah, kamor se je po ženini smrti preselil k hčerki.

Doma niso imeli radia, prvo nemško besedo je slišal kot šestletni deček. Šest let je obiskoval enorazredno utrakvistično šolo na Bajtišah, kjer je en učitelj poučeval 42 otrok na vseh stopnjah, od prve do osme. Učitelj, kočevski Nmec, slovensko ni znal in je z učenci govoril

samo nemško. Domači župnik Vavti v Selah je opazil bistrega dečka in mu, kot se je to na Koroškem zgodilo s prenekaterim bistrim otrokom, ki brez podpore Cerkev šolanja ne bi mogel nadaljevati, omogočil, da je po uspešno opravljenem sprejemnem izpitu z dvanajstimi leti odšel v malo semenišču na Plešivcu. Njegovo šolanje je plačeval župnik Vavti.

V smehu doda: »Najbrž bom prišel v nebesa, za seboj imam približno tri tisoč maš.« Na svoj značilni način z nasmehom reče, da če bi spila kozarec vina, bi nazdravil tako na Katoliško cerkev kot na socialistično stranko. Obema je hvaležen: Katoliški cerkvi zato, ker ga je poslala na Plešivec, socializmu pa, ker je tudi siromakom omogočil pridobiti nekaj malega premoženja. »In, pomislite, celo kolač imamo na mizi ...« Nadaljuje, da za večjo enakost med ljudmi ni poskrbela Cerkev, zanjo smo lahko hvaležni drugim humanističnim gibanjem. Tudi nekatere komunistične ideje so zmanjšale nekdanjo neenakost, prav tako pa so prispevale k utrjevanju slovenstva. »Jaz občudujem Slovenijo, ki je iz nekdanje dežele s pretežno kmečkim ljudstvom napredovala v moderno nacijo z razvitim knjižnim jezikom. Kot pravi Peter Handke, je vedno živela pod tujo oblastjo in nikoli ni imela svojih kraljev.«

Na Plešivcu so ob nemščini kot učnem jeziku slovenščino štiri ure tedensko poslušali le kot izbirni predmet. »Ob nedeljah dopoldne je k nam prihajal neki kanonik, s katerim smo govorili slovensko, slovenski dijaki pa smo izdajali tudi svoje glasilo *Kres*. Med seboj smo govorili slovensko, kadar se nam je pridružil kdo, ki slovensko ni znal, smo takoj spregovorili nemško. Pri slovenščini smo obravnavali predvsem literaturo, nismo pa se naučili dovolj besed za vsakdanjo rabo.«

Po maturi v malem semenišču je v Celovcu eno leto študiral bogoslovje. »Dokler smo se učili logiko, je še šlo, ko pa smo začeli proučevati dokaze o božjem bivanju, me to ni več zanimalo. Selskega župnika Vavtija zelo cenim, ko sem izstopil iz bogoslovja, mi je rekel, da sem imel prav. »V mojem razredu na Plešivcu nas je bilo na začetku šolanja 42, 18 nas je maturiralo, deset nas je šlo v bogoslovje, med njimi je danes sedem duhovnikov.«

Ko je izstopil iz bogoslovja, je na Koroškem primanjkovalo učiteljev. Bil je eden od maturantov, ki so jih takrat poslali na enoletni učiteljski tečaj. Po opravljenem tečaju je Gustav Januš najprej poučeval na ljudskih šolah na Krčanjah, v Pliberku in Bekštanju, 27 let, do upokojitve leta 1998, pa je na glavni šoli v Šentjakobu v Rožu poučeval slovenščino, risanje, fiziko in kemijo.

Ker razmere v šolstvu dobra pozna, nadaljuje, da se je v zadnjih letih hkrati ob vseh izboljšavah marsikaj tudi poslabšalo, in to zato, ker

starši doma z otroki ne govorijo več slovensko. Na Breznici pozna samo še eno tako družino. Doda, da si prav zdaj v Avstriji prizadevajo za podobno ureditev šolstva, kot jo poznamo v Sloveniji, kjer se vsi učenci skupaj šolajo osem let. Ideji o ukinitvi nižje gimnazije in ureditvi tako imenovane nove srednje šole se upira predvsem avstrijska ljudska stranka, ki ji ustreza manj socialno urejena družba.

Čeprav je bila nemščina zanj dolgo le uradni jezik, mu je z leti postala bližja, tako da zdaj zlahka prehaja iz enega jezika v drugega. »Še

Gustav Januš,
Breznica, 6. 10. 2014.
Foto: Irena Destovnik

vedno pa mislim, da je domači jezik predvsem zadeva srca in je bil zame vedno pomembnejši.« Z nasmehom doda, da se v tem jeziku vendarle tudi moli. Pesmi vedno napiše v slovenščini, nekatere prevede tudi v nemščino. Po njegovem mnenju prevodi v nemščino slovensko literaturo nekako zgostijo. Jezik Ivana Cankarja, denimo, v nemščini izgubi svojo poetičnost, ki jo ima v izvirniku. »Ne rečejo zastoj, da če hočeš nekega literarnega ustvarjalca popolnoma razumeti, se moraš naučiti jezik, v katerem ta piše in tekste brati v izvirniku. Vedno sem rekel, da bi morali pisatelji pisati tako, kot je napisano *Sveto pismo*, ki je v vseh jezikih, v katere je prevedeno, brezhibno in ne izgubi svoje vrednosti.« V roke vzame knjigo svojih pesmi z naslovom *Metulj / Der Schmetterling / La farfalla / The butterfly*, v kateri so leta 1999 pri Mohorjevi izšle njegove pesmi v štirih jezikih. Kot dokaz prebere slovenski verz *Rad bi bil ostal doma ...*, ki zveni precej bolj poe-

tično kot v nemščini *Gern werde ich zu Hause gebliben*. »Kateri jezik ti je bližje, je najbrž odvisno od tega, v katerem jeziku si odraščal. Sam sem odraščal enojezično. Razumem pa, da mlajši koroški ustvarjalci, ki so odraščali dvojezično, brez težav pišejo tudi v nemškem jeziku.«

Svoje prve pesmi je objavil že na Plešivcu, v glasilu slovenskih dijakov *Kres*. Ko sta Florjan Lipuš in Erik Prunč leta 1960 ustanovila *mladje*, je najprej prispeval nekaj ilustracij, pozneje tudi pesmi. Kot član uredniškega odbora je bil odgovoren za liriko. Leta 1978 mu je Kajetan Kovič, urednik pri Državni založbi, ki je njegove pesmi prebiral v *mladju*, predlagal izdajo pesniške zbirke. Prva pesniška zbirka Gustava Januša z naslovom *P(e)s(m)i* je tako leta 1978 izšla v Sloveniji pri Državni založbi.¹ Na vprašanje, če je kdaj pisal prozo, odgovori z mislijo nemškega pisatelja Thomasa Manna, ki je občudoval lirike, ker znajo stisniti cel svet v orehovo lupino.

Peter Handke je v Salzburgu začel prebirati Januševe pesmi in jih prevajati v nemščino. Ponudil jih je nemški založbi Suhrkamp, pri kateri je v njegovem prevodu izšla prva Januševa zbirka v nemščini, *Gedichte: 1962–1983*. Zanj je leta 1984 v Avignonu prejel Petrarcovo nagrado.² S Petrom Handkejem sta se spoznala že na Plešivcu, kamor je Handke prišel leto za njim. »Nemščino naju je poučeval isti učitelj. Handke je že takrat dobro pisal, zato je učitelj v mojem razredu včasih prebral kakšen njegov spis. Spominjam se, da se je vedno naokoli sprehajal s knjigami pod pazduho. Druži naju tudi to, da oba izhajava iz bolj siromašnih družin; tako kot mene so tudi njega poslali na Plešivec, da bi postal duhovnik.«

Pravi, da je z literaturo vedno križ in v svoje razmišljanje začne vpletati misli o slikarstvu, ki se mu v zadnjem času posveča bolj kot pesnikovanju. »Pri slikanju ni treba razmišljati o jeziku: na sliki vsak vidi, kar vidi, podobno kot v glasbi. Jezik vedno povzroča težave, vsi radikalizmi, tako nacionalni kot verski, povzročajo medsebojne napetosti in vojne. Tudi zato imam raje slikarstvo kot pesnikovanje.« Nadaljuje, da je nemški pesnik Friedrich Hölderlin že pred dvema stoletjema omenjal *pesnika v tem bornem času*, kljub temu pa je menil, da vse, kar ostane, ustvarijo prav pesniki. Vskoči s pripombo, da je slišal,

1 Pesniške zbirke: 1978: *P(e)s(m)i*, Državna založba; 1983: *Pesmi*, Mohorjeva; 1983: *Gedichte: 1962–1983*, Suhrkamp; 1985: *Pesmi / Gedichte / Poesiis*; 1988: *Ko bom prekoračil besedo / Wenn ich das Wort überschreite*, Residenz; 1990: *Sredi stavka / Mitten im Satz*, Residenz; 1998: *Krog je zdaj moje okno / Der Kreis ist jetzt mein Fenster*, Residenz; 1999: *Metulj / Der Schmetterling / La farfalla / The butterfly*, Mohorjeva; 2005: *Moja beseda klije navzgor kot slika / Mein Wort keimt aus als Bild*, Wieser; 2009: *V barve spremenjena beseda / Wort, verwandelt in Farben*, Mohorjeva.

2 Nagrade: 1974: Nagrada dežele Salzburg za umetniško delo; 1983: Nagrada Mohorjeve založbe; 1984: Petrarcova nagrada; 1985: Nagrada Prešernovega sklada; 1989: Nagrada dežele Koroške; 1997: Projektna štipendija za literaturo; 2008: Tischlerjeva nagrada.

naj bi se v šolah pri jezikovnem pouku poučevalo manj literarnih vsebin. »Ne samo jezikovni pouk, v življenju je pomembna predvsem vsebina, ki jo ponuja literatura: ta je človekova duševna hrana.«

»Pri slikanju tudi prej ugotoviš, če si ustvaril res kaj svojega. Obe, tako sliko kot pesem, lahko razume vsak po svoje in jo doživlja na svoj osebni način. Ivo Svetina, slovenski pesnik in dramatik, je nekoč rekel, da pesmice lahko pišeš ali kot najstnik ali kot starec, vmes pa pri človeku prevaga pamet. Res je, saj ko si mlad, misliš, da boš s pesmijo spreminjal svet.«

Gustav Januš
na odprtju razstave,
Koroški kulturni dnevi
v Mariboru,
10. 10. 2014.

Foto: Ivan Vinovrski

Pravi, da je včasih pesmi pisal veliko hitreje in bil z njimi tudi prej zadovoljen. Zdaj, ko v njih opisuje predvsem izkušnje iz vsakdanjega življenja, vsako leto napiše eno pesem, »takšno dobro, da je dobra«. »In pišem na svoj način. Če bi pisal tako kot Šalamun ali Handke, bi ju kopiral.« Spomni se mature, ko so jim pokazali sliko in literarno besedilo, dijaki pa so morali ugotoviti, kdo ju je napisal oziroma naslikal. »Če besedilo ali slika ne bi bili tipični za določenega slikarja ali pisatelja, če ne bi imeli svojega izraza, nikoli ne bi mogli ugotoviti, čigavi sta. Zato ima, če ti uspe narediti nekaj svojega, to prav posebno vrednost. Meni je morda v slikarstvu uspelo postati prepoznaven. Za pesmi, v katerih se pravzaprav izpovedujem, pa ne vem. Bralcu se vsekakor bolj približaš z osebno izpovednimi pesmimi.«

V smehu doda, da pravzaprav še vedno ne ve prav točno, v čem je smisel pesnikovanja. Sprašuje se o smislu izdajanja tako velikega števila pesniških zbirk. »Nekje sem prebral, da jih samo v Sloveniji letno

izide okoli dvesto. In kdo jih bere? Rad rečem, da ker so se slikarji in pesniki tako oddaljili od ljudi, da jim ti ne morejo več slediti, pesniki pišejo za pesnike, slikarji pa slikajo za slikarje.«

Ob poslušanju njegovih prvih precej abstraktnih pesmi so ljudje skoraj zaspali. Ko je začel pisati precej bolj poljudno, pa so ljudje po vsaki pesmi ploskali. Tudi ob tem mu je bilo malce nerodno, pa je začel pisati bolj osebno izpovedne pesmi. »Vesel sem, kadar se mi posreči kakšen poseben verz ali kakšna posebna vrstica. Poznam nekaj ljudi, ki so ob smrti bližnjih v spomin nanje izbrali enega mojih verzov. Švicarska pesnica in pisateljica Ilma Rakusa je uporabila verz *V slovo se vrača ljubezen*, pokojnemu intendantu celovškega mestnega gledališča Dietmarju Pfliegerlu pa so kolegi v slovo izbrali verz: *Zdaj sem z bližino v daljavi*.

V Avstriji nad avtorskimi pravicami ustvarjalcev bdi fundacija Literar-Mechana. Od njih izve, kje in kdaj so objavili katero od njegovih pesmi. Začuden je, ker se v šolskih knjigah še vedno pojavljajo pred več kot petdesetimi leti napisane pesmi. Nekaj predvsem njegovih starejših pesmi pa se tu in tam pojavi tudi v novejših antologijah. Citira nemškega literata Gottfrieda Benna, ki je nekoč rekel, da se je splačalo pisati pesmi, če se kakšna objavi še po pesnikovi smrti. »Morda je zanimivo ustvarjati tudi samo zase, vseeno pa mi je ljubše, če ljudje moje pesmi berejo, slike pa gledajo. Še vedno se razveselim, ko kdo kupi mojo sliko. Žal pa se samo od prodaje knjig in slik danes ne da preživeti.«

»Moje življenje je en sam čudež. Nikoli v življenju mi ni bilo treba nikogar prosjati: ne založb za objavo, ne galerij za razstave, vedno se je vse razvijalo samo od sebe. Če vse teče tako, in postane to, kar počneš, znano in priznано, to že daje malo veselja.« Kot višek svojega likovnega ustvarjanja doživlja umestitev svojih slik v zbirko sodobne umetnosti zbiratelja Herberta W. Liauniga na Suhi. Vesel je tudi objave svojih slik v *Kärnten Kunst*, katalogu koroške umetnosti. »Vsega tega nisem načrtoval. Še danes ne vem, zakaj neka umetnost je umetnost, druga pa ne. S čim to merimo? Odgovor čutim nekje v trebuhu, ko pa se zraven vmeša še pamet, iščem vmesno pot. Morda je odgovor res v reku: Biti v pravem času na pravem mestu.«

Spomni se misli koroškega slikarja Valentina Omana, da so današnji slikarji pravi siromaki v primerjavi z nekdanjimi starimi mojstri. »Stare mojstre cenim in na nek način občudujem, ampak danes bi se težko vživel v njihov svet, njihovih slik pa ne bi hotel imeti doma. Danes ima lahko že samo barva, rdeča ali rumena, na primer, več simbolike, kot pa na primer Mona Liza. Zdaj sem kot slikar lahko bolj odprt, ko slikam, se ne posvečam le eni temi ali osebi. Sam v slikah in za sliko vedno iščem neko drugo sliko. Iščem sliko za sliko.«

Nekaj ga vedno žene k ustvarjanju in težko si predstavlja, da si svojega vsakdanjega življenja ne bi bogatil z literaturo ali s slikami. »Z njihovo pomočjo laže uidem v sanjski svet, doživim pustolovščino. Kaj več bi si človek lahko želel od življenja?«

Sam je načrtoval in gradil tudi družinsko hišo, na kateri je naklon strehe prilagodil naklonu okoliških skednjev in strmini bližnjih gora. »Najbrž v njej ni malte, ki je nisem sam zmešal. Zato zelo spoštujem ljudi, ki delajo z rokami.« Ob tem omeni letošnji obisk Sankt Peterburga, mesta, ki ga je pred dvesto leti v nemogočih razmerah gradilo na tisoče delavcev.

Gustav Januš v politiki podpira socialistično stranko in se zavzema za socialno pravično državo. »Prvi slovenski funkcionarji so svoje funkcije opravljali nepoklicno, današnji pa so postali tako imenovani poklicni Slovenci. To je zame preveč nacionalistično. Zakaj bi moral v Državnem zboru sedeti tudi Slovenec, ko pa naši političarki, Ana Blatnik in Zalka Kuchling, prva socialistka, druga zelena, dobro opravljata svoje delo, tam govorita slovensko in se zavzemata za naše pravice? Ne podpiram niti Enotne liste, ampak integracijo v stranke večinskega naroda. Biti Slovenec samo zaradi slovenstva je preživeto.« Tudi kompromisom in razgovorom med ideološko nasprotnimi stranmi v politiki ne nasprotuje. »Težave je treba vedno reševati s pogovori, že v družini, kaj šele v družbi, in poiskati srednjo pot.« Sam nikoli ni imel težav z vključevanjem v organizacije večinskega naroda, med drugim je član nemške Zveze koroških pisateljev. Spremembe v kulturi na Koroškem ilustrira s podatkom, da zdaj tudi MMKK, Muzej moderne koroške umetnosti, in Zveza koroških umetnikov pošiljata dvo- oziroma večjezična vabila.

Gustav Januš s svojo značilno distanco do sebe in drugih z ironijo razmišlja celo o smrti. »Počasi stopamo po lestvi življenja, dokler ne pridemo v božje kraljestvo. Kljub napredku tehnike pa še vedno ne vemo, kakšna so nebesa. Že večkrat sem rekel, da so najbrž rumena.« V smehu omeni ameriškega slikarja židovskega porekla, Marka Rothka: »Najprej je slikal rdeče in rumeno, nato črno, potem se je pa ustrelil. Ampak jaz sem črno začel, zdaj pa slikam rumeno.« Ob razmišljanju o smrti se spomni nekoga, ki je na vprašanje, če se boji smrti, odgovoril, da nas tudi pred rojstvom ni bilo, prav tako pa nas ne bo po smrti. Ob slovesu mi je rekel: »Morda me bosta preživeli kakšna pesem ali slika.«

Teodor Domej*

»LE VKUP, LE VKUP, UBOGA GMAJNA!«

Ob 500-letnici slovenskega kmečkega upora
Kmečki upori na Koroškem

Kdo ne pozna pesmi »Le vkup, le vkup, uboga gmajna!«, ki na dra-
stičen način spominja na kmečke upore? »Grad gori, grof beži, vino
teče naj, če teče kri!« se glasita zadnja verza danes pogosto pete pe-
smi. Puntarska, kot se pesem tudi imenuje, je postala skoraj pregovor-
na predstavnica slovenske uporniške pesmi. Besedilo je leta 1936 na-
pisal Mile Klopčič, vendar se je tedaj glasilo nekoliko drugače (Kreft
1967: 155). Pesnik je vzel za izhodišče bojni klic slovenskega kmečkega
upora iz leta 1515, katerega petstoletnice se spominjamo leta 2015, in
besedilo nemške puntarske pesmi iz leta 1525 (Paternu 1974: 44).

V kulturnem spominu Slovencev so kmečki upori zasidrani bolj kot
pri večini sosednjih narodov, kar je povezano z različnim pogledom
na zgodovino. Ob tem spoznamo, da zgodovinskega spomina ne mo-
remo enačiti z zgodovino. Zgodovinski spomin vseh narodov, držav in
drugih skupin, ki morajo oblikovati svoj posebni pogled na preteklost,
je zelo selektiven. Kot sedanjost dojemamo in doživljamo na različne
načine, tako je tudi s pogledi na preteklost, le da so pod močnim nad-
zorom. Kot dejavniki nastopajo družbeni sistem in njegova specifična
razlaga preteklosti, znanstveno raziskovanje, posredovanje določenih
vsebin in izpuščanje drugih v družinski in javni vzgoji, šolstvu, izo-
braževanju, sredstvih javnega obveščanja, prireditvah javnega značaja
itd. Na slovenski skupni spomin vplivajo zlasti družbenopolitični ra-
zvoj in dogajanje v 19., predvsem pa v 20. stoletju. Kmečki upori danes
ne razdvajajo slovenske družbe, tudi avstrijske ali koroške ne.

Slovensko zgodovinopisje poudarja naslednje kmečke upore: koro-
ški upor leta 1478, slovenski upor (kmečki upor na Koroškem, Kranj-
skem in Štajerskem) leta 1515, hrvaško-slovenski upor v letih 1572–
1573, slovenski upor (kmečki upor na Spodnjem Štajerskem in Kranj-
skem) leta 1635, tolminski upor leta 1713 in kmečke nemire v revo-

* Teodor Domej, mag. dr., roj. leta 1949 v Celovcu, je zrelostni izpit opravil na Slovenski gimnaziji v Celovcu, nato pa je študiral slovenščino in zgodovino na univerzah na Dunaju, v Ljubljani in Celovcu. Med letoma 1976 in 1990 je bil znanstveni sodelavec na Slovenskem znanstvenem inštitutu v Celovcu, nato pa pedagoški sodelavec na Zveznem pedagoškem inštitutu v Celovcu in univerzitetni asistent na Inštitutu za zgodovino celovške univerze. Med letoma 1996 in 2014 je bil kot strokovni nadzornik za slovenščino na koroških srednjih in višjih šolah zaposlen na Oddelku za manjšinsko šolstvo Deželnega šolskega sveta za Koroško. Raziskuje kulturno, politično, šolsko in jezikovno zgodovino Slovencev na Koroškem.

lucionarnem letu 1848. V Avstriji dodajajo še naslednje: vstajo na Salzburškem leta 1462, nemško kmečko vojno (vstaje v Prednji Avstriji, na Tirolskem, Salzburškem, Gornjem Štajerskem, nemiri v Gornji in Doljni Avstriji) v letih 1525–1526, vstajo v Gornji Avstriji v letih 1595–1597, kmečki upor v Doljni Avstriji v letih 1596–1597 in veliko gornjeavstrijsko kmečko vojno leta 1626 (Feldbauer 1981). V primerjavi s prikazi slovenske zgodovine so v koroških in avstrijskih zgodovinskih obravnavah kmečki upori manj prisotni, čeprav jih je bilo na današnjih avstrijskih tleh dolga vrsta. Tudi novejših znanstvenih raziskav tega dogajanja je v Avstriji veliko manj kot v Sloveniji, ker pač v avstrijskem in koroškem kolektivnem zgodovinskem spominu prevladujejo druge »vodilne pripovedi«.

Zgodovina Slovencev je podobna zgodovini marsikaterega drugega naroda, če se osredotočimo na družbeno in kulturno zgodovino. Vsaj od 8. stoletja je vpeta v zahodnoevropski vzorec družbenega razvoja. Nekaj pa jo vendarle razlikuje od zgodovine njihovih sosedov: v dolgi zgodovini niso imeli ne dominantnega položaja nad sosednjimi narodi ne dovolj moči in možnosti, da bi jih mogli trajno ogrožati ali celo zatirati. Kljub temu je nekako od druge polovice 19. stoletja »velika pripoved« slovenske zgodovine povezana tudi s krvavimi vstajami. Prav upornost je postala ena med vodilnimi temami in ena med razvojnimi črtami slovenske narodne zgodovine. V pomanjkanju velikih srednjeveških in novoveških voditeljev (cesarjev, kraljev, vojskovodij itd.) ter junakov, ki so pri drugih narodih v obdobju narodnih gibanj dobili nacionalni predznak, so slovenski zgodovinarji poudarjali kolektivnega junaka, družbeni sloj, ljudstvo oziroma narod. Dajali so mu narodni predznak tudi v času, ko narodov v modernem smislu še ni bilo.

Nedvomno imajo upori v negovanem kolektivnem spominu Slovencev pomembno mesto. Kar spomnimo se: z uporom proti Avarom vstopijo Karantanci kot jezikovni predniki Slovencev tako rekoč v zgodovino in postanejo prepoznavno in samostojno slovansko pleme v Vzhodnih Alpah. Naslednje upore – tiste proti Bavarcem in Frankom ter proti pokristjanjevanju – beleži zgodovina kmalu zatem, vendar je spomin nanje zbledel, ker se ni ujema z nadaljnjim zgodovinskim razvojem. Podobno je s sodelovanjem Karantancev v uporih proti Frankom na strani hrvaško-panonskega kneza Ljudevita Posavskega (leta 819), ki je zaradi poraza na bojišču pomenil konec slovanskih karantanskih knezov in je prinesel popolno vključitev v frankovsko državo. V poznem srednjem veku se začne vrsta kmečkih uporov. Lahko še nadaljujemo: v letih 1848, 1917/18, 1941, 1948 (upor proti Stalinu) in končno še leta 1991. Še več bi jih lahko našteali, če bi upoštevali tudi manjše konflikte, ki so jih nasprotniki reševali z nasiljem. Za vse je značilno, da je konflikt za-

jel vse sloje prebivalstva, ker se je moral domala vsak opredeliti za ali proti vstajnikom. Vstaje imajo pač usoden element notranjega družbenega konflikta. Zmag v tej dolgi vrsti uporov ni bilo veliko ali pa so v okviru novejših ideoloških konfliktov postale celo sporne.

Koroški kmečki upor leta 1478

Proti koncu srednjega veka so se zapletli in zamajali družbeni odnosi v fevdalni družbi – predvsem zaradi gradnje državnega aparata in dinamike gospodarskega razvoja – in to do te mere, da so na mnogih koncih Evrope izbruhnile kmečke vstaje. V drugi polovici 14. stoletja so izpričane v Franciji (Jacquerie, 1358) in Angliji (Peasants Revolt, 1381), vendar moremo vključiti v rodovnik kmečkih uporov tudi švicarske prakantone, ki so se začeli povezovati že leta 1291. Dolga in gosta vrsta kmečkih vstaj in vojn se začne v drugi polovici 15. stoletja. Eden prvih večjih uporov je izbruhnil leta 1478 pri nas na Koroškem, kjer pa so bili poleg notranjih družbenih nasprotij vzrok nezadovoljnosti, obupa in rastočega uporniškega razpoloženja do plemstva in njegovih institucij turški vpadi. Prvič so turške vojaške enote vdrle na Koroško leta 1473 (prišle so prek Jezerskega in pustošile v Podjuni in širši celovški okolici). Tedaj je plemstvo, ker ni nič ukrenilo za obrambo dežele in zaščito njenega prebivalstva, v očeh podeželskega prebivalstva popolnoma odpovedalo. Zamajala se je srednjeveška teorija delitve dolžnosti in odgovornosti v fevdalni družbi, ki je, poenostavljeno povedano, plemstvu nalagala zaščito, duhovščini molitev, kmetom pa delo. Kmetje, ki so jih roparski pohodi turških čet najbolj prizadeli, so začeli organizirati samopomoč in odpovedali družbeno pogodbo, ker je plemstvo ni bilo sposobno izpolnjevati.

Februarja 1474 je Zveza gmajne revnih ljudi Koroške nasloвила spomenico na predstavnike koroških in kranjskih deželnih stanov, ki so se sestali v Wolfsbergu. Zaradi nedejavnosti deželnih stanov proti turškim vpadom so kmetje zagrozili, da ne bodo več izpolnjevali svojih obveznosti do zemljiških gospodov (Grafenauer 1962: 77). Domnevno je imela Zveza gmajne revnih ljudi Koroške svoje težišče v Podjuni (Grafenauer 1979: 38). Leta 1476 so turške enote spet prihrumele na Koroško, tokrat preko Kanalske doline, in ob Zilji in Dravi prodrle vse do Slovenj Gradca. Tudi tokrat plemstvo kmetov ni zaščitilo. Ob spodnji Zilji in ob Dravi so se zato združili v kmečko zvezo in se uprli plačevanju davka, ki je bil uveden leta 1475 prav za potrebe obrambe zoper Turke (Grafenauer 1973a: 8). Zametek te kmečke organizacije je leta 1478 rabil kot izhodišče upora, ki je izbruhnil v ortenburški grofiji na Lurnškem polju, vendar tokrat ne neposredno zaradi

posledic turškega vpada, temveč zaradi dajatev v denarju. O tem uporu nam v svoji *Avstrijski kroniki* najobsežneje poroča kronist Jakob Unrest (1430–1500), župnik v Šmartinu na Teholci na severnem bregu Vrbskega jezera. Njegovo pričevanje pa ni nespristransko, saj Unrest stoji odločno na strani svetnih in cerkvenih zemljiških gospodov in obsoja vstajnike, vendar nimamo drugih podrobnih poročil o začetku in poteku upora, ki se je začel februarja 1478 in se tragično končal konec julija isto leto. Tako piše Unrest (Neumann 2010):

Okoli svečnice (2. februarja) 1478 so pod Špitalom ob Dravi kmetje ustanovili zvezo. Povod niso bili Turki, temveč od cesarja Friderika III. uvedeni menjalni tečaj, ki naj bi veljal pri določanju podložniških dajatev. Prejšnje oglejske pfenige naj bi zamenjali novi pfenigi po tečaju 1 : 2. Čeprav so kmetje pri svojih kupčijah uporabljali tečaj 1 : 2,5, so nasprotovali uvedeni menjalnemu tečaju in zahtevali razmerje 1 : 1,5.

Unrest je spor pospremil s komentarjem, da so v tem času imeli kmetje velike dobičke s trgovino in da se »bolje oblačijo in pijejo boljše vino kot njihovi zemljiški gospodje«. Vicedom (to je uradniški naziv za namestnika deželnega gospoda, v našem primeru cesarja Friderika III., hkrati koroškega vojvode) je nekaj kmetov, ki so se upirali, dal zapreti in je vztrajal pri menjalnem tečaju. Štirideset kmetov pa je sklenilo iti nad vicedoma. Ustanovili so zvezo in za svojega vodjo izbrali kmeta Petra Wunderlicha. Vicedom jih je zavrnil, vendar se kmetje niso dali pokoriti in so oboroženi zapustili Špital. V najkrajšem času se je zveza močno okrepila. Kmetje so zborovali ob Dravi okoli Špitala in ob Zilji. Zveza se je razširila, »kot naraste potoček po močnem nalivu«. Marca 1478 po veliki noči sta bili zborovanji pri Beljaku, eno na kraju, imenovanem 'na vresju' (*auf der Hayden* pri Šentlenartu blizu Beljaka), drugo pa 'v tratah pri Beli' (*Vellach auf der Tratten*). Kdor je hotel pristopiti k zvezi, je moral priseči tako, da se je z roko dotaknil golega meča, ki je obešen visel med dvema drogoma. S prisego, ki so jo vstajniki storili »brez strahu pred Bogom«, so se kmetje odrekli svojim dotedanjim gospodom. 25. maja (na dan sv. Urbana) so imeli posvetovanje v nekem gospodarskem poslopju (na kakem gumnu oziroma skednju) v Vazah (Vassach). Tam so izvolili ožje vodstvo zveze, ki je medtem že prerasla kmečke vrste. V vodstvu so bili poleg kmetov zastopani rudar, kovač in krojač. Težišče vstaje se je premaknilo v beljaško okolico (od tam je bila večina kmečkih zastopnikov najožjega vodstva). Poleg tega so iz vsakega sodnega okraja, iz katerega so kmetje pristopili k zvezi, določili po dva kmeta. Tako je nastal neke vrste parlament, ki je razpravljal o programskih točkah zveze, ki so bile, kot poudarja Unrest, usmerjene proti cerkveni in svetni oblasti.

V tem času so imeli koroški vstajniki stike z uporniki v dolini Aniže (Enns) na Štajerskem (Schladming). Po Unrestovem menju so se ravnali celo po »navadah nezvestih Švicarjev« in le na videz izjavljali, da ima zveza edini namen braniti deželo pred Turki. »Njihove besede in dejanja so govorila drugače, čeprav niso hoteli razodeti svojih slabih namenov in členov, vse dokler ne bi cela dežela pristopila k zvezi.« Ni čudno, da so bili »svetni in cerkveni gospodje v skrbeh, da jih bodo kmetje, gostilničarji in obrtniki spravili ob življenje, čast in imovino«. Kdor je vstopil v zvezo, je moral plačati prispevek, sprva šest pfenigov, pozneje dva. Unrest poroča o namerah kmečke zveze:

Pri cesarju so zaprosili, da bi dovolil kmečko zvezo, vendar brez uspeha. Kmetje pa so razglašali, da imajo v rokah cesarsko pismo. Tako so marsikoga prevarali. Kmečko zastopstvo je pošiljalo župnikom pisma, da naj oznanijo njihovo zvezo in nagovarjajo ljudi, da postanejo njeni člani. Tem, ki niso bili pripravljene oznaniti zveze, so grozili s kaznijo na telesu, imovini in življenju. Tudi višji duhovščini, plemičem, mestom in trgom so pisali, da se jim pridružijo, pri čemer so lažno trdili, da vse to delajo samo proti Turkom. In kmetje so postali tako prevzetni in ponosni, da samih sebe niso več prepoznali. Še več, prisvajali so si in javno govorili, da bodo vsem, ki nočejo pristopiti k zvezi, odrekli cerkev, pokopališče, pogreb, ogenj, vodo, pašo in vse, kar je skupnega. Njim (to je zemljiškim gospodom, op. TD) naj tudi nihče ne bi smel služiti ali delati. Tako so storili in prepovedali na mnogih krajih. Nekaj duhovnikov, ki niso hoteli biti z njimi, je moralo bežati, ker sta bila v nevarnosti njihovo telo in imetje. Drznili so si celo misliti, da bi izvrševali cerkveno in svetno sodno oblast in mislili, da bi v vseh zadevah bilo dovoljeno vlagati tožbe samo pri zvezi, ne pa pri zemljiških gospodih in sodnikih; govorili so, da hočejo odpraviti vse sodnike in sodne obravnave ter v vsakem sodišču postaviti štiri kmete za sodnike. Hoteli so tudi po svoji volji umeščati župnike in duhovščino. Določati so hoteli dajatve, vse za njihovo zvezo, nič za gospode, kajti imeli so namen plemstvo zatreti in vladati duhovščini.

Ob Zilji, tako ugotavlja koroški kronist, je bila zveza najmočnejša, vendar se je krepila in rasla tudi drugod. Njeno vodstvo je zborovalo v Rožu, Ribnici, blizu Humberka, v Blačah pri Celovcu (danes je to Šentrupert v Celovcu, op. TD) in pri Šentjakobu pod Celovcem (danes Šentjakob ob cesti, op. TD). Zborovali so tudi pri Osojah. Vstajniki so pisali pisma v bližnje in daljnje kraje, tako tudi v Tinje in Velikovec in na Grobno polje (Krappfeld). Tudi v Labotski dolini so se dvignili, vendar se niso več utegnili dogovoriti o zvezi. Cesar Friderik III. je na pobudo plemičev ukrepal.

Najprej je pisal visoki duhovščini in plemičem, mestom in trgov, svojim vicedomom in ... vstajnikom, da nihče ne sme vstopiti v zvezo, kdor pa je bil njen član, mora izstopiti iz nje in ne sme več imeti opravka z njo, sicer bo zapravljal telo in imetje, prav tako pa bodo kaznovani žene in otroci.

Kmetje pisma niso upoštevali in so trdili, da ga je gospoda sama sestavila. Unrest je sklepal, da je bila večina v koroški deželi pri zvezi.

»V tistem času je prišel Bog na pomoč, ki pravičnih ne zapusti.« To pomoč je Unrest videl v Turkih in kot vzrok navedel, »da nezvesti vstajniki ne bi prelivali krščanske krvi«. Turki so prišli na Koroško čez Predel in Trbiž do Kokovega (Goggau/Cocchau) v nedeljo po sv. Jakobu (26. 7.) 1478. Tam je bilo zbranih 3.000 puntarjev. Njihov poveljnik je bil neki Matjaž. Iz oči v oči s Turki jih je 2.600 pobegnilo, tako da jih je ostalo le 400. Potem ko so preostali pisali za pomoč članom zveze ob Dravi in drugod, ni prišlo več kot 70 rudarjev in 300 kmetov. »Vsi ostali s pobeglimi vred so pozabili na članstvo in bratstvo in tako drugič prelomili prisego,« ugotavlja Unrest. V spopadu s Turki so uporniki, ki jih je bilo vsega le še okoli 600, podlegli. Večino so Turki pobili ali ujeli, tako da se jih od 600 ni veliko uspelo rešiti. Nekaj vodilnih puntarjev je prišlo v roke deželne gospode, ker Unrest piše, da so v zaslišanjih izpovedali, da so se hoteli »postaviti proti vsej gospodi, cerkveni in svetni, jo zatreti in pregnati«.

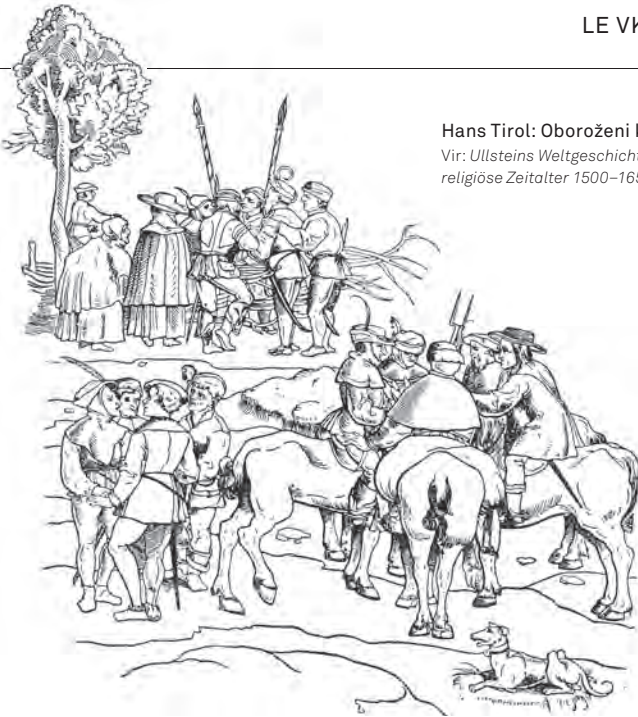
Unrestovo poročilo o koroškem kmečkem uporu razkriva širok razpon prijemov, ki sta jih uporabljala konfliktna nasprotnika. Posluževala sta se odkritega in prikritega nasilja. Plemiči so bili trdno povezani med seboj, kmetje so si ustvarili svojo organizacijo. Kmečko vodstvo je razglasilo uvedbo obveznega članstva v kmečki zvezi. V srednjem veku je bilo obvezno članstvo nedvomno poskus poenotenja in izenačenja glede na osebno svobodo in obveznosti do zemljiškega gospoda, Cerkve in deželnega kneza neenotnega podeželskega prebivalstva. Izvolili so svoje vodstvo, z agitacijo in grožnjami so zbirali soborce med stanovskimi tovariši, iskali so zaveznike med preostalimi prebivalci (vaškimi obrtniki, rudarji, duhovščino, tržani, meščani), uporabljali so zvijače, prikrievanje in zavajanje, pa tudi grožnje in nasilje proti osebam in stvarjem. Izpričano je, da so uporabljali ne le ustne agitacije, temveč tudi pisne oblike sporazumevanja, tako med seboj kot tudi z nasprotniki in s cesarjem. Če verjamemo Unrestu, so kmetje nameravali v celoti prevzeti naloge zemljiških gospodov, kajti načrtovali so nov sistem zaščite dežele, dajatev ter sodstva. Če bi vstaja uspela, bi se fevdalna družba na Koroškem zrušila. Temu ustreza, da gesla o stari pravdi (to je o starih pravicah) leta 1478 ni slišati.

Kmečkim voditeljem, tistim, ki so preživeli bitko proti Turkom, so sodili v Ortenburgu, na Vajškri (Landskron), v Porečah (Pörtschach, grad Leonstein), na Plešivcu (Tanzenberg) in Ostrovici (Hochosterwitz) (Grafenauer 1962: 85). Kakšno usodo je doživel načelnik vstaje Peter Wunderlich, o tem viri molčijo. Poročil o posledicah kmečkega upora leta 1478 ni veliko. V letih 1485 in 1486 je Koroško oziroma v glavnem zahodni del njenega ozemlja, ki je bilo cerkveno upravno sestavni del oglejskega patriarhata (meja med salzburško nadškofijo in oglejskim patriarhatom je bila Drava), obiskal škof Pietro Carlo. Spremljal ga je pravnik Paolo Santonino, ki si je sproti beležil vtise s tega potovanja po njemu prej neznanu deželi. Čeprav se je mudil na Koroškem samo pičlih sedem ali osem let po kmečkem uporu in je obiskal kraje, ki jih je zajel upor, ni opazil ali pa vsaj ne zabeležil ne sledov vstaje ne napetosti med kmeti in zemljiškimi gospodi, med katerimi Cerkev (samostani, škofije, župnije, podružnice) ni bila najmanjši. Izvemo pa, da so Turki prizadejali krajem veliko škodo. Mnoge vasi na Zilji so požgali. Prav tako Santonino na več mestih piše, da so Turki oskrunili ali razdejali cerkve. Med drugim je protokoliral, kje vse je škof Pietro Carlo blagoslovil cerkve in oltarje, ki so bile opustošeni ob turških vpadih (omenja kraje v Ziljski dolini in Rožu, med drugim Marijo na Zilji, Loče, Pečnico). Iz tega moremo posredno sklepati, da kmečki vstajniki niso uničevali materialnih dobrin.

Unrest je zapisal, da je med koroškimi kmeti po neuspešni vstaji še naprej tlel uporniški duh. Leta 1482 je izbruhnil manjši kmečki upor v Rožu, okoli Vrbskega jezera in Beljaka (prav tam). Okoli 80 podložnikov vetrinjskega samostana je vdrlo v samostan z namenom, da ubijejo opata, ki jim je naložil tlako ob gradnji ribnika (prav tam: 86). Uporniško vzdušje se je ohranilo tudi v naslednjih letih. Dogajanje v deželi je bilo v naslednjih letih težko zaradi dvojne vojne. Leta 1479 so puštošile po deželi čete ogrskega kralja Matije Korvina, leta 1508 pa se je začela vojna cesarja Maksimilijana z Beneško republiko, kar je obremenjevalo koroško prebivalstvo z novimi dajatvami.

Za »staro pravdo«

In res je koroškimi kmetom leta 1515 prekipelo, ko so našli zgled na Kranjskem in Štajerskem. V Kočevju na Kranjskem so marca 1515 kmetje ubili graščaka Jošta Thurna, ki je bil znan kot krut zemljiški gospod, in njegovega oskrbnika. Vstajniki so se spravili tudi nad druge gradove in samostane. Kranjski kmetje so poslali svoje zastopnike do cesarja Maksimilijana v Augsburg. Cesar jim je zagotovil, da se bodo spoštovale njihove stare pravice, a izrekel se je za mirno razre-

Hans Tirol: Oboroženi kmetje, lesorez (okoli 1530).

Vir: Ullsteins Weltgeschichte. Geschichte der Neuzeit: Das religiöse Zeitalter 1500–1650. Berlin: Ullstein & Co., 1910: 305

ševanje spora. Kmetje orožja niso odložili. Nadaljevali so maščevalne in krvave pohode proti zemljiškim gospodom. Najbolj znan je napad na grad Mehovo na Kranjskem, ko so kmetje pobili okoli dvajset plemičev.

Na Koroškem so se kmetje dvignili proti koncu maja 1515, potem ko so vzpostavili zvezo z vstajniki na Spodnjem Štajerskem (koroška skupina kmetov je šla na zborovanje v Slovenske Konjice) in Kranjskem, kjer je na koroške kmete vplival neki Kalan iz Radovljice. Prvo koroško žarišče vstaje je bilo pri Grebinju in v spodnjem delu Labotske doline. Prvega junija 1515 se je okoli 3.000 kmetov zbralo na Pustrici (Pustritz). Izvolili so svoja vojaška poveljnika, nekega Kristijana Grošša iz rudniškega kraja Hüttenberg, in Jurija Mura. Svojo vstajo so postavili pod gesli stare in božje pravice. Njihov glavni tabor je bil v Rojah (Maria Rojach) blizu Šentandraža v Labotski dolini. O kmečkem nasilju proti gradovom in samostanom na Koroškem zgodovinski viri ne poročajo. Mogoče je posebni komisiji, ki jo je na Koroško poslal cesar z nalogo, da preišče kmečke pritožbe, uspelo preprečiti prelivanje krvi. Vsekakor pa je cesar 11. junija 1515 prepovedal kmečko zvezo. Prepoved pa ni zalegla, nasprotno, vstaja se je razširila v Podjuno, v dolino Krčice (Görtschitztal) in Krke (Gurktal) ter v rudarske kraje. Kmetje in rudarji so zasedli Stari dvor (Althofen), vendar jih je oskrbnik Krištof Welzer s pomočjo čete koroških deželnih stanov, ki je štela 300 vojakov, pregnal s trga. V zvezi s tem pohodom so se meščani Šentvida ob Glini obotavljali dati četi deželnih stanov zatočišče v tedanjem glavnem

mestu dežele. Plemiška vojska se je podala proti Hüttenbergu in Maria Waitschachu in nato še v Labotsko dolino (Maria Rojach). Povsod ji je uspelo premagati in pokoriti kmete. Kot zadnja je bila poražena skupina kmetov, ki je zasedla dravski most pod Velikovcem, da bi preprečila pohod plemiške vojske na drugo stran reke. Do srede julija 1515 so bili pod vodstvom štajerskega deželnega glavarja Dietrichsteina in koroškega upravnika dežele Veita Welzerja koroški uporniki poraženi.

Posebno poglavje kmečkih uporov zaslužijo kazni (Bruckmüller 1986), bolje rečeno oblike maščevanja, ki so jih po zlomu vstaje utrpeli kmečki uporniki. Kmetje, ki so sodelovali pri vstaji, so bili obdolženi »zločina žalitve veličanstva«, ki ni obsegal le verbalnega delikta, temveč tudi veleizdajo, nedovoljeno združevanje, oborožen upor in razne druge oblike kršenja javnega reda. Vodje kmečkih uporov so storili smrt na vešalih, v kolikor niso padli že na bojišču. Na svojih pohodih je plemiška vojska neusmiljeno požigala vasi (Grafenauer 1962: 124 sl.). Obračun s kmeti je bil tako krut, da so leta 1525 štajerski vstajniki Dietrichsteinu očitali ravnanje s koroškimi vstajniki. Kmetom, ki so se udeležili upora, so naložili tudi denarne kazni. Koroškim kmetom pa je Welzer vendarle obljubil, da bodo odslej kmečke pritožbe proti zemljiškim gospodom obravnavali na sodišču deželnega kneza (Fräss-Ehrfeld 1994: 150). Kmečki upor na Štajerskem in Kranjskem je bil odločilno zatrt okoli 10. julija v bitki pri Celju (prav tam: 126).

Za koroško deželno zgodovino je zanimivo izročilo, da je povišanje Celovca v glavno mesto povezano s kmečkim uporom. Ker šentviški meščani niso takoj odprli mestnih vrat in dali varnega zatočišča vojaškemu odredu, ki se je odpravil proti puntarjem, je menda Šentvid izgubil vlogo glavnega mesta Koroške. O tem nam sto let pozneje poroča *Celovška kronika (Clagenfurterische Chronik)*, ki jo je na začetku 17. stoletja v verzih napisal neki celovski meščan, Paul Kheppiz (1968). O letu 1516 (pravilno bi bilo 1515) poroča, da je bila ustanovljena 'slovenska kmečka zveza' (*Windisch pauernpundt*). 'V njej so se kmetje zbrali kakor psi in napravili veliko kmečko zvezo' (*Die pauern sammeln sich wie die hundert / und machen ein grossen pauernpundt*). V nadaljevanju pravi, da so šentviški meščani zaklenili in podstavili mestna vrata pred vojaki, ki so šli nad vstajnike v Stari Dvor (Althofen) in jim šele po pogajanjih dovolili vstop v mesto. Naslednji dan so nadaljevali pohod proti Staremu Dvoru in tam 'razpodili slovensko kmečko zvezo' (*zertrenet den windischen pauernpundt*) (Kheppiz 1968: 1 sl.). Menda zaradi slabe izkušnje s šentviškimi meščani so se koroški deželni stanovi odločili, da bodo Celovec gradili v glavno mesto dežele (prav tam: 2). Cesar Maksimilijan I. je leta 1518 predal mesto Celovec, ki je leta 1514 do tal pogorelo, koroškim deželnim stanovom.

Ain newes lied von den kraynnerischen bauren.

Zeit wunder zu/der Bauren vntuel/ thet sich so ser aus praütñ. In kurg
er zeit/ zu krieg vnd streit/ tham maniger her von weiten. Aus irer ge
main/ thetñ sy schreien Stara prauda/ ain yeder wolt sich rechen/ seines
hern gut nun schwechñ. Leuthup leuthup leuthup leuthup woga gmai
na/ mit gmainem rat sy thamen dar/ fur gschlöffer marckht das ist war.

Der adel guet/ an so freyem muet/ thet sich gar starck auff schwingen/ er
macht das pöst/ war nit der legst/ mit vechtn vnd mit ringen/ der Bauren
schar/ was ruffen dar. Stara prauda/ die langknecht thetten prangen
mit spießem vnd mit stangen. Leuthup. l. l. l. woga gmaina/ der Bauren
pand was zt trefft/ ir thamer west vmb das endt.

Der Bauren list/ man nit vergist/ zu singen vnd zu schreiben/ in irem müe
das edel pluer/ erdachtñ sy zuertraiben/ sy schiayen ser ye lenger ye mer/
Stara prauda/ den geslichñ nit schencken/ ir nüg vñ gwin zu bedenk
en. Leuthup. l. l. l. woga gmaina/ ir thainer sol ab wendigen/ müß den
krieg vor enden.

Der Bauren rat/ an so oft vnd diat/ gen Cili het thet schicken/ begert da
vil ain seltsam spil/ die stat thet sich erquickten/ mit püchen güt/ sy schre
cken thut. Stara prauda/ ain yeder schwär bey seinem ayd/ es solt der
stat werden layd. Leuthup. l. l. l. woga gmaina/ wir wellens frischlich
vahren an/ thainen darin leben lan.

Ains tags nit weyt nach vesper zeit/ die Bauren thetten herdingen/ wol
zu der stat/ in samers not/ vermaintñ die zu bezwingen/ mit ireer macht/
ir herz das lacht. Stara prauda/ pald was in entgegñ gan/ man gsch
sy auff der walstat lan. Leuthup. l. l. l. woga gmaina. ir püchsen wor
den krachen/ das spil wil sich machen.

Gar pald darnach/ ain spil da gschach/ gar maniger ward erstochen/
auff der Bauren sey/ in klainer zeit/ es her ain endt ir püchen/ etlich aus
In/ betten klain gwin. Stara prauda. Sy haben die schang verlorñ/
man hat in trucken gschoren. Leuthup. l. l. l. woga gmaina/ durch Ir
falsch sinn vnd arglist/ erhangen vnd auch gespißt.

Ain newes Lied von den
kraynnerischen Bauren (Nova
pesem o kranjskih kmetih),
1515/1516. Prve tiskane slovenske
besede v nemški pesmi, ki opisuje
boj kmečkih puntarjev in njihov
poraz v bitki pri Celju. List hrani
Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani.

Vir: Abhandlungen über die Slowenische
Reformation. München: Dr. dr. Rudolf
Trofenik, 1968: priloga 1

Kmečki upor leta 1515 je še bolj kot drugi zasidran v slovenskem zgo-
dovinskem spominu, ker so ga že sodobniki imenovali slovenskega in
njegovega nosilca 'slovensko kmečko zvezo' (*windischer Bauernbund*),
ne glede na to, da so sodelovali tudi nemško govoreči sodeželani. Na-
ključje je hotelo, da so bile prve natisnjene slovenske besede v najtesnejši
zvezi s kmečkim uporom. V letih 1515 ali 1516 je izšel letak s pesmijo pro-
ti upornikom (*Ain newes lied von den kraynnerischen bauren*, kar pome-
ni 'Nova pesem o kranjskih kmetih'). V njej se pojavljata glavni bojni ge-
sli, *Stara prauda* (to je 'stara pravica') in *Leukhup leukhup leukhup leu-
khup woga gmaina* ('le vkup, le vkup, le vkup, le vkup uboga gmajna').

Značaj kmečkih uporov se je po deželah razlikoval. Medtem ko so
kranjski in štajerski puntarji napadali gradove in samostane ter na več
mestih krvavo obračunavali s svojimi zemljiškimi gospodi in plemiči,
o napadih koroške kmečke vojske na gradove viri ne poročajo. Struk-

tura vodstva koroških upornikov je bila bolj izdelana kot na Štajerskem in Kranjskem.

Koroški kmetje so se uprli samo v letih 1478 in 1515, in to v tolikšni meri, da so nemiri preseгли krajevni okvir. Po obsegu in pomenu prednjači upor leta 1478. V tako imenovanem slovenskem kmečkem uporu leta 1515 so imeli koroški kmetje le obrobno vlogo, pri slovensko-hrvaškem koroškega deleža ni. Upor leta 1515 je zajel večino slovenskih pokrajin. Kljub temu upor seveda nima narodnega značaja v smislu 19. ali 20. stoletja. Nobene pritožbe, zahteve ali programske točke ni, ki bi jo mogli videti v zvezi z jezikovnimi, s kulturnimi ali z etničnimi značilnostmi slovenskega prebivalstva na stičišču alpskega, jadranskega in panskega prostora. Nedvomno pa je skupni jezik lajšal in krepil komunikacijo preko meja zemljiških gospostev in dežel. Prav tako je bila slovenščina agitacijski jezik, kar leta 1515 kažeta glavna politična parola (»Stara pravda«) in ohranjeni verz kmečke bojne pesmi (»Le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna«). Jezikovna raznolikost pa ni ovirala sodelovanja slovensko in nemško govorečega prebivalstva v uporih, ne na Koroškem ne na Štajerskem in tudi ne na Kranjskem. Različna jezika kot dejavnik ločevanja torej nista igrala prepoznavne ali odločilne vloge.

Leta 1515 je bil zadnji večji kmečki upor na Koroškem. V slovenski in hrvaški zgodovini ima upor v letih 1573 in 1574 (hrvaško-slovenski kmečki upor) pomembno mesto, na Koroško pa ni segel. Časovno so mu najbliže nemiri v podjunskih koseških naselbinah (1569 in 1585) (Grafenauer 1973a: 30). Sto let pozneje (leta 1669) poslušamo o krajevno omejenem kmečkem uporu podložnikov podkloštrskega samostana. Nekateri kmetje niso hoteli izpolnjevati obveznosti do zemljiškega gospoda. Prišlo je do spopada skupine kmetov na eni strani z opatom in njegovim oboroženim spremstvom na drugi, ki je zahteval tri smrtne žrtve (dva kmeta in enega vojaka). Opat je imel zelo slabo mnenje o svojih 'slovenskih podložnikih' (*windische untertanen*), ker so ga hodili tožit k škofu v Bamberg. Zapisal je, da med 'slovenskimi slabimi ljudmi' (*wündischen schlechten leuten*) ni zvestega človeka, ker so vsi 'luteranski, uporniški in nadvse bogoskrunski' (*lutherisch, rebellisch und erzketzerisch*) (Neumann 1985: 88) in priznavajo kot svoja gospoda samo bamberskega škofa in cesarja (prav tam). Skoraj dvesto let pozneje (1847) so se uprli podjunski Poljanci na Metlovi, v Humčah in Kazazah (prav tam: 32), leta 1848 pa na številnih krajih.

Kaj spominja na kmečke upore?

V letih okroglih obletnic in okoli njih se število priložnostnih člankov in prispevkov v medijih vedno poveča. Na razstavah in simpozijih razi-

skovalci obnovijo in (raz)širijo vedenje o uporih. Pomnoži se število znanstvenih objav in dokumentacij. Spremni pojav okroglih obletnic so tudi javne prireditve, kjer se govorniki trudijo potegniti lok iz preteklosti v sedanost in aktualizirati sporočilo uporov tako, da je v prid političnemu gibanju, ki ga zastopajo ali vodijo. Imamo pa še posredne in neposredne priče kmečkih uporov, nekaj snovne in nesnovne dediščine.

Beseda *punt* izhaja iz srednjevisokonemške besede *bunt*, ki je imela več pomenov, med drugim 'trak, vez, obliž', pa tudi 'pogodbo, zavezo, zvezo' in 'zaveznike'. V našem primeru pomeni 'zvezo'. Značilno za mesto kmečkih uporov v slovenski zgodovini je, da je v slovenskem jeziku dobila beseda pomen vstaje in se je ta pomen ohranil v številčni

Kmetje pred sodiščem, lesorez (okoli 1520), na katerem so upodobljene razne oblike smrtnih kazni.

Vir: *Deutsche Geschichte*, Band 1. Berlin: VEB Deutschen Verlag der Wissenschaften, 1967: 537

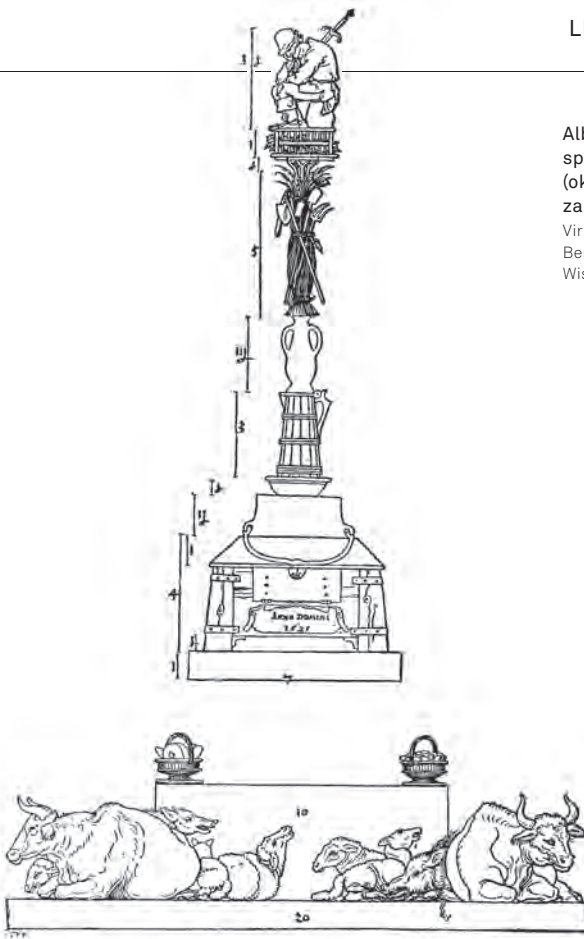
besedni družini ('puntarija, puntati se, puntanje, puntarski, puntar'). Srednje visoka nemščina ima tudi besedo *bunt-schuoch* z dvojnimi pomenom: lahko pomeni 'čevelj z jermeni', pa tudi 'upor' in 'vstajo' (zato ker so uporniki na svoji zastavi upodobili čevlj z jermeni).

Na Koroškem je nekaj stavb, ki jih moremo povezati s kmečkimi upori. To so v prvi vrsti utrjene cerkve oziroma cerkve, ki so imele arhitektonsko opazen obrambni značaj. Na Koroškem so skoraj izključno v vzhodni polovici dežele (Luschin 1985: 13; Kafka 1972). Nekaj cerkva je imelo v kmečki vstaji leta 1515 z viri izpričano vlogo. V Rojahn (Maria Rojach) so imeli uporniki svoj glavni sedež, zborovanja so bila na Pustrici (Pustritz) in v Maria Waitschach, verjetno tudi še drugod. O utrjeni cerkvi na Pustrici z gotovostjo poroča kronika samostana

Šentpavel, da se je leta 1515 kmečki upor na Koroškem tam začel in da so »izgradili pokopališki zid kot utrdbo in tabor« (Kafka 1972: 27). Ne smemo pa pozabiti na naravne tabore na krajih, ki so prišli v poštev kot zatočišča tako pred turškimi četami kot tudi pred vojaškimi enotami, ki so jih deželni stanovi poslali v boj proti kmečkim puntarjem. Še do današnjih dni se je ponekod ohranilo ledinsko oziroma gorsko ime Tabor.

Slovenskega ljudskega ustnega izročila (pripovednih pesmi, pripovedk), ki spominja na kmečke upore, etnologi in zgodovinarji niso dokumentirali. Zgleda, kot da bi oblastem uspelo zatreti spomin ali kot da bi se kmečko prebivalstvo balo ohranjati spomin na utrpeli poraz in kruto maščevanje zmagovalcev. Osamljeni primer, ki priča o dolgem kolektivnem spominu, pa le poznamo s Koroškega, seveda le, če mu prisodimo pristnost. To je pripoved o tako imenovanih 'krvavih kotanjah' (v regionalni nemščini jih imenujejo *Blutmuldern*) na Lurnskem polju. Ne gre sicer za neposredno pričevanje o kmečkem uporu v 15. ali 16. stoletju, temveč za zgodovinski spomin, ki seže še dlje nazaj v preteklost, aktualizirali pa so ga kmečki vstajniki v 18. in celo še v revolucionarnem letu 1848. Zato lahko sklepamo, da so izročilo poznale tudi generacije, ki so živele v času kmečkih puntov v letih 1473 in 1515.

Pripoved je povezana s cerkvijo sv. Magdalene, ki stoji nekoliko zunaj kraja Möllbrücke na Lurnskem polju. Gre za manjšo cerkev z romanskim jedrom. Ob cerkvi, tako izvemo iz pripovedi, rastejo lipe, blizu cerkve pa so tri večje kotanje. Po izročilu je bila tam zadnja bitka poganskih Karantancev s frankovsko vojsko. Franki so potolkli Slovane in uničili njihovo pogansko svetišče z oltarjem. Umirajoči poganski žrec (svečenik) je preklel zmagovalce in napovedal, da se bo, ko se bodo krošnje lip tretjič posušile, tlačeno in ponižano slovansko ljudstvo dvignilo proti svojim gospodom. Izkopalo bo v kotanjah zakopane gorjače, šlo z njimi nad oblastnike in slavilo bleščečo zmago. Kotanje bodo polne trupel in krvi sovražnikov, njihovega poveljnika pa bo s krevljo ubila žena kmeta Partuša. To ljudsko izročilo so poznali kmetje, ki so se leta 1737 dvignili proti millstattskim jezuitom. Po spodleteli vstaji so med zaslišanjem povedali, da so mislili izkopati skrite gorjače in z njimi pobiti svoje gospode (Gallenstein 1826: 25–27). Ko je koroški pisatelj objavil povest, ki obravnava snov iz 8. stoletja, ji je dodal pripombo, da se je »v minulih časih, ko je sovražnik zasedel domovino in so ubogi prebivalci dežele zdihovali po odrešenju, pod vtisom stare pripovedi marsikatero oko obrnilo proti preroškim lipam in upalo ugledati dan maščevanja« (prav tam: 27). Pripoved je doživela objavo tudi v zbirki koroških pripovedi, ki jo je izdal Georg

Albrecht Dürer: Osnutek za steber v spomin na Nemško kmečko vojno 1525 (okoli 1525). Na vrhu stebra sedi s sabljo zaboden kmet.

Vir: *Deutsche Geschichte*, Band 1. Berlin: VEB Deutschen Verlag der Wissenschaften, 1967: 539

Graber (Graber 1941: 310). Tudi tam najdemo komentar, da so še leta 1848 obujali spomin na staro prerokovanje. V pripovedi o treh krvavih kotanjah zaslutimo verovanje in upanje človeka, da krivičnemu porazu nekoč sledi pravično povračilo.

Poznamo pa še eno ljudsko pripoved, mogoče celo dve, ki imata zvezo s kmečkimi upori. V prvi je glavni junak Matija Gubec, domnevni vodja hrvaško-slovenske kmečke vstaje. Zagorsko-hrvaška pripoved pravi, da sta se nad Gubcem in njegovo vojsko zagrnili dve gori, kjer spi in čaka, dokler mu brada ne bo devetkrat ovila kamnite mize, nakar se bo zbudil in s svojo vojsko osvobodil kmečko ljudstvo (Gruden 1915: 765 sl.). Koga to ne spominja na kralja Matjaža, v Peci spečega kralja, znanega iz koroških pripovedk? Ali sta se mar v osebi legendarnega kralja Matjaža prekrili dve osebi, ogrski kralj Matija Korvin in poveljnik koroške kmečke vojske Matjaž, ki se je pri Kokovem postavil Turkom v bran? (Bošković-Stulli 1973).

K ohranjanju spomina so prispevale tiskane knjige deželnih kronistov. Na Kranjskem je treba poudariti Janeza Vajkarda Valvasorja in

njegovo *Slavo vojvodine Kranjske* (1689), za Koroško še starejšo zgodovinsko delo Hieronima Megiserja *Annales Carinthiae* (1612). V slovenskem primeru so v 19. in 20. stoletju poleg raziskovalcev zgodovine postali nosilci spomina na kmečke upore pesniki, pisatelji in dramatik. V prvi v slovenščini napisani zgodovini Slovencev je tudi kratko poglavje o kmečkih puntih (vendar brez koroške kmečke vstaje iz leta 1478) (Trdina 1866: 85–89), med široke plasti prebivalstva pa je ponesel vedenje o kmečkih puntih Josip Gruden (1913: 443–449; 1915: 753–766). Šele v 20. stoletju so kmečki upori postali trden del slovenske zgodovinske zavesti. Glavni raziskovalec kmečkih uporov na Slovenskem pa je bil v 20. stoletju nedvomno Bogo Grafenauer, ki je to temo najprej obravnaval v doktorski disertaciji, pozneje pa je napisal nekaj knjig, skoraj nešteto razprav in drugih prispevkov ter te vsebine vključil v šolske učbenike. Zadnji veliki sunek v znanstvenem raziskovanju kmečkih uporov na Slovenskem je najtesneje povezan s štiristoletnico slovensko-hrvaškega upora (1573–1973).

Kmečki upori so bili navdih številnim umetnikom. Največja slovenska pesnika 19. stoletja, France Prešeren (1800–1849) in Simon Jenko (1835–1869), sta imela Slovence za narod brez tega, kar danes zgodovinarji imenujejo »veliko zgodbo«. Prešeren je v osmem sonetu Sonetnega venca kmečke punte navedel kot redki primer spomina vrednega dogajanja v slovenski zgodovini. Po izgubi svobode v 8. stoletju »samo krvavi punt poznamo, / boj Vitovca in ropanje Turčije«. Simon Jenko se je v pesmi Slovenska zgodovina skoraj razjokal: »Bridka žalost me prešine, / Ko se spomnim domovine, / Vsemu svetu nepoznane, / Od nikogar spoštovane. // V zlatih črkah v zgodovini, / Se bero narodov čini; / Le od našega ni glasa / S prejšnega ne zdanjga časa.« Jenko kmečkih uporov ni povzdignil v oltar narodne zgodovine. To je storil Anton Aškerc (1856–1912) s ciklom pesmi *Stara pravda* (1888). Aškerc je kmečkemu upor dal narodni in družbenoideološki predznak. Marsikateri verz je imel vsebino, namenjeno političnemu trenutku ob koncu 19. stoletja. Plemiče je prikazal kot Ogre, Nemce ali pa kot narodne odpadnike. Nemškemu plemiču je položil v usta očitek vstajnikom, da rušijo od boga hoteni družbeni red: »Mi vsi vemo, kaj je volja božja: / Eden rojen je, da gospoduje, / drugi pa, da prvemu hlapčuje.« Pri slovenskih literatih 20. stoletja so bili kmečki upori dokaj priljubljena snov. Ivan Cankar (1876–1918) je njihov pomen leta 1907 ocenil v predavanju Slovensko ljudstvo in slovenska kultura. V mnenju, da je »vsaka ped svobode, ki si jo pribori ljudstvo, korak naprej v kulturi«, jim je prisodil velik pomen in jih primerjal kar z reformacijo, rekoč, da »tisti obupani, v svojem obupu do blaznosti pogumni kmetje (...) niso bili manjši delavci na polju slovenske kulture nego Trubar in Dalma-

tin« in dodal, da je »vsaka ped svobode, ki si jo pribori ljudstvo, korak naprej v kulturi« (Barbarič 1974: 122 sl.). Cankar je imel namen napisati dramo o kmečkih puntih, vendar tega ni storil. Med najvidnejšimi predstavniki slovenske besedne umetnosti, ki so za svoja literarna dela izbrali snov kmečkih puntov, so pisatelja Ivan Pregelj (1883–1960) in France Bevk (1890–1970), pesnik Alojz Gradnik (1882–1967) in dramatik Bratko Kreft (1905–1996). S Koroško je povezana le povest *Puntar Matjaž* emigrantskega avtorja Karla Mauserja (1918–1977), ki je leta 1950 izšla pri celovski Mohorjevi.

V slovenski likovni umetnosti motivika kmečkih uporov vse do 20. stoletja ni opazno zastopana. Šele ko je šlo za reprezentativni prikaz slovenske zgodovine v državnih objektih in javnem prostoru, so umetniki sprejeli izziv in ustvarili nekaj umetniških del (Cevc 1974).

Integracija od zgoraj in spodaj

Od 14. stoletja se je po več stoletjih razdruževanja krepila povezanost med sosednjimi deželami Koroško, Kranjsko in Štajersko. Odločilno vlogo pri tem so igrali dejavniki, kot so skupni deželni knez in njegova politika, skupna zunanja sovražnika (Turki/Osmani in Beneška republika) in skupni notranji nasprotnik (kmečki upori). Te tri dežele so sčasoma postale nosilni stebri Notranje Avstrije, kot so začeli ozemlje imenovati v 16. stoletju. Pod oblastjo enega deželnega gospoda so bile te dežele že v času češkega kralja Otokarja II. Przemisla, ki je s svojo oblastjo segel prav do obale Jadranskega morja. Leta 1276 so se proti njemu uprli štajerski, koroški in kranjski plemiči in se bojevali na strani Habsburžana Rudolfa, ki je leta 1278 v bitki na Marchfeldu premagal Otokarja. Odtlej so bile te dežele z izjemo kratkih prekinitev pod dejansko oblastjo Habsburžanov, čeprav sta Koroška in Kranjska šele leta 1335 tudi formalno dobili Habsburžana za deželnega gospoda. Habsburžanom je uspelo pridobiti velika ozemlja celjskih grofov/knezov (1457) in goriških grofov (1500). Tako so se znebili močnih regionalnih plemiških rodbin. V času kmečkih uporov med plemstvom niso več imeli resnih tekmecev oziroma le v obliki deželnih stanov.

Povezovanje preko deželnih meja je uspelo plemstvu, medtem ko vstajniki niso uskladili svojih oboroženih akcij. Dežele so imele vsaka svojo identiteto ne glede na večjo ali manjšo etnično in jezikovno raznolikost. Štajerska in Koroška sta bili etnično mešani deželi, v obeh so bili Nemci v večini, na Kranjskem so bili Nemci v manjšini. Zato se je za večinski jezik tamkajšnjega prebivalstva v 16. stoletju začel porajati in vse bolj uveljavljati pojem »kranjski jezik«. Kljub temu je integracija, po eni strani družbenih elit, po drugi strani podložnikov no-

tranjeavstrijskih dežel, gotovo v veliki meri vplivala na razvoj projekta slovenske protestantske Cerkve in slovenskega knjižnega jezika, projekta, ki je utrdil kulturni razvoj na skupni jezikovni podlagi.

LITERATURA

- Barbarič, Štefan (ur.): *Kmečki upori v slovenski umetnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 1974.
- Barbarič, Štefan: Cankarjeva vizija kmečkega puntarstva. V: Štefan Barbarič (ur.), *Kmečki upori v slovenski umetnosti* (zbornik razprav). Ljubljana: Slovenska matica, 1974: 121–137.
- Bošković-Stulli, Maja: Odnos kmeta i feudalca u hrvatskim usmenim predajama. V: *Radovi 5, U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske sečjačke bune*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1973: 309–325.
- Bruckmüller, Ernst: Die Strafmaßnahmen nach den bäuerlichen Erhebungen des 15. bis 17. Jahrhunderts. V: Erich Zöllner (izd.), *Wellen der Verfolgung in der österreichischen Geschichte*. Dunaj: Österreichischer Bundesverlag, 1986: 95–117.
- Cevc, Emilijan: Kmečki upori v slovenski likovni umetnosti. V: Štefan Barbarič (ur.), *Kmečki upori v slovenski umetnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 1974: 157–173.
- Feldbauer, Peter: Sozialrevolutionäre Bewegungen im mittelalterlichen Österreich. V: Erich Zöllner (izd.), *Revolutionäre Bewegungen in Österreich* (Schriften des Instituts für Österreichkunde 38). Dunaj: Österreichischer Bundesverlag, 1981: 28–51.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens, Band 2: Die ständische Epoche*. Celovec: Verlag Johannes Heyn, 1994.
- Gallenstein, Johann Ritter von: Die Magdalenen-Kapelle am Lurnfelde: Eine romantisch-historische Sage aus Kärntens grauer Vorzeit. *Kärntnerische Zeitschrift*, 1826: 1–34.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Grafenauer, Bogo in Branko Reisp: *Kmečki punti na Slovenskem: Razprave in katalog dokumentov* (Situla. Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani; 13). Ljubljana: Narodni muzej, 1973.
- Grafenauer, Bogo: Razvoj programa slovenskih kmečkih uporov od 1473 do 1573. V: Bogo Grafenauer in Branko Reisp: *Kmečki punti na Slovenskem: Razprave in katalog dokumentov* (Situla. Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani; 13). Ljubljana: Narodni muzej, 1973a: 5–34.
- Grafenauer, Bogo: *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974.
- Grafenauer, Bogo: Ob petstoletnici kmečkega upora na Koroškem 1478 (sodelovanje slovensko in nemško govorečega prebivalstva v koroških kmečkih uporih). *10. Koroški kulturni dnevi* (zbornik predavanj). Celovec: Pripravljalni odbor KKD, 1979: 38–43.
- Graber, Georg (izd.): *Sagen aus Kärnten*. Gradenec: Leykam-Verlag, 1941.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, 3. zv. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1913.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, 5. zv. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1915.
- Kafka, Karl: *Wehrkirchen Kärntens I in II*. Dunaj: Birken-Verlag, 1972.
- Kheppiz, Paul: *Clagenfurterische Chronik* (ur. Dieter Jandl). Celovec: Magistrat der Landeshauptstadt, 1968.
- Kreft, Bratko: *Celjski grofje, Velika puntarija, Kranjski komedijanti* (Knjižnica Kondor 91). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.
- Luschin, Hans in Berta Luschin: *Kärntens schönste Wehrkirchen*. Celovec: Carinthia, 1985.
- Neumann, Dieter: *Beiträge zur Stadtgeschichte* (Neues aus Alt-Villach, 47. Jahrbuch). Beljak: Museum der Stadt Villach, 2010.
- Neumann, Wilhelm: *Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten. Wilhelm Neumann, Bausteine zur Geschichte Kärntens* (Das Kärntner Landesarchiv 12). Celovec: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1985: 78–112.
- Paternu, Boris: Od kmečke puntarske do partizanske pesmi. V: Štefan Barbarič (ur.), *Kmečki upori v slovenski umetnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 1974: 31–46.
- Rainer, Johann: Die bäuerlichen Erhebungen 1525–1627. V: Erich Zöllner (izd.), *Revolutionäre Bewegungen in Österreich*. Dunaj: Österreichischer Bundesverlag, 1981: 67–76.
- Trdina, Janez: *Zgodovina slovenskega naroda*. Ljubljana: Matica slovenska, 1866.

Bernarda Županek*

DVATISOČLETNICA EMONE, RIMSKE PREDHODNICE LJUBLJANE

Slovenska prestolnica Ljubljana v letih 2014 in 2015 proslavlja 2000 let od izgradnje svoje rimske predhodnice Emone. S številnimi prireditvami, nastopi, delavnicami in razstavami današnje mesto raziskuje in spoznava svoje rimske korenine.

Pred Emono

Rimljani ob zasedbi prostora današnje ljubljanske kotline niso prišli v prazen prostor, saj so ljudje tu živeli že tisočletja prej. Poznejša rimska kolonija je bila poimenovana po enem od njihovih prazgodovinskih naselij, saj ime Emona ni rimskega izvora.

Na ljubljanskem Grajskem griču in njegovih pobočjih se je naselbina širila že od 12. stoletja pr. n. št. Pozneje je bilo pod Grajskim gričem, na območju današnjih Starega in Gornjega trga ter Karlovške ceste, naselje keltiziranih staroselcev. Lega ob plovni reki Ljubljanici in rudna ležišča v zaledju so zanimanje rimskih trgovcev vzbujala že vsaj dve stoletji pr. n. št. Po trgovskih poteh so sem dovažali vino in elegantno posodje, proti zahodu pa surovine. Zaradi njihove zaželenosti so v naselbini pod Grajskim gričem že pred nastankom kolonije Emone živeli tudi rimski trgovci in podjetniki.

Rimljani so ljubljanski prostor morda zasedli že v času Cezarja, zagotovo pa v času Oktavijana, poznejšega cesarja Avgusta. Ozemlje današnje Ljubljane je bilo v rimskih časih del strateško pomembnih poti proti Panoniji in Balkanu. Že konec 1. stoletja pr. n. št. je bil v bližini naselja pod Grajskim gričem zgrajen rimski vojaški tabor s pristaniščem. Med vojaškimi operacijami na zahodnem Balkanu se je tu krajši ali daljši čas zadrževalo večje število mož. Po koncu panonsko-dalmatinskega upora v letih 6–9 so možje iz vojaškega tabora sodelovali pri gradnji Emone. V desetletjih po okupaciji je bila narejena zemljiška razdelitev, pokrajina je bila presekana z novimi cestami in mostovi ter verjetno meliorirana. Prisotnost vojske, nova cestna mreža, gra-

* Dr. Bernarda Županek je arheologinja, kot kustosinja za rimsko obdobje zaposlena v Muzeju in galerijah mesta Ljubljane. Na ISH (Institutum Studiorum Humanitatis) je doktorirala iz antropologije antičnih svetov. Zanimajo jo arheologija in antropologija rimskega časa ter dediščina in produkcija preteklosti nasploh.

dnja mesta in porast trgovine so temeljito spremenili pokrajino ter življenje mnogih ljudi tudi na podeželju.

Rimska kolonija Emona

Rimljani so običajno ustanavljali kolonije kot strateške postojanke na novo osvojenem ozemlju. Prav tak status, status kolonije, najvišji mestni status z vsemi pravicami, je dobila Emona, ki je bila zgrajena po vojnah ob širitvi imperija na Balkan v začetku 1. stoletja. Mesto Emona je bilo kot nova kolonija skrbno načrtovano skladno s kozmološkimi in simboličnimi načeli in je imelo geometrično strukturo. Pravokotno zarisana mestna mreža je s štirimi glavnimi stranmi neba temeljila na vesoljnem redu. Dekumani (ceste V–Z) načrtno grajenih rimskih mest naj bi bili v liniji z osjo sonca, kardini (ceste S–J) pa z osjo Severnice. Tako naj bi bilo mesto tudi *imago mundi*, 'podobna sveta v malem, odsev kozmičnega reda', simbola stabilnosti rimskega imperija.

Pred gradnjo mesta je rimski svečenik avgur opazoval let ptic in iz tega interpretiral božanske znake o primernem času gradnje ipd. Nova kolonija je bila zgrajena z ritualom, s katerim je bil po tradiciji zgrajen tudi Rim: bela krava in bik – ali po drugih virih dva bela vola – vprežena v plug, sta zorala brazdo, ki je predstavljala 'pomerij' (*pomerium*), sveto mejo mesta. Na prostoru, kjer so bila načrtovana mestna vrata, so plug dvignili in prenesli. Nato so zemljemerci premerili območje, zakoličili meje in gradnja se je lahko začela. Gradnja Emone je trajala okoli tri leta, pri njej pa so gotovo sodelovali vojaki iz tabora ob današnji Karlovški cesti, ki je tam stal med gradnjo Emone v prvem desetletju 1. stoletja.

»Po dolgi vojaški službi za plačilo namesto polj dobimo močvirja in puste gore!«, je o pritožbah upornih vojakov treh panonskih legij, ki so se po odsluženem vojaškem roku naseljevali v emonskem prostoru, poročal rimski zgodovinar Tacit. V Emono so poleg civilnih kolonistov naselili tudi nekaj veteranov (vojakov po koncu vojaške službe) 8. in 15. legije. Na območju Emone so za nagrado za dolgoletno vojaško službo dobili dovolj zemlje, da so lahko preživljali sebe in družino.

Rimski sistem kolonizacije je podpiral in širil moč imperija. Na ta način je rastoče prebivalstvo in upokojeno vojaštvo dobilo zemljo, hkrati pa so Rimljani, neposredni nosilci rimskega načina življenja, na novo zasedena območja hitro porimljani. Večina kolonistov je v Emono prišla iz severne Italije in Akvileje (Ogleja), najbrž z željo po dovolj zemlje za dostojno življenje. Rimska kolonija je bila vedno naselje rimskih državljanov na novo osvojenem območju, in odločitev,

Razstava Emona: Mesto v imperiju, ena ključnih prireditev ob 2000-letnici Emone, je v Mestnem muzeju Ljubljana odprta do 31. 5. 2015. Foto: Andrej Peunik, dokumentacija MGML

da so šli nekam daleč, na rob civiliziranega sveta živeti kot kolonisti, je bila vedno prostovoljna.

Mesto Emona je svoj uradni naziv Colonia Julia Emona dobilo po Julijcih – družini Gaja Julija Cezarja in njegovega nečaka ter posvojenca Oktavijana Avgusta. Čas gradnje Emone je sovpadal z enim najpomembnejših obdobij politične zgodovine Rima. Po Avgustovi zmagi v dolgoletnih državljanskih vojnah (leta 31 pr. n. št.) je napočil čas stabilnosti. Avgust, ustanovitelj Emone, je bil prvi cesar po dolgem in na koncu nemirnem obdobju republike. Zanj je bilo še zlasti pomembno, da so se prebivalci imperija zavedali, da jim zdaj vlada en sam, močan vladar. Avgustov političnoideološki program je promoviral njegovo vladavino kot zlato dobo miru, razcveta in uveljavitve starih republikanskih vrlin, Avgusta pa kot edinega mogočega in od bogov potrjenega vladarja.

Emona je bila dograjena v letih 14 ali 15, kot priča t. i. gradbeni napis, ki ga hrani Narodni muzej Slovenije. Na njem piše:

Vladar Cezar, sin božanskega (Cezarja), Avgust, najvišji svečenik, trinajstkrat konzul, enaindvajsetkrat izklican za vrhovnega poveljnika (imperator), ki mu je bila sedemintridesetkrat potrjena oblast tribuna, in

Tiberij Cezar, sin božanskega Avgusta, Avgust, najvišji svečenik, dvakrat konzul, šestkrat izklican za vrhovnega poveljnika, ki mu je bila šestnajstkrat potrjena oblast tribuna, sta dala (mestu) [obzidje s stolpi?].

Napis dokazuje, da sta med jesenjo leta 14 in pomladjo leta 15 cesar Avgust in njegov naslednik Tiberij v Emoni sponzorirala večjo javno gradnjo, morda obzidje s stolpi. Tako cesarsko pokroviteljstvo je bilo za mesto vir ponosa in politične veljave.

Pod rimsko volkuljo

Emona je bila eno od mest v ogromnem imperiju, katerega začetki naj bi po zapisih rimskih zgodovinarjev segali v leto 753 pr. n. št. Po legendi naj bi trojanski junak Enej po padcu Troje dolgo taval po svetu. Na območju današnje Italije je v deželi Lacij ustanovil mesto Alba Longa. Po njegovi smrti so mestu vladali njegovi potomci. Ko je na oblast prišel Numitor, ga je brat Amulij vrgel s prestola. Bratovo hčerko, svojo nečakinjo Rejo Silvijo, je poslal v svetišče boginje Veste, kjer je postala svečenica, ki jim je bila poroka prepovedana. Če bi zarota uspela, bi Numitor ostal brez potomcev, Amulij pa bi lahko zavladal Alba Longi.

Vendar se je v Rejo Silvijo zaljubil bog Mars in rodila je dvojčka, Romula in Rema. Ko je Amulij to slišal, je svojemu sužnju naročil, naj dvojčka vrže v reko Tiberio. Košaro z otrokoma je voda naplavila na obalo, kjer ju je našla volkulja in ju hranila z lastnim mlekom. Ko sta Romul in Rem odrasla in izvedela za svojo usodo, sta odšla do kralja Amulija in ga vrgla z oblasti. Romul je ubil Amulija, na oblast pa se je vrnil njun ded, Numitor. Romul in Rem sta se odločila, da ustanovita lastno mesto. Med gradnjo mesta sta se brata sprla in Romul je ubil Rema. Mestu, ki mu je zavladal sam, je nadel svoje ime Roma – Rim.

Rim, ki se je začel kot skromno brodišče čez Tiberio v osrednji Italiji, je v nekaj stoletjih zrasel v milijonsko prestolnico, ki je nadzorovala teritorij od Britanije do severne Arabije, od Donave do Maroka. Rimu so rekli preprosto Mesto, Urbs. Rimski imperij je imel na svojem vrhuncu, v 2. stoletju, več kot 60 milijonov prebivalcev, ki so živeli na petih milijonih km²: od Hadrijanovega zidu v severni Angliji do Evfrata v Siriji, od vodne poti Ren–Donava, ki je povezovala srednjo Evropo s Črnim morjem, do severnoafriške obale in Egipta. Imperij – večji od današnje Indije – je bil prepreden z mrežo monumentalnih, veličastnih mest. Eno manjših, a nič manj impresivnih za svojo okolico, je bila Emona. Mesta so bila središča moči in privilegijev, kulture in znanja, hkrati pa del imperialne ideologije, podob spektakularne

moči in civiliziranosti, ki jih je imperij kazal podložnikom. Še nedavno med seboj vojskujoči se deli sveta so tudi s pomočjo mest postajali nova, med seboj povezana celota.

Emona, novo zgrajeno mesto v pokrajini, kjer mest prej ni bilo, je bila v lokalnem merilu impozantna. Obzidje, daleč naokoli najvišja gradnja, obdana z dvojnimi vodnimi jarkom, se je dvigalo od šest do osem metrov visoko. V mesto so vodile široke, vzdrževane ceste. Monumentalnost Emone in drugih rimskih mest je utelešala jasno razumljivo sporočilo: moč in samovoljnost zmagoslavnega imperija, večer in nespremenljiv družbeni red Rimljanov.

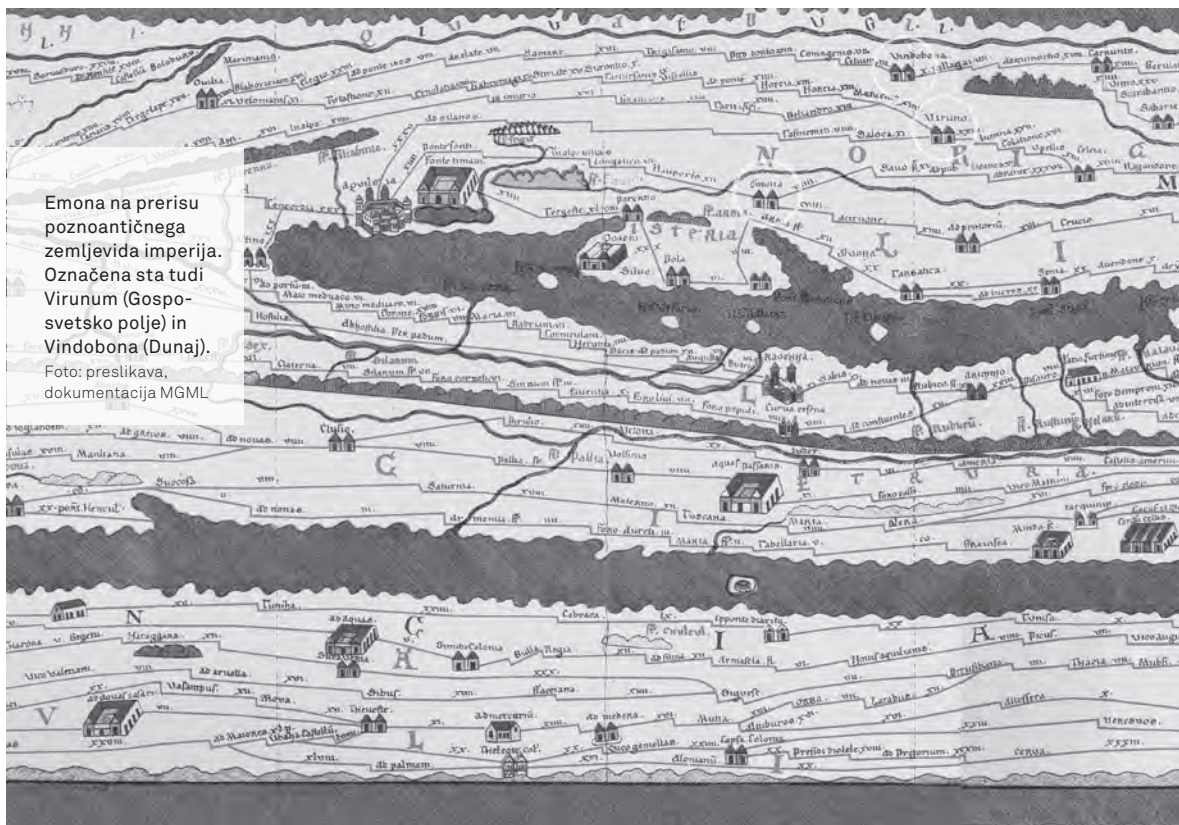
Ljudje v imperiju, ki se je raztezal od Britanije in Španije do Egipta in Sirije, so imeli isti denarni sistem, ekonomijo, vojsko, vlado; pa tudi skupne grško-rimske mite, javne rituale (npr. igre) in religiozne prakse (npr. imperialni kult). Inštrument, ki je skrbel za homogenost na tako velikem območju, so bila prav mesta. Navade mestnega rimskega življenja – način obedovanja, žrtvovanje bogovom, obisk kopališča in amfiteatra, udeležba na uradnih ceremonialnih dogodkih – so definirale, kaj pomeni biti Rimljan, kako živeti na ta način.

Poleg tega so bila mesta, ki so bila središča uprave, obrti, trgovine in kulture, ključna za administracijo imperija. Rimska mesta so si bila tudi fizično podobna: preko Zahodne Evrope in Severne Afrike jih lahko prepoznamo po njihovih skupnih potezah: značilnem tlorisu in cestni mreži, trgih, kopališčih, gledališčih, templjih. Kot taka so bila prepoznavna: imela so sodoben tloris, tempelj kapitolinske trojice, svetišče božanskega cesarja, forum in javne zgradbe. Mestna skupnost je delovala kot organ rimske lokalne uprave in administracije. Emono so vodili mestni svet in dva letno voljena župana z uradniki za posebna področja. Odločali so o tem, katere zgradbe bodo gradili, ali naj se postavi nek kip in ali naj mesto nekemu podari grobno parcelo.

Prišleki in staroselci

Kako se je godilo staroselcem po rimski zasedbi in gradnji kolonije Emone? Njihovo ozemlje je bilo priključeno imperiju. Večino najboljših parcel so dobili emonski kolonisti, priseljenci z državljanskimi pravicami, staroselci pa so bili odrinjeni na manj ugodna, za Rimljane nezanimiva območja. Staroselci so se v začetku precej razlikovali od novih naseljencev in so imeli precej slabši položaj. Tudi bivališč v mestu verjetno v začetku niso dobili.

Po zasedbi novih območij se rimski vodje niso ukvarjali z velikim številom na novo pokorjenih prebivalcev. Namesto tega so – včasih že pred zasedbo – iskali stike in vzpostavljali povezave z vodilno lokal-

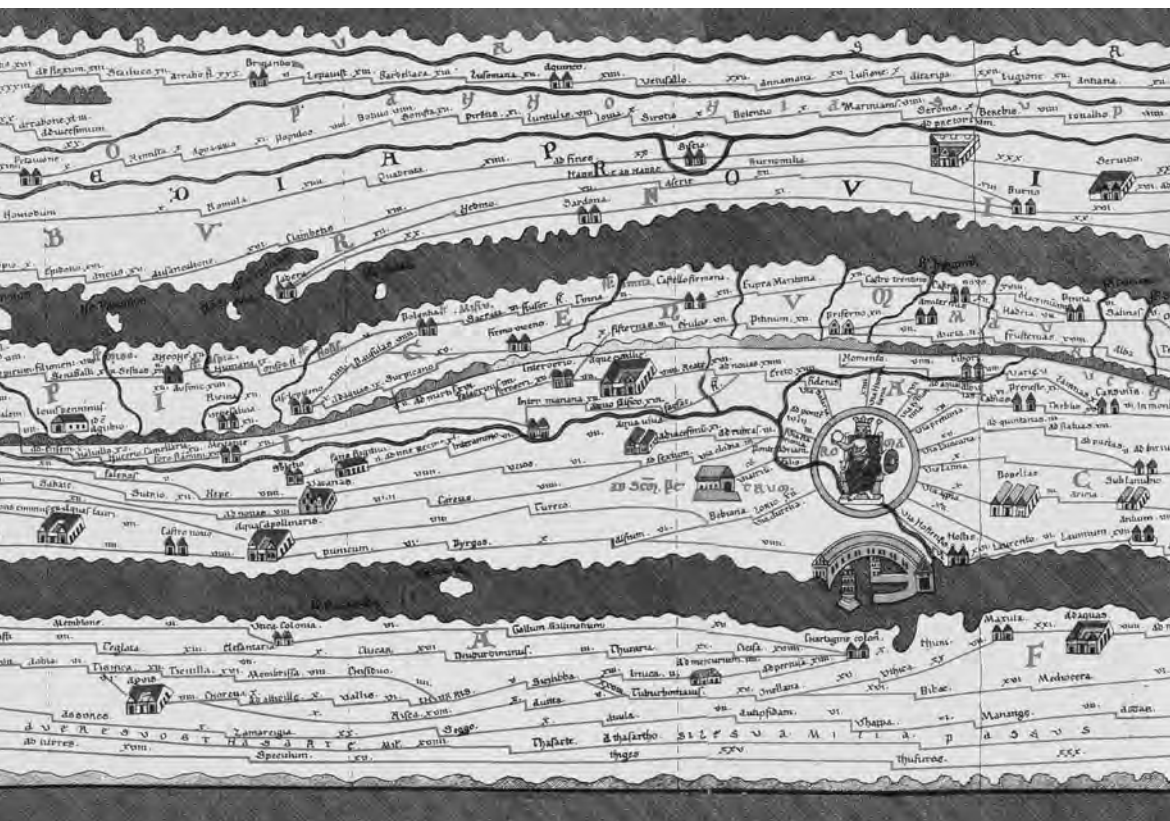
Emona na prerisu poznoantičnega zemljevida imperija. Označena sta tudi Virunum (Gospo-svetsko polje) in Vindobona (Dunaj). Foto: preslikava, dokumentacija MGML

no elito, z ljudmi, ki so imeli visok status in katerih moč je temeljila na rojstvu, bogastvu, lastništvu zemlje in/ali religioznih in političnih funkcijah. Skratka, stike so navezovali z ljudmi, ki so jim bili podobni in so zato pri sodelovanju z Rimom največ pridobili: obdržali so svojo pozicijo na vrhu lokalne skupnosti in dobili vrsto privilegijev, kot npr. državljske pravice ali oprostitev davkov.

Skratka, načrtno zgrajeno rimsko mesto s statusom kolonije, kot je bila Emona, je temeljito poseglo v nekdanja prostor in življenje. S svojo zasnovo je vzpostavljalo nov, rimski način življenja. Med staroselci in prišleki se je v mestu sčasoma vzpostavilo za obe strani sprejemljivo ravnovesje. Z medsebojnimi vplivi je nastala nova, provincialno-rimska kultura z nekaterimi lokalnimi posebnostmi.

Živeti v Emoni

Mesto začrtajo zgradbe in ceste, a njegovo bistvo so prebivalci. Tisti, ki so živeli v rimskem mestu, so se razlikovali od onih, ki so ostali za mestnim obzidjem. Prebivalci rimskega imperija so bili svobodni in

nesvobodni, bogati in revni, državljani, tuji in brezpravni. Državljanstvo je bilo v 3. stoletju dodeljeno vsem svobodnim prebivalcem imperija. Življenje v rimskem mestu je še zlasti poudarjalo razlike med ljudmi.

V 2. stoletju, ko je bil rimski imperij na vrhuncu moči, je imel okoli 65 milijonov prebivalcev, kar je več kot 20 odstotkov tedanjega svetovnega prebivalstva. V vseh mestih skupaj je po različnih izračunih živelo od šest do 19 milijonov ljudi, kar je od 10 do 30 odstotkov prebivalcev imperija. Preostalo prebivalstvo je živelo na podeželju, mnogi so bili najemni kmetje. Razlike med maloštevilnimi bogatimi ter večinsko množico revnih so se zaradi pomena sodelovanja v javnem življenju, ki se je odvijalo v mestih, in dokazovanja statusa hitro poglobljale.

O višjem sloju – bogatih članih mestne aristokracije, ki so zasedali razne mestne funkcije in si postavljali razkošne nagrobnike – imamo več podatkov kot o revnejših plasteh prebivalstva.

Suženjstvo je bilo v antičnem svetu običajen del življenja, rimska družba pa od njega povsem odvisna. Povpraševanju po sužnjih so

stregli vojne in osvajanja, nekdo je lahko postal suženj tudi zaradi dolga ali kriminalnega dejanja, ljudje pa so se kot sužnji že tudi rodili. Sužnji so bili brez vseh pravic in brez samostojne identitete.

Družbene meje, čeprav trdne, pa do pozne antike vendarle niso bile nepremostljive; relativno pogoste so bile npr. osvoboditve sužnjev. Osvobodenci so bili v mestih bogati obrtniki in trgovci, po višjih službah pa v mestni upravi niso mogli poseči. Zanje je bila praviloma rezervirana svečeniška služba avgustalov, ki so tudi v Emoni skrbeli za cesarjev kult.

Med nižji mestni sloj so spadali navadni delavci, zdravilci, vedeževalci, zabavljaci in berači. Poleg njih so v Emoni živeli številni obrtniki: zlatarji, steklarji, kovači, kolarji, lončarji in drugi. Med najpomembnejšimi dejavnostmi Emoncev je bila trgovina, saj je mesto stalo na pomembni poti med Akvilejo in Panonijo. V zaledju mesta se je predvsem kmetovalo, pa tudi rudarilo, predvsem z železovo in s svinčevo rudo. Med najuglednejšimi in najbogatejšimi emonskimi družinami so bili Cezerniji, ki so izvirali iz svetovljanske Akvileje (Oglej). Verjetno so se ukvarjali s trgovino z železnimi izdelki. Družina Barbijev, po izvoru iz srednje Italije, je najbrž imela gradbeno podjetje; njen član Mark Ticij Tiberij Barbij Ticijan je eden redkih znanih emonskih mestnih svetnikov. Poleg Kancijev, bogatih trgovcev, so bile znane emonske družine še Kasiji, Ticii in Meteli.

Emona je kar brbotala od živahnega dogajanja: na mestnih ulicah se je šum pešcev mešal z ropotANJI lesenih koles vozov, vpitje otrok pri igri so lahko preglasili le branjevci, ki so oglaševali svojo robo. Glavno vozlišče dogajanja v rimskem mestu je bil osrednji trg, forum, okrog katerega se je vrtelo vsakdanje življenje.

Vsakdan se je za Rimljane in tudi Emonce začel ob zori. Po umivanju in oblačenju so se ukvarjali z vsakdanjimi opravili: s sprejemom klientov doma, nato pa so odšli na forum na območju današnjih Ferentovih blokov. Emonci so tam poslušali cesarske razglase in govornike, se udeleževali sej mestnega sveta, razprav sodišča, poslovnih pogovorov ter raznih praznovanj in ceremonij.

Večina prebivalcev rimskega mesta je vsaj enkrat dnevno obiskala tudi mestno kopališče; emonsko javno kopališče je ležalo ob Aškerčevi in Zoisovi cesti. Obisk kopališča ni bil samo priložnost za rekreacijo (igre z žogo, rokoborbo) in osebno higieno, ampak družabni dogodek, enako kot obisk predstav in iger. Obisk term je bil pomemben del vsakdana Rimljanov. Tu so klienti srečali svoje patrone, se pogovarjali o poslu in opravljali, kaj pojedli, doplačali za masažo z oljem ali si dali populiti odvečne dlake. Emonski termalni kompleks z mozaiki in bazeni je dopolnjevalo javno stranišče.

Javne in zasebne mestne hiše, komunalna ureditev, ogrevanje, vodovod, okraševanje prostorov s stenskimi poslikavami in z mozaiki – vse to ni le izraz kulture. Rimsko mesto je bilo tudi orodje za širjenje rimskih političnih in kulturnih idealov na zasedenih območjih.

Vrednote, ideje in način življenja, ki jih je uveljavljalo rimsko mesto, so bili najbolj vidni v javni arhitekturi, a so se jasno kazali tudi v zasnovi zasebnih hiš. Tradicionalni elementi rimskega mesta so bili forum, glavni mestni trg, svetišča in urejeni domovi. Bolj luksuzni dodatki pa so bili stebriščni hodniki in terme ter kopališča. Te zgradbe in z njimi povezane navade so uveljavljale značilno rimski način življenja. Emonske zasebne hiše so imele podobno ureditev in infrastrukturo kot drugi mestni domovi po imperiju: velike prostore za druženja in majhne spalnice, mozaike in freske, ogrevane prostore, vodovod in priključek na mestno kanalizacijo.

Obleka, hrana in zabava

Udobje in reprezentančnost Rimljanov v Emoni so kazala tudi njihova oblačila, ki so bila volnena ali lanena. Premožni so si za velike zneske lahko kupili svilo, ki so jo iz Kitajske čez puščave v osrednji Aziji tovorile karavane kamel.

Običajna vrhnja obleka rimskih državljanov je bila toga, prvotno preprosto volneno ogrinjalo, sčasoma pa se je povečevala, tako da si je človek slednjič ni mogel več sam oviti okoli telesa, ampak mu je moral pri tem kdo pomagati. Postala je tudi zelo težka. Vedno pogosteje so jo opuščali in jo oblačili samo še ob posebnih slovesnostih.

Spodnjega perila Rimljani niso poznali. Kot spodnje oblačilo so nosili tuniko, ki je moškim navadno segala do kolen, ženskam pa do gležnjev. Ženske so čez tuniko oblekle dolgo, včasih bogato izvezeno obleko.

Običajno je bil zajtrk skromen ali pa so ga preskočili, za kosilo so pojedli nekaj malega, po obisku kopališča pa je zvečer sledil glavni obrok, *cena* – 'večerja', pri premožnejših pravzaprav gostija z znanci, s sorodniki, prijatelji. Gostitelj in gostje so večerjali v posebni sobi, kjer je stal triklinij, trodelni kavč, na katerem je običajno lahko jedlo deset oseb. Ob trikliniju so stale ena ali več mizic za odlaganje hrane in pijače.

Prehrana Rimljanov je temeljila na treh poglavitnih živilih: žitu, olivnem olju in vinu. Revni so jedli preprosto hrano, predvsem veliko žita in stročnic; pri nas so odkrili ostanke pšenice, rži, ječmena, prosa in čičerike. Ta osnovna živila so dopolnjevali predvsem z zelenjavo in tudi mlečnimi izdelki.

Bogati so bili vajeni drugačne hrane. Za posebne in drage kuharske umetnije so veljale zapletene, s številnimi začimbami pripravljene jedi. Priljubljene rimske okuse bi danes najbrž opisali kot sladko-kisle. Zlasti cenjena začimba je bila ribja omaka, narejena iz na soncu fermentiranih rib. Običajni so bili trije hodi: predjed, glavna jed in posladek. Predjed je bila običajno solata ali druga le na kratko skuhana hrana. Glavne jedi so običajno vsebovale meso. Znan posladek so bili polhi, ki so jih tudi v naših krajih lovili in pitali v posebnih posodah, pripravljali pa z medom in makovimi semeni. Ob hrani so pili vino, ki so ga vedno mešali z vodo, saj je pitje nerazredčenega vina veljalo za barbarsko.

Rimski svet je poznal razne vrste zabave, največ gledalcev pa so pritegnili gladiatorski boji, boji med zvermi, tekme konjskih vpreg in gledališke igre. V Emoni so se ob različnih priložnostih odvijali gladiatorske igre, gledališke predstave, religiozne procesije in javni govori. Politiki so vedeli, da so igre pomembnejše kot kruh, saj so poznali vrednost dobre javne podobe in propagande: če dobro delo (ali nespameten korak političnega nasprotnika) ni bilo zabeleženo ali predstavljeno javnosti, ga sploh ni bilo. Spektakle so financirali posamezniki, za katere je bila to priložnost za samopromocijo, utrjevanje popularnosti ter prepričevanje množic, kar je bilo ključno pri sprejemanju političnih odločitev.

Emonska škofija v krščanskem imperiju

Rimljani so bili politeisti. Na njihovo staroselsko religijo je močno vplivala helenistična Grčija, tako da je v marsičem prihajalo do zlitja in prevzemanja idej. Rimljani so poiskali stične točke med svojimi in grškimi bogovi ter v svojo literaturo in umetnost prevzemali grške mite in ikonografijo. Velik vpliv je imela tudi etruščanska religija, saj je bil Rim v začetku pod njenim močnim vplivom. Mnogo pozneje, ko se je imperij širil po Sredozemlju, Rimljani niso posegali v kulte poraženih ljudstev, ampak so njihova božanstva neredko vključili v svoj religiozni sistem.

Podobo rimske religije je temeljito spremenil vzpon krščanstva. Število kristjanov v imperiju je po 1. stoletju skokovito naraščalo. Ocenjujejo, da jih je bilo leta 100 7.500, leta 150 40.000, leta 200 že 218.000, okoli leta 250 pa že več kot milijon, skoraj 2 odstotka vsega prebivalstva imperija. Nov zagon je dobilo po ediktu o uradnem priznanju vere, izdanem v Milanu leta 313. Leta 350 je bilo kristjanov že okoli 34 milijonov, skoraj 60 odstotkov vseh prebivalcev imperija. Arheološki podatki potrjujejo, da se je v 4. stoletju krščanstvo tudi

Rimski zid na Mirju. Foto: Andrej Peunik, dokumentacija MGML

v Emoni trdno zasidralo, saj se je začela gradnja krščanskih zgradb. Mesto je imelo najprej vsaj dve dvorani za zbiranje in obrede vernikov, morda še v zasebni lasti, veliko javno versko središče s krstilnico in z vsaj eno cerkvijo, katerega ostanki so danes na ogled v arheološkem parku Zgodnjekrščansko središče ob Erjavčevi ulici. Ta kompleks je verjetno vključeval tudi škofovo bivališče, saj je bila Emona od poznega 4. pa do poznega 6. stoletja sedež škofije.

Uveljavitev krščanstva je prinesla v rimska mesta velike družbene in kulturne spremembe. Kot marsikatero mesto drugje po imperiju, npr. v Galiji, se je spremenila tudi Emona. Emonci so polagoma prenehali vzdrževati profane javne zgradbe in infrastrukturo ter vanje investirati, ampak so veliko skrbi in finančnih vložkov namenjali z zgodnjekrščansko Cerkvijo povezani arhitekturi. Spremenil se je tudi način upravljanja Emone, saj v mestih po vsem imperiju škofje v tem obdobju niso bili več samo cerkveni dostojanstveniki, ampak so prevzemali upravno-administrativne funkcije. Skratka, sprememba v podobi mesta Emone v pozni antiki je del spremembe identitete Emoncev pa tudi upravno-administrativne reforme ob razpadu imperija.

Vpetost Emone v tedanja aktualna dogajanja v imperiju dokazujejo živahni stiki emonske zgodnjekrščanske skupnosti z milanskim cerkvenim krogom. Ohranili sta se dve dragoceni pričevanji, dve pi-

smi cerkvenega očeta Hieronima emonskim devicam (redovnicam?) in menihu Antoniju iz druge polovice 4. stoletja. Takole sv. Hieronim počita, da mu emonske sestre ne pišejo:

Mali papir kaže, da živim v samoti. Zato sem svoj dolgi govor stisnil na tesen prostor. Rad bi se bil z vami še kaj več pomenil, pa me ozki listič sili molčati. Zdaj je torej moja iznajdljivost premagala revščino. Pisemce je sicer drobno, kramljanje pa je dolgo. Vendar pa prav iz te zadrege vedite, da vas ljubim, ker me niti pomanjkanje pisalnih potrebščin ni zadržalo, da vam ne bi pisal. Ve pa – oprostite, prosim, žalostnemu, kajti govorim užaljen, govorim solzen in jezen – mi niste poslale niti ene pičice, ko sem vam tolikokrat izkazal vljudnost (prevod dr. F. K. Lukman).

Imperij v krizi: konec Emone

Kot datum propada zahodnorimskega imperija se najpogosteje nava-ja leto 476, v katerem je bil 4. septembra odstavljen zadnji zahodno-rimski cesar. Emona je najverjetneje propadla v 6. stoletju, saj iz tega časa ni več arheoloških sledov življenja v mestu. Zadnja pisna omemba emonskega škofa, ki pa verjetno ni več živel v Emoni, je iz leta 590.

Za propad zahodnorimskega imperija so bile predlagane številne teorije: prevelika in neusposobljena birokracija, vstop barbarov v rimsko vojsko, zastrupitve s svincem iz vodovodnih cevi in svinčenih posod, klimatske spremembe z erozijo in slabitev kmetijstva, propad pravih rimskih vrednot, kolaps monetarne ekonomije, morda najpogosteje pa barbarski vpadi in ropanja. Nekatera od barbarskih ljudstev so se ustavila tudi v emonskem prostoru: v zimi 408/09 so pred Emono taborili Zahodni Goti, ob svojem pohodu leta 452 so jo delno razdejali Huni, tod mimo so leta 568 v Italijo potovali Langobardi, sledili so vdori Avarov in Slovanov. »Ko listja je sovražnikov in trave, pokril je tabor njihov vse planjave okrog Emone (...) In sedaj gorje, gorje!« pravi Anton Aškerc v svoji pesnitvi *Atila v Emoni*.

Vprašanje, zakaj je propadel rimski imperij, ostaja odprto. Barbarski vpadi pa gotovo niso bili edini vzrok propada zahodnega rimskega imperija, saj je bilo barbarov nekaj 100.000, prebivalcev imperija pa okoli 60 milijonov.

Novo, srednjeveško mesto, naslonjeno na vzhodno obzidje Emone, je nastajalo počasi in pri gradnji uporabljalo tudi emonske kamne in spomenike; Luwigana oz. Ljubljana pa je dobila mestne pravice pet stoletij po propadu Emone, v 12. stoletju.

Emona v Ljubljani danes: Arheološki park Emona

Sledi rimske Emone so se zaradi prizadevanj številnih posameznikov in skupin ohranile v središču sodobne Ljubljane in danes sestavljajo Arheološki park Emona. Upravlja ga Muzej in galerije mesta Ljubljana (MGML). Gre za več kot deset lokacij, ki so povezane v dva kilometra dolgo krožno pot Po rimski Ljubljani, izstopajo pa:

Mozaik okoli krstilnega bazenčka v arheološkem parku Zgodnjekrščansko središče.

Foto: Andrej Peunik, dokumentacija MGML

Park Emonska hiša

Izkopavanja v letih 1963/64 na območju parka Emonska hiša (prej Jakopičev vrt) so odkrila stanovanjsko zgradbo, ki je nekoč stala v mestu Emona. Danes so v parku na ogled ostanki te hiše s konca 4. in z začetka 5. stoletja. Glede na kakovostno stavbno opremo (tlaki, mozaik, ogrevanje) je tu prebivala premožna in ugledna rimska družina. Osrednji bivalni prostor je bila t. i. letna soba, tlakovana z dvobarvnim geometričnim mozaikom; mozaike so si takrat lahko privoščili le premožni. Na drugi strani hodnika je bil vhod v t. i. zimsko sobo z ohranjenim sistemom hipokavstnega ogrevanja. Topel zrak je bil speljan iz kurišča v sosednjem prostoru pod tlak zimske sobe; poleg tal je ogreval tudi stene, ki so bile za boljšo toplotno prevodnost zgrajene iz votlih zidakov. Stavba je imela tudi priključek na kanalizacijski sistem: odpadna voda je iz zgradbe odtekala po kanalčkih, prekritih s kamni, v večji, zbirni kanalizacijski kanal (kloako), ki je tekel pod bližnjo cesto in vodil v Ljubljano.

Park Zgodnjekrščansko središče

Na Erjavčevi cesti, nasproti Cankarjevega doma, je arheološki park Zgodnjekrščansko središče. Tu so arheološka izkopavanja odkrila rimsko stanovanjsko zgradbo, ki je bila, tako kot večina emonskih hiš,

zgrajena v začetku 1. stoletja. V skoraj 500 letih svojega obstoja je bila večkrat prezidana. Ob prvi večji prezidavi na začetku 4. stoletja so obnovili tlake, uredili hipokavstno ogrevanje in prizidali tri bazenčke, kar kaže, da so stavbo morda spremenili v zasebno kopališče. V drugi polovici 4. stoletja so del hiše prezidali v zgodnjekrščansko molilnico. Večjo spremembo je doživela v začetku 5. stoletja, ko so ob osrednjem dvorišču za krščevanje zgradili pravokotno krstilnico z bazenčkom v sredini. Krstilnica je tlakovana z večbarvnim mozaikom, v katerega so vstavljeni napisi z imeni Emoncev, ki so darovali sredstva za njego-vo izdelavo. V krstilnico je vodil pokrit hodnik (portik) z večbarvnim mozaikom, v katerega je vstavljen napis z imenom graditelja, arhidia-kona Antioha. To dokazuje takratni obstoj močne skupnosti prvih kristjanov v Emoni, ki jo v pisnih virih potrjujejo tudi emonski škofi.

Park Rimski zid na Mirju

Na Mirju je skoraj v celotni dolžini ohranjena južna stranica emonskega obzidja. Na začetku 20. stoletja jo je izkopal in restavriral kustos takratnega Deželnega muzeja (danes Narodnega muzeja), Walter Schmid. Ljubljanski mestni svet je hotel v dvajsetih letih rimski zid porušiti, češ da zavira razvoj prometa in da kazi videz mesta. Za ohranitev južnega emonskega zidu sta se zavzela tedanji spomeniški konservator France Stelè in mednarodno priznani arhitekt Jože Plečnik. Slednji je že v dvajsetih letih 20. stoletja začel snovati načrte za umetniško prenavo obzidja. Ta je zidu dala podobo, kot jo poznamo danes.

LITERATURA

- Gaspari, Andrej: »*Apud horridas gentis ...*«: Začetki rimskega mesta *Colonia Iulia Emona*. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljana, 2010.
- Plesničar, Ljudmila: *Jakopičev vrt. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije*, Zbirka vodnikov 14, 1968.
- Plesničar Gec, Ljudmila: Emona v pozni antiki v luči arhitekture. *Arheološki vestnik* 48, 1997: 359–370.
- Plesničar, Ljudmila: *Urbanizem Emone*. Ljubljana: Mestni muzej; ZIFF, 1999.
- Plesničar Gec, Ljudmila: *Emonski forum*. Koper: Založba Annales, 2006.
- Sivec, Irena: *Obdobje preseljevanja ljudstev. Pozdravljeni, prednamci!*, razstavni katalog. Mestni muzej: Ljubljana, 1996: 94–105.
- Šašel, Jaroslav: Emona. *RE Suppl.* 11, 1968: 540–578.
- Vičič, Boris: Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32. *Arheološki vestnik* 45, 1994: 25–53.
- Vičič, Boris: Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 3. *Arheološki vestnik* 53, 2002: 193–221.
- Županek, Bernarda: Oblike moči: Poselitev emonskega prostora. *Arheo* 22, 2002: 45–52.
- Županek, Bernarda: Zavest o omikani in slavni preteklosti: Dediščina Emone za identiteto Ljubljane. Breda čebulj Sajko (ur.): *Etnologija in regije. Ljubljana. Urbana etnologija in identitete Ljubljane* (Knjižnica Glasnika SED; 42). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2008: 147–157.

Franceska Žumer*

DVAJSETLETNICA LITERARNIH TABOROV VETRINJ – BOROVLJE – LJUBLJANA

V šolskem letu 2014/15 praznujemo dvajsetletnico literarnih srečanj med učenci in učitelji na slovensko-koroških literarnih taborih treh šol – Nove srednje šole Vetrinj, Nove srednje šole Borovlje in Osnovne šole Poljane Ljubljana.

Na slovenski strani smo 20-letnico literarnih taborov z okroglo mizo in razstavo praznovali hkrati s 60-letnico OŠ Poljane. Na okrogli mizi smo sodelovali dosedanji ustvarjalci taborov, učiteljici Nada Malle iz Vetrinja in Tatjana Pavčič Kupper iz Borovelj, ter poslovodja Slovenske prosvetne zveze iz Celovca, dr. Janko Malle, ki je v uvodni besedi govoril o velikem pomenu tabora za razvoj in ohranjanje slovenskega jezika na Koroškem. V avli šole in knjižnici je na ogled razstava, ki tudi spomočjo fotografij prikazuje ustvarjanje na taborih v preteklih dvajsetih letih. Na okrogli mizi so spomin na dvajsetletna srečanja učenci obudili z branjem izbranih, na literarnih taborih ustvarjenih besedil. Sklenili smo, da se bomo še srečevali in da bomo fotografsko gradivo predstavili tudi Slovincem na Koroškem.

V teh letih so literarni tabori postali sestavni del našega življenja, načina razmišljanja, zavedanja o pomenu maternega jezika ne le v domačem družinskem krogu, ampak tudi v javnosti. Pogovori v slovenskem jeziku, srečanja s književnimi, z likovnimi in novinarskimi ustvarjalci, ki pišejo v slovenskem jeziku, branje njihovih del in razgovori o njih, ogledi razstav, koroških in slovenskih kulturnih ustanov, zgodovinskih, kulturnih in naravnih znamenitosti ter naknadno ustvarjalno oz. poustvarjalno pisanje so rdeče niti, ki jih nadaljujemo in ohranjamo vsa leta.

Kako se je sodelovanje začelo?

Začetki segajo v leto 1994, ko so takratni Zavod za šolstvo in šport Republike Slovenije oz. njegova svetovalka za medkulturno sodelovanje, Dragica Motik, na slovenski strani, ter Ursula Schwendenwein in Rüdiger Tentsch iz Medkulturnega centra na Dunaju organizirali tri-dnevni seminar o medkulturni vzgoji. Druženje slovenskih in avstrijskih učiteljev je bilo tako plodovito, zanimivo in srčno pripravljeno, da

* Mag. Franceska Žumer je bibliotekarka in učiteljica slovenščine na OŠ Poljane v Ljubljani.

smo stike nadaljevali. Največ zaslug za to ima vsekakor učiteljica Nada Malle iz Vetrinja, ki me je povabila k sodelovanju. Tako kot smo učitelji odkrivali Slovenijo in njene značilnosti na seminarju, smo nadaljevali in še vedno odkrivamo tako avstrijsko Koroško kot tudi Slovenijo.

Prvič so avstrijski učenci v Ljubljano prišli junija 1995 v takratni Epi center pri Državni založbi Slovenije. V naslednjih treh letih smo na koroško stran hodili le Ljubljančani, vsa nadaljnja leta pa je bil tabor dvakrat letno – enkrat na koroški in drugič na slovenski strani. Če so nas v prvih letih na mejnem prehodu ob odhodu iz Slovenije in ob vstopu vanjo pričakale dolge, res dolge kolone čakajočih avtomobilov, po letu 2000 mejo prestopamo brez čakanja, saj se je tudi politična ureditev Evrope med tem spremenila. Doživeli smo torej kar nekaj sprememb, ki se bodo v zgodovino Evrope zapisale z velikimi črkami.

Naša srečanja so bila in so predvsem literarno usmerjena, torej v ustvarjalno in poustvarjalno pisanje učencev. Ustvarjalno pisanje je bilo vselej povezano z dodatnimi motivacijskimi dejavnostmi. Posebno pozornost namenjamo sestavljanju mešanih slovensko-avstrijskih skupin. Na literarnih srečanjih smo odkrivali Slovenijo in Koroško, se srečevali s koroškimi in slovenskimi pesniki, pisatelji, spoznavali koroške in slovenske kulturne in naravne spomenike ter izobraževalne in kulturne ustanove, ki skrbijo za ohranjanje in razvoj slovenskega jezika v Avstriji.

Kaj vse smo počeli

- Spoznali smo številne literate – pesnike, pisatelje, dramatike, igralce, novinarje, slikarje;
- ogledali smo si filme, razstave, klasične muzeje in muzeje na prostem, živalske vrtove na Koroškem in v Sloveniji;
- obiskali smo Slovensko študijsko knjižnico, tiskarno Drava, knjigarno Haček v Celovcu;
- ogledali smo si prostore radia in televizije ter sodelovali v oddajah slovenskega radia in televizije v Celovcu in Ljubljani;
- sprehodili smo se po mestih, jih spoznavali in odkrivali njihove znamenitosti: Celovec, Ljubljano, Piran, Koper, Izolo;
- na Bleščečo planino smo se povzpeli do planinskega doma, vzpon na vrh je preprečilo slabo vreme;
- z lojtrnikom smo se vozili ob presihajočem Cerknjškem jezeru;
- spustili smo se v podzemlje Škocjanskih jam in Planinske jame, kjer nas je ob izhodu čakala dobrodošlica starih slovenskih ljudskih pesmi v interpretaciji ljudske pevke Ljobe Jenče;
- uživali smo ob ogledu nastopov belih lipicancev in celotne Lipice;
- s knjižnimi darili smo zapustili Osrednjo knjižnico Koper;

Srečanje s pesnikom Markom Kravosom, Šentjanž v Rožu, 22. 4. 2010.

Foto: osebni arhiv Franceske Žumer

- v Ljubljani smo sedeli v poročni dvorani in si ogledali druge prostore Ljubljanskega gradu, se peljali po Ljublanici z ladjico, se spustili v rove pod ljubljanskim hribom, kjer smo bili prevzeti nad enkratno izvedbo gledališkega dela Ljubljanske zgodbe.

Dvajset let srečevanj učencev in njihovih mentoric in mentorja, Nade Malle iz Vetrinja in Matilde Borotschnik, Tatjane Pavčič Kupper in Janka Woschitza iz Borovelj, pod pokroviteljstvom Slovenske prosvetne zveze iz Celovca, Kulturnega in komunikacijskega centra iz Šentjanža v Rožu in Franceske Žumer iz Ljubljane, je minilo v prizadevanjih za razvijanje ljubezni in spoštovanja do slovenskega jezika. Že na prvem srečanju v Šentjanžu v Rožu na Koroškem nam je pesnica Sonja Wakounig podarila misel za izhodišče vseh naših nadaljnjih srečanj: »Narod združuje, narodi združujejo.« Spoznala sem prizadevne učiteljice in učitelja, ki skrbijo za ohranjanje slovenskega jezika pri mladih ljudeh, razvijajo čut za pripadnost skupnemu jeziku, obenem pa znajo sprejeti tudi različnosti. Predvsem smo razširili svoje znanje na različnih področjih – jezikovnem, geografskem, kulturnem,

Obisk Ljubljanskega gradu, 12. 6. 2013.

Foto: osebni arhiv Franceske Žumer

strokovnem, na področju komunikacije, medsebojnih odnosov, kot tudi na duhovnem področju, saj je jezik največja zakladnica idej in zamisli. Če smo dobronamerno usmerjeni, so dobri tudi rezultati. Uspelo nam je združiti skrb za ohranjanje in razvoj slovenskega jezika s prijateljevanjem, z malimi pozornostmi in negovanjem navdušenja za nadaljnja srečanja!

Tako učenkam in učencem kot organizatorkam in organizatorjem literarni tabori pomenijo širitev obzorja, spoznavanje in sprejemanje drugih navad, razmišljanj in načina življenja. V dvajsetih letih sodelovanja in ob štiriintridesetih srečanjih so tabori prerasli okvire vzgojno-izobraževalnih vsebin, postali so prijateljska srečanja, ne samo učiteljic in učitelja, ampak tudi učenk in učencev. Upamo, da bodo skupaj spoznali še kateri neznani del koroških in slovenskih kulturnih znamenitosti, si zapomnili še več slovenskih besed, spletli še kakšno novo prijateljsko vez in se bodo naši učenci na srečanja spomnili tudi, ko ne bodo več v šolskih klopeh, ampak si bodo na različne načine služili kruh, tudi »medkulturno«, kot na primer nekatere naše prve

udeleženke literarnih taborov, ki so delale že v Bruslju, Tuniziji, mlajše pa študirajo v tujini, Londonu, New Yorku itd.

Zelo pomembno je, da se zavedamo različnosti med posameznimi narodi, državami in njihovimi kulturami. Še zlasti o sprejemanju drugačnega načina življenja ljudi, njihove kulture, jezika, verske pripadnosti, običajev in navad.

Področje vzgoje in izobraževanja ima v procesu spodbujanja odprtega in celostnega sodelovanja med različnimi državami in njihovimi prebivalci še zlasti pomembno vlogo, saj vzgaja mlade ljudi za strpnejšo in kvalitetnejšo prihodnost. Pomena vzgoje za strpnost, razvijanje zavesti o enakopravnosti spolov, spoštovanje drugačnosti in človekovih pravic ter temeljnih svoboščin, še zlasti otrokovih, razvijanje enakih možnosti obeh spolov ter s tem razvijanje sposobnosti za življenje v demokratični družbi, razvijanje jezikovnih zmožnosti in spoštovanje enakih pogojev za poučevanje različnih jezikov se zavedamo tudi ustvarjalke in ustvarjalci literarnih taborov. Ob tem s ponosom zremo v preteklost, saj letos stopamo že v tretje desetletje literarnih druženj.

KRONIKA DOGODKOV

- 9. junij 1995**, Ljubljana, DZS – Epicenter, srečanje učencev knjižničarskega krožka OŠ Poljane z učenci Glavne šole Vetrinj.
- 11. april 1996**, Šentjanž, Sonja Wakounig (spis »K & K pripoveduje«), ogled tiskarne Drava v Celovcu.
- 11. april 1997**, Šentjanž, pesnik Gustav Januš (spis »Izgubljeni dokument«) na osnovi pesmi Gustava Januša, ogled mesta Celovec.
- 22. oktober 1997**, razstava Krivi lov v Karavankah (spis »Lov za denarjem«), ogled razstave Miti in maske v Svetni vasi.
- 21. oktober 1998**, razstava Drava je svoja Frau (spis »Drava pripoveduje«), popoldne ogled živalskega vrta s kuščarji (Reptilienzoo) v Celovcu.
- 20. april 1999**, srečanje z Vitanom Malom na šoli ob zaključku bralne značke, nato ogled ljubljanskega živalskega vrta.
- 12. april 2000**, Šentjanž, ogled filma Žongler Felix (spis »Ljubezen in prijateljstvo«), ogled Gore opic (Affenberg) v Vajškri.
- 15. april 2001**, Šentjanž, pesnica Sonja Wakounig (pesem »Metulj«), ogled Minimundusa.
- 19. junij 2001**, ogled mesta Piran (spis o cerkvi in morju), vožnja z ladjico in kosilo na njej, kopanje v zalivu Strunjan.
- 15. april 2002** (pesem iz vnaprej danih besed), ogled živalskega vrta kuščarjev in kač v Celovcu.
- 13. junij 2002**, ogled Škocjanskih jam (pesem »Igra besed« v verzih), kopanje v Strunjanu – Salinera.
- 27. maj 2003**, srečanje z novinarjem in s pisateljem pravljic, Nikom Kupprom, obisk celovškega radia in javljanje v živo (»Trije dobri škrti«), Celovec, ogled starega mestnega jedra.

Na Mesarskem mostu čez Ljubljano, 12. 6. 2012.

Foto: osebni arhiv Franceske Žumer

19. junij 2003, Cerknjiško jezero, Plinarska jama, Ljoba Jenče (»Glasbeni škrat pripoveduje«).

22. april 2004, pesnik Andrej Kokot (spisa »Sosed tat«, »Slika oživi«), ogled gradu Velika Ostrovica.

22. junij 2004, Lipica (spis »Na hrbtu lipicanca«), kopanje v Kopru.

12. in 13. april 2005, ogled razstave Der Koffer/Kovček (spis »Kovček pripoveduje«), kosilo pri Gabrijelu v Lešah, obisk slovenskega radia v Celovcu in sodelovanje v oddaji, obisk knjigarne Haček; drugi dan pohod na Bleščečo planino in ogled Arihove peči.

junij 2005, vožnja v Portorož, vožnja z ladjico v Sečovlje, ogled solinarskega muzeja (spis »Solinar pripoveduje«). Kosilo in kopanje v hotelu Žusterna v Kopru.

17. maj 2006, Andrej Rozman Roza (spis »Na modro morje poleti bi ne bilo slabo leteti ...«).

20. junij 2006, obisk Akvarija v Piranu, ogled Pirana (spis pri cerkvi sv. Jurija »Riba pripoveduje«), kopanje v hotelu Žusterna.

11. april 2007, ogled filma Garfield (pisanje umetnostnih besedil (UB) na temo »Kupiti mačka v žaklju«), ogled živalskega vrta v Rožeku.

21. junij 2007, Piran, Pomorski muzej (pisanje UB »List iz ladijskega dnevnika«), kopanje v hotelu Žusterna v Kopru.

22. april 2008, Slavko Pregl (spis »Eko avto«), ogled pridelitve Medkulturni dialog v Celovcu.

23. junij 2008, ogled Kobilarne Lipica (spis »Potovanje z lipincem v pravljlični svet«), kopanje v hotelu Žusterna v Kopru.

5. maj 2009, Andrej Rozman Roza (spis »Polet z marelo«), ogled Gore opic (Affenberg) v Vajškri.

Na novem razglednem stolpu na Jedovci, 10. 6. 2014.

Foto: osebni arhiv Franceske Žumer

23. junij 2009, Koper, ogled Splošne knjižnice Koper (spis »V pravljčni svet z grajskimi princesami«), kopanje v Žusterni.

22. april 2010, pesnik Marko Kravos (spis »V lunaparku«), ogled Minimundusa.

11. april 2011, Barbara Gregorič Gorenc (spis »Pravljčno potovanje«), ogled razstave EXPI v Kočuhu.

22. junij 2011, Piran, akvarij (spis »Moja pot v akvarij in življenje v njem«), kopanje v Žusterni.

16. april 2012, Šentjanž, pisatelj Peter Svetina (spis »Čarobni klobuk«), ogled Gore opic (Affenberg) v Vajškri.

12. junij 2012, Ljubljana, ogled Ljubljanskega gradu (spis »Ljubljanski zmaj pripoveduje«), popoldne ogled Stare Ljubljane.

25. april 2013, Šentjanž, pisateljica Barbara Simoniti (spis »Malo kazni mora biti, sicer boste že jutri kaj ušpčili«), ogled živalskega vrta s kačami in kuščarji v Celovcu.

12. junij 2013, Ljubljana, ogled Ljubljanskega gradu (spis »Ljubljanski zmaj pripoveduje«), popoldne vožnja z ladjico po Ljubljani.

10. april 2014, srečanje z Andrejem Rozmanom Rozo (spis »Gospod Filodendron in ...«), popoldne ogled novega razglednega stolpa na Jedovci.

23. junij 2014, Ljubljana, ogled gledališke predstave Ljubljanske zgodbe v izvedbi gledališča Ane Monro (spis z naslovom »Nenavadna dogodivščina v votlini pod ljubljanskim hribom«), popoldne ogled Stare Ljubljane.

SPISI LJUBLJANSKIH IN KOROŠKIH DIJAKOV

Škrat Solinar

Živio, sem škrat Solinar. Danes sem se zelo zabaval, ko sem opazoval otroke iz Ljubljane in Avstrije. Zelo zanimivo so raziskovali soline, ker so prvič videli kaj takega. Iskali so tudi školjke ter opazovali ribe. Seveda so si ogledali tudi muzej in star način pridobivanja soli. Potem so si ogledali še staro solinarsko hišo. Vse prostore so pregledali. Povzpeli so se v zgornje prostore, kjer so jih še posebej zanimale spalnica, kuhinja in otroška soba. Niso se mogli načuditi nad načinom solinarskega življenja nekoč. V vitrinah so imeli slike slike starih solinarjev in orodij.

V pritličju so na koncu nakupovali morsko sol. Še posebej so bili presenečeni nad velikimi kupi soli v skladišču, kajti toliko soli na enem kupu še niso videli. Nazaj grede so se navduševali še nad ribami in školjkami, ki so jih videli v vodi.

*Sara Muljić, Anja Sabol: OŠ Poljane;
Jennifer Brumnik: GŠ Borovlje;
Patrick Ammann, Christian Hawrylio:
GŠ Vetrinj*

Naselitev škratov Solinarjev

Že več rodov škratov Solinarjev živi v Sečoveljskih solinah. Začelo se je, ko se je moj prapraded sem pripeljal z eno od ladij, ki so vozile sol od solin do skladišča in nazaj. Tu je srečal prelepo škratino Solinarjo. Od takrat smo tu stalno naseljeni in opazujemo škrate in solinarje pri delu. Zabavamo se ob smešnih prigrudah obiskovalcev. V začetku smo živeli v luknjah hiš solinarskih družin, sedaj pa živimo v njih. Po nekaj letih smo se navadili na sol, ki je povsod okoli nas. Tu živi že 635 rod škratov Solinarjev. Za hrano nabiramo školjke, skuše in seveda sol. Sedaj nam je tu zelo lepo, četudi ne delujejo soline v celoti kot so nekoč pred leti. Na žalost pa nas tu sedaj

živi zelo malo, tako da se bojimo, da bo naš rod Solinarjev izumrl.

*Ana Gombač: OŠ Poljane;
Rafael Konstantinovies, Christina
Kropivnik, Stephanie Ogris: GŠ Borovlje;
Davin Fux: GŠ Vetrinj*

Nenavadna dogodivščina v votlini pod ljubljanskim hribom

S šolo smo odšli na ogled Ljubljanskega gradu. Hodili smo in hodili. Grozno sem se dolgočasila in nisem prisluhnila vsemu, kar sem slišala. Mojo pozornost je nenadoma pritegnil rov pod gradom. Oddaljila sem se od skupine in se odplazila v rov. Gnusilo se mi je ob pogledu na pajčevine, pajke in umazanijo. Vztrajno sem vseeno hodila naprej, dokler se pot ni razcepila. Predvidevala sem, da bi se v rovih lahko tudi izgubila in skoraj sem že odšla nazaj po poti, po kateri sem prišla. Toda nenadoma sem zaslišala glas: »Kam pa greš?« in zagledala sem netopirja, ki je govoril s človeškim glasom. Od zgroženosti sem skoraj omedlela. Ko sem se zbudila, sem ležala v globoki, najtemnejši notranjosti rova. Pred seboj sem zagledala nekaj kosmatega, smrdljivega in nič kaj lepega. Stvor pred menoj je spal, zato sem hotela zbežati, a nisem mogla. Noge me niso ubogale. Strmela sem predse in nisem vedela, kaj naj naredim. Ponovno se mi je približal netopir in spregovoril: »Kaj te nisem opozoril?« Nadaljeval je s še višjim kislim glasom: »Še vedno lahko pobegneš, vendar bi najmanjša napakica pomenila dokončen konec s teboj.«

Čakal je na moj odgovor. Hotela sem reči »da«, kajti mislila sem si, da bom itak v vsakem primeru pogubljena. Potem sem le odprla usta in pritrdila njegovemu nasvetu.

Netopir je rekel: »Dobro, tukaj si zaklenjena okoli Zlobčevega vratu. Tu imaš ključ, vzemi ga.«

Praznovanje 20-letnice literarnih taborov. Od leve: Nada Malle, Tatjana Pavčič Kupper, Janko Malle, Franceska Žumer in Maja Kraigher, Ljubljana, OŠ Poljane, 18. 10. 2014.

Foto: osebni arhiv Franceske Žumer

Takoj sem z visokim skokom skočila in ga vzela z Zlobčevega vratu. Zlobec se je tedaj prebudil, stekel za menoj, odprl gobec, da bi me pojedel, a se je ustavil pred menoj. Zaprla sem oči, da ne bi videla nadaljevanja, ko zaslišim: »Bela, Bela!«

Ob meni je stala mama. Spet sem zaspala nazaj. Ko sem se ponovno zbudila, mi je povedala, da sem omedlela v rovu in so me komaj našli. Povedala sem ji vso zgodbo, a se je samo smejala. »Res, vse, čisto vse je resnično,« še vedno trdim.

Zara Bunc: OŠ Poljane;

Silma Pehlič, Elena Čupić: NSŠ Vetrinj;

Sarah Olip, Mark Florian: NSŠ Borovlje

SPOMINI NEKDANJIH UDELEŽENK

Skupni jezik, skupna ločitev

Ne vem, kdaj sem začela hoditi na literarne taborne. Vem pa, da mi je bilo vedno všeč in zanimivo. Ideja, da se bom srečala s sovrstniki, ki živijo v drugem okolju, a imamo skupen jezik, mi je bila vedno pri srcu.

Edino ... na delavnicah sem pogosto opazila podoben problem. Večkrat se nismo pomešali med seboj, ampak smo ostali pri svojih sošolcih. Nad tem nisem bila tako presenečena. Kot ljudje (in otroci) se počutimo varnejši, ko smo zraven tega, kar nam je blizu.

Profesorji so se trudili, da bi nas pome-

šali, ampak včasih jim ni najbolje uspelo. Druga ovira je bila jezik, saj nekateri otroci iz Koroške niso znali dovolj dobro slovensko, da bi se lahko sporazumevali med seboj. Na eni od delavnic smo bili razdeljeni v mešane skupine in dobili smo nalogo, naj napišemo zgodbo. V slovenščini seveda. Tudi to se je zgodilo, da smo učenci iz Ljubljane napisali večino besedila.

Zdi se mi, da bi bili tabori še veliko boljši, če bi malo več delali na povezanosti učencev. Dobro bi bilo tudi zmanjšati skupine. Namesto da smo pisali v skupinah s štirimi učenci, bi lahko pisali tudi v parih po dva učenca skupaj. Tako je moje mnenje. Literarni tabori temeljijo na slovenščini, a opazila sem, da del udeležencev slovenščine ne zna dovolj dobro, da bi se med seboj lahko več pogovarjali.

Angela Milharčič Hladnik (1998), 2. letnik Waldorfske gimnazije, Ljubljana, nekdanja učenka OŠ Poljane

Naš dan v Ljubljani

Zjutraj smo se peljali z avtobusom proti Sloveniji. V Borovljah so pristopili učenci glavne šole. Ker je bila poledica na Ljubelju, smo bili prisiljeni se peljati skozi Karavanški predor, tako da smo kar dve uri vozili v Ljubljano. V OŠ Poljane v Ljubljani je bil na obisku mladinski pisatelj Vitan Mal. Odgovarjal je na vprašanja dveh deklet. Vprašanja so se nanašala na njegove knjige in življenje. Izvedeli smo, kako nastanejo njegove knjige. Vsebinsko črpa iz svojega lastnega življenja ali pa vabi mladino k sodelovanju in tako nastajajo junaki ali junakinje njegovih zgodb. Po kosilu smo šli peš na Ljubljanski grad. Tam smo si ogledali razstavo o domačem rokodelstvu. Videli smo edinstvene stvari. Potern smo obiskali živalski vrt in občudovali slona, medvede in še mnogo drugih živali. Čas je hitro potekel in tako smo se poslovili od naših gostiteljev in se vrnili polno le-

pih vtisov – tokrat čez Ljubelj – domov. Mislim, da je za slovenski jezik važno, da se čim večkrat srečamo z vrstniki iz Slovenije.

Spomin na literarne delavnice

Pred petnajstimi leti se je zame začelo popotovanje od Celovca do Ljubljane ... Čeprav se takrat nisem zavedala pomembnosti teh izletov za mojo nadaljnjo pot, sem danes, ko se ozrem nazaj, globoko hvaležna za vse izkušnje »slovenstva«, ki sem jih takrat kot najstnica doživela prvič.

Najprej sem spoznala, da na »sončni strani Alp« živijo vrstniki, prav takšni kot sem bila sama. Zavedala sem se, da so bile neprijetne »zgodbice«, ki sem jih bila v tistem času deležna s strani svojih avstrijskih vrstnikov zaradi svojih slovenskih korenin, zares samo »zgodbice«.

Takrat si ne bi nikoli mislila, da me bo moja pot pet let kasneje pripeljala na študij v Ljubljano, ki je kmalu postala moj drugi dom in kjer sem preživela devet prečudovitih let.

V Sloveniji sem v tem času tako spoznala veliko novih prijateljev in svoje slovenske korenine, ki so mi dale občutek stabilnosti in identitete resnične koroške Slovenke, ki se zaveda pomembnosti dvojezičnosti, večkulturnosti in dialoga med obema narodoma.

Tako sem tudi s pomočjo teh izletov spoznala pomemben del sebe, svoje drugačnosti in posebnosti, ki ju z veseljem delim z drugimi.

Rosalia Perdacher (1985), fizioterapevtka, nekdanja učenka GŠ Vetrinj. Sestavek z naslovom Naš dan v Ljubljani je leta 1999 izšel v Mladem rodu (maj–junij), Spomin na literarne delavnice je napisala oktobra 2014

ALMA M. KARLIN – PRVA GOSPODIČNA TOLMAČ V PANAMI¹

Ob stoletnici Panamskega prekopa

Kmalu zatem, ko je ameriški predsednik Thomas Woodrow Wilson 12. julija 1920 tudi uradno odprl najhitrejšo ladijsko povezavo med Atlantikom in Pacifikom, ki so jo kot tehnično čudo sveta končali že leta 1914, ob začetku prve svetovne vojne, je tudi svetovna popotnica, poliglotka in pisateljica Alma M. Karlin (1889–1950), doma iz Celja, stopila na panamska tla. In se že na začetku svojega potovanja okrog sveta neizbrisno vpisala v zgodovino Paname, saj je leta 1921 postala prvi uradno zapriseženi tolmač ženskega spola mesta in province Panama.

Grešna Panama

Celjanka Alma M. Karlin (1889–1950) je proti Panami, ki je bila na njeni poti okrog sveta med novembrom 1919 in decembrom 1927 drugi večji popotniški cilj, zaradi svoje obubožanosti potovala v tretjem razredu ladje Imperial. Edini vrednejši predmet, ki ga je imela pri sebi, je bil poleg polomljenega kovčka zgolj pisalni stroj Erika, na katerega je pisala svoje popotniške zapise ter svoja literarna dela. S seboj, na primer, ni imela niti posode, ki bi ji jo napolnili z juho z nekaj krompirja in ostanki kosti, niti posteljnine. Ponoči je spala na sposojeni žimnici, s torbico, skrito na trebuhu, in z iztegnjeno roko na Eriki. Nič hudega, zaradi tropske vlage in skrbi, kako bo preživela, je spala le za vzorec. »Nekega dne sem s tako velikim obupom zrla na razva-

* Jerneja Jezernik je slovenistka in nemcistka, prevajalka in publicistka ter raziskovalka literarne in duhovne dediščine Alme M. Karlin. V slovenščino je prevedla njeni knjigi *Smrtonosni trn* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007) in *Japonske novele* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2006). Je avtorica monografije *Alma M. Karlin – državljanka sveta* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009), prve monografije o svetovni popotnici in pisateljici iz Celja. Trenutno se kot specialna urednica založbe Sanje ukvarja s publiciranjem, prevajanjem in promoviranjem del Alme M. Karlin.

1 O svetovni popotnici, poliglotki in pisateljici Almi M. Karlin smo v *Koroškem koledarju* že pisali. Jerneja Jezernik je objavila članek Alma M. Karlin (1889–1950) – svetovljanska pisateljica in raziskovalka globin človeške duše (*Koroški koledar 2013*, str. 131–143), dr. Emil Cesar pa članek z naslovom Alma M. Karlin v partizanih (*Koroški koledar 2014*, str. 74–96).

line svojih sanj in pričakovane biti, da sem se spontano odločila skočiti čez ladijsko ograjo v valove, ki so bučali ob vijaku» (Karlin 2006: 120). Zdelo se ji je sicer prijetno, da bi končala v valovih, a se je zgrozila ob misli, da bi jo morski psi počasi glodali z vseh strani. Zato je vztrajala še naprej.

Kmalu zatem, ko je ameriški predsednik Wilson 12. julija 1920 tudi uradno odprl najhitrejšo ladijsko povezavo med Atlantikom in Tihim oceanom, ki so jo po revoluciji, spektakularnem stečaju in več kot 30.000 smrtnimi žrtvami med delavci končali leta 1914 in še danes velja za tehnično čudo sveta, je tudi Alma stopila na panamska tla. »Stala sem na tleh Združenih držav med angleško govorečimi ljudmi in sem smela začeti graditi svojo prihodnost. S petimi dolarji v žepu« (prav tam: 122).

Panama se je v letih 1920 in 1921, ko jo je obiskala Alma, delila na več kilometrov široko kanalsko cono, ki je bila v lasti Američanov, in na zaledje na obeh straneh, ki je bilo republika. V coni A je bil uradni jezik angleščina, v njej so večinoma živeli belopolti uslužbenci prekopa, podrejeni zakonom, ki so veljali v ZDA. V coni B, ki je bila ograjena s carinskimi zapornicami, pa so prebivali navadni delavci, najnižji uradniki prekopa, trgovci in najnižji panamski sloji.

Bogata Balboa, mesto ob pacifiškem vstopu v Panamski kanal, v katerem so Američani zgradili tudi sedež njegove administracije, se je zdela kot »en sam očarljiv park« s »sanjsko lepimi« lesenimi vilami sredi tropskega razkošja hibiskusa, bugenvilij, jasmina, palm in bananovcev. Soproje višjih uslužbencev prekopa so vsako jutro obiskali neutrudni peki, mesarji, zelenjadarji in sladoledarji ter pobrali naročila. Uvažali pa so lahko tudi vsakovrstno blago iz Združenih držav, ga prevažali s svojimi ladjami in plačevali po v New Yorku veljavih cenah.

V panamskem zaledju, v Chorrillu, ki so ga leta 1915 ustanovili zaradi velikega pritoka imigrantskih delavcev, so v bolj imenitnem predelu stale kamnite hiše, v najrevnejših predelih pa le še umazane lesene hiške medlih barv. Trgovci so bili večinoma Kitajci, njihove trgovine pa temačne in neprijazne, v njih naj bi mrgolelo ščurkov in drugih nadležnih žuželk.

Če pa ščurek vendarle pade zraven na tehtnico in je že prepozno, da bi ga trgovec odstranil, pri temnejšem blagu hitro udari po njem in ga pomeša medenj, ali pa se ga, kot pri beli moki ali sladkorju, znebi z mnogimi ogorčenimi vzkliki velikega presenečenja. In kako prisega, da gre za edini primer te vrste v vsej trgovini (Karlin 2007: 99)!

Japonski brivci so na ulici urejali svoje stranke, na vogalih so kot mumijske posedale debele prodajalke loterijskih listkov, »kajti v Panami

Fotografija Alme M. Karlin z njenim psičkom. Iz zapuščine Alme M. Karlin, Rokopisni oddelek NUK v Ljubljani (Ms 1872)

ljudje denar veliko raje zadenejo, kot pa da bi ga zaslužili« (prav tam), v stranskih uličicah so ves čas klepetale domačinke v prosojnih oblačilih. »Moški vseh dežel, narodnosti in barv pa so obletavali vse, kar je bilo ženskega spola« (Karlin 2006: 131).

Alma je na lastni koži najprej dodobra (pre)izkusila življenje v revnejši coni B. Pri treh črnkih »gracijah« na Avenidi B si je najela majhno dvoriščno sobico, za katero je za vsako noč sproti plačala 50 centov. »Miza, stol, železna postelja, polomljeni predal in umivalna mizica na treh nogah. To je bil novi dom« (Karlin Ms 1872).

Obsojena trpeti najhujše pomanjkanje, da bi lahko obdržala skromno sobico, si je lahko v naslednjih tednih za zajtrk privoščila le skodelico mlačne vode, zbrane iz deževnice, enkrat na dan pa si je na trgu Santa Ana za deset centov kupila dve žemljici, pri čemer je »trepetal pred starko, ki je sedela v pekarni in goljufala pri teži kruha« (prav tam), ter blagosloвила moškega prodajalca, ki ji je za povrh vedno podaril še četrt žemljice. Za večerjo pa je največkrat grizla le prt. »Kadar res dolgo žvečim, se mi vsaj rahlo zazdi, kot da sem nekaj pojedla. Ko pa pekoča bolečina v trebuhu postane neznosna, spijem nekaj gnusne

mlačne vode – si v želodcu naredim jezero« (prav tam). Včasih se je za odrešilnega izkazal obisk cone A, kjer se je bohotilo sadno drevje s sočnimi tropskimi sadeži. Večkrat je na skrivaj pobrala drobne slive in jih sesala, da bi imela občutek, da je, nekoč pa je iz umazanije pobrala celo košček sladoleada, ki ga je izgubil sladoleadar. »Kakršnakoli napaka z moje strani – telesna ali duševna – bi me odplaknila v prekop; zato sem se delala, kot da sem v redu in mi nič ne manjka« (Karlin 2006: 125).

Vse večje pa so bile tudi njene denarne skrbi. Bila je pripravljena pomivati tudi nočne posode v bolnišnici in delati kot natakara v baru, toda »v nobeni trgovini, na nobenem uradu in nobeni stojnici nisem mogla nič zaslužiti, in po vsaki zavrnitvi se je pojavilo vprašanje, če ne bi bila pripravljena ...« (prav tam: 126).

Proti koncu tretjega tedna bivanja v Panami pa je šla zastavit svoj nakit k nekemu Nemcu, lastniku pisarne za posredovanje dela na Avenidi B, ki pa ji je ob tej priliki predlagal, naj postane pomočnica v njegovem uradu.

Sčasoma sem prevzela dolžnosti pisarne, ki jih ni bilo veliko: evidentirala sem prosta delovna mesta in iskalce dela, med katerimi so bile predvsem črнке, vpisovala sem hiše, ki so bile naprodaj, in v neko drugo knjigo njihovo opremo. Poleg tega sem sprejemala telefonske klice in nadzorovala slabo stoječo trgovino, ko je šel lastnik na tržnico, da bi nakupil vsakodnevno zelenjavo za svojo ženo. Za to uslugo mi je nudil v svoji hiši hrano in stanovanje, in ker sem bila tako rekoč brez sredstev, sem bila prisiljena sprejeti njegovo ponudbo (prav tam: 127).

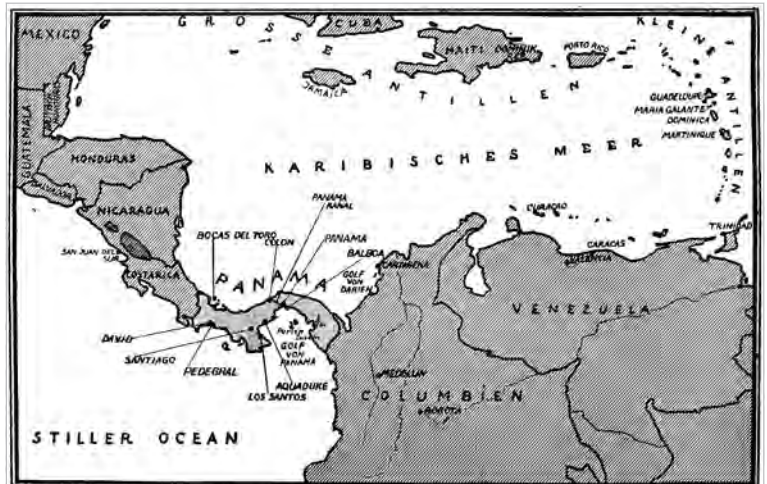
Dobila je vojaško posteljo v dnevni sobi, umivati se je morala zunaj na odprti verandi, hrana pa je bila sicer skromna in vedno enaka, a sveža in takšna, da jo je lahko po dolgih tednih stradanja spet »jedla z žlico«. Toda njena gostiteljica sta bila tudi precej neusmiljena. Če je hotela prebrati kakšno knjigo, sta ji to preprečila, če je hotela slikati, sta ji na skrivaj vzela slikarski pribor. Tudi obiski in izhodi so bili strogo prepovedani.

Medtem je postajal moj položaj v zakotju bananovcev – nikoli ni bil rožnat – povsem neznosen. Ko sem se zjutraj odpravila iz hiše, nisem nikoli vedela, ali se bom vanjo vrnila ali naredila samomor, še preden se znoči. Vse dolge ure dneva mi je stari gospod očital nevhvaležnost, ker sem odklonila njegovo ponudbo, da bi postala njegova priležnica v pisarni. Treba bi bilo zbrati dovolj denarja in se odseliti. A za božjo voljo, kako (prav tam: 132)?

Prva uradna tolmačka mesta in province Paname

Na poti v urad ji je razbijalo srce, v glavi, grlu in nogah je občutila neobvladljivo nervozo. Razpisano je bilo delovno mesto za sodnega prevajalca mesta in province Paname, in Alma se je nemudoma prijavila k opravljanju izpita. Pri prvem poskusu je imela zgolj dva tekmece. Mlajšemu mešancu uglajenega videza so šle naloge dobro od rok, za črnca pa so bile kar precej trd oreh. Tudi Almi so se vprašanja večinoma tehnične narave zdela zelo zahtevna. Še zlasti zato, ker je morala iz dveh zanjo tujih jezikov prevajati v tretji tuj jezik, medtem ko sta druga dva kandidata lahko prevajala iz svoje materinščine, hkrati pa

Zemljevid Paname, objavljen v knjigi Alme M. Karlin *Der Todesdorn und andere seltsame Erlebnisse aus Peru und Panama*. Vir: Berlin: Prismen-Verlag, 1933: 5

sta dobro poznala tudi domačo zakonodajo. Pri preverjanju iz treh jezikov, angleščine, španščine in francoščine, naj bi dobila visoke ocene, a sam uspeh ji ni pomagal. Minevali so tedni, o novi zaposlitvi pa ni bilo ne duha ne sluha. Razpis so čez nekaj časa še enkrat ponovili. Tokrat se je Alma s pismom obrnila na državnega sekretarja Paname, a je po dveh obetajočih odgovorih nenadoma vse potihnilo, njeno upanje pa uplahnilo. Nekega dne pa je v osrednjem panamskem časniku prebrala, da so prav njo izbrali za novo tolmačko. »O blaženost brez konca in kraja« (prav tam: 141)!

Ko je na pošti dvignila dekret o svojem imenovanju (»Njegova eks-celencen, gospod predsednik, blagovolijo imenovati gospodično Almo M. Karlin za javnega tolmača mesta in province Panama«) (Karlin Ms 1872) in je na ministrstvu za pravosodje tudi slovesno zaprisegla, so njeno ime vnesli v veliko knjigo in ji izročili uradne pečatnike. Njeno delovno mesto je bilo v knjižnici, hkrati pa je morala biti navzoča tudi

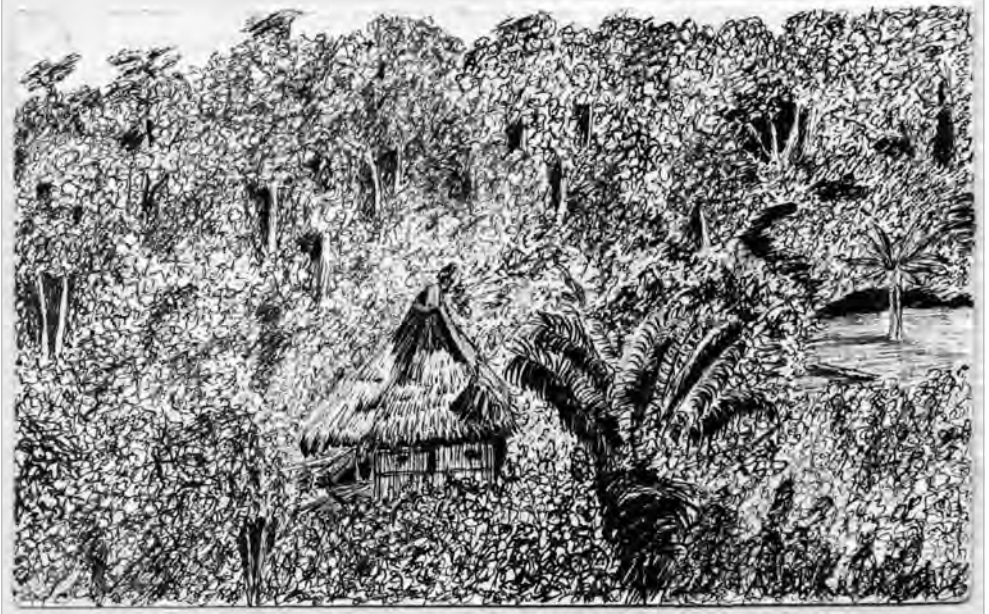
pri obravnavah na vseh šestih panamskih sodiščih. Določili so ji mesečno plačo v višini 150 pesov, posebej pa je smela zaračunati tolmačenje pri civilnih zadevah. Z ugledno službo si je tako vsaj začasno zagotovila trdnjšo materialno osnovo za preživetje, višji družbeni status in ugled. Postala je prvi uradni tolmač ženskega spola v zgodovini Panamskega prekopa, prva ženska »sodna prevajalka mesta in province Panama«.

Pri opravljanju svojega poklica tolmačke na različnih sodiščih v Panami sem se seznanila z najzanimivejšimi ljudmi. V izdatni meri sem spoznala razne odlike domačinov. Črnci z Jamajke so bili do skrajnosti prepirljivi. Pričkali so se z vsakomer in uporabljali zmerljivke, ki so s svojo domišljijo in neposrednostjo lahko zadovoljile vsakršen okus; črnci s celine pa so bili pogosto obtoženi posilstev, zlahka so se spozabili nad otroki in so bili tudi sicer nedobrodošli. Mešanci so bili pogosto dejavni kot zvodniki v ulici rdečih latern in so prisiljevali črnske deklice, da so mornarjem kradle denar. Polnokrvne Indijance so večinoma obtoževali zaradi zastrupljanja; mešanci z belo krvjo pa so se morali zagovarjati predvsem zaradi goljufij in sleparstva. Tatove pa si našel med vsemi rasami (Karlin 2007: 100).

S tem položajem pa so se ji odprla tudi vrata v raziskovanje starodavnih verstev, obredov, čarovništva, magije in vraževerja:

Zelo težko se je poglobiti v zmedeni miselni svet panamskih mešanih ras, še težje pa je priti do njihovega čarovniškega znanja. Obiji ali vudujski svečeniki svoje znanje skrivajo prav tako skrbno kot čarovniški mojstri v pragozdovih Kolumbije ali Ekvadorja, in ne glede na vsa moja prizadevanja bi izvedela le bore malo, če ne bi imela te sreče, da sem postala sodno zapriseženi tolmač tamkajšnjih sodišč. Zaradi moje dejavnosti so se kriminalci najrazličnejših ras in plemen čutili nekako notranje povezane z menoj in od mene odvisne. Za obtoženca je bilo namreč zelo pomembno, da je svoje miselne tokove znal sodniku najprej sploh razložiti – in sicer v dvojnem pogledu, tako v jezikovnem kot tudi v miselnem. Torej mu je moralo biti zelo veliko do tega, da je prišel s tolmačem v kar najbolj tesen notranji stik. Tako se je zgodilo, da so mi ljudje, potem ko so mi svojo nedolžnost opisali v vseh mogočih pisanih barvah, sčasoma bili pripravljeni odgovoriti tudi na kakšno postransko vprašanje (prav tam).

Kot sama piše, je bilo najvznemirljivejše in najdragocenejše njeno poznanstvo s kolumbijskim čarovnikom ali Rjavim vampirjem, kot ga je najraje imenovala. Najprej je zanj prevedla nekaj poslovnih pisem, ki so vsebovala denarne zahteve za različne »čarovniške usluge«, nato pa se ga ni mogla več znebiti:

Almina risba Paname. Iz zapuščine Alme M. Karlin, Rokopisni oddelek NUK v Ljubljani (Ms 1872)

Vedno mi je sledil na svojem kolesu in klical moje ime. Spominjal me je na hudiča iz otroških slikanic, on, ki je bil veliki čarovnik in čarovniški poet. Neznosno je smrdel po več dni starem potu – mrzla voda bi pač lahko oslabila žar njegovega bitja. Njegov beli psiček pa je moral vsak dan v kopalno kad in še s kolonjsko vodico ga je bilo potrebno odišaviti. Življenje mu je tako rekoč brizgalo izpod nohtov; njegovi pogledi so bili kot bliski strele, ki te oplazijo z električnim nabojem; njegov duh je bil nemiren, željan rodovitnosti kot tropska zemlja, šepet njegovih besed pa je bil podoben ognjeni sapi, ki se dviga iz kakega kraterja. [...] Dokler se je vozil zraven mene, sem v žilah čutila gomazenje, kot če bi bila popila močno kavo, toda takoj ko je izginil, me je obšla nerazložljiva slabost. Noge so se mi tresle, možgani so plavali. In naslednje jutro sem le s težavo vstala, kot po kakšni težki, komaj prestani operaciji. Zato bi lahko rekla: Kolumbijec je vampir (Karlin Ms 1872).

Toda namesto da bi se ga Alma bala, jo je Rjavi vampir – vsaj sprva – celo zabaval.

Kot vsi ljudje iz tropov je govoril o ljubezni. Bi mogoče hotela ljubezenski napoj? Seveda ne. Kaj pomaga zlato tistemu, ki ne želi kupiti ničesar? Bi se morda hotela naučiti prerokovanja prihodnosti iz kavne usedline? Tega bi se pa vendarle lahko lotila! Torej sem mu dala svoj naslov v Balboi (Karlin 2007: 141).

Kadar jo je obiskal, ji je veliko pripovedoval o verovanju raznih indijanskih plemen in svojem šolanju za vudujskega šamana, ki je bil poleg čarovnika tudi zdravnik in duhovnik. V tako imenovano šolo za mojstre magije globoko v kolumbijskem pragozdu so sprejemali zgolj čistokrvne Indijance, ki pa so pred belci svoje pridobljeno znanje praviloma skrbno skrivali. V tej šoli so si kandidati pridobili znanje o najrazličnejših rastlinah in njihovih tako zdravilnih kot tudi smrtonosnih učinkih, razvijali so svoje medialne sposobnosti, se učili prerokovanja iz kokinih listov in zaklinjanja s čarobnimi besedami. Tisti učenci, ki so se še zlasti izkazali, so odšli v še bolj odročne kraje k peščici najbolj izurjenih mojstrov, da so jih naučili uporabe »višje psihomagične moči«, močne miselne koncentracije in črne magije. Rjavi vampir naj bi bil eden med njimi.

Srečanja z njim so bila vedno nenavadna, tako za Almo kot tudi za druge ljudi v njegovi okolici. »Srce ti je bilo hitreje, kot po kakšni zelo dobri črni kavi. Ko je odšel, so se ti tresla kolena in vsi udje so te boleli. Bil si popolnoma izčrpan, kot da bi te kdo izsesal, in kar nekaj časa je trajalo, da si si spet pridobil nazaj svojo polno moč« (prav tam). Toda Almo je najbolj presenetilo spoznanje, da si jo Rjavi vampir pravzaprav želi za »ljubezenske usluge«. Seveda so se mu takšni načrti hitro izjalovili in sledilo je maščevanje. »Ko je opazil moj odpor, se je v njegovem pogledu zabliskalo kot v očeh razdražene živali« (prav tam: 159). Po neuspeli hipnozi, proti kateri je Alma sprožila »miselni tok silovite obrambe«, naj bi sledil še poskus omamljenja s smrtonosnim čarobnim praškom. Uradna analiza naj bi pokazala, da je šlo za neznan strup, katerega glavni učinek bi imel za posledico hudo omrtvititev, po daljšem vdihavanju verjetno celo smrt. Vsi uradniki so pri tem sicer imeli oči in ušesa za drobno gospodično prevajalko, ukrenili pa niso prav nič.

Madame Louise, specialistka za ljubezenske in smrtonosne uroke

Prvega in najpomembnejšega poznanstva v lepi, grešni Panami, Alma, kot piše v svojem *Smrtonosnem trnu*, ni dolgovala svoji službi zapriseženega tolmača, temveč srečnemu naključju.

Ko je še delala v posredovalnici dela na Avenidi B, se je nekega dne na pragu urada prikazala drobna črnka z orjaškimi uhani. Malce je šepala, bila je plaha in Almo je ogovorila v tekoči francoščini. Ime ji je bilo madame Louise, prihajala je z Martiniqua.

Potem ko sem v debelo knjigo zapisala vsa njena znanja o kuharski umetnosti, gospodinjenju in vrtnarjenju, sem preusmerila pogovor še na dru-

ge stvari. Do takrat sem si namreč zaman prizadevala, da bi kaj več izvedela o vudujskem verovanju črncev (ibid: 102).

Po koncu njenega pogovora pa je madame Louise stegnila svojo dlan proti Almi in jo prosila, naj ji bere z dlani. Upošteva je njeno željo ji je povedala, kaj vse se je dalo razbrati iz njenih linij.

Moralo je držati, kajti kipela je od navdušenja nad mojim védenjem in z očmi, za katere se je zdelo, da postajajo čedalje večje in čedalje bolj okrogle, zatrjevala, da svoje talente brez potrebe zapravljam v tem zahtohlem prostoru. Če bi ji hotela izkazati čast in jo obiskati v njeni majčkeni, toda spodobni sobici, bi mi priskrbela stranke, ki bi znale v polni meri ceniti moje znanje ... (prav tam: 103).

Alma je takoj spoznala, da si ji je zdaj ponudila priložnost, da pride v stik z vsemi mogočimi nebelci, »in sicer ne z distanco ukazovalne tujke, temveč kot človek k človeku« (prav tam), in upala, da se ji bo tam odprl skrivnostni svet magije in vseh mogočih urokov. Madame Louise jo je trikrat tedensko ob večerih pričakala ob glavnih vratih na Avenidi central in jo čez notranje dvorišče, kjer so stanovali še drugi črnci, odpejla v svojo sobico na koncu hodnika. V tem »nenavadnem kraljestvu senc« so pred vsakimi vrati črnke kuhale korenino jama in cvrle poceni ribe, nagi otroci pa so se ravšali med seboj. Stanovalci so imeli za nogo mize privezane svoje bodoče »pečenke«, iguano, zarigüeyo žival ali prašička zaino. V sobi madame Louise so se sušila razna čarovniška sredstva: krastačja srca, kačji repi, pijavke in še kaj. Pod nogami so jima škrebale miši, ščurki so se plazili po razcefranih tapetah, po vogalih so na svoje žrtve prežali pajki veliki, Alma in madame Louise pa sta si druga drugi zaupno pripovedovali iz svojega življenja, brez pregrad, ki so ju med njiju postavili »rasa, znanje in rojstvo«. To so bile urice, v katerih se je Alma znova počutila kot človek.

Almina risba panamskega pragozda.
Iz zapuščine Alme M. Karlin, Rokopisni oddelek NUK
v Ljubljani (Ms 1872)

Madame Louise je bila dobra poznavalka vudujskih obredov ter specialistka za črno magijo ter ljubezenske, kaznovalne in smrtonosne uroke. Od časa do časa, kadar si je zaželela znebiti se kake neljube osebe, je na vrvi pred oknom za smrtonosni napitek res sušila krastačja srca, kačje repe in pijavke, sicer pa je bila nedolžna in bolj ali manj pobožna »črna dušica« z Martiniqua.

Ob petkih sta imeli obe praviloma veliko dela. Na posvete so prihajala mlada dekleta, ki so hlepela po trenutku, ko se bodo lahko odselile od doma v svoje stanovanjce, kjer jih bodo potem za kratek čas kot kako igračko izkoriščali bogati Američani in drugi premožnejši Panamci, nato pa si jih bodo začeli podajati med seboj kot kakšno obrabljeno košaro. Obiskovale so ju tudi stare črnke, brez zob in srebrnih kodrov, ki so rade pripovedovale o svojih nekdanjih ljubezenskih pustolovščinah, zdaj pa so si želele izvedeti, ali se bo za nekaj pesov tudi zanje našel še kak občudovalec. Ni manjkalo niti črncev, ki so zapili svoj tedenski zaslužek in so zdaj želeli izvedeti, kako se bodo glasile zmagovalne številke na lotu. Najbolj pa so se Almi smilila mlada dekleta, ki so jih njihovi moški takoj, ko so zanosile ali rodile, zapustili in prepustili usodi. Morda je tudi zato povsem prekinila s svojim perujskim pesnikom, ki je vse bolj hrepenel po njuni telesni, manj pa po duhovni bližini.

Vsem tem je Celjanka prerokovala z dlani. »Te roke dolgo držim v svojih in iz mojega srca se vali dim sočutja, razumevanja in se ovije okrog njihove od žalosti zatemnjene notranjosti.« Pred njo se je za 25 centov na obisk zvrstila pisana paleta najrevnejših in na socialni rob potisnjenih panamskih domačink. Kljub razumu, ki je prevladoval v njej, je znala biti do njih predvsem sočutna, razumevajoča, spoštljiva, solidarna in strpna.

Ne glede na število strank ali količino zaslužka je madame Louise Almi v vročem pepelu vedno spekla banano, ji ponudila vodo v najlepšem kozarcu in iz skrinje zanj vedno izbrskala srebrno žlico, ki jo je nekoč uporabljal njen beli mož, da je lahko dostojno pojedla svojo kašo. Prepustila ji je tudi vso napitnino, dokler v kovancih po 25 centov ni odplačala svojega dolga pri Rdečem križu in postala tolmačka Panamskega prekopa. »Vedno znova sem imela priložnost spoznati, da so ženske po vsem svetu z redkimi izjemami srčno dobre, in bolj kot pripadajo nižjemu sloju, večja je njihova dobrot« (Karlin Ms 1872).

Med panamskimi Indijanci in gobavci

Med popotniškimi zapisi, ki jih je Alma s svojega potovanja okrog sveta redno in brezplačno pošiljala v objavo celjskemu nemškemu ča-

sopisu *Cillier Zeitung*, sta tudi dva iz Paname. V popotniški skici *Divja plemena v panamskih pragozdovih* nas svetovna popotnica pospremi »skozi temo gozdov, v katere še ni stopila človeška noga« (Karlin 1997: 22). »Bredli bomo po zlatonosnih rekah in plezali čez granatne stene k ljudstvom, ki se niso nikoli nikomur podredila in katerih izvor je zavit v gosto temo. Pojdimo h Gvajnujem, skrivnostnim Indijancem ob vznožju ognjenika Chiriqui« (prav tam).

Alma jih opiše kot sramežljive in zadržane, prikupiti pa sem jim je dalo z darili. »Takoj ko prideš na jaso v pragozdu, kjer stojijo njihove kočice iz palmove slame, moram pokloniti vsakemu hišnemu gospodarju majhen dar, najboljšega pa poglavarju« (prav tam: 23). Šele potem ženske v izvotljenih bučah gostu prinesejo sladki krompir ter čičo, koruzno pivo. »Poteze moških so nepremične, brez strasti, melanholične, kakor da bi nosili globoko v duši spomin na neko davno, zdaj mrtvo kulturo« (prav tam). Njihove navade se niso dosti spremenile. Lov je bil še vedno moško opravilo, ženske pa naj bi opravljale hišna dela, mlele koruzo, prale, pripravljale hrano in nosile tovore.

Gvajnuji so bili pogani, častilci naravnih sil, verjeli so v toteme ali bogove varuhe in jih upodabljali kot živali. Vsak klan si je izbral svojo žival, ki naj bi mu prinašala srečo. Imeli so tudi svoje zdravilce, vrače, njihova poglobitvena naloga pa naj bi bila uročiti zle duhove, da bi zapustili bolno telo. Njihovo šolanje je bilo dolgotrajno in boleče, povezano s številnimi preizkušnjami: vse leto so morali sami preživeti v divjini, spoznati lastnosti vseh zelišč in se naučiti zaklinjati demone. Domov so se vrnili kot odrasli in polni izkušenj, potrebnih za zdraviteljsko delo, ki so ga vsi v klanu cenili in spoštovali.

Za vedno pa so se od svojega doma morali posloviti prebivalci Pala Seca (v prevodu suhe palice), majhnega polotoka blizu mesta Paname. »Tod živijo namreč otroci, ki se nikoli ne smeji in nikoli ne vriskajo, ženske, ki ne vedo, kaj je mladost, in moški, ki ne poznajo ambicij. Živijo, in vendar so mrtvi« (Karlin 1997: 28). V Alminem času so bili obiski Pala Seca dovoljeni le z zdravniškim dovoljenjem in pod strogim nadzorstvom.

V svoji popotni skici *Živi mrtveci* Celjanka opisuje, kako se je nekega dne skupaj s še drugimi turisti s čolnom odpravila na Palo Seco. Med potniki je bila tudi deklica, ki je v svojih rokah živčno vrtela rdeč trak, znamenje, da je okužena. »Brez spremstva se je peljala počasni smrti naproti – v grob živih« (prav tam). Bila je namreč gobavka.

S posebnim dovoljenjem in v spremstvu zdravnika je Alma Karlin smela v poročevalske namene obiskati bolnišnico in si ogledati »nesrečnike«. »Potem stopamo počasi od kočice do kočice, od trpečega do trpečega ...« (prav tam: 29). Alma vidi njihove strahotne gnojne me-

hurje, kakor sito preluknjano kožo na nosu, njihovo trdo, slonovo kožo, njihove noge, ki so postale velike brezoblične kepe, odpadajoče prste.

Gobavci ležijo slepi in hromi, strašansko iznakaženi, pogosto nemi in izobčeni na vroči trati in čakaje na smrt nagonsko obračajo mehurjaste, polgnile obraze proti soncu. Tako čakajo in čakajo, dokler počasi ne prenehajo misliti in se le še živalsko – napol – zavedajo sebe. Šele tedaj pride angel smrti in narahlo upihne komaj še tlečo iskro življenja ... (prav tam: 30).

Zapiše tudi, da zdravniki za zdravljenje lepre oz. gobavosti uporabljajo posebno smolo, imenovano chaulmoogra, izpiranja z jodom in Hansenovo metodo, ter pohvali ameriško vlado, ki naj bi za te žive mrtvece naredila vse, kar je bilo mogoče.

Tamkajšnji ljudje pa so ji ob odhodu povedali tudi ganljivo zgodbo. Neka mati gobavka je svojo malo hčer pustila pri tujih ljudeh in šla med žive mrtvece z veselim občutkom, da je njen otrok na varnem. Po dolgih letih ločenosti jo je hči tik pred smrtjo le obiskala in obe sta izmenjali lahen poljub. Čez čas je hčerin mož sredi nežnih ženinih prsi opazil rumenorjav madež. Jokaje je mlada žena priznala materin poljub. Čez nekaj časa jo je neutolažljivi soprog pokopal. Veter je žalostno vel, ko se je Alma poslavljala od Pala Seca.

Ne slišim in nočem slišati petja mornarjev, saj mi v ušesih še zmeraj odzvanjajo ujeti glasovi gobavcev in hripavo klicanje otrok; še zmeraj vidim ogabno odebeljeno kožo, škrlatne lise, zmaličena ušesa, štrclje rok in nog brez prstov; vonjam gnilobo iz notranjosti žrtev in slutim obup človeka, ki mu je lahko edina želja le rani grob (prav tam: 33).

Tudi to je bila Almina Panama.

VIRI IN LITERATURA

Karlin, Alma M.: *Das allmächtige Eine: Ein Panama-Roman*. Ljubljana: Rokopisni oddelek NUK, zapuščina Alme M. Karlin (Ms 1872).

Karlin, Alma M.: *Popotne skice*. Ljubljana: Kmečki glas, 1997: 22.

Karlin, Alma M.: *Samotno potovanje v daljne dežele: Tragedija ženske*. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, 2006: 120.

Karlin, Alma M.: *Smrtonosni trn in druge nenavadne zgodbe iz Peruja in Paname*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007: 99.

Mira Delavec Touhami*

JOSIPINA URBANČIČ TURNOGRAJSKA, PRVA SLOVENSKA PESNICA, PISATELJICA IN SKLADATELJICA

Uvod

Josipini Urbančič Turnograjski, tej izjemni ustvarjalki, ki velja za prvo slovensko pesnico, pisateljico in skladateljico in se je močno dotaknila mojega življenja, sem posvetila zadnjih dvanajst let svojega znanstvenega delovanja. V letih raziskovanja njenega življenja in dela se je »med nama stkala posebna simbolična vez«, ki je morda večini nerazumljiva, »naju« pa spremlja vse življenje. Žal je ta ustvarjalnemu delu zelo predana mlada ženska v slovenski javnosti še vedno neznan in pozabljen. Za ohranitev njene kulturne dediščine se bojujem sama: preprečila sem prekop njenega groba v Gradcu, obnovila spomenik na gradu Turn pri Preddvoru, izdala njena zbrana dela, pripravila scenarij za dokumentarni film itd., vse brez podpore strokovne javnosti. Prešernova sodobnica si vsekakor zasluži več javne in strokovne podpore ter boljše poznavanje. Čeprav je treba državo graditi za prihodnost, pa pri tem ne smemo pozabiti na vse tiste, ki so v preteklih stoletjih dodajali pomembne kamenčke v skupni mozaik. Če teh posameznikov ne bomo znali bolj ceniti, bomo postali žrtve lastne nadutosti.

Čas sredi 19. stoletja na Slovenskem

Josipina Urbančič Turnograjska se je rodila in živela sredi 19. stoletja. Takrat je slovensko prebivalstvo živelo na ozemlju, ki je obsegalo 24.000 kvadratnih kilometrov, jezikovno-etnične meje pa se vse od 15. stoletja niso spremenile. Politično dogajanje sredi petdesetih let je prineslo Slovencem številne spremembe. V tem času je na Slovenskem

* Ddr Mira Delavec Touhami je doktorica literarnih ved in doktorica prava. V okviru Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport v Nemčiji poučuje slovenske izseljence slovenski jezik in kulturo. Zadnjih dvanajst let je posvetila preučevanju življenja in dela Josipine Urbančič Turnograjske, o njej napisala pet znanstvenih knjig (ena med njimi je v nemščini izšla v Pavlovi hiši v Gradcu), poskrbela za zaščito njenega groba v Gradcu in o njej predavala na različnih simpozijih in prireditvah v Sloveniji in tujini. Poleg omenjene teme se ukvarja s preučevanjem delovanja drugih ženskih ustvarjalk v 19. stoletju in družbeni vlogi žensk, zadnja leta pa se osredotoča tudi na vprašanja, povezana z zaščito Tuaregov nomadov, njihovega jezika in kulture.

nastal prvi kulturnopolitični program – Zedinjena Slovenija – v katerem se je poleg zahtev po enotni samostojni upravni enoti, Kraljestvu Slovenija, najbolj jasno zrcalila ideja o rabi slovenskega jezika v šolah in na uradih: slovenski jezik naj bi imel enako vlogo, kot jo je imel nemški na nemškem ozemlju. Prvi Slovenec, ki je 29. marca 1848 še precej splošno in nedoločno oblikoval zahteve Slovencev, je bil Matija Majar Ziljski. Marca 1848 je v članku z naslovom »Slava Bogu v višavah«, objavljenem v *Novicah*, med drugim zapisal:

Kaj pa mi želimo? Kaj bomo pred vsim drugim naj srečnejši svojim poslanikom naložili, da za nas na zborih govore? Več stvari; njej imenitnejši pak je: da bode nam slobodno, da moremo v Slovenii kadar koli hočemo in kakor hočemo po malim v šole in v kanclije vpeljati naš slovenski jezik, da nas ne sme nobeden narod siliti, ptuj jezik nam nametovati (*Novice* 6/13: 50).

Za politične pravice so se Slovenci v tem času borili s pomočjo kulturnega delovanja. Prebujati se je začela narodna zavest in številne navdihovati k javnemu nastopanju, med drugimi tudi Josipino Urbančič.

Slovensko zgodovino so pisali in ustvarjali moški. Kot nosilci politične oblasti so odločali o vseh pomembnih zadevah; za ženske v taki družbi ni bilo prostora. Njihovo poslanstvo je bilo po prepričanju mnogih predvsem skrb za urejenost doma in vzgojo otrok. Zato si lahko samo predstavljamo, kako težko je bilo v prostor literarnega ustvarjanja vstopiti mladi, komaj 17-letni Josipini Urbančič, in koliko poguma je potrebovala za takšen preboj. Sredi 19. stoletja so se v javnosti skupaj z njo pojavile še nekatere druge nemško govoreče zavedne meščanke, vendar ne kot literarne ustvarjalke, temveč kot gledališke igralkе, recitatorke ali pevke. Prve ženske, ki so se pojavile v javnosti, so bile sprejete zaradi svoje lepote, karizmatičnosti in uglednih soprogov. Njihovo delovanje je postalo izrazitejše šele v času čitalnic, torej v šestdesetih letih, ko so nastopale in pomagale na kulturnih prireditvah. Za slovenščino je veljalo, da je jezik nižjih slojev brez družbene omike. Prav v tem se je Josipina Urbančič razlikovala od preostalih mladih meščank in zato je njena vloga v slovenskem literarnem prostoru še toliko bolj pomembna. Slovenskemu jeziku je namreč vedno dajala prednost. Pri prebiranju *Novic*, ki so izhajale med letoma 1848 in 1855, sem ugotovila, da so se ženske običajno omenjale v smešnicah, ob kulturnih prireditvah ter v redkih nasvetih o urejenosti doma in modnih oblačilih.

Izobražene ženske so se v tem času začele tudi kulturno »prebujati«, vendar jih je bilo zelo malo in v *Novicah* niso objavljale. Poleg tega *Novice* leposlovju niso namenjale veliko pozornosti; največje je bil deležen Jovan Vesel Koseski, počasi sta mu sledila Lovro Toman in Ma-

Del portreta Josipine Urbančič iz leta 1866, izdelan po portretu iz leta 1851. Foto: Mira Delavec Touhami

Del edine ohranjene Josipinine fotografije iz leta 1851. Foto: Mira Delavec Touhami

Lovro Toman, mož Josipine Urbančič in slovenski politik. NUK, Rokopisni oddelek

tija Valjavec Kračmanov. Prav Lovro Toman je, še preden je spoznal Josipino Urbančič, objavil pesmi »Slovenska mati«, »Slovenskim dekletam« in »Edinost«, v kateri je »pihal na dušo« mladim Slovenkam. V *Novicah* je bilo med letoma 1848 in 1855 objavljeno samo eno delo slovenske ženske ustvarjalke, in sicer pesem »Prijaznost«, avtorice »Jele Tom...«. Mnogi domnevajo, da gre za Jelo Tomšič, vendar Tomo Zupan¹ v svojih zapiskih omenja, naj bi bila avtorica Jela Toman, sestra Lovra Tomana, saj je v pismih Josipini Urbančič omenila, da tudi sama piše pesmi; predvidevam, da je ta domneva ustrežnejša.

Pri preučevanju številne literature o družbenem položaju žensk sem vedno znova naletela na trditev, da so bile ženske še najbolj svobodne v starem Egiptu, pozneje se je namreč njihov položaj z razvojem dedne zasebne lastnine slabšal oziroma je ostal na isti ravni; to bi lahko trdili za čas od 15. do konca 18. stoletja. Ker je bila francoska revolucija v zgodovini pogosto interpretirana kot povzročiteljica številnih sprememb, bi lahko upravičeno zapisali, da je vplivala tudi na spremembo usode žensk, a žal ni bilo tako. Meščanska revolucija je preveč spoštovala ustaljene »moške« norme in vrednote.

Ženske literarne ustvarjalke so na Slovenskem začele ustvarjati v popolnoma drugačnih okoliščinah kot njihove evropske sovrstnice. Položaj Josipine Urbančič je bil še toliko težji, saj na literarnem področju ni imela vrstnice, še manj vzornice ali mentorice, ki bi ji lahko pomagala ter jo opogumljala, poleg tega je bil njen položaj na Slo-

¹ Tomo Zupan (1839–1937), slovenski literarni zgodovinar, prešernoslovec, pridigar, pesnik, pisatelj in jezikoslovec.

venskem zaradi stroge cenzure zelo tvegan. Politične, gospodarske in zlasti kulturne razmere so se šele začele spreminjati in so se močno razlikovale od razmer v Parizu, Londonu itd. Kljub temu je menila, da je treba podreti stare poglede na žensko poslanstvo in okolju dokazati, da so ženske sposobne tudi za drugačne, predvsem družbeno koristne naloge. Ta naloga pa ni bila lahka, saj se je na primer Janez Trdina v pogovoru z Lovrom Tomanom leta 1851 na pisanje Josipine Urbančič ostro odzval z besedami: »Ženska naj bode pred pečjo ali pri zibelci – ne pri peresu! To njih poklic!« (v Delavec Touhami 2009: 44). Iz njegove izjave je razvidno, da so imeli nekateri moški pisatelji zelo konzervativen pogled na ženske in njihovo poslanstvo, zato ni nenavadno, da je v tem primeru Trdina prišel v spor z Lovrom Tomanom, ki je bil z Josipino Urbančič zaročen. Lovro Toman je namreč zagovarjal in hkrati poudarjal pomen žensk za slovenski prostor, saj naj bi bili po njegovem mnenju ženski pogledi na literaturo sodobni. Da Trdina vstopa Josipine Urbančič v slovensko literaturo ni najbolje sprejel, je razumljivo, saj je bilo do takrat to izrazito moško področje, poleg tega je dekle izhajalo iz vzpenjajoče se meščanske družbe, te pa ni najbolj maral. Trdina je v svojih *Spominih* zapisal: »Babe naj se v te reči ne mešajo, naj primejo rajši za igle in burkle. Za pametne ljudi so ženske avtoriteta le v kuhinji in postelji« (v Delavec Touhami 2009: 45). Vendar pa kljub izrečenim ostrim besedam moški niso imeli slabega mnenja o ženskih ustvarjalkah. Tako je na primer Janez Trdina o Josipini Urbančič pozneje zapisal, da je bila tako lepa kot Petrarkova Laura, medtem ko naj bi bil njen um še večji. Prav tako je priznal, da je bila »prva in prava Slovenka in da vsekakor zaslužijo njene čednosti in znanosti, da se ohranijo zarodu in zarodom, ki pridejo za nami« (prav tam). Podobno mnenje o ženskih ustvarjalkah je v *Malem poglavju o naših ženskah* konec šestdesetih let 19. stoletja (po Vižmarskem taboru) zapisal tudi Josip Jurčič, med drugim, da imajo ženske v slovenskem kulturnem prostoru pomemben položaj, saj

je žensko srce mehkejše, sprejemljivejše, in v čisti ljubezni vztrajnejše nego večjega sebičnjaka moža. Ljubezen do domačega ji je lastna. Zakaj bi se ne moglo iz te ljubezni roditi domoljubje? Da se nam kaže zgodovina, ki hrani lepo število ženskih prikazni velikega duha (prav tam: 45).

Opozoril jih je še, da je čas, da tudi moški razmišljajo o novi družbeni vlogi žensk, saj bodo le tako podvojili politično moč.

Josipina Urbančič je ustvarjala v petdesetih letih 19. stoletja. Po njeni smrti leta 1854 so ženske ustvarjalke za nekaj časa (1854–1864) »izginile« iz slovenske literature. Vidneje sta se pozneje, v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja, uveljavili Luiza Pesjak in Pavlina Pajk.

Življenje Josipine Urbančič Turnograjske

Josipina Urbančič se je rodila na gradu Turn 9. julija 1833 (v Delavec Touhami 2009: 69). Oče Janez Nepomuk Primic je umrl 24. maja 1841, ko je bilo deklici komaj osem let. Mati je tako morala sama skrbeti za gospodarjenje na veliki posesti, ob tem pa vzgajati tri majhne otroke. Bila je razumna ženska in se je zavedala pomena izobrazbe, zato jo je omogočila vsem svojim otrokom. V oporoki je oče 1.400 oralov zemlje zapustil najstarejšemu sinu Janku, ki je bil ob očetovi smrti star komaj šest let, sin Fidelis pa eno leto. Ker takrat v Preddvoru ni bilo možnosti izobraževanja, saj še ni bilo šole, je mati na Turn povabila upokoje-nega kranjskega mestnega učitelja, Alojza Potočnika, ki je svoj zaslu-ženi pokoj užival pri bratu mizarju v bližnjih Tupaličah. Alojz je moč-no vplival na Josipino, saj ji je, ko je v njej odkril glasbeni talent, nudil vse svoje glasbeno znanje. Naučil jo je igranja na klavir in komponira-nja. Osnovni glasbeni izobrazbi je dodala še svojo veliko ljubezen do igranja in glasbe. Tudi pozneje, ko je bila starejša, je obiskovalce gradu pogosto razveseljevala z igranjem (Delavec Touhami 2004: 14).

Iz istega razloga je mati prosila takratnega preddvorskega kapla-na Janeza Kastelica, naj Josipino poučuje latinščino in italijanščino. Francoščine se je lotila sama, zanimala jo je tudi grščina. Ko sta s Ka-stelicem predelala določeno snov, je izpite polagala na glavni šoli v Kranju. Ohranjeno je namreč spričevalo tretjega razreda Hauptschu-le in Krainburg iz leta 1846, iz katerega je razvidno, da je bila vestna učenka (prav tam: 15). Leta 1849 je Kastelica, ko je odšel službovat v Kranj, nadomestil narodno zavedni kaplan Lovro Pintar, ki je bil za-radi delovanja v revolucionarnem letu 1848 takrat iz Radovljice pre-meščen v Preddvor. Poučeval jo je zgodovino, zemljepis, matematiko in verouk, že takrat je bil vnet tudi za slovensko literaturo in jezik. Ker je veliko časa preživel na Turnu, je Josipino tako navdušil za slovenski jezik, da je pozneje začela pisati prve povestice, kot je sama imenovala svoja dela. Devetega marca je Lovru Tomanu napisala: »Ako bi ne bil naš ljubi gospod Pintar k nam prišel, nobene povestice ne bi bila Josipina napisala« (prav tam: 16). Pintar je bil torej tisti, ki jo je spodbujal k ustvarjanju in ji pri tem pomagal. Vse omenjeno dokazuje, da je bilo za Josipinino poznejše ustvarjanje najpomembnejše pozitivno, vestno in natančno poučevanje obeh učiteljev. Poleg tega pa je bila njuna učenka zelo nadarjena, zlasti jezikovno in glasbeno, zato je bila njuna naloga še toliko pomembnejša. Prebiral je tudi številne takratne evropske pisatelje, zlasti Shakespeara, Horaca itd. (prav tam: 17).

Josipina Urbančič je odraščala in imela pri sedemnajstih letih vse karakteristike, ki naj bi jih imela vsaka »slovenska meščanska« dama.

Bila je grajska gospodična, lepa, nadarjena in izobražena. Deležna je bila prvovrstne vzgoje, na vsakem koraku je izražala ljubezen do slovenskega jezika, zato ji omikani ljubljanski meščanski saloni niso bili všeč. To dejstvo je zanimivo predvsem zato, ker je kljub temu, da je bila v teh salonih zaželeno, sama v pisnih pogosto napisala, da pogreša predanost ljubljanskih gospodičen slovenskemu jeziku, saj so si pisale in govorile v nemščini. Tako je svojo prijateljico Serafino Zois učila slovenščine, vendar je ta učenje kmalu opustila. Josipina je bolj kot razkošje nastajajočih malih ljubljanskih in kranjskih meščanskih salonov ljubila naravo in okoliške gore za gradom Turn (Storžič, Grintavec itd.). Zelo mlada se je zavedala, da je biti ženska tudi sredi 19. stoletja lahko prav zanimivo; biti ženska v svetu, kjer vlada moč nastajajočega kapitala, pa prava čast. Vsega se je lotevala lahkotno in z občutkom, da ve, kaj hoče. Vedela je, da hoče ustvarjati, na papir izlirati svoje misli, s katerimi je želela krepiti vero v skupno prihodnost slovenskega naroda. Hkrati je želela Slovencem vedno znova sporočati, naj se zavedajo svoje edinstvenosti. Kot dekle je pogosto hodila na samotne sprehode v naravo, saj se samote ni bala; vedela je, da človek v njej osebnostno zori vse življenje.

Njen notranji mir pa je zmotil 23-letni mladenič, ki je 24. avgusta 1850 v deževnem popoldnevu z rdečim dežnikom in v družbi kaplana ter svojega dobrega prijatelja Lovra Pintarja obiskal grad Turn. Mladenič je bil postaven, dober govornik in takratni Kranjski znan kot pesnik, ki je posnemal Koseskega; izdal je pesniško zbirko *Glasni domorodni*. Josipina je tako spoznala Lovra Tomana,² srečanje pa je za vedno zaznamovalo njuni življenji. Leta 1850 se je začelo bogato triletno dopisovanje. Njuna pisma, skupaj jih je 1.069 in so shranjena v Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, veljajo za največjo in najlepše ohranjeno korespondenco v slovenskem jeziku (Delavec Touhami 2004: 18). Glavnina pisem je ostala neobjavljena, del pa sem jih objavila v knjigi *Nedolžnost in sila: Življenje in delo Josipine Urbančič – Turnograjske*. Mnoga so lepo okrašena, bidermajerska in različnih barv (modra, zelena, rumena, roza). Josipinih pisem je 551 in se začnejo 30. oktobra 1850 ter končajo 19. septembra 1853; Tomanovih pisem je 518. Njuna pisma so bila sprva dolga od deset do petindvajset strani, šele pozneje, od 359. pisma (6. september 1852), od dve do štiri strani. Takrat se je namreč Toman iz Gradca vr-

2 Lovro Toman se je rodil 10. avgusta 1827 v Kamni Gorici pri Radovljici. Njegov oče Janez je bil fužinar in premožni posestnik. Mati Helena je kmalu ovdovela in je sama skrbelo za devet otrok. Lovro je bil najmlajši in je ostal brez očeta, ko mu je bilo devet let. V Ljubljani je končal normalko in licej, leta 1847 pa odšel na Dunaj študirat pravo. Leta 1848 je sodeloval v političnem življenju dunajskih Slovencev. Ker so vseučiteljšiče zaprli, je študij nadaljeval v Gradcu (Delavec Touhami 2009: 72).

nil v Kranj, kjer je opravljajl prakso pri okrajnem sodišču in sta se zato večkrat videla.

Njuna pisma so nekaj posebnega. Pisala sta si jih vsak dan in zaradi njune obsežnosti sta jih imenovala »knjižica« ali »knjiga«. Pogosto sta imela težave z njihovim pošiljanjem in prejetjem. Ker v Preddvoru ni bilo pošte, je Josipinin brat Janko vsak dan s konjem nosil pisma v Kranj, od koder so bila poslana v Gradec. Prihajala so neverjetno hitro, potrebovala so samo dan ali dva. Oba sta vodila evidenco prejetih in odposlanih pisem. Tako ima vsako pismo zaporedno številko, pod njo pa se nahaja številka prejetega. Na ta način sta hitro ugotovila, katera so se izgubila. Nekatera je odpiralo osebje na pošti, saj jih je zanimalo, kaj si vsak dan pišeta; Josipina se je nanje pogosto jezila. Zlasti se je jezila na svojega sorodnika Jožefa Skarja, poštnega mojstra v Kranju. Jožef je bil namreč mož druge hčere (Kancianile) Blaža Terpinca, ki naj bi bil bližnji sorodnik Jakoba Terpinca.³ Pisma pa niso bogata samo vizualno, ampak tudi vsebinsko, saj so v njih poleg ljubezenskega izpovedovanja zapisani tudi Josipinini in Lovrovi pogledi na svet, ljudi ter politično in kulturno dogajanje na Slovenskem (več v: Delavec Touhami 2004). Sprva je Josipina Lovra v pismih nagovarjala kot »Predragi rojak« ali »Predragi Lovre« in ga vikala. Pozneje, ko se je njun odnos poglobil, pa »Moje življeneje, moje vse« (v Delavec Touhami 2009a: 18)!

Prelomnica

Čas je neusmiljeno tekkel in po treh letih dopisovanja, številnih zavrženih snubcih, obiskih Lovra Tomana na gradu Turn, njunem javnem izpostavljanju z vožnjo na Bled, v Kranj, Velesovo in Ljubljano, so ljudje nestrpno pričakovali njuno poroko. Mnogi so si na njun račun dovolili marsikatero neprimerno šalo, predvsem na račun tega, od česa bosta, oba pisatelj, živela.

Tako naj bi bila dolgo pričakovana poroka Lovra Tomana in Josipine Urbančič 23. avgusta 1853, saj sta se na ta dan pred tremi leti tudi spoznala. Josipina se je tega dogodka neskončno veselila in se je nanj skrbno pripravljala, a 12. avgusta 1853 je prejela pismo, kakršnega verjetno nikoli ni pričakovala. V njem je Lovro zapisal, da ne more več priti na Turn, dokler se njeno premoženje, ki ji je določeno ob poroki, ne bo uredilo. »Dokler tvoje premoženje, ki je izvir vsih bolečin, se ne zgotovi, ne morem več priti na Turn, i potom, o Bože moj« (Delavec Touhami 2009: 88)!

3 Njegova hči je bila tudi Josipinina mati Jožefina.

Levo: Kapelica na gradu Turnu, v kateri sta se leta 1853 poročila Lovro in Josipina.

Foto: Mira Delavec Touhami

Desno: Josipinin grob v Gradcu pred (levo) in po (desno) njegovi obnovi leta 2012.

Foto: Mira Delavec Touhami

Ob branju njunih pisem sem se na tem mestu spraševala, zakaj je Lovro to storil. Pravega odgovora nisem našla v nobenem pismu, domnevam pa, da je tej Tomanovi odločitvi botrovalo več vzrokov. Lovro naj bi ob obisku Gradca, kjer naj bi se zaposlil kot odvetnik, in s preučitvijo cen tamkajšnjih stanovanj ugotovil, da je življenje tam zelo drago; skorajšnja poroka naj bi mu omogočila čim bolj lagodno življenje. Drugi dejavnik je bil njegov značaj, saj je bil že po naravi zelo preračunljiv. Ker je imel natančen vpogled v gospodarske razmere na gradu Turnu, je dobro vedel, koliko lahko s poroko iztrži. Tretji dejavnik je bila njegova mati, ki je bila, kot jo opisuje v pismih, zelo hladna in nedostopna ženska, ki je le redko obiskala Turnu oziroma je imela za to cel kup izgovorov. Tomana je tako njegova mati pregovorila, naj ne bo zaslepljen z ljubeznijo, ampak naj misli tudi na finančno stran in svojo prihodnost. V težkih odločitvah se je namreč vedno obračal nanjo, čeprav mu je ves čas očitala, da daje prednost samo Turnskim, njo pa zanemarja.

Pismo je Josipino povsem pretreslo. Očitala mu je, naj najprej pomisli nanjo, na njena čustva, potem pa naj piše o takšnih odločitvah. Medtem je Josipinini družini priskočil na pomoč vedno dobri stric Fidelis, ki je Josipinini doti dodal 6.000 goldinarjev, s čimer je bil Lovro zelo zadovoljen in je ponudbo sprejel. Ponovno so določili datum poroke.

Lovrovo dejanje oziroma izsiljevanje je razočaralo tudi Josipinino mater, ki od njega takšnega izsiljevanja ni nikoli pričakovala. Tega dejanja mu na neki način ni nikoli odpustila, a ker je vedela, koliko pomeni Josipini, je upoštevala njene želje in ji pomagala. Lovro je hotel oživiti ugašajoči ogenj ljubezni, saj se je zavedal, da s svojim dejanjem ni požel odobravanja. Josipini je pisal čustvena izpovedna pisma, v katerih je na trenutke prav pretiraval in igral na noto izgubljenega in nesrečnega moškega. Na tak način se ji je skušal ponovno približati. Ker sta bila še vedno zelo občudovan par, je ljudi zanimalo, kdaj bo končno njuna poroka. Josipinina mati Jožefina se je v tem času dokončno odločila, da gradu ne bo prodala, temveč ga bo ob svoji polnoletnosti prevzel Janko, Josipino in Fidelisa bo izplačala, Josipinin delež (pet odstotkov) pa bo s poroko prejel Lovro.

Josipina in Lovro sta se 22. septembra 1853 poročila v grajski kapelici na Turnu; poročil ju je kaplan Lovro Pintar, ki ju je tudi seznanil. A senca dvoma in grenkega priokusa zaradi Tomanovih špekulacij in izsiljevanj je ostala v Josipinini družini ves čas po tem, saj se je njune poroke po Lovrovi strani udeležil samo njegov brat Janez kot poročna priča, medtem ko so mati Helena in drugi družinski člani svoj obisk zaradi drugih obveznosti odpovedali.

Po poroki se je vsa Josipinina družina z Lovrom preselila v Gradec. Njena takratna pisma se niso ohranila, niti podrobnejši podat-

ki o njenem življenju v Gradcu. Iz pisma, ki ji ga je Pintar pisal 15. novembra 1853, pa lahko razberemo, da je Turn in okolico pod Storžičem neskončno pogrešala. Kmalu po poroki je zanosila, a je konec decembra spontano splavila. Ponovno je zanosila, čeprav je bilo njeno telo še zelo slabotno. Konec maja je predčasno rodila mrtvega otroka, se pri tem prehladila in zbolela. Njena življenjska pot se je končala 1. junija 1854, ko še ni dopolnila enaindvajset let. Lovra je izguba močno prizadela. Napisal je pesem »Solzni krst«, v kateri je tožil nad izgubo mrtvorojenega otroka in trpel ob pogledu na umirajočo Josipino (več v Delavec Touhami 2009 in 2009a).

Na njeno prezgodnjo smrt je vplivalo več dejavnikov: nedvomno je Josipina prehitro zanosila, saj je komaj dva meseca prej prebolela hudo mrzlico, ki jo je že na začetku leta 1853 dvakrat položila v posteljo; nanjo so močno vplivali tudi dogodki, povezani s poroko, kar jo je psihično zelo potrla. Nenadna Josipinina smrt ni prizadela samo njene družine in Lovra, temveč tudi ves slovenski prostor, saj je dr. Muršec v 47. številki *Novic* zapisal:

Iz Gradca. Lepa zvezda je bila prisijala na naše obnebe, prijazno je svetila, nade polne žare razlivala. Veseli smo jo gledali in se radovali, – ali Bogu bodi potoženo, naša mila danica je prerano ugasnila: Josipine Turnogradske ni je več, kakor so »Novice« že oglasile. Hipoma se je raznesel po Gradcu žalostni glas o smerti njeni. Neznanci pomilujejo mlado, v 20. letu umerlo gospo, Slavjani pa objokujejo nedomestljivo zgubo. Vse polno jih pride k pogrebu, svojej miljenki zadnjo čast skazat. Bivša družba slovenska se zdi znovič zedinjena, omlajena, pomnožena. Po cerkvenem blagoslovu jej pred odvožjo zapoje rojaki latinsko otožnico. Trije duhovni in žalostna glasba spremlja številni sprevod. Po ukopu na št. Lenarskem pokopališču pak jej v slovenskim pesmi odpojo otožno slovo in mir večni! Nje grob tukaj bo našincem predrag kraj, nje mili spomin bo nam v blagoslovu živel (v Delavec Touhami 2009: 94).

Tudi Lovra Pintarja je Josipinina prezgodnja smrt zelo prizadela. Tako je 25. novembra 1854 v pismu njenemu bratu Janku v Gradec med drugim zapisal:

Hvala Bogu, da ste vi in vsi drugi moji zdravi! Kaj dela Lovre? Ali spisuje slavo Josipine? O ne morem vam povedati, kako me včasih serce zaboli, da je mertva. Pa naj bo! Božja volja je bila tako! Blagor ji, ker je, kakor zanesljivo upamo, pri svojem nebeškem očetu v naročju svojiga telesniga očeta; zakaj: Beati motui, qui in domino mori untur (v Delavec Touhami 2009: 95)!

Literarna zakladnica Josipine Turnograjske

Pesništvo

Josipina Urbančič je prva slovenska pesnica, pisateljica in skladateljica. Od vseh pesmi, ki jih je napisala, so se ohranile samo tri: »Zmiraj krasna je narava«, »Smereka« in »Noč na grobu«. Značilnost vseh njenih pesmi je, da v njih prevladuje liričnost, največ izpovednega pa je v pesmi »Noč na grobu«. Pesmi so temu primerno tudi dolge. Čeprav je Josipina kot pesnica napisala zelo malo del, lahko upravičeno zapišemo, da bi se, če ji tega ne bi preprečila prezgodnja smrt, razvila v zelo dobro pesnico, mojstrico liričnosti. Njena ohranjena dela se namreč nagibajo prav v omenjeno smer, vsa so lirsko obarvana, polna opisov narave in bogate v izražanju občutkov. Žal je bila pesnica preveč kritična do sebe in je s pisanjem pesmi prekinila ter se raje posvetila prozi. Menila je, da za pesništvo ni nadarjena, čeprav jo je Toman prepričeval ravno nasprotno. A bila je odločna in svojega mnenja ni spremenila.

Pri pregledu celotne literature sem ugotovila, da slovenska literarna zgodovina Josipini Urbančič Turnograjski kot pesnici ni pripisovala nobenega pomena oziroma ni zapisala ničesar o njenih pesniških delih, jih analizirala, niti je kot pesnice ne omenja, temveč samo kot pisateljico. To dejstvo je kritično označil ddr. Igor Grdina, ki je med drugim zapisal,

da so literarnemu zgodovinopisju Slovencev bile, zelo značilno, pomembnejše Prešernove in Cankarjeve muze in priležnice, tudi tiste enodnevne oziroma enonočne kot pa Josipina Turnograjska, Pavlina Pajkova, Marica Nadliškova (Bartolova), Ljudmila Poljančeva, Ljuba Prennerjeva (Grdina 1992: 76).

Prozna dela

Vsa prozna dela je ustvarjala pod psevdonimom Turnograjska, po svojem domu, gradu Turn. Ustvarjati je začela pri sedemnajstih letih. Največ del je napisala v prvih dveh letih dopisovanja. V svojem kratkem življenju je napisala osemintrideset povestic, med njimi največ kratkih, običajno dve strani dolgih zgodovinskih. Pogosto je segala po motivih iz slovanske zgodovine (na primer dela *Svobodoljubna Slovanka*, *Slavjanski mučenik*, *Poljski rodoljub* itd.), na katero je bila zelo ponosna, ali pa iz splošne zgodovine (*Sodba Bretislavova*, *Lep izgled ljubezni do sovražnika*, *Vojvoda Ferdinand Brannšveigovski in francoski v vojski ujeti oficirji*) in v njih opisovala francosko zgodovino, boje s Turki itd. V njenih zgodovinskih delih (*Nikola Zrinjski*, *Katarina, ruska carica*, *Boris* itd.) so imeli vodilno vlogo različni vladarji. Zelo

pomembno vlogo so imele tudi ženske, ki so s svojimi možmi odhajale v vojsko in se borile za svobodo svojega naroda. Z modrostjo, s karizmatičnostjo in z znanjem so osvojile srce še tako odločnega poveljnika. Prav vloga in posebna prisotnost ženskih junakinj v njenih literarnih delih so odlika, ki njena dela postavljajo daleč pred čas, v katerem je ustvarjala. Lahko bi jo postavili tudi v vlogo prve slovenske pravljicarke, kamor bi glede na temo nedvomno sodila *Zgodba o Rožmanovi Lenčici*. V njej je kot prva posegla po motivu o deklici vojakinji iz ljudske pesmi in ga preoblikovala v prozno delo. Ko je obiskovala Prešernov grob, je pesniku napisala tudi posvetilo.

Da je bila v času svojega življenja resnično zelo cenjena kot velika umetnica in ustvarjalka, priča tudi naslednji odlomek iz 1. številke *Bčele*,⁴ ko je bil na strani 111 pod rubriko *Zmes v sestavku »Perva beseda v Gradcu«* 23. marca 1851 objavljen naslednji zapis:

Slava in slava je donela g. Kasparu! In priklene se »fantaziji« četverospjev »strunam« besede Dr. Prešerna napev Kamila Mašeka. Tu je mlada glasov navdana od Boga bogato obdarjena duša v glasove izlila občut, ki se je v nemilo ranjenim srcu nesrečnoga »pevca« zaganjal sem tertje, ki je rasel in rasel, dok da je preobiln ga zamoril. Prav primerno je to v pesmi vglaseno; tuga, britka žalj, pekoča tožba in brezup sledijo nji – in se spuščajo k »neusmiljeni«. Neitrečeno mil spominj in vsmiljenje do nesrečnoga – nevmerjočiga pevca v persih obstane, v ketere je lila ta pesem. Sledila ji je – pazi moja ljuba čitateljka – prekrasna – iz serca spevana pesem od Josipine Turnogradske, iste Slovenke, zveste verle hčerke matke Slave, ki ti je že v »bčeli« v dveh prelepih povesticah medka svojega serca ponudila. Navdana je božjega duha, objeta je višjega nadušenja, blagoga in krepkoga serca ta vneta Slavjanka – to priča zopet nje pesem »občutki« na besede Lovra Tomana. Nje glas oživuje v besedah izrečene mertve »občutke« in se vliva v persi, ki redijo prečudno neizrekljivo hrepenjenje, kakor bi mu prostil cesto, kakor bi bil mu kazal, kakor bi ga v galsih – izrekel. Tako je dopadla, da se je morala ponoviti. – Slava ti blaga Slovenka! Naprej in naprej izgled in zvezda svojim sestricam prepevaj, govori, sveti, da jim zbudiš neskončno moč rodoljubja, da postanejo tebi enake kinč in veselje – domovine!

Josipina Turnograjska je bila tudi prva, ki je v pripovedni prozi 14. novembra 1850 ubesedila motiv Veronike Deseniške. Prvotni naslov je bil *Nesrečna Veronika Dezinska*, vendar je sama naslov slab mesec po

⁴ *Bčela* (s podnaslovom »podučen in kratkočasen list«) je kot mesečnik izhajala v Celovcu od 1. 7. 1850 do 7. 7. 1853. Njen urednik je bil Anton Janežič, medtem ko je bilo založništvo pod okriljem Ferdinanda pl. Kleinmayerja (v Delavec Touhami 2009: 76).

nastanku spremenila v *Nedolžnost in sila*. Dela sprva ni nameravala objaviti v *Bčeli*:

Zavoljo »Bčele« je že premišljeno. »Nedolžnost in sila« ostaneta še doma! Bolje je res, če se zbirka povestic na dan prikaže, kakor samičice. Bolje in pametneje in tako bodem, kakor vi⁵ pravite, že še en čas »Kranjcem svoje pesmi v Novicah brati pustila« (v Delavec Touhami 2009: 76).

Pozneje se je le premislila in 9. januarja 1851 v pismu Lovru Tomanu zapisala: »Danas sim Nedolžnost in silo prepisala – upam da bode še ta teden k »Bčeli« potovala in v februarju danek zagledala« (v Delavec Touhami 2009: 77). Pozneje je zapisala:

Nedolžnost in sila je mende že v Celovcu. Že pred nekoliko dni sim to povest odposlala. Naj ljudje rečejo, kar čejo, delo je nevajeno roke in tedaj, tudi ne pričakujem hvale – zabavljane bi me tudi ne žalilo (prav tam: 77)!

Josipina Urbančič Turnogradska se je zavedala, da je v pisateljevanju začetnica, vendar je bila včasih do sebe tudi preveč kritična. Drugih ni nikoli videla v tako slabi luči kot sebe in jih s tega stališča tudi ni nikoli ocenjevala. Bila je zelo realna in ni pričakovala velike hvale, vendar je bila po objavi dela upravičeno deležna. *Nedolžnost in sila* je bila pod psevdonimom Turnogradska 1. februarja 1851 objavljena v *Bčeli*, ki jo je v Celovcu urejal Anton Janežič. Enajstega januarja 1851 je Janežiču k priloženi povestici priložila pismo, v katerem je zapisala:

Častiti gospod!

Slave dan je veselo zablšal. Nje sinovi hite ji vsak dan svoj darek prnesti, vsaki ji hoče po svoji moči pokazati, da je nje vreden sin. In zakaj bi tudi njene hčerke iste želje ne imele? Ta misel mi je vzrok, da sem tudi jaz poskusila kaj v milem svojem jeziku pisati, – da se predrzнем eno povestico iz svoje nabirke na beli dan poslati in vas prositi, da bi jo v svojo pridno Bčelo vzeli. Ljubo bi mi bilo, da bi že v februarškem zvezku natisnjena bila in sicer ako je le mogoče, brez da bi se oblike popravile. – Josipina Turnogradska naj bo moje ime, ker je Turnski grad moj dom. – Ako bode ta prva poskušnjica mladiga nevajeniga peresa dopadla, hočem še nekatere njenih sestic vaši marljivi Bčeli poslati. Spremite priporočenje iskrene Slovenke Josipine Urbančič (prav tam: 77)

Anton Janežič ji je 16. januarja 1851 iz Celovca odgovoril:

Blagorodna domorodkinja!

Ne moremo Vam popisati veselja, kterega smo občutili prebravši Vašo

5 Pismo je Josipina pisala Lovru Tomanu.

izverstno povestico. V tako gladkejši slovenščini je pisana, da bi jo človek koj bral. Berž v prihodnem zvezku bode natisnjena brez vsake premembe. Pri Bogu Vas prosimo, nam še enkrat kak sostavek iz Vašega peresa poslati. Le tako bo nam mogoče tudi Vaše slovenske sestrice zbuditi ter jih z ljubeznijo do predrage naše domovine navdahnuti. Bodite jim izgled, kterege naj posnemajo. Besede iskrene Slovenke bodo največ izdale. Torej Vas še enkrat živo poprosimo na tem potu še dalje napredovati! Slava in hvala celega naroda bo Vam od vsih strani donela. Sprejmite moj srčen pozdrav. Če majhnega daru ne zavržete hočemo Vam našo doslej slabotno »bčelico« pošiljati. Z Bogom, Vaš iskreni prijatelj Anton Janežič, učitelj slovenščine (prav tam: 77)

Nedolžnost in sila je torej prvo samostojno objavljeno Josipinino delo, hkrati pa gre za prvo upodobitev motiva Veronike Deseniške v slovenski literaturi.

Skladateljica

Josipina Turnograjska je bila tudi skladateljica, vendar se ni ohranilo veliko njenih skladb. Komponirala je klavirske skladbe in napeve s klavirjem na slovenska besedila. Svojo prvo skladbo je napisala na besedilo Tomanove pesmi »Tri rožice«. Sledijo ji polka »Zoridanka«, klavirska skladba »Spominčice«, vesela »Napitnica«, polka »Zorana« in »Zdravlica«. Čeprav je veliko njenih pesmi izgubljenih, je iz ohranjenega gradiva razvidno, da je bila dobra pianistka in komponistka in bi se lahko še razvijala. V klavirski kompozicijski tehniki je bila dobro razgledana, stilno pa je bila pretežno še usmerjena v klasiko. Romantični element, ki se kaže tu in tam, je predvsem v izrazu. Njena skladba »Občutki«, ki jo je pel V. Bučar, je 23. marca 1851 na prvi »besedi« graških slovenskih visokošolcev doživela velik uspeh, snovala pa naj bi tudi opero z naslovom »Črtomir in Bogomila«, vendar tega sama v pismih ne omenja. Mogoče jo je šele snovala, pa ji je smrt to preprečila.

Zaključek

Josipina Urbančič Turnograjska je ustvarjala v dobi, ko se je pripovedništvo na Slovenskem začelo šele razvijati, njena dela pa so toliko bolj pomembna, ker so bili do takrat ustvarjalci samo moški in je bil njen preboj na slovensko literarno področje še toliko težji. V času svojega življenja je bila kot dama in pisateljica zelo cenjena na ruskem

Avtorica članka v vlogi
Josipine Urbančič
Turnograjske
Foto last Mire Delavec
Touhami

dvoru (v krogih grofice Bludove),⁶ v Bolgariji in na Slovaškem, pozneje pa je zanimanje zanjo splahnelo. Ruski pisatelji so ji podelili celo posebno priznanje. Čeprav so o njej pisali tudi pozneje, pa se njenih del, razen redkih posameznikov, globje niso lotevali.

Mnogi žal še vedno dela Josipine Turnograjske uvrščajo med »manj pomembna«, a kakovosti del, zlasti ženskih ustvarjalk, se ne ocenjuje z današnjega vidika brez upoštevanja težavnih zgodovinskih okoliščin in časa, v katerih so ustvarjale. V njenih delih se odraža velika razgledanost po literaturi evropskega prostora in neizmerna ljubezen do slovenskega jezika in kulture. Josipina Urbančič je pomembna tudi zato, ker je bila prva Slovenka, ki je s svojimi proznimi deli, objavljenimi v celovski *Bčeli* ob podpori Antona Janežiča, in v *Zori*, ob podpori Radoslava Razlaga, nagovarjala celotni slovenski prostor, naj združi svoje moči, verjame v moč slovenskega jezika in se začne zanj boriti. V svojih delih, predvsem v *Vilici*, je opisala tudi preboj nastajajoče slovenske meščanske ideologije. V tem so ji pozneje sledili zlasti Josip Jurčič, Ivan Tavčar in Josip Stritar.

6 Zanimanje za slovensko književnost je bilo veliko zlasti v Rusiji, in sicer v krožku, ki se je zbiral okrog grofice Antonine Dimitrijeвне Bludove, caričine dvorne dame, hčere visokega carskega dostojanstvenika D. N. Bludova. Grofica Bludova je tako prebiralala dela Josipine Turnograjske, prejela pa je tudi izdove njene v bolgarščino prevedene povestice *Boris* (več v Delavec Touhami 2009: 151, 152).

Bila je daleč pred svojim časom, zato mnogi njenih sporočil, tako osebnih kot literarnih, niso razumeli. Po krivici vse do danes ostaja nepoznana in skrita očem slovenske javnosti. Slovenci bi morali znati ceniti in poznati ne samo imena velikih moških ustvarjalcev, temveč tudi žensk, ki so v svoje javno delovanje vložile veliko ljubezni in truda. Josipina Turnograjska, Prešernova sodobnica, si to nedvomno zasluži.

Poleg osemintridesetih proznih del, treh pesmi in nekaj skladb je ta mladenka – zabavna, polna vitalizma in mladostniških želja – zapustila za seboj še veliko nerealiziranih idej. Bila je nekaj posebnega – naša Josipina, ena in edina.

VIRI IN LITERATURA

Delavec Touhami, Mira: *Šepet rdeče zofe*. Brežice: Primus, 2001.

Delavec Touhami, Mira: *Nedolžnost in sila: Življenje in delo Josipine Urbančič Turnograjske (1833–1854)*. Kranj: Gorenjski glas, 2004: 14, 16, 18.

Delavec Touhami, Mira: *Moč vesti: Josipina Urbančič Turnograjska, prva slovenska pesnica, pisateljica in skladateljica*. Brežice: Primus, 2009: 44, 45, 69, 72, 76, 77, 88, 94, 95, 151, 152.

Delavec Touhami, Mira: *Vloga Josipine Urbančič Turnograjske pri oblikovanju slovenske literature* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2009a: 18.

Delavec Touhami, Mira: *Josipina Urbančič Turnograjska: Die erste slowenische Dichterin, Schriftstellerin und Komponistin*. Gradec: Pavelhaus, 2012.

Grdina, Igor: Fany Hausmanova in problem slovenske ženske literature. *Celjski zbornik* 2. Celje: Skupščina občine Celje, 1992: 76.

Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči 6/13, 29. marec 1848: 50.

Manja Gorinšek*

OTROŠKI JEZIK IN OHRANJANJE SLOVENSKEGA KULTURNEGA IZROČILA NA KOROŠKEM¹

V prispevku želim prikazati aktualnost zimske šege tepežni dan, ki se pri nas praznuje 28. decembra, na mejnem in raznolikem območju Koroške, v Mežiški dolini in Podjuni. S pogovori sem pridobila informacije, ali sodobni otroci še tepežkajo/otépajo/šapajo, kako doživljajo dan nedolžnih otrok ter predvsem, katere reke pri tem uporabljajo. Poleg tega želim poudariti, da se kljub temu, da ima starejša generacija velik vpliv na ohranjanje domačega narečja in starih šeg, védenje o narodovi kulturi in njeni oživitvi vse bolj prenaša tudi organizirano (javno). Na njeno (ne)ohranjenost vplivajo vzgojiteljice v vrtcih, učiteljice v šolah, kulturna društva, avdiovizualna sredstva itd.

Uvod

Življenje v sodobni družbi je kompleksnejše kot kadarkoli v zgodovini, saj so na naše medsebojno vrednotenje odločilno posegli novi mediji, službene obveznosti, hlastanje po zmeraj več (znanja, ugleda, denarja) ter pomanjkanje časa za druženje. Tako je danes otrok razpet med sodobno tehnologijo in tradicionalnim načinom življenja, ki so ga živel naša predniki. Pri tem se poraja vprašanje, kaj današnji rod misli o slovenski slovstveni folklori in nacionalni kulturi, kako jo sprejema ali morda celo zavrača.

Ohranjanje narečja v družini

Zavedati se je treba, da raba slovenščine v javnosti na avstrijskem Koroškem ni samoumevna, zato si je treba zanjo še vedno prizadevati, jo govoriti v družini ter številnih kulturnih društvih. Prvi stik z jezikom se začne že zelo zgodaj, ko otrok prisluhne govoru ljudi, ki ga obdajajo.

* Manja Gorinšek je kot univ. dipl. slovenistka svojo študijsko pot nadaljevala na podiplomskem študiju na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Predmet njenih raziskav je slovstvena folklor, še zlasti otroško folklorno izročilo. Njeni tematski članki temeljijo na predhodnem terenskem delu (predvsem na slovenski in avstrijski strani Koroške) in so interdisciplinarno zasnovani (povezani z mladinsko književnostjo, jezikoslovjem, etnologijo, zgodovino).

¹ Članek je bil prvotno objavljen v *Zborniku 50. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* (2014: 109-112).

Besede, ki prihajajo iz njegovih ust, so tiste, ki se jih je naučil s poslušanjem, kot so shranjene v njegovem spominu (Montessori 2009: 79). In če so prebivalci kakega kraja ponosni na svoje narečje, je to nekaj posebnega (Kotnik 1943: 8). V tem primeru se začne otroke vzgajati z domačo besedo, s sredstvom, ki je najprikladnejše za utrjevanje nujne povezave z okoljem. Kot meni ravnateljica dvojezične šole v Špetru, Živa Gruden (1997: 376): »Otrok skozi narečje pridobiva in utrjuje zavest pripadnosti domači skupnosti, medtem ko mu knjižni jezik odpira širša obzorja.« Ob predhodni rabi narečnega jezika je tudi učenje knjižne slovenščine lažje, želja po sporazumevanju pa večja.

Vstop v šolo in poustvarjanje folklornega izročila

Na žalost raba slovenščine na avstrijskem Koroškem pri otrocih opeša, ko prestopijo prag domače hiše (seveda, če starši z otroki še govorijo slovensko). Zavedati se je treba, da sodobni koroški otroci ne odraščajo v enojezičnem okolju z manjšinskim maternim jezikom, saj včasih celo družinski pogovorni jezik ni več prirojen materni jezik, ker sta starša različne narodnostne pripadnosti ali ker postaja večinski jezik vedno bolj dominanten (Zwitter 1994: 416). Tako je tudi stopnja jezikovne usposobljenosti ob vstopu v dvo- ali večjezični vrtec oz. v ljudsko šolo² med otroki različna. Nekateri doma še govorijo slovensko narečje, pri drugih pa je znanje narečja zgolj pasivno, spet drugi poznajo samo nemščino.

Na tem mestu prevzame pomembno vlogo učitelj, saj učni načrt sestavi na podlagi znanja otrok in lastnih prioritet. To poudarja tudi Monika Govekar (1995: 70): »Vsebine iz učnih načrtov nacionalnih predmetov so lahko le mrtve točke na papirju, če učitelju ni mar za nacionalno vzgojo, s katero bi lahko pri učencih razvijal nacionalno zavest in identiteto.« S poznavanjem domačega kraja, lastne kulture in nacionalne tradicije otrok odkriva tudi raznolikosti drugih kultur.

Med drugim del šolskih dejavnosti sestavljajo otroške izštevance, rime, uganke, besedne igre, pravljice, šege itn., ki so del kulturne dediščine in se prenašajo iz generacije v generacijo. Cilj je otroku približati vrednote folklornega izročila in jih predstaviti na čim bolj igriv in učinkovit način. Pri tem pogosto prihaja do raznih vprašanj. Mojca Kmetec (2010: 39) meni, da problem ni toliko v zastavljenih učnih načrtih, temveč v znanju in usposobljenosti učiteljev za posredovanje folklornega izročila. Sprašuje se, kako bi v šoli čim bolj kreativno in

² Pravna osnova za dvojezično vzgojo in izobraževanje na območju veljavnosti manjšinskega šolskega zakona za Koroško je Avstrijska državna pogodba.

učinkovito ohranjali in negovali otroško folklorno izročilo. Razmisliti je treba tudi o produktivnosti dela v ljudskih šolah, ki jih obiskujejo otroci z različnim znanjem slovenščine. Pouk se prilagaja šibkejšim, zato tisti z dobrim znanjem jezika napredujejo počasneje. A na srečo imajo možnost, da se vključijo v pevski zbor, gledališko skupino, obiščejo razne kulturne prireditve idr. ter tako izpopolnjujejo jezik. Poleg tega sta pogovor in stik z drugimi otroki v neformalnem okolju socialno zadovoljiva in zelo dobrodošla interakcija.

Tepežni dan, otépanje, šapanje

Ta prastara zimska šega, ki je znana skoraj vsem indoevropskim narodom in je bila v predkrščanski dobi izrazito magično, čarodajno dejanje, je povezana z otroškim cerkvenim praznikom nedolžnih otrok, ki se praznuje 28. decembra³ (Zablatnik 1984: 38–40). Sloni na evangelijskem poročilu in obuja žalostni dogodek, kako je kralj Herod, ko se trije kralji niso vrnili k njemu in se je zbal novorojenega kralja – Kristusa, v Betlehemu in okolici ukazal pomoriti vse dvoletne in mlajše dečke (predvidevajo, da jih je bilo okoli 20) (Germ 1998: 121).

Ta tradicionalni pojav je razširjen po vseh slovenskih pokrajinah, le Goriško in Beneška Slovenija ga ne poznata. God nedolžnih otrok poznajo pod imeni ròdivanje, otročje, pámet(i)va, herodeževo, tepežni dan, tepežka, tepežnica, otepov(i)ca, otepnica. Koroški izrazi za tepežkanje so otepanje, šapanje in otročje (Kuret 1989: 407, 415).

Na ta dan se po stari navadi zbere skupina otrok. Vsak otrok gre s svojo šibo⁴ ali z vejo od hiše do hiše, otepe odrasle ter jim vošči zdravje in dolgo življenje. Večina odraslih se otrok razveseli, saj jih »rešijo« hudega, kakor so se nekoč »rešili« duš prednikov, da jim niso škodovali, ampak blagoslovili. Odrasli jih za zahvalo obdarijo z bombončki, s sadjem in z denarjem. Otroci z darovi odhitijo naprej, saj imajo časa za tepežkanje le do 12. ure. Pravijo, da če pridejo pozneje, jih bodo vrgli v peč.

V kratkem empiričnem delu bom ob primerih prikazala (ne)živost šege v mejnem okolju. O tej temi sem se pogovarjala s koroškimi otroki (starimi 5–10 let) iz Mežiške doline in Podjune. V tepežnicah

3 Tepežkanje se ne izvaja povsod ob istem času, saj je bila šega od nekdanj povezana z novim letom, ki so ga začeli različno. V Srednji Evropi je za začetek novega leta dolgo veljal božič, zato je šega vezana na božični čas.

4 'Udarec s šibo/palico življenja' (nem. *Lebensrute*) naj bi prinesel rodovitnost, posređoval naj bi življenjsko moč. Kakor ugotavlja narodopisec Mannhardt, so prvotno tepežkali predvsem doraščajoči fantje in odrasli mošje, udarci pa so bili namenjeni ženskam, samicam domačih živali in sadnemu drevju (Zablatnik 1984: 39).

nekaterih otrok je izrazita verska nota, kar kaže na versko pripadnost in vzgojo v družini.

Reki otrok,⁵ zbrani v Mežiški dolini

Različice rekov brez verske note:

Rešte se, rešte se starega leta, / (veselte, veselte se novega leta), / da bote zdravi, veseli / še dougo živeli. // Rešte se, rešte, / pa žakel odvežite, / če mislite kaj dat, / jəz nimam cajta što stat. // Rešte se, rešte, / žakel odvežite, / nətər poglejte, / pa seno vən dajte.

Različice rekov z versko noto:

Rešte se, rešte (se) starega leta, / da bote zdravi, veseli, / pa (da bote) dougo živeli, / ko bote umrli/po smrti, / pa u nebesa prəšli. // Rešte se, rešte, / da bote dougo živeli, / pa u nebise prəšli. // Veselte, veselte se novega leta, / Jezus, Marija vam srečo obeta/prinaša, / usmiljeni Jezus vam krono/roko poda, / Devica Marija u nebese pelja.

Reki otrok, zbrani v Podjuni

Različice rekov brez verske note:

Šip šap, / kvobaso pa krap. // Rešte se, rešte se / h novemu letu, / da bote zdravi, veseli vse leto!

Različice rekov z versko noto:

Rešite, rešite se k novemu letu, / zdravi, vesevi pa po še vse leto, / Marija Devica vam krono podò, / usmiljeni Jezus u nebese pelò. / Šip šap, šip šap, / zdrau bodte, doug živate, / pa enkrat u nebese pridöte. // Šibe so spletene, / za može in za žene, / danes je otroški dan, / reši, reši se kristjan!

Iz pogovorov z otroki v Mežiški dolini in Podjuni lahko sklenemo, da je v tem prostoru tepežkanje še vedno zelo živa šega. Večina otrok je takoj vedela, o čem je govor: »A otepanje misliš? Poznamo ja, to je takrat, ko bice pa dedije tepeš po riti, pa ti morjo dat gnar.« Otroci še vedno radi hodijo od hiše do hiše ter ljudem želijo, da pozabijo na vse, kar je bilo hudega v starem letu, v novem pa naj bo veliko zdravja, sreče, veselja in nebeškega zveličanja. Pa tudi denarja. Na žalost je ta še vedno glavni motiv, da odidejo od doma zarana, kar se odraža v pripovedih otrok: »Sn vejko vkup dobu.«; »Enbart sn dvesto našapo.«; »Ko smo mi šli otepat, so pa eni dali dvajset, eni pətnajst, eni deset

5 Gre za poenostavljen zapis govornega besedila, znanim črkam je dodan znak za polglasnik (ə).

al pa pet. Pol smo pa doma šteli, je bvo pa neki čez sto eurov.« Izbiro jezika na ta dan pojasnjuje Micka Opetnik iz Konovec: »Je pač tako, da polovica otrok šapa, oziroma pri nas rečemo otíøpa (otepa), v slovenščini, polovica pa v nemščini.«

Naj končam s pozitivno mislijo koroškega narodopisca dr. Pavla Zablatnika, v upanju, da bodo tudi na avstrijskem Koroškem še naprej skrbeli za svoje zaklade: »In vendar se je našemu življu ohranilo še dosti šeg in navad, ki še nadalje izžarevajo svoj čar in so vredne nadaljnje gojitve.«

VIRI IN LITERATURA

- Germ, Herman (ur.): *Podjuna, Rož, Zilja*. Celovec: Strokovno pedagoško združenje, 1998.
- Govekar, Monika: Pomen nacionalne vzgoje v šolstvu na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. *Šolska kronika* 28/4, 1995: 70–77.
- Gruden, Živa: Narečje in ljudsko izročilo kot sredstvo oblikovanja otrokove zaznave lastnega okolja v vrtcu. *Traditiones* 26, 1997: 375–378.
- Kmetec, Mojca: Šola kot prostor za ohranjanje in negovanje otroškega ljudskega izročila. *Glasba v šoli in vrtcu* 15/1, 2010: 38–41.
- Kotnik, France: *Slovenske starosvetnosti*. Ljubljana: Konzorcij Slovenca, 1943.
- Kuret, Niko: *Praznično leto Slovencev II*. Ljubljana: Družina, 1989.
- Montessori, Maria: *Skrivnost otroštva*. Ljubljana: Uršulinski zavod za vzgojo, izobraževanje in kulturo, 2009.
- Zablatnik, Pavle: *Čar letnih časov v ljudskih šegah na Koroškem*. Celovec: Mohorjeva založba, 1984.
- Zwitter, Franci: *Multikulturalnost kot podlaga otroške vzgoje v prostoru Alpe-Jadran*. Študijski center Nediža: Otroški jezik in manjšine. Špeter: Lipa, 1994: 415–418.

Iztok Ilich*

MARIJA IŠČE PRENOČIŠČE

Obujanje stare ljudske šega

Stara ljudska šega

Stara ljudska šega Marija išče prenočišče, znana tudi kot Marijo nosijo, Marijino popotovanje, Marija romarica, adventna devetdnevnic, v slovenski Benečiji Devetica božična, je še danes razširjena na večjem delu slovenskega narodnega ozemlja. Ponekod, kjer so to slikovito pobožnost že opustili, jo v novejšem času obujajo. Poznane so številne različice: večinoma se od kraja do kraja razlikujejo le v odtenkih v spremljajočih besedilih in zaporedju dejanj, ponekod pa so sčasoma razvili in ohranili povsem svoje oblike.

Ta del našega ne le verskega, temveč širšega kulturnega izročila, ki ga v sorodnih pojavnih oblikah poznajo tudi v drugih evropskih katoliških državah in v Latinski Ameriki ter Mehiki, je za slovensko ozemlje najtemeljiteje preučil in v monografiji *Marijo nosijo* leta 1997 opisal etnolog Niko Kuret. Raziskave so ga pripeljale do ugotovitve, da so katoličani našli pobudo za slovesno obhajanje adventne devetdnevnic v Lukovem evangeliju, ki najceloviteje popisuje Jezusovo življenje pa tudi čas okrog njegovega rojstva (Rozman 1995: 435, 436, 454–456).

V dneh Heroda kralja v Judeji, ko je cesar Avgust ukazal, naj se popiše vse prebivalstvo v državi. /.../ Vsi so se hodili popisovat, vsak v svoj rodni kraj. Tudi Jožef je šel iz Galileje /.../ v Davidovo mesto, ki se imenuje Betlehem, ker je bil iz Davidove hiše in rodbine, da bi se popisal z Marijo, svojo zaročeno ženo, ki je bila noseča. Ko sta bila tam, so se ji dopolnili dnevi, da bi rodila. Rodila je sina, prvorojenca, ga povila v plenice in položila v jasli, ker zanj ni bilo prostora v prenočišču.

Evangelist Luka ne pravi, da so Betlehemčani Jožefa in Marijo negotoljubno odgnali, temveč samo, da zanju ni bilo prostora. Po eni od razlag sta se iz gneče v mestu – potem ko naj bi Jožefove prošnje zavrnilo celo njegovi sorodniki – raje umaknila v bolj miren kraj in našla

* Iztok Ilich, publicist, urednik in prevajalec; sodelavec izdaj ČP Delo, programa ARS Radia Slovenije, revij *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, *Mentor*, *Zvon*, *Kras* itd., avtor več knjig s področja kulturne in literarne zgodovine, domoznanstva in etnologije: *Pota knjige*, leksikon *Knjiga*, *Mohor in Korotan – Fran Saleški Finžgar in Mohorjeva*, *Bili so mentorji*, *Varuhi izročila*.

zavetje v predmestju, v votlini, kjer so prenočevali pastirji s svojimi živalmi. Kuret meni, da se pobožno ljudstvo s tako skopim poročilom ni zadovoljilo, zato mu je v apokrifnih spisih sčasoma dodajalo nove razsežnosti in bolj vsečne vsebine, pri katerih ni manjkalo pretiravanj. »Ljudska domišljija,« piše, »je skušala vzbujati usmiljenje, čustveno ganiti. Tako je mogla nastati pobožnost, pri kateri so udeleženci sočutno in pretreseni spremljali Marijino in Jožefovo iskanje prenočišča.« V ta sklop sodijo številne različice duhovnih iger, branj in ljudskih pesmi iz poznega srednjega veka. Kuret ne izključuje še starejšega romanskega vpliva, češ da piemontski *Pasijon* iz 15. stoletja vključuje obširen prizor iskanja prenočišča, omenja pa tudi nekaj mlajši božični igri iz Šlezije, nemške Štajerske in Normandije. V njih Jožef in Marija, v nekaterih primerih že z rojenim Jezusom, potrkata v gostilni, kjer ju enkrat odžene oziroma pošlje v hlev krčmarica, drugič krčmar, nazadnje pa se oba pokesata za svojo negostoljubnost.

Maksim Gaspari:
Marijo nosijo.
Kuret 1997: 57

Ta oblika čaščenja svete družine je našla pot tudi k nam najbrž že v prvi polovici 15. stoletja, ko je Španija, kjer je bila najprej razširjena, pripadla habsburški kroni, gotovo pa v obdobju protireformacije. Takrat so zlasti jezuiti in za njimi baročni pridigarji s preprostimi odrskimi prizori spodbujali vračanje h katolicizmu, niso pa bili naklonjeni razraščanju ljudske pobožnosti, ki je cerkvenemu nauku rada dodajala nove domišljjske vsebine. Pri nas je bil najstarejši zapis obredne pesmi Kako Marija in Jožef po Betlehemu prenočišče iščeta, ki se začne z vprašanjem: »Kdo trka še?« in nadaljuje z odgovorom: »Oh dvoje vbogih s'rot.« Objavljen je bil v almanahu *Drobtinice* za leto 1861, ki ga je takrat v Mariboru izdajal Anton Martin Slomšek. Štirinajst let pozneje je o obnavljanju pobožnosti ob devetdnevnici na Slovenskem v

listu *Zgodnja danica* pisal učitelj Jožef Levičnik, še pomembnejši pa je bil natančen opis celotnega dogajanja z vsemi molitvami izpod peresa Janeza Volčiča v redni izdaji Mohorjeve družbe za leto 1885. Naša prva založba je namreč takrat imela blizu 30.000 udov – članov oziroma naročnikov – v vseh s Slovenci poseljenih avstrijskih deželah, kar ponuja razlago, zakaj se je šega med slovenskimi verniki še razširila.

Dvoje obredij in številne različice

Marijin kip, včasih tudi njeno naslikano podobo ali upodobitev svete družine, dandanes od hiše do hiše nosijo žene in dekleta, praviloma brez navzočnosti duhovnika. Zberejo se vsaj dan pred 16. decembrom, da se o vsem dogovorijo. Največkrat – v podrobnostih ni povsod enako – napišejo na listke imena devetih domačij, ki bodo prenočile in do naslednjega večera varovale Marijo, nato pa vrstni red izžrebajo.

Dekleta z Marijinim kipom v Bistrici nad Šmihelom leta 1930.

Kuret 1997: 54

Deveti dan pred božičem se zberejo pred hišo – ponekod tudi pred cerkvijo ali kapelo, kjer je od prejšnjega leta shranjen Marijin kip ali podoba. Tam ga, kot piše Kuret, »vzdignejo« in pod večer, v svetlobi sveč, plamenic, v novejšem času predvsem električnih svetilk, v sprevodu odnesejo do prve hiše.

Niko Kuret tudi poroča, da je v rabi dvoje obredij: po prvem ženske in dekleta pred izbrano hišo in domači v njej odigrajo pet prizor. Izza vrat vprašajo »Kdo tam trka še?«, nato pa se v dogovoru »branijo in izmikajo, da bi vzeli neznanca pod streho. Nazadnje odnehajo, vrata se odpro in domača gospodinja kleče prevzame kip ali podobo, ki ji ga izroči voditeljica spreveda.« Pri enostavnejši obliki tega obredja gostitelji ob trkanju takoj odprejo vrata in gospodinja spoštljivo sprejme kip ali podobo.

Prva oblika obreda je bolj razširjena, besedilo, ki spremlja prizor izročanja Marijinega kipca ali njene podobe v varstvo hiši, ki je na vrsti, da jo prenoči, pa si družine v prepisih izročajo iz roda v rod, tako da se od kraja do kraja, tudi v pesmih in molitvah, pojavljajo nekatere razlike. Bolj enotno je sklepno dejanje, ko Marijo z molitvijo in s petjem postavijo na že pripravljeno mesto, »oltarček« ali »kpelico«, okrašeno s pravim ali z umetnim cvetjem in s svečami. Skoraj povsod je v navadi tudi bolj ali manj skromna pogostitev prinašalcev Marije.

Novejše raziskave in poročila

V novejšem času je ugotovitve Nika Kureta povzel tudi etnolog dr. Boris Kuhar, ki pa jih je dopolnil še s svojimi spomini in raziskavami:

Iz otroštva se spominjam po vsej Sloveniji priljubljene adventne pesmi: *Poslušajte vsi ljudje /.../* z dramatičnimi prizori Jožefovega in Marijinega iskanja prenočišča v Betlehemu. Koliko pristne ljudske vernosti in domišljije je bilo v tej pesmi, ki smo jo v moji mladosti, in tudi še pozneje, večkrat v tem božično-novoletnem času prepevali, ko smo se zbirali ob jaslicah (Kuhar 2014: 23).

Opisal je tudi dogajanje leta 1950 v Hrastovem dolu pri Št. Vidu na Dolenjskem, kjer so Marijo nosili do druge svetovne vojne in nato še nekaj let. Kastelčeva mama (po domače Glavičeva) mu je povedala:

Imamo vaški kip Marije, ki stoji sedaj v cerkvi. Tega prenašajo v dneh pred božičem zdaj v eno, nato v drugo hišo. To je zvečer in vsak ima svojo prižgano svečo. Ob tem prepeva ves sprevod: Sveti Jožef v mesto gre /.../ Ko pridejo v hišo, ki je določena za prenočevanje Marije, pa zapoje: »Le nikaner ne ustrašite se, saj Marija je prišla« /.../ Nato molijo rožni venec in litanije. Ob slovesu naslednji večer, ko pojejo: »Zdaj vsi skupaj pokleknilimo« /.../, vsi pokleknejo, ko pojejo: »Zdaj vsi skupaj ustanimo in si svečico našgimo« /.../, pa storijo vedno tisto, kar velewa pesem. Nazadnje, ko zapojejo: »Marija rajža zdej, proti Betlehemu naprej« /.../ se začnejo obračati in gredo v sprevodu z Marijo v drugo hišo. In tam se spet ob petju in molitvi razvije pristna ljudska igra. Pobožnost se združi z domačo teatraliko, prirodno in odkrito, ki se prenaša iz roda v rod, v nekaterih krajih vse do danes (prav tam).

Boris Kuhar pomembno razširja tudi Kuretovo omembo poročila z Mlač pri Ločah na Štajerskem iz leta 1879, Marijino slovo od prenočišča ob 9-dnevnici pred Božičem na Mlačah:

Marijin prihod je v spremstvu vse vasi za družino, ki jo sprejema, poseben svečan dogodek. Prepevajo, molijo in se pogovarjajo. Domačim se pridružijo sosedje in sorodniki. Dan, ko je Marija v hiši, odpade vsako delo, včasih so se na ta dan celo postili. /.../ Za slovo Marije imajo na Mlačah, odkar pomnijo, svoj obrazec, posebno besedilo: »Oh kako veselo in kratkočasno je sedaj pri nas bilo, ko smo Marijo, Jezusovo mater, pri sebi imeli. Zakaj bi ne bilo veselo, saj je le tam prava sreča doma, kjer Marija z ljubim Jezusom prebiva /.../ Blagoslovi našo hišo, žitna polja in vse karkoli imamo. Našim rajnim pa daj večni raj in večna luč jim sveti naj, nam pa dobra Mati izprosi sveti raj.« /.../ Tako so postale Mlače v loški fari pomemben člen v pričevanju o nastanku in razvoju slikovite stare šege o Marijinem adventnem popotovanju v tem delu Evrope (prav tam).

Prav Kuhar je najzaslužnejši, da je zanjo izvedelo še veliko ljudi, saj so po njegovem scenariju decembra 2000 s sodelovanjem vaščanov posneli dokumentarni TV-film o devetdnevnic v Mlačah.

Križem po Sloveniji

Med novejšimi pričevanji in zapisi o nošenju Marije, zbranimi za to priložnost, prevladujejo poročila iz severne in severovzhodne Slovenije ter slovenske Koroške. Veliko jih je raztresenih tudi v cerkvenih oznanilih, periodičnem tisku in na spletu. Darinka Sedej piše, da je običaj v Ratečah na Gorenjskem

po pripovedovanju že zelo star in menda so Marijo nekoč nosili tudi v Bohinju. Pred davnimi leti je osem Ratečank kupilo kipec za svoj denar, nesle so ga v Rim in ga blagoslovljenega prinesle nazaj. Marija, ki so jo prvotno nosile v Ratečah, se je poškodovala v požaru, vendar so Ratečanke kupile novega in čaščenje Marije nadaljevale vse do danes. /.../ Marijin kip oziroma kip Svete družine je že vrsto let shranjen pri Cobru v Ratečah. Gospodinja Marija Lavrenčič se ga spominja, odkar je pri hiši: »V domači hiši imamo lepo omarico, okoli napravimo venček, tako da je kip vse leto lepo spravljen, da se ne poškoduje. Ni kar tako zlahka prevzeti odgovornosti, da preko leta čuvaš kipec. /.../ Kipec začnemo nositi 15. decembra. Ko se prinese v hišo, kjer bo prenočil, se ga poljubi in sprejme z besedami: »Bod' pozdravljena, prečista devica / željno Te sprejemam pod svojo streho / bodi men zvesta pomočnica / varuj na smrtno uro dušo mojo ...« (Sedej 1996: 9).

V samostanih, zlasti ženskih redov, kot so klarise v Turnišču v Prekmurju, nosijo Marijo od celice do celice. Marijinega iskanja prenočišča se tradicionalno spominjajo tudi slovenske uršulinke, šolske

sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja v samostanu Repnje v Vodichah nad Ljubljano pa so svojo različico pobožnosti tudi opisale:

V samostanu imamo navado, da Marijo vsak večer sprejme ena izmed sester in jo naslednji dan gosti v svoji sobi. Ta dan posebej posveti molitvi. Pobožnost, ki se prepleta z molitvijo in petjem, poteka tako: Vse sestre se zvečer zberejo v sobi sestre, ki je dan preživela z Marijo. Pred slovesom sestra gostiteljica dvigne Marijin kip, ga poljubi in zmoli molitev: »Marija, z veseljem sem te gostila pri sebi. Nocoj odhajaš k drugi sestri. Ko se bom poslovila z zemlje, me materinsko sprejmi v večnost.« Vse sestre nato zapojejo *Marijo smo že vzeli* in kipec v procesiji s svečkami pospremijo v sobo sestre, ki bo Marijo gostila naslednji dan. Nosilka Marije izroči kip z besedami: »Sestra, sprejmi Marijo, Jezusovo mater v njenem težkem potovanju. Ne časti je samo nocoj in jutri, ampak si prizadevaj, da jo boš zmerom častila.« Gostiteljica sprejme kip, rekoč: »O Marija, Mati moja! Željno te sprejemem pod streho svojo! Ti mi boš zvesta pomočnica, varuj v smrtni uri dušo mojo.« Nato poljubi Marijo in jo nese na pripravljen oltarček. Vsi zapojejo *Marijo smo prinesli ...* (<http://solske-sestre.si/duhovne-drobtinice/marijo-nosijo.page=1>).

V Antonovem vrtcu v Železnikih so »pravila« nekoliko priredili svojim razmeram. Po besedah Nežke Čufar, pomočnice ravnatelja, želijo, da bi imele možnost sprejeti Marijo na svoj dom vse družine otrok v vrtcu in tudi vse družine zaposlenih, zato »začne kip romati že v začetku novembra. V vsaki družini je en dan, kar pomeni, da kip odnesejo iz vrtca, ko gredo domov, in ga naslednje jutro spet prinesejo v vrtec na za to posebej pripravljen oltarček, da je dopoldan z nami.« V vrtcu tudi nimajo ves čas istega kipa. Prvotnega iz umetnega kamna v priročni škatli, da bi ga otroci lažje in varneje nosili, so nadomestili z lesenim v posebni votlini iz lesa. Zadnja leta zraven potuje knjižica s predlogi za molitve in pesmi.

V vaseh Prebačevo, Visoko in Hrastje v župniji Sv. Jurij, Šenčur na Gorenjskem, vaščani prav tako nosijo Marijin kip od hiše do hiše. Na Prebačevem imajo poleg tega tradicijo, da

okrog božiča pri Novakovih vsako leto pripravijo božično igro, za katero se potrudi veliko domačinov. Leta 2012 je bila avtorica besedila igrice Zdenka Candellari, režiserka pa Vesna Mozetič. Enkratno sceno pa je pripravil Boštjan Kovič s Prebačevega. Igrali so otroci in odrasli s Prebačevega in Hrastja. Igralcev je bilo več kot 20 ... (<http://www.sencur.net;e-dopisovanje:UrbanKokalj,župnik,4.8.2014>).

Farni list župnije Gornji Logatec poroča o nekoliko drugače prirejenem obredu:

V naši župniji ta adventna molitev poteka tako, da se družina vpiše na seznam, ki je v cerkvi zadaj pri verskem tisku. Marija bo potovala tako, da jo bo eden iz družine, kjer bo Marija »prenočevala«, po sv. maši odnesel domov in jo naslednji dan prinesel pred sv. mašo v cerkev in jo postavil na oltar. Po sv. maši pa jo bo vzel naslednji. Družina, ki se bo zbrala ob Mariji, lahko povabi sorodnike, sosede, prijatelje in znance (*Farni list* 26/11, december 2006: 1).

V župniji Sveti Tomaž v Slovenskih goricah so bili verniki leta 2011 k slovesnosti povabljeni z besedami:

Predstavniki kraja v župnijskem pastoralnem svetu bo sprejel kipe Marije, Jožefa in oslička in jih naslednji dan predal naprej. Molite lahko po vaših domovih ali gasilskih domovih. Marija v vasi prenočuje pri eni družini, k molitvi se pridružijo še drugi vaščani. Po molitvi se lahko še za hip ustavimo in poklepujemo s sosedi. Če se pripravi tudi skromna pogostitev, naj bo to v okvirih adventne duhovne priprave in primerno prazničnemu razpoloženju ... (*Župnijsko oznanilo*, 4. december 2011).

V cerkvi Sv. Jožefa v Ivančni Gorici so za božič leta 2012 uprizorili kratko glasbeno-gledališko božično zgodbo:

Tokrat smo izbrali staro božično legendo z naslovom Jelka in mah, ki jo je leta 1931 upesnil slovenski publicist in književnik Ivan Albreht. Zgodba je postavljena v sodobni čas. Marija s svojim otrokom išče prenočišče. Ker ni nikjer prostora zanjo, se zateče v gozd /.../ itn. (*Župnijski list*, 25. december 2012).

Med Slovenci v Italiji

Iz Kanalske doline, ki danes pripada Italiji, pred prvo svetovno vojno pa je bila del Koroške in tudi gosteje poseljena s Slovenci, kot je danes, izhaja koroška pripovedka *Rabeljsko jezero* z motivom tuje žene, ki z novorojenim otrokom v naročju išče streho nad glavo. V lepi, bogati vasi sredi gorske kotanje hodi od hiše do hiše, a trdosrčni ljudje ji nikjer ne ponudijo toplega zavetja. Obupana popotnica že hoče leči pod drevo in prenočiti pod milim nebom, ko na koncu vasi na samem zagleda kočo. Sivolasni starček mater z otročičkom povabi v hišo in jima ponudi večerjo. Bajka pripoveduje,

da ponoči nastane strahovit vihar, med gromom se ulije nad dolino, ki ne pojenja do jutra. Ko se zarana starček zdrami, ne vidi nikjer več popotne žene z otrokom, a tudi vasi ni bilo več videti. Okrog in okrog njegove kočice se je širila vodna gladina. Ostal je samo otoček sredi Rabeljskega jezera,

kjer je bival starček, vse drugo je bog za kazen pokončal /.../ (*Babica pripoveduje* 1980: 20, 21).

Zanimiv je še opis dogajanja, ki so ga v svojem narečju zapisali v Društvu Rečan iz Lese/Liesse, nekaj deset kilometrov južneje v slovenski Benečiji, saj priča o prilagoditvi šege dejstvu, da je zaradi izseljevanja večina vasi v hribih nad Nadižo in njenimi pritoki skoraj praznih:

Od starih cajtu so se ljudje v Nediških dolinah parpravljali na Kristusovo rojstvo z devetico božično, se pravi z andohtjo, ki se je varčila po hišah in nie potrebovala parsotnosti duhovnika. Bluo je ruomanje podobe Svete Družine po tistih vaseh, ki so štiele narmanj devet družin. /.../ Po drugi svetovni vojski so se Nediške doline spraznile in je šla, kakor druge lepe navade, tudi devetica božična v pozabo. Hvala Bogu so jo v nekaterih krajah oživeli. Kier je malo ljudi, je devetica v vič vaseh. /.../ De je devetica božična oživilela in se spet razšerila ima zaslugo kulturno društvo Rečan. Lieta 1995 so se pogovorili z lieško faro in so jo začeli nazaj runati. Seviede, so muorli nomalo predielati telo navado, zaki so želieli, de bi ble uključene vse naše vasi. Tudi tiste, ki donašnji dan niemajo še devet družin. Zatuo devetico božično, ki je bla vsak dan v drugi hiši adne vasi, molijo sada vsak dan v drugi vasi lieške fare. Vse ostalo je po stari navadi. Le tiste molitve so od sparjetja, do rožarja in zaključne piesmi, ki je Častito. Pa tela andoht parnese tudi življene v vasi. Po molitvi pride nimar blizu kajšan štrukji in se vzdignejo božične in narodne piesmi (*Dom*, 14. december 2012).

Na avstrijskem Koroškem

Iz avstrijske Koroške so znana številna poročila o pojavljanju šege – v nemščini *Maria auf Herbergsuche* – v različnih krajih. Leta 1930 je bila na primer posneta fotografija deklet in žena z Bistrice nad Šmihelom. Marijo so v Špitalu ob Dravi nosili tudi slovenski begunci po drugi svetovni vojni, o čemer priča sešitek iz leta 1947. Šega je med drugim živa še na Suhi, v Nonči vasi, Vogrčah in Žvabeku, kjer so hiše v Zgornji in Dolnji vasi ter na Bregu med seboj tako oddaljene, da se z Marijinim kipcem od ene do druge družine vozijo z avtomobili.

Povsem sveže je poročilo župnika Janka Krištofa iz Bilčovsa, ki pravi:

Pri nas je moj predhodnik Leopold Kassel uvedel nekoliko drugačno obliko iskanja prenočišča. Skozi ves adventni čas se lahko družine ali posamezniki javijo, ali želijo sprejeti Marijo. Nekateri imajo zato Marijo kar več dni doma in jo potem nesejo k tistemu, ki jo kot naslednji sprejema pod svojo streho. Ljudje ta adventni običaj radi koristijo tudi za pogostitev

prijateljev, sorodnikov in sosedov, ki so jih povabili. Pri nas se je zaenkrat uveljavila ta oblika. Za novo uvajanje tega običaja vem tudi od sobrata Slavka Thalerja, ki je župnik v Galiciji, Mohličah in Apačah. On ga je pred nekaj leti uvedel po vzorcu, ki ga je prinesel od doma v Nonči vasi pri Pliberku. V vaseh pliberške fare običaj še tudi danes živi. Saj tudi sam prihajam iz Vidre vasi pri Pliberku, kjer smo nosili Marijo zadnjih devet večerov pred božičem od hiše do hiše s točno določenim molitvenim zaporedjem (e-dopisovanje, 2. julij 2014).

Nonča vas

Za moje živo srečanje s šego prenašanja Marijinega kipca je poleg dokumentarnega filma Nadje Valentinčič Furlan in Andreja Dularja Marija išče prenočišče o življenju te šege v Globasnici v Podjuni na avstrijskem Koroškem, ki je pospremil razstavo Vrata v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani, najbolj pripomogel prijatelj in urednik Adrian Kert iz Borovelj. Ob neki priložnosti je omenil, da ta navada v njegovi rojstni Nonči vasi pri Pliberku – kar potrjujejo besede župnika Janka Krištofa – še živi in da je tudi sam sodeloval v sprevodu:

Kot otrok sem doživljal z vrstniki celo procesijo, ki se je vila skozi vas in vsi, tudi otroci in mladina, smo navdušeno sodelovali, pri petju in seveda zaradi pustolovskega nošenja bakel v takrat že zimsko belih adventnih nočeh. Ta pesem mi še zveni v ušesih: »... Kdor ni doma // naj gre domov // Marija nosi blagoslov ...« Pa smo nosili Marijin kip po moje teden dni zvečer od hiše do hiše, kjer smo bili tudi »pobortani« s keksi in čajem, na koncu pa je kip ostal do ne vem katerega dne pri zadnji hiši. Moja starša še danes sodelujeta.

»To moram videti,« sem bil odločen. Bilo je že proti konca leta in že čez nekaj tednov sva se z ženo odpravila v Nončo vas. Kertova, Fric in Nežka, upokojena učiteljica v Pliberku – od časa, ko je bila dvojezičnost v šoli obvezna, do zadnjih let, ko so slovenščine deležni samo otroci, katerih starši to izrecno zahtevajo – sta bila ljubezniva in zgovorna gostitelja. Gospod Fric (Friedrich), ki leta 1941, ko je bil rojen, ni smel biti krščen za Mirka, saj je bila slovenščina strogo prepovedana, je bil že pripravljen na obisk: »Pri nas rečemo Marijo nosijo, čeprav tudi naš župnik Ivan Olip uporablja obliko Marija išče prenočišče. Navada je živa še marsikje v Podjuni, na primer v vaseh naše fare, v Libučah, Dobu in Nonči vasi,« je povedal za uvod. Gospa Nežka je dodala:

Midva sva v Nonči vasi šele od leta 1973. Takrat je bil tukaj kaplan Janez Rovan, ki je prišel iz Slovenije. On – bil je salezijanec, doma iz Cerknice,

zdaj je tukaj pokopan – je prinesel besedila molitev in pesmi, ki jih še zdaj, že več kot štirideset let prepisujemo in uporabljamo. So pa Marijo nosili že prej, ampak so peli in molili malo drugače. Kdor ima zdaj čas, pride, vedno nas je kakšnih deset do petnajst.

Bilo je še nekaj časa in gospod Fric je te minute izkoristil, da je omenil še nekatere stare krajevne šege: »Pri nas imamo tudi še *svitne*, *svitnce*, zgodnje jutranje molitve, ki so skoraj povsod že pozabljene.« Gospa Nežka, ki je medtem s kavo postregla potico, je spregovorila še o tej spremljevalki praznikov:

Pri nas razlikujemo *potice* in *pogače*. Pogača je nadevana z rozinami in s cimatom in sladkorjem, potica pa, če so v nadevu orehi ali mak. Tudi testo za potico je ponekod bolj bogato. Pogači se o veliki noči reče tudi *šartl* (predvsem njihovim tipično okroglim oblikam).

Na podrobnosti se dobro spozna tudi gospod Kert, ki pojasni, da »Nemci 'velikonočno pogačo' imenujejo *Osterrendling*, peki s kakovostnejšim testom ter običajno z orehovim ali makovim nadevom in rozinami pa tudi oni rečejo *Potizze*.« »Takrat je na mizi skupaj s poobarvanimi jajci, *pisankami*,« znova povzame gospa Nežka.

Pisanka oz. narečno *psonka* se v Podjuni z eno besedo reče še velikonočnemu darilu krstnih botrov otrokom, v Železni Kapli *šarql*, v Rožu pa *taška* /.../ Šartelj in pisanke so tudi v košari za velikonočni *žegn*, ko mora biti zraven še šunka, kakšna klobasa, sol, hren in vse, kar je velikonočnega. Tudi močnik iz kuhanih jajc, ki mu pri nas rečemo *močka* – v Rožu pa *mivost*.

Kertova to leto nista bila na vrsti, »ker je še veliko drugih, ki bi radi prenočili Marijo«, sta povedala in dodala, da se vključujejo tudi družine, kjer ne govorijo več slovensko ali so se priselili od drugod. Gospa Nežka se nasmehne in pove:

Tam, če je sila velika, zmolimo kak očenaš še v nemščini, a slovenščina tako vendarle prestopi tudi prag nemških domov. To šego po zaslugi Slovencev gojijo tudi v nekaterih večinsko nemških krajih. Pri vsakih vratih se ponovi obred trkanja in prevzema kipca, prinašalcem pa povsod pripravijo tudi skromno pogostitev. Kipec nato ostane v deveti hiši, kjer je bil čez noč na 23. december, vse do svečnice, ko ga spet s procesijo odnesejo v cerkev, kjer ga shranijo do naslednjega leta.

Malo pred pol šesto zvečer, ko je iz zvonika zadonel večerni zvon, se je obred, kakršnega poznajo v Nonči vasi, začel. Skupaj smo se odpravili čez cesto k sosedu Stanku Thalerju, kjer so nazadnje prenočili Marijin kipec, ki so ga žene in dekleta prvi večer prevzele v cerkvi. Tista, ki ga

je vzela, je po zapisani predlogi rekla: »Marija se je dvignila na dolgo pot v Betlehem. Tam se mora roditi Odrešenik sveta. Na poti jo je zalotila noč, ne ve, ne kod ne kam. Iščemo za njo prenočišče.« Nato skupina na poti v vas zapoje: »Marijo smo vzeli, jo nesemo veseli, častili jo bomo ta prvi (drugi ...) večer. Čaščena si Marija ...« Najbolj priljubljeno pesem, posvečeno Mariji, sklenejo z verzi: »Nocoj je ena sveta noč, Marija hodi mimo koč. / Kdor ni doma, naj gre domov, Marija nosi blagoslov. / O Marija pridi k nam, mi te hočmo noč in dan. / Ti si usmiljenega srca, prosi za nas Boga.«

V nadaljevanju, če je pot do prve oziroma naslednje izbrane hiše dovolj dolga, se lahko poje tudi Poslušajte vsi ljudje – ali po napevu te pesmi bolj priložnostna:

Poslušaj ves krščanski rod, Marija se poda na pot. / Mati išče prenočišče, kdo jo bo sprejel nocoj? / Kdo imel bo srečo to, da bo smel sprejeti njo? / Ta najsrečnejši je na svetu, v raju pa na veke bo. / Oj sirote, grešniki, ki ne hodite za njo; Mati prosi in vas kliče, pridite vsi za menoj! / Združi naj se cela vas in Mariji poje v čast, / da Marija bo spremila enkrat nas v nebeški kras. / Z ljubim Sinom nas blagoslovi, Devica Marija!

Zunaj je bilo že vse v ivju, ki mu v Podjuni rečejo *inje*, da je bilo vsaj nekaj beline, ko že ni bilo snega kot nekoč pred božičem. Ko smo vstopili, je bilo v največji sobi poleg domačih že zbranih nekaj žensk in moških. Marijin kipec je stal osvetljen sredi mize, zraven je gorela sveča, spredaj je stal krožnik z narezano pogačo. Ženske so molile rožni venec, nato so se po pripravljenem besedilu in po napevu pesmi O, Marija, naša mati, tebe ljubi celi svet začele poslavljeni od kipca. Zapele so priložnostno pesem:

O Marija, Mati ljuba, o zakaj že greš od nas? / Kako nas tvoja zguba bo v srce pekla, ti ne veš. / Oh, ostani v naši sredi, Mati vsaj še kratek čas. / Src otroških prošnje usliši, ne odhajaj še od nas. / Pa zastonj teko solzice iz objokanih oči, / čas poteka Porodnice, v Betlehem se ji mudi. / Torej zbogom, srečno hodi, kamor kliče te Gospod, / zmeraj naša Mati bodi, zlega varuj nas povsod. / K tvojim nogam pokleknili bomo, dobra mati zdaj, / za slovo te naprosili, sveti blagoslov nam daj. / Blagoslov si nam že dala s svojim ljubim Jezusom, / z nami boš potovala tja proti dolgi večnosti.

Gospodinja ali druga ženska iz hiše v tem trenutku reče:

Marija se poslavlja od naše hiše. Hvala ti, ljuba naša Mati, za vse milosti, ki smo jih bili deležni sinoči in danes, ko si bila pri nas. Brani nas vedno, o sveta Devica, bodi nam vedno ob strani v našem življenju kot zvesta Pomočnica, posebno ob naši smrtni uri.

Sprevod se je nato v poltemi z nekaj prižganimi svetilkami z molitvijo Zdrave Marije – ženska na čelu, ki je nosila kipec, je molila naprej, drugi so ponavljali za njo – in s petjem odpravil po vasi proti hiši, kjer bo kipec prenočil. Tistega večera je bila na vrsti domačija Katz-Logar. Na stopnicah pred vhomom se je ob zaprtih vratih odigral prizor z vprašanji in odgovori, kakršnega iz leta v leto obnavljajo v Nonči vasi in je bolj ali manj podoben predaji kipca drugod na Slovenskem:

Kdo trka še? / Ah, dvoje ubogih sirot. / Kaj hoč'te le? / Ne gonte nas od tod. Oh, za Boga vas prosiva, naj nocoj tu prenočiva. // Oh ne, ne ne. / Saj vendar usmilite se. / Ne more bit. / Hvaležna hoč'va bit'. / Ne, ne, nocoj prostora ni, beraških nočemo ljudi.

Dialog v nadaljevanju ponazarja trkanje pri drugi, tretji in četrti hiši, kjer gospodar Marijo in Jožefa prav tako spodi s praga in napoti v

Pred vrati družine Logar-Katz
v Nonči vasi, december 2013.
Foto: Iztok Ilich

bližnji hlev: »Glej tamle še en hlev stoji, pri meni več prostora ni.« Popotnika v tem preprostem igranem prizoru, ki zbuja sočutje, še naprej trkata in prosita, a odgovor je povsod enak:

Prepozno že, povsod tak reka se. Le pojta, le ... / Nocoj vsaj usmil'te se. Jutri že Zveličar pride, vam plačilo ne odide. / Kaj nam zato. / Ah, revna sva tako zelo. / Nam nič zato. / Le usmil'te naj' se, no. / Brž, brž poberta se od tod, prostora iščita drugod ...

Na tej točki je naraščajoča napetost vendarle popustila in vrata so se odprla. Ženska z Marijinim kipcem v naročju je vprašala: »Ali sprejmete revno Jezusovo mater na prenočišče?« Odgovor je bil že pripravljen: »Prav radi jo sprejmemo in jo prosimo, naj tudi ona nas kdaj sprejme v svoje večno prenočišče.«

Gostiteljica, gospa Rozina Katz - Logar, sestra pevovodje in skladateljca Berteja Logarja, je odvrnila: »Bodite brez skrbi. Samo če jo boste vsi v življenju zvesto častili,« in prinašalce kipca povabila v hišo. Vsa skupina je vstopila s pesmijo:

Jo lepo sprejmimo, jo v hišo nesimo, / da nas ona spremila tja v večnost bo. / Vsi dol poklekimo, jo lepo prosimo, / da bi ona prosila v nebesih za nas. / O Marija, pridi k nam, mi te hoč' mo noč in dan. / Ti si usmiljen' ga srca, prosi za nas Boga.

Molitev in petje poznih obiskovalcev sta nato počasi zamrla in slovesno razpoloženje se je sprevrglo v bolj sproščeno in domačno kramljanje. Marijo je že čakal »oltarček« na polici v z vseh strani dobro vidnem kotu predprostora, obiskovalci pa so zapeli in si postregli z domačim pecivom.

Naslednje večere – do devetega, zadnjega pred božičnim – se je tak prizor ponovil še v drugih izbranih hišah v Nonči vasi. In se bo zagotovo tudi prihodnje leto in še prihodnje ...

VIRI IN LITERATURA

Clodig, Aldo in Margerita Trusgnach (ur.): *Devetica božična po vaseh lieške fare*. Liesa – Garmak: Kulturno društvo Rečan, 2012.

Dom: Informacijski bilten Slovencev v Italiji, 14. december 2012.

Farni list župnije Gornji Logatec 26/11, december 2006: 1.

Kuhar, Boris: Kako Marijo nosijo: Obujanje stare božične šege. *Finance* 45, 14. december 2012: 23.

Kuret, Niko: *Marijo nosijo: Marijino popotovanje ali adventna devetdnevica*. Ljubljana: Družina, 1997.

Rabeljsko jezero (po zapisu Jakoba Kelemine). *Babica pripoveduje: Slovenske ljudske pripovedi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1980: 20, 21.

Rozman, France: *Razloženi evangeliji*. Ljubljana: DZS, 1995: 435, 436, 454–456.

Santoro, Carlo: *Betlehem, Hiša kruha: Božična devetdnevica*, Ljubljana: Novi svet, 2008.

Sedej, Darinka: Marijo nosijo: V Ratečah ohranili zanimiv božični običaj. *Gorenjski glas* 49/101, 24. december 1996: 9.

Župnijski list župnije Ivančna Gorica, 25. december 2012.

Župnijsko oznanilo župnije Sveti Tomaž v Slovenskih goricah, 4. december 2011.

SPLETNI VIRI

Spletna stran samostana Repnje v Vodichah nad Ljubljano, <http://solske-sestre.si/duhovne-drobtinice/marijo-nosijo.page=1>, 22. 8. 2014.

Spletna stran Župnije sv. Jurija, Šenčur, <http://www.sencur.net>, 20. 6. 2014.

Bojan-Ilija Schnabl*

NEKAJ KLJUČNIH JEZIKOSLOVNIH POJMOV ZA JAVNI DISKURZ NA KOROŠKEM

Iz »Enciklopedije slovenske kulturne zgodovine na Koroškem, od začetkov do leta 1942«

Enciklopedija slovenske kulturne zgodovine na Koroškem, od začetkov do leta 1942, ki pravkar nastaja oz. je – ko pišem te vrstice – končana v rokopisu, bo izšla pri dunajski založbi Boehlau (www.boehlau.at). Vsebovala bo malce manj kot tisoč gesel oz. skupaj s konceptualnimi gesli in kazalkami nad 2.100 vnosov. V njej sva urednika, Katja Sturm-Schnabl in sam kot avtor teh vrstic, posebno pozornost namenila raznim konceptom in pojmom, relevantnim za družbeni diskurz na avstrijskem Koroškem.

Iz jezikoslovja – s katerem sem se ukvarjal ne le ob študiju več izobraževalnih smeri, ampak tudi s pomočjo znanja jezikov ter življenjskih in poklicnih izkušenj v evropskih državah – je za koroški diskurz zlasti pomembno konceptualno razumevanje pojmov materinščina, narečje in sociolekt.

Materinščina

Materinščina je globoko čustven prvi človekov jezik. Je jezik oz. *sociolekt* zgodnje socializacije in najzgodnejšega procesa razvijanja zavesti in samopodobe dojenčka oz. majhnega otroka. Otrok s pomočjo materinščine in osebe, s katero ima najpomembnejši čustveni odnos, oblikuje lastno identiteto – in s tem lastni »jaz«. Ta samopodoba je prvotno pravzaprav slika samega sebe, kot ga vidi ta oseba (največkrat mati) in ki to z besedami, pogosto pa tudi v neverbalni obliki, posreduje (pozneje se to lahko izraža npr. v samozavesti ljubljenga otroka ali negotovosti, če te poteze ne izraža čustvena oseba). Z materinščino otrok oblikuje svojo jezikovno identiteto in zgodnjo sliko sveta.

Zaradi zgodnje emocionalne navezanosti oz. oblikovanja »jaz-a« s pomočjo maternega jezika ima ta pozneje v življenju osrednjo vlogo

* Bojan-Ilija Schnabl, rojen leta 1965 na Dunaju, po rodu Poljanec iz Svinče vasi, je odraščal štirijezično in je sin koroških Slovencev. Po študiju na Dunaju, v Parizu, Celovcu in Mariboru ter mednarodnem delovanju, zlasti v Evropskem parlamentu v Bruslju in v Misiji OVSE v Bosni in Hercegovini, se je leta 2010 pridružil enciklopedičnemu projektu kot urednik in avtor okoli 160 inovativnih in interdisciplinarnih gesel, zlasti s področij zgodnje pravne in ustavne zgodovine, sociolingvistike, terminologije ter kulturnih znanosti.

pri izražanju in nezavednem prenašanju drugim (otrokom) tistih emocionalnih vsebin komunikacije, ki oblikujejo osebnost. Te se praviloma s staršev na otroke ne da prenašati na enak način v tujem jeziku (tudi ne v tujejezičnem izobraževalnem jeziku). Zato je prehod iz enega v drug jezik (nasilna *asimilacija* ali nenasilna *akulturacija*, npr. zaradi demografskih danosti), kadar je ta prehod kolektivni pojav, tudi tako dolgoročen kulturni proces. Zaradi emocionalnih vsebin materinščine in tistih njenih vsebin, ki oblikujejo osebnost, je tudi njeno zanikanje tako globoko travmatična izkušnja in ima posledice v naslednjih generacijah, še zlasti, kadar je vzrok za to zanikanje asimilacija zaradi družbenega nasilja, t. i. 'asimilacijskega pritiska' (*Assimilationszwang*). Tako avtoagresivno zanikanje materinščine namreč pomeni zanikanje globinskih emocionalnih vsebin, ki so oblikovale osebnost. To je globoko travmatično, saj avtoagresivno zanikanje materinščine predstavlja neke vrste »amputacijo« jezika duše in živo bolečo rano. Ker mora praviloma taka v sebi »raztrgana« oseba razviti kompenzacijske strategije, s katerimi bi vsaj nekoliko ohranila integriteto, pride do prekomerne kompenzacije. Po eni strani se tako pojavlja posttravmatski stres, o katerem sem pisal v *Koroškem koledarju* 2011 (117–130). V politiki in družbenem življenju pa po drugi strani lahko opazamo izraze prekomerne kompenzacije v pogosto agresivnem zanikanju jezikovnih pravic »manjšine« in celo pravice do obstoja zanikanega in izrinjenega jezika narodne skupnosti ter v »prekomernem« poudarjanju novo ustvarjene identitete (npr. nemškutarjev).

Pogost pojav iz časov, ko so ljudje imeli še jasno opredeljeno materinščino in so se nemščine naučili šele pozneje v šoli ter se asimilirali – in ki kaže, kako močno materinščina zaznamuje osebnost – je, da so starejše osebe v zadnji življenjski fazi ali po hudi bolezni pozabile »drugi« jezik, ki so se ga naučile pozneje, torej nemščino, in so govorile samo še jezik svojega otroštva, to je slovenščino, pa čeprav njihovi sorodniki tega jezika niso več razumeli.

Materinščine ne smemo enačiti s t. i. 'izobraževalnim jezikom' (*Bildungssprache*), v katerem oseba z leti učenja postopoma razvija najboljša funkcionalna znanja. To je lahko tudi tuji jezik – ki pa nima omenjenih zgodnjeotroških emocionalnih plati.

V družbenem okolju, v katerem ima otrok v zgodnjem otroštvu emocionalne odnose z več osebami z različnimi materinščinami, ki jih posredujejo otroku po sistemu t. i. *imerzije* na temelju metode 'ena oseba – en materni jezik' (*one person – one language / mother tongue*), ima lahko otrok tudi več materinskih oz. očetovskih jezikov. Ob tem pa je izredno pomembno, da osebe jezikov ne mešajo, ker takega me-

šanja jezikovnih struktur zlasti otrok ne more dojeti in se mu poruši jezikovni sistem, ki je temeljno orodje razmišljanja.

Narečje ali dialekt

Narečje ali dialekt je po Toporišiču socialna, geografsko opredeljena jezikovna zvrst z relativno velikim številom skupnih značilnosti na vseh (ali nekaterih posebnih) jezikovnih ravneh, zlasti kar se tiče fonetike, akcenta, stavčne melodije, naglasa, izražanja ter v določeni meri vse tja do besedišča in sintakse (stavčna fonetika je zlasti značilna za večje narečne skupine) (Toporišič 1992: 122–123).

Za narečna področja znotraj posameznih jezikov je značilen zgoščen pojav nekaterih posebnosti v geografskem prostoru, pri čemer lahko nekatere segajo preko tega področja (se uporabljajo drugje), ali pa se ne pojavljajo na celotnem področju (in torej samo v nekem t. i. »govoru« določenega narečja). Geografska dimenzija jezikovnih značilnosti je torej bistveni kriterij za razlikovanje od t. i. sociolektov ali »socialnih zvrsti jezika«.

Narečje in jezikovna norma

Narečja praviloma tvorijo osnovo standardnih jezikov in so iz njih tudi nastali. So osrednje raziskovalno področje dialektologije ter drugih znanosti, tako etnologije, literarne folkloristike, zgodovine, jezikoslovja, pravne zgodovine, mitologije, terminologije itd. Narečni regionalizmi lahko preidejo v nadregionalni standardni jezik in tako postanejo del pisane jezikovne norme (posebna terminologija npr. šeg in navad ali terminologija regionalnih jedi). Standardizirani regionalni slovenski toponimi oz. krajevna imena (t. i. *regionalni endonimi*), kot jih je objavil Pavel Zdovc s podporo Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU) v svojem epohalnem delu *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem / Die slowenischen Ortsnamen in Kärnten*, predstavljajo po definiciji jezikovno normo standardnega jezika. Njihova pravilna raba je torej merilo za negovan jezik in jezikovno kulturo govornikov na celotnem slovenskem jezikovnem območju ter tistih slovenskih govornikov, ki jim slovenščina ni materinščina.

Govori in narečne skupine

Posamezna geografsko in jezikoslovno opredeljena področja narečja imenujemo *govor*. Več narečij skupaj lahko tvori *narečno skupino* (npr. koroška, gorenjska, štajerska narečna skupina). Poznamo tudi *prehodna področja posameznih govorov ali narečnih skupin (prehodni govor ali prehodno narečje)*.

Slovenska narečja na Koroškem

Slovenska narečja na Koroškem, od zahoda na vzhod in od severa proti jugu, so: ziljsko narečje (ziljščina), rožansko narečje (rožanščina) – tako stroka do danes po navadi imenuje narečje osrednje južne Koroške (torej tudi osrednjejužnokoroško slovensko narečje), obirsko narečje, podjunsko narečje (pravzaprav narečje vzhodnega dela Podjune, saj spadajo Vršani oz. zahodna Podjuna (okoli Škocjana v Podjuni) in zahodni del Velikovškega čezdravja do Svinške planine že k osrednjejužnokoroškem narečju), mežiško narečje ter severnopohorsko-remšniško narečje. Po Ramovšu tvorijo eno od sedmih narečnih skupin znotraj slovenščine.

H koroški narečni skupini štejemo tudi kranjskogorski govor, ki je prehodna oblika h gorenjskemu narečju in ki se ga govori izključno v današnji Sloveniji (nekoč kranjska občina Bela peč, danes italijanski Fusine in Valromana, je del Italije v Kanalski dolini). Rezijansko narečje v dolini Rezije v Italiji je nastalo na temelju priseljevanja Ziljanov/Kanalčanov, vendar se je zaradi vplivov narečij Primorske in Benečije, ki mejijo na Rezijo, razvila prehodna oblika.

Na primeru slovenskega govora Celovškega polja – t. i. poljanščine Celovškega polja – lahko zasledimo razvoj znanstvene recepcije. Že leta 1973 je govor jasno opredelila Katja Sturm-Schnabl. Po navadi ga opredelimo kot enega med štirimi govori t. i. *rožanščine*. Po slovenski etnološki regionalizaciji to območje prav tako spada na območje, ki je (nesrečno) poimenovano s pojmom *Rož* – (pravilneje torej Osrednja južna Koroška). Ob tem se postavlja vprašanje pravičnega pojma, ki izraža pravilne koncepte in je lahko izraz neke regionalne identitete. Poleg tega pa obstaja medsebojna odvisnost med imenom in samo identiteto (kar nima imena, nima »identitete« in ne »obstaja« ne v lastnih kakor tudi ne v tujih očeh). Dodatno sem prav ob primeru poljanščine Celovškega polja lahko dokazal, da je značaj »prehodnega govora« dodatno tudi vprašanje kulturnozgodovinske perspektive in opredelitve ter konceptualne terminologije. V našem primeru je namreč Celovško polje skupaj z Gosposvetskim poljem, s katerim si je v zgodovinski perspektivi delilo slovensko narečje zgodovinsko in politično osrednje geografsko območje dežele, oz. nekoč slovenske, danes dvojezične Osrednje južne Koroške. Zato sem govor tudi *poimenoval* in s tem narečju ter njegovim govornikom pojmovno »priznal«, da obstajamo (v drugih jezikih: nem. *die Mundart der Poljanci vom Klagenfurter Feld/Celovško polje*; angl. *the dialect of the Poljanci in the Klagenfurt/Celovec Plain*; fr. *le dialecte des Poljanci dans la plaine de Klagenfurt/Celovec*). Poimenovanje oz. ime sem torej tvoril na podlagi osrednjega geografskega območja, zavedajoč se, da zajema tudi

druga območja (tako Radiške Gure na jugu ali v zgodovinski perspektivi Hreblje/Hrebeljo na severovzhodu).

Specifična dialektološka terminologija

Koroškoslovenska narečja imajo nekatere posebnosti, za katere obstaja posebna jezikoslovna terminologija. Tako pojmuje kot *akanje* prehod $e \rightarrow a$ (npr. *žana* ← *žena*, *zalan* ← *zelen*, *praprat* ← *praprot*). *Švapnje* je premik soglasnikov $l \rightarrow w$ (npr. podjunski *čwawek* za *človek* ali v obirskem narečju *hwad* za *glad* ter v poljanščini Celovškega polja na začetku besede pred *a*: *Ūasa ves* ← *Lasja ves* (Vasja vas), *Ūanča ves* ← *Lanča ves* (Vanca vas/Lanca vas) ter pred *u*: *uūža* ← *luža*). Pri podjunskem *štekanju* uporabljamo pri nekaterih kazalnih zaimkov ter pri nekaterih prislovov (adverbov), ki se začnejo v standardnem jeziku s *t*-jem dodatno *š* (npr. *šata* ← *ta*, *šato* ← *to*, *šati* ← *ta*, *š'tam* ← *tam*, *š'tak* ← *tako*, *š'te:iko* ← *toliko*, *š'tota* ← *tu tja*, *š'natre* ← *tu notri*). Pri *pakanju* pa uporabljamo namesto standardno slovenskega veznika *in* besedo *pa*.

Sociolekt ali socialna zvrst jezika

S pojmom *sociolekt* označujemo specifično jezikovno rabo posameznih družbenih oz. socialnih skupin. Razni družbeni pojavi (integracija prav tako kot izključevanje) ter sam razvoj jezika sčasoma pripeljejo do razvoja raznih *sociolektov* posameznih skupin ali družbenih slojev (jezik skupine, žargon, strokovni jeziki), ki se med seboj razlikujejo glede na jezikovno raven in besedni zaklad oz. glede na terminologijo (npr. sociolekt podeželskih ali mestnih družbenih skupin, delavstva, predmestij, sleng, *gender*, sociolekti raznih generacij). V nadaljevanju ti razni sociolekti ponovno vplivajo na razvoj identitete in skupin. Dodatno lahko smatramo narečja kot družbene sociolekte, ki so nastali v določenem geografskem prostoru.

V javnem diskurzu o jezikih na Koroškem lahko opazimo naslednje aspekte. Po eni strani se sociolektom praviloma pripisuje manj pomena kot statičnemu nasprotju med narečjem in pismenim jezikom v obeh deželnih jezikih. V odnosu med obema deželnima jezikoma se poudarja navidezno nasprotje med slovenskim narečjem podeželja in socialno bolj prestižnim, nadregionalnim nemškim občevalnim oz. standardnim jezikom. Poleg tega se pogosto pozitivno poudarja idealno-tipsko nemško koroško narečje – kar pa je tudi lahko izraz ideološkega razmišljanja – ki bi bilo v nasprotju s tujo (dunajsko) visoko/pismeno nemščino. V tem oziru lahko vidimo v rabi nemškega koroškega narečja zunaj Koroške tudi meta-sociolekt, in sicer poleg drugih specifičnih (nemških) sociolektov v koroški družbi.

Slovenščina na Koroškem je, kot vsi jeziki in narečja, zaradi notranjih migracijskih tokov ter tehničnih in družbenih inovacij podložna »naravnim« spremembam v času in prostoru. Te spremembe vplivajo tako na regionalna narečja kot standardni slovenski jezik, ki je bil nekoč v rabi zlasti v cerkvenem okolju (vsi današnji jeziki in narečja se razlikujejo od svojih predhodnic izpred 100 ali celo 50 let). Raba slovenščine na Koroškem zaradi splošnega vpliva državnosti (npr. pravnega in družbenega reda) ter zaradi integrativnega delovanja osrednjih izobraževalnih ustanov in skupnih medijev v Celovcu izkazuje tudi aspekte regionalnega sociolekta oz. *regiolekta*. Sinergetičen razvoj slovenskih zgodovinskih narečij in govorov ter standardnega jezika, ki bi se razvijal skupaj s standardnim jezikom v osrednji Sloveniji, je bil na Koroškem zaradi državne meje otežkočen vse od leta 1945. To je povzročilo, da se je slovenski jezikovni prostor na Koroškem, drugače kot v 19. stoletju, iz kulturno ustvarjalnega osrednjega prostora razvil v kulturno ustvarjalen obrobni prostor.

VIRI IN LITERATURA*

- Benko, Anja: <http://narecna-bera.si/>, 7. 11. 2013.
- Boeckmann, Klaus-Börge idr.: *Zweispachigkeit und Identität*. Celovec: Drava, 1988.
- Bohleber, Werner: Transgenerationelles Trauma, Identifizierung und Geschichtsbewusstsein. V: Jörg Rüsen in Jürgen Straub (ur.): *Die dunkle Spur der Vergangenheit, Psychoanalytische Zugänge zum Geschichtsbewusstsein, Erinnerung, Geschichte, Identität 2*. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1998: 256–274;
- Dittmar, Norbert: *Grundlagen der Soziolinguistik*. Tübingen: Niemeyer, 1997.
- Fischer, Gero: *Das Slowenische in Kärnten. Bedingungen der sprachlichen Sozialisation: Eine Studie zur Sprachenpolitik*. Celovec: Mohorjeva, 1980.
- Ogorevc Feinig, Lucija (ur): *Korak za korakom ... In zwei Sprachen leben. Fachinformation zur zwei- und mehrsprachigen Erziehung im Vorschulalter / Strokovna informacija o dvojezični vzgoji predšolskega otroka*. Celovec: DS privatnih dvo- in večjezičnih vrtcev, 2001.
- Reiterer, F. Alfred: Lebenswelt Muttersprache, Das Slowenische und seine heutige Wahrnehmung – ein Bericht. V: Karl Anderwald, Peter Karpf in Hartwig Valentin (ur.): *Kärntner Jahrbuch für Politik*. Celovec: Mohorjeva, 2000: 340–362.
- Schnabl, Bojan-Ilija: Asimilacija in sindrom posttravmatskega stresa. *Koroški koledar* 2011. Celovec: Drava, 2010: 117–130.
- Schnabl, Bojan-Ilija: Poljanci in poljanščina, Nova spoznanja o stari identiteti Slovencev na Celovškem polju. *Nedelja*, priloga XIV dni, 1. april 2011: 4–6.
- Schnabl, Bojan-Ilija: Celovško polje, neznani zaklad osrednje slovenske kulturne pokrajine. *Koroški koledar* 2013. Celovec: Drava, 2012: 116–118.
- Schnabl, Bojan-Ilija: Aspekti novejšje slovenske terminologije s koroškega vidika. Izsledki enciklopedijskih raziskovanj. *Obdobja* 32, 2013: 365–374, <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp32/zbornik/Schnabl.pdf>.
- Sturm-Schnabl, Katja: *Die slovenische Mundart und Mundartreste im Klagenfurter Becken*. Phil. Diss. Wien, 1973, 287 str.
- Toporišič, Jože: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992: 122–123, 291 sl.
- Zdovc, Pavel: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Korškem, razširjena izdaja / Die slowenischen Ortsnamen in Kärnten, razširjena izdaja*. Ljubljana: SAZU, 2010.

* Celoten seznam virov in literature za obravnavano temo bo objavljen v *Enciklopediji slovenske kulturne zgodovine na Koroškem, od začetkov do leta 1942*, ki bo predvidoma izšla v prvi polovici leta 2015.

LEDINSKA IMENA V ŠENTTOMAŽU PRI CELOVCU IN OKOLICI

Slovenska ledinska imena iz Koroške so bila leta 2010, po prizadevanjih slovenskih kulturnih društev in Martine Piko-Rustia ter drugih sodelavk in sodelavcev Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik (SNIU), sprejeta v seznam nesnovne kulturne dediščine Organizacije združenih narodov za šolstvo in prosveto (UNESCO). Tako so bila poplačana številna prizadevanja domačinov za ohranjanje posebne kulturne dediščine, ki po svoje izraža zgodovino in identiteto nekega kraja oz. celo polja, hribčka ali ledine.

Tudi v nastajajoči *Enciklopediji slovenske kulturne zgodovine na Koroškem, od začetkov do leta 1942* imajo ledinska imena svoje mesto, saj nam pogosto pomagajo razumeti nekatere zgodovinske procese in lokalno zgodovino. Včasih njihovo zgodovinsko sporočilnost dokaj enostavno prepoznamo, zlasti kadar se navezujejo na še obstoječe geografske značilnosti, včasih pa razodevajo staro in prastaro socialno ali pravno zgodovino kraja. In seveda so v *Enciklopediji* upoštevana odlična dela – zemljevidi iz Kotmare vasi, Šmarjete v Rožu, Sel in Škofič. Kotmirčani oz. Gorjanci so svoja ledinska imena na multimedialen način postavili celo na splet, kar je zlasti zanimivo za domačine, goste in tudi znanstvenike raznih strok. S tem so se Kotmirčani skupaj z drugimi spet izkazali kot plemeniti kulturniki v tradiciji našega bukovništva, ki je vedno stremelo po najvišji kulturni ravni in odličnosti. Prav to je posebnost slovenske regionalne kulturne zgodovine na Koroškem, ki bi bila vsekakor vredna seznama Unescove nematerialne kulturne dediščine.

In tudi za naju s Katjo Sturm-Schnabl, ki sva urednika *Enciklopedije* in hkrati domačina današnje občine Štalenska gora na severno-osrednjem delu Celovškega polja, se je z *Enciklopedijo* prikazala edinstvena priložnost, da ponovno raziskujeva in zapiševa to starodavno in še živo slovensko kulturno dediščino naše »stare občine« Šenttomaž nad Celovcem in njenega bližnjega okolja. Ob tem sem imel posebno srečo, da sem imel kot domačin dostop do občinskega arhiva in sem lahko fotografiral oz. dokumentiral vse stare katastrske mape ter da je nekdanji sosed in sedanji vodja deželnega arhiva, g. Wilhelm Wadl, v svoji imenitni občinski zgodovini Štalenske gore z zgodovinske perspektive

že obdelal prav naša ledinska imena in da je leta 1995 ta svoja spoznanja tudi objavil (Wadl [1995]). Zapisal sem dodatno zlasti sodobno standardizirano obliko ledinskega imena, kadar je to bilo možno.

Šenttomaž – v starih zapisih dokaj dosledno Št. Tomaž – je stara občina v jugozahodnem delu leta 1972/73 v okviru velike občinske reforme novo nastale občine Štalenska gora. Leži v osrednje-severnem delu Celovškega polja. Občina je sestavljena iz starih občin Šenttomaž in severno-vzhodno ležečih Otmanj. Cela občina je od karantanske dobe tesno povezana s slovensko kulturno zgodovino, saj je v njej deset razmeroma izredno majhnih katastrskih občin, ki so nastale v nasledstvu avtonomnega sodstva karantanskih kosezov. Naše katastrske občine torej po svoje zrcalijo pravno zgodovino. O tem sem v svojem prispevku o Celovškem polju pisal v *Koroškem koledarju 2013* (107–122) (in tudi tu se naslanjam na predhodna temeljna dela Wilhelma Wadla). Dodatni viri za interpretacijo naših ledinskih imen iz omenjenih katastrskih map občine iz let 1898, 1901 in 1906 na podlagi merjenj leta 1827 so zapisi našega nadregionalno aktivnega kulturnega društva Edinost Št. Tomaž ter Hranilnice in posojilnice Št. Tomaž. Dodatno lahko navedem, da sta fari Šenttomaž in Timenica še leta 1924 zapisani kot slovenski in da so Otmanje v istem letu zapisane kot »nemška in slovenska« fara.

Wadl piše, da ima od katastrskih merjenj iz let 1826 do 1828 vsako zemljišče svojo številko parcele, da pa so zemljišča prej imela svoja imena, ki so bila prvič zapisana prav ob teh merjenjih. Tudi zapisi na omenjenih zemljevidih so zgodovinski, ker se v njih prepletajo narečni elementi, prav tako kot ponekod češki elementi, saj so očitno imena vsaj deloma zapisovali uradniki češkega rodu (tako npr. *Na Oslu* namesto *Na Oslu* med Rogarjo vasio (*Rogarjevco* po domače) in *Oslom* oz. *Na Oslu*). Zgodovinski zapis *Sa Mostom* bomo danes standardno slovensko zapisovali *Za mostom* (jugovzhodno od Žilj). Nekatera ledinska imena so zapisana v takratnem slovenskem pravoписu, ki se je sčasoma seveda razvil. Tako beremo npr. *per Rabi*, ki je standardno slovensko *Pri Rabi* (severno od Blažnje vasi), *per Krisu*, standardno slovensko *Pri križu* severnovzhodno od Rogarje vasi, in *per Stegnach*, standardno *Pri stegnah* vzhodno od Bezovja. Zgodovinsko pisavo najdemo tudi v sestavljenkah nekaterih oblik lokativa, tako npr. *Podoswam*, standardno slovensko *Pod oslom*, južno od *Osla/Na Oslu*, *Sapotam*, standardno slovensko *Za potom*, južno od Rogarje vasi in *Vodinach*, standardno slovensko *Na vodinjah*, jugovzhodno od Svinče vasi. Pri ledinskemu imenu, zapisanem *Namirlach*, zahodno od Pobrežij v občini Pokrče in južno od hribčka Plešavka, sodobne standardne oblike (še) nisva uspela zapisati. Le za Plešavko sem v

Koledarju Mohorjeve družbe lahko zapisal pravljичno poetično razlago v zgodovinski črtici o ledinskem imenu *Na Tamnah* (Schnabl 2013: 135–138), ki je pod naslovom *Magnolija in tulipani: Pripovedi in resnične pravljice s Celovškega polja* (Schnabl 2014: 33–40) v knjižni obliki izšla v Knjižnem daru Slovenske prosvetne zveze za leto 2015.

Nekatera ledinska imena iz omenjenih katastrskih map glede zapisa lokativa z dvema besedama (namesto skupaj) v tem ustrezajo sodobni standardni obliki: Npr. *pod Leschjam*, danes gotovo *Pod lešjam*, po Wadlnu »pod gozdom«, ki se verjetno navezuje na nek lešnikov gaj v geografskem prostoru severno od Bezovij in južno od Šentlovrenca (gozdu vzhodno od Bezovij proti Jožapu oz. Šenttomažu danes rečemo *Amerika*, toda nihče ne zna razložiti, od kot to ustaljeno ledinsko ime – morda so se nekateri Bezovčani kdaj izselili v Ameriko in so šli na pot skozi gozd najprej v Šenttomaž in potem naprej v Celovec in daljni svet). Prav tako je pri ledinskem imenu *med Bresjam*, standardno slovensko *Med brezjam*, ki se očitno navezuje na nekdanji brezov gaj severno od Bučinje vasi vzhodno oz. na levem bregu Krke. V obeh primerih bomo hkrati ohranili narečno obliko t. i. »akanja«, ko pač domačini v starem pristnem slovenskem narečju izgovarjamo »a« namesto »e« (*Med lešjam* in ne *Med lešjem*, *Med brezjam* in ne *Med brezjem*), kar je pri ledinskih imenih prav tako legitimno. Zapisani sta tudi ledinski imeni *Nad Hamrom* in *nad Horom*. *Nad hamrom* leži južno oz. vzhodno od Krke na griču oz. grebenu blizu Škofjega dvora in se verjetno navezuje na gospodarsko dejavnost v Rutah blizu mostu čez reko (kjer je še danes spominska plošča v spomin na mejo med plebiscitnima conama A in B, kar hkrati potrjuje slovensko kulturno zgodovino tega prostora). Starodavni zapis *nad Horom* bomo danes narečno obarvano zapisali *Nad horom*, standardno slovensko pa bi lahko bilo ali *Nad goro* ali *Nad gozdom*, saj je v poljanskem govoru Celovškega polja (ki je seveda del osrednjejužnokoroškega slovenskega narečja) »hora« lahko tako gozd kot tudi gora. In v tem primeru je oboje mogoče. Zato je v tem primeru narečno obarvani zapis ledinskega imena tem bolj pravilen, ker dopušča širše pomensko polje. Ledina *Nad horom* pa se nahaja severno od *med Bresjam*, torej standardno slovensko *Med brezjem* v današnji občini Pokrče.

Nekatera ledinska imena so se tudi lokalno razvila. *Fika* (gozd med Svinčo vasjo in domačijo Bajgot pri Šentlovrencu) je še zapisana *Fike*. Ledina *Nasdreti*, standardno slovensko *Na zdrtu*, se nahaja nad domačijo Smrečnik v južnem delu Rogarje vasi. Zapis ustreza geološki podobi omenjenega kraja, po zemljevidih pa se nahaja na celotnem območju severno od podružniške cerkve Šmarjeta, ki je danes del Celovca oz. Trdnje vasi. Domačini območje danes pogosto imenuje-

mo tudi *Šmarješki gozd* – dokler ga razvoj mesta in industrije ne bo pogoltnil. Vsekakor je tudi to lep primer, kako pomembni so zapisi ledinskih imen za jezikovno kulturo in pravilno jezikovno rabo.

Domačini poznamo še nekatera druga ledinska imena, ki niso zapisana v katastrskih mapah in ki pravzaprav izvirajo iz hišnega imena nekdanjih domačij, ki jih pa danes že dolgo ni več, imena pa so ostala. Tako poznamo *Žnehlovco* in *Brka* na vijugasti poti iz Svinče vasi proti Bajgotu in Šentlovrencu, prvo severno, drugo južno od tega, še preden se »dotakne« reke Krke na njenem desnem bregu. Slednje ime je ponovno »zaživelo«, ko je domačin, stric Franci, tam na zelenem travniku zgradil hišo, ki je sedaj spet *Brk* ali *pri Brku*. V Bezovjah je od nekdanje Šolarjeve domačije ostalo le gospodarsko poslopje, *Šolar oz. Pri šolarju* pa je ostal kot ime travnika.

Pri nekaterih sodobnih zapisih je, kot smo že videli, poseben izziv, kako primerno zapisati sodobno standardno obliko ledinskega imena, ki hkrati spoštuje lokalno jezikovno oz. narečno zgodovino. Milka Olip namreč v prispevku v prilogi *Nedelje* marca 2014 pravilno piše, da seveda tudi nemških krajevnih ali ledinskih imen v uradni rabi ne zapisujejo fonetično ali narečno (npr. »Klognfuat«), ampak standardno (Olip 2014: 8). Brez pomislekov bomo tako prevzeli ledinsko ime, zapisano kot *Tinja*, ki ima po Wadlu verjetno isti izvor kot naše znamenite Tinje na vzhodnem robu Celovškega polja in ki pri nas leži severovzhodno od Šentlovrenca na desnem bregu Krke. Po Wadlu označuje območje, ki je bilo ograjeno, prav tako, kot so bile Tinje. Torej gre za območje vaške ali srenjske paše. Enako bomo prevzeli ledinska in še živi ledinski imeni *Kukenja* (po Wadlu »razgledna točka«) ali *Pod Kukenjo* vzhodno od Žilj. *Kukenja* ima poleg tega tudi svojo literarno podobo in je tako zapisana v slovenščini. Pri nekaterih ledinskih imenih bomo morali le malce pravopisno poseči. Tako bomo zapisali namesto *Neschza* (po Wadlu »jama ali vdolbina«) sodobni standardnoslovenski obliki ustrezajočo *Nežca* severno od Šentlovrenca. Podobno velja za *Pod hišo* namesto *Pod hischo*, *Ročica* namesto *Rotschiza* (po Wadlu »potoček«), to je območje ob izlivu Bučinjskega potoka v Krko južno od Žilj.

Zanimiva je Wadlova analiza zgodovinskih zapisov ledinskih imen na območju naše občine, saj meni (prevajam):

Območje južno od zvezne ceste v dolino Krčice je dobilo izključno slovenska ledinska imena. vzdolž te ceste prevladujejo nemška ledinska imena, severno spet slovenska. Na območju Otmanj vodi jasna ločnica pri Mižlji vasi. Severno od nje prevladujejo nemška ledinska imena, južno od nje so skoraj sama slovenska imena. Iz tega lahko razberemo, na katerih območjih občine je bilo prebivalstvo leta 1827 že v stanju, da poda nem-

ško obliko ledinskega imena in kje je razmišljalo še izključno v domačem slovenskem narečju (Wadl 1995: 64).

V občinskih katastrskih mapah *so* bila krajevna imena – v nasprotju z ledinskimi imeni – sistematično zapisana v njihovi nemški obliki. Zato tudi ni nenavadno, da so bila tista ledinska imena, ki se navezujejo na ime vasi, z dodatkom nemškega krajevnega imena zapisana tudi v nemščini. Tako najdemo ledinska imena v nemškem zgodovinskem pravopisu (od zahoda proti vzhodu *Zeiselsdorferfeld*, *St. Thomaserfeld*, *Matzendorferfeld*, *Lassendorferfeld*, *Deinsdorferfeld*, *Vel-lacherfeld*), v standardni slovenščini pa so ustrezna ledinska imena *Čilberško polje*, *Šenttomaško polje*, *Domačjevaško polje*, *Vasjevaško polje*, *Dominčavaško polje* in *Belsko polje*. Pri Domačji vasi bomo domačini lahko uporabljali ledinsko ime na temelju ustaljene poljanske narečne variante *Mačjevaško puale* ali *Mačjevaško polje*. Hkrati pa lahko ugotovimo, da je naše *Spodnje polje* (zapisano kot *Spodnu Polle*) severno-severovzhodno od Svinče vasi (zahodno od vaške poti proti severu) ohranilo svojo pristno slovensko ime tudi v zgodovinskem zapisu. Pri ledinskih imenih, zapisanih kot *Obere Rabi* in *Untere Rabi* pri Žiljah na desnem bregu Krke pa je očitna jezikovna »kontaminacija«, pri čemer je ohranjena slovenska slovnična podlaga (pri *Zgornji* ali *Spodnji Rabi*). Tudi to je značilno za deželni jezikovni razvoj.

Wadl tudi že opozarja, da se večina ledinskih imen navezuje na lego in geografske danosti, druga pa podajajo informacijo o posebni gospodarski dejavnosti. Tako je naš *Kollwerch* (nem. »Köhlerstätte«), gozd blizu Ovčjaka v »kolenu« Krke na njenem levem bregu pač kraj, kjer se je pridelovalo oglje. Ledinsko ime *Pri grofovem mlinu* (zapisano še kot *per grovou Mlin*) se verjetno navezuje na goriške grofe, ki so bili v srednjem veku lastniki posesti v Timenici.

Poleg navedenih ledinskih imen naj omenim še naslednja: *Strugenza*, po sodobnem pravopisu *Strugenca*, ki se očitno navezuje na strugo potoka oz. reke Rabe že v občini Gospa Sveta in severno od Blažnje vasi in zahodno od gore »Sechzigerberg«, slovensko verjetno – tako sem skušal dognati – *Na Tamnah*. Jugozahodno od Partovce se nahaja *Barollone*, severno od nje, že blizu Gundrske vasi, pa t. i. območje *Stuck*. Za prvo danes le težko najdemo sodobno slovensko pravopisno obliko in bomo standardno zapisovali prav tako, kot piše v starih mapah. Za *Stuck* (drugje tudi *Stuk*, *Nad Stuki*, slednje pri Lečji Gori in pri Ačalah v Celovcu, *Na Stuck* pri Žabičah pri Grabštajnu, *na Stuki* pri Šentpetru pri Grabštajnu itd.) pa lahko domnevamo, da izvira iz izposojenke »*Stück*« (tako po presoji Milke Olip z inštituta Urban Jarnik za podobne primere v Karavankah). Pri *Flicki*, zapisani še *Fli-*

tzka, severno-severovzhodno od Svinče vasi (vzhodno od vaške poti proti severu), je posodobitev samoumevna. Za ledinsko ime, zapisano kot *Beski*, bomo na podlagi narečne rabe in analize lahko domnevali povezavo z bezgom, saj je ledina jugozahodno od Šentlovenca in blizu same vasi Bezovje (zahodno od omenjenega Bajgota). *Ni Klini* je ledina, ki je prav tako zapisana jugovzhodno od Žilj in je morda *Na klini*, kar zopet ne razodeva prvotnega pomena imena. Za ledinsko ime, zapisano kot *Na Uresi*, ki se nahaja južno od Vasjevaškega polja, je sodobni slovenski zapis *Na vresi*, ki tako ohranja del svoje narečne identitete. Pri *Smerzhini* (standadno *Smrčina*) domnevava podlago *smrečje*, saj je severno od Timenice. Za ledinsko ime *Brezovca* (jugozahodno od Rut pri Škofjem dvoru na levem bregu Krke severno ob medobčinske ceste v Pokrče) je povezanost z brezo dokaj očitna. Pri ledinskemu imenu *Vogra* južno od Rut pri Škofjem dvoru je morda osnova neka povezanost, podobna izvoru krajevnega imena Vogrče (Vogri/Obri), kot to pri krajevnomu imenu zapisuje Kranzmayer. Za ledinsko ime, zapisano kot *Hurtz*, jugozahodno od vasi Olše v Pokrčah na levem bregu reke Krke, severno od 484 m visoke Plešavke in južno od omenjene *Tinje*, je slovenski izvor dokaj očiten, če ga povežemo s prav tako omenjeno narečno *horo* oz. *Na/V hurcā*.

Na javnem razglasu načrta namembnosti površin za Otmanje so še naslednja slovenska ledinska imena oz. ledinska imena slovenskega izvora: *Buaza* in *Vogra* jugozahodno ter *Bernza* južno od Mižlje vasi. Za *Bernco* bomo domnevali enak izvor kot pri naši znameniti Brnci na Zilji, ledinsko ime bi torej v sodobni slovenščini tudi tako zapisali (*Brnca*). *Prode* (iz *proda*) ter *Dulla* (iz slovenskega dola – stranska dolina) se nahajajo vzhodno od Posove (ki je že v občini Gospa Sveta) oz. južno omenjenih Vogr. Ledinsko ime *Blato*, zapisano *Blatto*, ima jasen izvor (*blato*) in se nahaja jugovzhodno od Srepič.

Končno pa ledinski imeni, zapisani kot *Na Ziwunza* (jugovzhodno od Mižlje vasi) in *Krameta* (vzhodno od Srepič), še nista razodeli svojih etimologij in s tem podlage za interpretacijo in zapis sodobne slovenske pravopisne oblike (če ne *Na Civnici* in *Krameta*).

Zapisu ledinskih imen pa lahko dodamo še eno v tem sklopu zanimivo krajevno oz. ledinsko ime, namreč *Suho polje*. Krajevno ime Suho polje je zapisano pri Rudiju Vouku starejšemu v knjigi o utrakviističnem šolskem sistemu iz leta 1980 (Vouk 1980: 33), prav tam so tudi zapisana in normirana poljanska krajevna imena Božnice/Feschnig, Frajnberk/Freudenberg, Ličje/Unter- in Ober-Leibnitz, Nerešovce/Nessendorf, Smolje/Kronabeth (vsa str. 33 in 74), v današnjem Celovcu Rožnek/Roseneck (str. 31 in 72) in Veternica/Witternitz (str. 32 in 73) ter Lepa vas/Schöndorf (str. 40 in 81) pri Slovenskem Šmihelu.

Pavle Zdovc pa podaja za nemško inačico Dürnfeld (vas oz. naselje severno od Ličje – nemško Leibnitz/Ličja, ki leži severozahodno od Timenice in južno od Mižlje vasi) v slovenščini kar dve varianti, namreč *Dürnfeld* in *Niče* (nemško-slovenski seznam). V slovensko-nemškem seznamu pa je zapisana samo Nica vas (nemško Eixendorf), ki leži severozahodno od same Mižlje vasi (same vasi Leibnitz/Ličja pa ni na Zdovčevem nemško-slovenskem seznamu) (Zdovc 2010).

Vsekakor so v zgodovinskih zapisih in pravopisih še številna slovenska ledinska imena – in to v celotni bližnji in širši okolici stare občine Šenttomaž, za katere se da oz. se bo dalo v dobri meri določiti sodobno slovensko pravopisno obliko. Tako najdemo v zgodovinskem zapisu pri Trnji vasi *Za Martiniakom* (Za Martinjakom), *Per Wodi* (Pri vodi), *Nive pod traunikim* (Njive pod travniki), *pod Jeschom* (Pod ježom), *na Jeschu* (Na ježu), *per Cesti* (Pri cesti), *Bresnica* (Breznica), *nad Wirthom*, *per Gruschi* (Pri Gruši), *nad starum Czestum* (Na stari cesti), *Krive Nive* (Krive njive), *Gmainach* in *Gmaina* (Gmajna); pri Limarji vasi *Nacilla*, *per Sellenem Polli* (Pri zelenem polju), *Uokroglica* (Okroglica), *Krive Nive* (Krive njive), *Ograda* (Ograda), *Kernica* (Krnica), *per stari Czesti* (Pri stari cesti); pri Pobrežah *Puberschka gmeina* (Pobrežka gmajna), *Na Stamina*, *Uresa* (Vresa), *Modschach*, *Dobrava* (Dobrava), *Dornova*; na oz. v Lečji Gori *spodno Polle* (Spodnje polje), *Sverne Polle* (Severno polje), *Ograja* (Ograja), *nad Koglem*, *nad Wafiom* (Nad vasjo), *nad Stucki*, *Meschnarze* (Mežnarce); v Mišljah *nad Vasjo* (Nad vasjo), *pod Koglem*, *Ruthescha*, *Pettram*, *Ograje* (Ograje), *Gmaina* (Gmajna), *per Gori* (Pri gori), *Raunia*, *pod Rowom* (Pod rovom), *Vojach*; pri Blažnji vasi *Blatenza* (Blatenca), *Na Blatti* (Na blati), *Pod Krajam* (Pod krajom), *Velke Nive* (Velike njive), *Rathschnicza* (Račnica), *Voglach*; pri Borovjah *Brezova Hora* (Brezova hora (!)), *Podmirom* (Pod mirom), *Pri Krischi* (Pri križu), *Blatta* (Blato), *Poznak*, *Spodnopolle* (Spodnje polje), *Tablitza* (Tablica), pri Grabštajnu *graisko Polle* (Grajsko polje). Severno od Posove v Gospe Sveti je zapisano še eno slovensko ledinsko ime, in sicer *Per Goritschnig*, kar je zastarel narečni zapis ledinskega imena *Pri Goričniku* in se navezuje na tamkajšnjo domačijo Goritschnig/Goričnik zahodno od Trebeše vasi (Treffelsdorf), ki leži severno od omenjene Mižlje vasi.

Če pogledamo omenjene t. i. Franciscejske katastre iz let 1826–1828, kot so dostopni tudi na spletu (<http://www.kagis.ktn.gv.at/>), bomo našli še številna dodatna slovenska ledinska imena po celem Celovškem polju, v okolici Celovca in mesta samega, na območju severno od Vrbskega jezera in Možberka in še kje po Koroškem.

Marsikatero ledinsko ime ima že objavljeno literarno obliko in je s tem živo in ohranjeno v sodobnem slovenskem jeziku. Za številna

ledinska imena na Celovškem polju in drugje po južnem Koroškem pa je (naj bo) pričujoče delo na podlagi že objavljenih zgodovinskih katastrskih map motivacija za nadaljnja raziskovanja.

VIRI*

Katastrske mape iz Šenttomaža pri Celovcu iz let 1898, 1901 in 1906 na osnovi merjenj leta 1827 iz občinskega arhiva Štalenska gora Načrt o namembnosti parcel Otmanje (razglas v občini Štalenska gora); <http://www.kagis.ktn.gv.at/>; fotodokumentacija avtorja.

Objavljena literarna dela z omembo štalenskih ledinskih imen:

Schnabl, Bojan-Ilija: Božja pot do Gospe Svete in nazaj, ali Večno mlade lipe. *Koledar Mohor-*

jeve družbe 2012. Celovec: Mohorjeva, 2011: 112–116.

Schnabl, Bojan-Ilija: Tamnah, Na Tamnah – Temna gora: Zgodovinska črtica o imenu gore nad celovškim poljem. *Koledar Mohorjewe družbe* 2013. Celovec: Mohorjeva, 2012: 133–138.

Schnabl, Bojan-Ilija: *Magnolija in tulipani: Pri-povedi in resnične pravljice s Celovškega polja*. Celovec: Drava, 2014.

LITERATURA*

Klinar, Klemen, Jožica Škofič, Matej Šekli in Martina Piko-Rustia: *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen*, Projekt FLU-LED, Operativni program Slovenija-Avstrija 2007–2013. Jesenice in Celovec, 2012.

Verzeichnis des immateriellen Kulturerbes in Österreich, Slowenische Flur- und Hofnamen in Kärnten, <http://nationalagentur.unesco.at/cgi-bin/unesco/element.pl?eid=12,7.10.2011>.

Olip, Milka: Kako zapisujemo ledinska in hišna imenam: Shranjeno za prihodnost, ob 20-letnici Narodopisnega društva Urban Jarnik. *Priloga Nedelje*, marec 2014: 14.

Vouk, Rudolf: *Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918 = Bestandsaufnahme der Kärntner utraqvistischen Schulen bis 1918* (Disertacije in razprave 6). Klagenfurt/Celovec, 1980.

Zdovc, Pavel: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem, razširjena izdaja. Die slowenischen Ortsnamen in Kärnten, erweiterte Auflage*. Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede, 2010.

Wadl, Wilhelm (ur.): *Magdalensberg, Natur, Geschichte, Gegenwart, Gemeindechronik*. Celovec: Heyn, 1995: 62–64.

SODOBNI KOROŠKI ZEMLJEVIDI S SLOVENSKIMI LEDINSKIMI IMENI

Kotmara vas – Horni Kompájn, Konják in Hudár: Slovenska ledinska, krajinska in hišna imena / Köttmannsdorf – Horni Kompájn, Konják und Hudár: Slowenische Flur-, Gebiets- und Hofnamen. Slovensko prosvetno društvo Gorjanci, 2008, <http://gorjanci.at>

Življenjski prostor Sele / Lebensraum Zell. Interesna skupnost selskih kmetov, 2008,

<http://kosuta.at>

Šmarjeta v Rožu/St. Margareten im Rosental. Kulturno društvo Šmarjeta-Apače v sodelovanju s Slovenskim narodopisnim inštitutom Urban Jarnik, 2011.

Škofiče/Schiefling. Slovensko prosvetno društvo Edinost Škofiče, 2011.

NA WIKIPEDIJI OBJAVLJENA ZDOVČEVA KRAJEVNA IMENA

http://sl.wikipedia.org/wiki/Seznam_slovenskih_imen_avstrijskih_krajev;

https://sl.wikipedia.org/wiki/Štalenska_gora;

https://sl.wikipedia.org/wiki/Celovško_polje.

* Celoten seznam virov in literature za obravnavano temo bo objavljen v Enciklopediji slovenske kulturne zgodovine na Koroškem, od začetkov do leta 1942, ki bo predvidoma izšla v prvi polovici leta 2015.

AVTOBIOGRAFSKI ZAPISI IN DOKUMENTI: PRIMER TOMAŽ HOLMAR¹

O pomenu pa tudi pasteh avtobiografskih zapisov je bilo že marsikaj in mnogo tehtnega napisanega. Zgodovinarji se tem tekstom približujejo z določeno skepso in skušajo dokumente ustne zgodovine podkrepiti z viri, s statistikami in z dokumenti najrazličnejšega izvora. Avtobiografski teksti so že po svoji naravi močno subjektivno zaznamovani, avtorji se posameznih dogodkov svojega življenja spominjajo kot nepomembnih ali pa jih kot take ocenjujejo in jih sploh ne omenjajo. Pogosto so prizanesljivi do svojega neposrednega socialnega okolja ali pa številne njegove akterje izločajo iz svojih razmišljanj. Večje izpovedne vrednosti so pripovedi, nastale v vodenih pogovorih. Število koroškoslovenske spominske literature se je v zadnjih desetletjih močno povečalo. V središču njene pozornosti so zlasti vojna in povojna leta, razpolagamo pa tudi s serijo *Tako smo živeli*, ki sta jo pod strokovnim vodstvom Marije Makarovič pripravila Krščanska kulturna zveza in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, tudi s fondom pripovedi, ki še čaka na široko znanstveno obdelavo oziroma interpretacijo.

Marija Makarovič s Centra za biografske raziskave v Ljubljani je leta 2001 po zamisli Nužeja Tolmajerja objavila obširno avtobiografsko pripoved dolgoletnega obirskega župnika Tomaža Holmarja, ki ga je Ludvik Karničar poimenoval kot »zadnjega gosposvetskega Slovenca«. V zborniku *Tomaž Holmar* je tudi bibliografija poglobitnih del tega zavzetega narodnjaka in kulturnega delavca ter dušnega pastirja. Med ponatisnjenimi članki pogrešamo le tekst iz zbirke *Po sledovih*

* Dr. Avguštin Malle, rojen leta 1944 v Brodeh, je po maturi na Slovenski gimnaziji v Celovcu na Dunaju študiral zgodovino, publicistiko in germanistiko. Od leta 1975 je vodja Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu. Leta 1979 je zasnoval in do leta 1989 urejal knjižno serijo *Disertacije in razprave – Dissertationen und Abhandlungen*. V številnih člankih, razpravah, monografijah in zbornikih je pisal o razvoju slovenskega koroškega tiska, šolstva, kulture, združništva in bančništva, cerkvenega življenja, manjšinske organiziranosti ter raznarodovalne politike. Med letoma 1975 in 1978 je bil podpredsednik Zveze slovenskih organizacij, od leta 1991 je predsednik Slovenskega šolskega društva. Bil je urednik pri *Naših razgledih* in *Enciklopediji Slovenije*, še vedno pa je član uredniškega odbora *Razprav in gradiva*, ki jih izdaja Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, in *Prispevkov za novejšo zgodovino*, ki jih izdaja Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani.

1 Prispevek je nastal na podlagi arhivskih dokumentov, ki jih Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu hrani v mapi Holmar.

... *Pričevanja koroških Slovencev 1920–1945*, ki pa je sicer ponatisnjen v nemški verziji. Na temelju avtobiografije je Janko Zerzer v zborniku *Dobri pastirji: Naši rajni duhovniki 1968–2005* pripravil zapis o Tomažu Holmarju. Če bi hoteli dobiti zaokroženo sliko o njegovem življenju, bi morali vsekakor pregledati materiale, ki jih je Tomaž Holmar predal Arhivu Slovenije. Nekaj časa je bilo drugo gradivo na prostem prepuščeno vremenskim neprilikom na Obirskem. Med kupi strokovne literature o čebelarstvu bi verjetno lahko našli še več zanimivega gradiva. Tudi Holmar je imel navado, da je »shranjeval« razne dopise kar med stranmi te in druge literature. Sistematičnega pregleda pa ni bilo več mogoče opraviti. S kupa se je dalo izločiti le še nekaj korespondence, povezane zlasti z obdobjem med letoma 1939 in 1941; sedaj jo hrani Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu.

Tomaž Holmar kot bogoslovec, Ljubljana, ok. 1925.

Vir: *Tomaž Holmar* (ur. Marija Makarovič). Celovec: KKZ in SNI, 2001: 76

V pričujočem članku Holmarjevi avtobiografiji dodajam nekaj odstavkov, ki so nastali na podlagi pisem sorodnikov, prijateljev, znancev in znank ter njegovih stanovskih tovarišev. Zajemajo čas od anšlusa Avstrije k nemškemu rajhu do nekako začetka leta 1941 oziroma napada nemškega rajha na Kraljevino Jugoslavijo. V avtobiografiji je tem letom namenil okoli dvajset strani. Vendar je treba tudi tokrat opozoriti na problematičnost tovrstnih virov, saj je korespondenca nastajala v vojnem času. Dopisovalci so dobro vedeli za strogo cenzuro in da ne morejo brez večje nevarnosti pisati svobodno in brez dlake na jeziku. Cenzure ni izvajala le Vrhovna komanda nemške vojske, pač pa tudi tajna državna policija, to sta gestapo in finančna straža; ta je v pismih iz inozemstva stikala za devizami. Tomaž Holmar je imel ožje sorodnike v Združenih državah Amerike in seveda v Sloveniji, tako da na nekaterih pismih zasledimo žig te nazadnje imenovane, a manj znane inštitucije.

V New Yorku je živel Tomazeva teta Pepca (Josephine), ki mu je pridno pisala. Njena pisma in razglednice z dne 25. 10. 1939, 29. 11. 1939, za veliko noč 1940, z dne 17. 5. 1940 in 13. 8. 1940 krasi žig Vrhovne komande nemške vojske z obvestilom, da so bila odprta oziroma pregledana. Iz pisem tudi lahko razberemo, da Holmar nekaterih ni prejel. Bolj neposredna je bila sorodnica Mary Zore, ki je 4. 1. 1939 med drugim zapisala: »Tukaj smo po časopisih brali de so vam nekaj Nazi nagajali upam de se vam ni nič hudega pripetilo. Amerika je poslala protest zoper takim ravnanjem; ne vem če je vam znano, ker takih novic Hitler ne pusti v javnosti.«

Pismo je za čuda prestalo pregled Vrhovne komande nemške vojske. Obe sorodnici sta si s Holmarjem dopisovali v slovenščini in tako ne preseneča, da je pisma dobival z zamudo. Lažje opravilo je imela cenzura pri nečakinji Loni Putrich, ki si je z njim dopisovala v nemščini in le občasno naslovila dopis z Dragi Tomaž. Loni je bila hčerka tete Neže Holmar, ki se je izselila v Nemčijo, se tam poročila in prevzela ima Balantič. Lonina pisma je odpirala in pregledovala tudi finančna straža. Iz Slovenije je Tomažu pisala nečakinja Minka Humar. Tudi njena pisma so žigosale rajhovske instance. Zanimiv pa je uvodni stavek v pismu z dne 14. 1. 1940, v katerem se zahvaljuje za Tomazevo pismo in pravi: »Hvala lepa za pismo, prejela sem ga 10. januarja in seveda tudi cenzuriranega.« Kateri urad je v Sloveniji pregledoval pisma iz rajha, iz dopisa ni mogoče razbrati. Cenzuro sta prestali dve razglednici, o katerih bi sicer mislili, da jih nikakor ne bi mogli. Lenka Linhart je 5. 7. 1939 poslala Holmarju dopisnico Ciril-Methodove družbe z Gasparijevim motivom Baškega jezera in s tekstom: »Jezero našega vročega znoja, jezero, naših prelitih solza ...« Drugi tak primer pa je dopisnica s Pece. Posnetek je sicer nedolžen – poslikana je Kordeževa glava z večjo skupino ljudi – vsebina dopisa pa ni brez političnega naboja: »Kralja Matjaža budimo – morda se zdrami – še je trošt.« Podpisali pa so se večinoma koroški slovenski študenti: Lenka Linhart, Maria Svanjak, Maria Eberwein, Grete Lorber, Pepca Zulechner, Tone Jelen, Tone Wutte, Stanko Jelen, Maks Sorgo, Andrej Verdel in nepoznani. Zgleda, da cenzura pisem in razglednic s Koroškega še ni bila tako stroga. Na začetku maja 1941 je Tomaž Holmar napisal pismo *Dragemu prijatelju*, ki pa ga ni odposlal in ga je krepko prečrtal. Gotovo se mu je vsebinsko zdelo prenevarno. Po pregonu domala vseh slovenskih duhovnikov iz njihovih far je zapisal:

Zdi se, da je za enkrat nekaj zadev rešenih. Kmalu bom dobil več znancev moje vrste v moj okoliš. Nekateri pridejo seveda v druge konce dežele. Tako se godi tudi plemenitim rožicam. Kako je z dvojnikom iz Roža

(verjetno slovenjeplajberškim župnikom dr. Jankom Mikulo, op. A. M.) in drugimi. O tem mi boginja Fama še nič pravega noče vedeti, sem za njo pač preveč zakoten.

V njegov okoliš pa ni prišlo »več znancev njegove vrste«. Njegov sosed je le za kratek čas postal Lenart Trabesinger, ki ga je oblast potem izgnala iz gaua in je moral na Dunaj, od tam pa na Salzburško. Že 14. 4. 1941 mu je pisal kot *tuus vicinus*, kot 'tvoj sosed'. Skrivnostno mu je za veliko noč 1941 pisal iz svojega pregnanstva v Bregenzu dr. Jožko Tischler. Po zahvali za velikonočne pozdrave je pristavil:

Jaz pa danes lahko zopet lastnoročno podpišem. Smo zdravi v družini in sledimo dogodkom. Letos se za počitnice ne bomo videli, ker so gotove odločbe samo prehodnega značaja, sicer pa je mogoče še prezgodaj, danes govoriti o počitnicah.

Cenzura je Tischlerju onemogočala, da bi pisal o preganjanju koroških Slovencev, zlasti slovenskih duhovnikov po napadu rajha na Jugoslavijo. 24. 12. 1939 se je Tomažu Holmarju iz Zmotič oglasil zdravnik Ljubomil Drnovšek. Spoznala sta se med Holmarjevim šolanjem in študijem v Ljubljani, in Tomaž Holmar ni bil čisto nedolžen pri navezavi Drnovškovih stikov s koroško dečvo Hanco Mertel. Ljubomil in Hanca sta se poročila oktobra 1939. Ljubomil Drnovšek je zapisal:

Šele danes Ti odgovarjem na Tvoje ljubeznivo pismo, ki sem ga bil zelo vesel in za katerega se Ti najprisrčneje zahvaljujem. Zdelo se mi je bolj oportuno, da pišem od tukaj. ... Gotovo bi bilo zanimivo zmenjati si misli, saj je danes pisana beseda tako zelo tvegana.

Ker je pisal iz rajha in predvideval, da cenzure ne bo, pa je opogumljal Tomaža Holmarja in tvegaj zapis, ki sicer ne bi preстал vojaške ali gestapovske cenzure. Zapisal je namreč:

Iz Tvojega pisma doznam s kakim velikim zanimanjem slediš dogodkom, ki se tako bliskovito vrste drug za drugim. Kljub vsemu vidim, da Te preveva velik optimizem in Te popolnoma razumem. Kar je, ni dobro, zato naj le pride četudi vihar, da se le sedanji položaj promeni. V takih dobah zdrže le ljudje z veliko in močno vero. Mi se pa zaenkrat še prav srečno počutimo, da se nas vojna vihra ni dotaknila in imamo trdno upanje, da nam bode tudi v bodoče prizanesla. Zdaj zaenkrat je tak položaj, da imajo vse velesile interes, da ostane Balkan v miru. [...] Slej ko prej se nam zdi, da je položaj za vas zgubljen, seveda ne za Vas Sl.(ovence) Prepričan sem, da se bodo izvršile velike spremembe, še predno se bo Evropa umirila. Tomaž, morda pa le ni tako daleč čas, ko bomo zapeli ono: »Bog živi vse Slovence, pod streho hiše ene!«

Za težave s pisanjem je dobro vedela tudi Milka Hartman. V nekem pismu Holmarju je zapisala: »Sicer pa, kaj naj Ti pišem, saj veš, kaj se da dandanes pisati. Kdor molči, je najmodrejši.«

Tomaž Holmar je v teh letih vzdrževal redne stike s sorodniki, prijatelji in z znanci ter s stanovskimi tovariši. Med korespondenco je tudi nekaj Holmarjevih pisem, zlasti v Združene države Amerike, ki mu jih je pošta zavrnila. Razglednic v inozemstvo ni bilo dovoljeno pošiljati in to ali drugo pismo je bilo za zračno pošto pretežko. Povedati moramo, da je bilo v tem času med Holmarjevimi dopisovalci več žensk kot moških. Pisma in dopisnice sorodnic in znank so informativnejše, seveda veliko intimnejše, deloma vsebujejo tudi podatke o delu Slovenske prosvetne zveze in v dveh primerih tudi slovenskega Karitas sekretariata. Teh informacij ni le v pismih Milke Hartman, ki je pri prosveti vodila poseben dekliški odsek. Dopisi stanovskih tovarišev so bolj »uradnega« značaja, ob tem pa naletimo na običajna voščila za god in božična ter velikonočna voščila. V njih je tudi nekaj podatkov o delu Karitas sekretariata, ki ga je tedaj vodil Filip Millionig, podpisoval pa se je običajno z »Lip«. Sekretariat je izdajal razmnoženi mesečnik *Glasnik*, ki se pa v celoti na žalost ni ohranil. Iz ohranjenih številčk lahko razberemo nekaj o delu slovenskih duhovnikov v tem času in o delu samega sekretariata. Ta je vodil tudi trgovino z devotionalijami in s slovensko versko literaturo. Pri njem so se stekala naročila za slovensko versko periodiko iz Slovenije.

Iz rajha se je Holmarju oglašala teta Nežka. Pisma v slovenščini dokumentirajo, da ni bila deležna dobre izobrazbe v slovenščini. Ostarrela teta je že težko pisala. Pošiljala mu je voščila za god, mu zaželela miren božič in bagoslovljeno veliko noč ter zdravja v prestopu v novo leto. Izrazila mu je sožalje ob očetovi smrti in se zanimala za Tomaževo družino. Sočustvovala je z njim, ko so ga premeščali, obžalovala, da je v takem gorovju in stalno spraševala, kdaj končno bo dobil gospodinjstvo. Vabila ga je na obisk v rajh, posebno še leta 1939, ko je pričakovala, da bo iz Amerike prišla na obisk hčerka Loni. Domala v vsakem pismu je govorila o tem, kako lepo je bilo, ko so bili vsi na Višarjah in sanjala o tem – »če Bog da«, da se spet vsi srečajo v Žabnicah in pohitijo na Višarje. Vedno ga je spraševala, kdaj je bil zadnjič na Višarjah. Občasno je pridala nekaj mark za maše in napisala, koga vse se naj Tomaž pri njih spominja. Za božič 1940 je že namignila na vojne grozote, ko je zapisala: »Ja vam povem da smo tukaj že prav veliko strahu pristale. No pomislimo bo že hmal bolši ...« Ko je njeni družini Holmar poslal nekaj mesa, se mu je Nežka posebno iskreno zahvalila in pripisala, da tega v rajhu ni. Zahvalila se je tudi njena hčerka Elly – in sicer v nemščini – in povedala, da kaj tako dobrega ni pričakovala. Pozanimala

se je tudi, ali mu njena sestra Loni še kaj piše. V pismu februarja 1941 je teta Nežka Tomažu povedala nekaj o svojih vnukih in mu poročala, da so obhajali njeno petinsedemdesetletnico, manjkala da je le hčerka Loni iz New Yorka. Vse tri druge hčerke so imele po dva otroka. Obžalovala je, da iz Slovenije ne dobiva nobenih obvestil oziroma informacij, in spraševala, kaj ve Tomaž o tamkajšnjem sorodstvu. Za veliko noč 1941 je družini Holmar spet priskrbel priboljšek. Teta Nežka se je zahvalila, se spominjala na lepa mlada leta in pristavila: »... a zdaj je pa hudo ki železni tiči po luft letajo da je groza, kaj bo še iz tega tega pa ne moremo vediti. Sam Boh nam pomagaj, to je strah.«

Teta Pepca se je aprila 1939 v New Yorku spominjala malega dečka Tomaža, ki se je ob njenem slovesu v Celovcu tako oklepal njene mame in nje, zdaj pa da je tako velik in zapuščen, ter zapisala:

Ljubi nečak, še in še se Vam iz vse globočine srca zahvaljujem za Vašo ljubezen in dobroto. Vi si misliti nemorete kako neizrečno ste me razveselili s slikami. V molitvi se Vas hočem spominjati, še prav posebno v Marijinem mesecu maju, naj Ona, ki je pomoč kristjanov pomaga Vam, do boljšega življenja kot ga imate zdaj. Nikar ne zgubite poguma, saj bo še vse dobro, za dežjem, vedno solnce sije, za žalostjo pa veselje pride, le pogum!!

Oktober istega leta ga je spet bodrila, »da pridejo že kaj kmalo boljši časi«. Naslednje njeno pismo je potovalo do Tomaža Holmarja cele tri mesece. Cenzura je potrebovala svoj čas, pri vrhovnem poveljstvu verjetno niso imeli dosti prevajalcev iz slovenščine. Pepco je skrbelo, kako Tomažu teče življenje. Maja 1940 mu je potožila, da je pisala že več razglednic, odgovora pa ni bilo. Obvestila ga je, da je bila nečakinja Loni operirana, in mu povedala, da je ta le dobila eno izmed njegovih pisem. Avgusta 1940 se je razveselila Tomaževega pisma »po zračni pošti«. Obvestil jo je o zdravstvenem stanju brata Janeza in nasilni izselitvi svoje družine iz Žabnic, kar je Pepco močno prizadelo:

... prav v globočino srca in duše me je zbolelo, ko mi pišete da so se Vaši morali iz Žabnic seliti, uboga mati in sestre! Koliko hudega jih je že zadelo. ... Kdo jim je pa nasvetoval iti v lhan? Ali je morda šla Mici tja za organistinjo? Fani pravi, da je ondi zelo lep in miren kraj, in da so ljudje dobri in uljudni, je nekako 20 minut hoda iz Domžal. Fani pravi, da naj kedaj gedo v Domžale, Njeno sestro Ivanko obiskat, enako Vi, kadar boste obiskali Vaše !!!

Potožila mu je, da nečakinja Loni kadi kakor Turek. Holmar je teti po zavrtnitvi prvega pisma pisal drugega z isto vsebino. Obvestil jo je o nasilni izselitvi družine in obžaloval, da ni v stanju pomagati. Mama

da je bolna, sestri pa da tudi ne zmoreta bogve kaj. Tudi o sorodnikih jo je obvestil ter glede Žabnic pristavil:

Iz Žabnic se je izselil župnik, ki je bil tam zadnja leta, kot sem že pisal. Zdaj tja pride nov, ki pa nima naš materni jezik. Tako se preminjajo razmere in časi. Žabnice in vsa tamkajšna dolina bo čisto premenjena. Tako bo očetov grob prešel v tujino.

Tožila je, da ne dobiva njegovih pisem in da mu pogosto piše. Težave so bile v tem, da so Holmarja nekajkrat premestili, pa tudi sama se je selila. Avgusta 1938 mu je sporočila, da je izgubila moža, ki je umrl za srčno kapjo. Sama je bila tudi bolna, vendar je v naslednjih pismih vedno spet govorila o tem, da se misli poleti 1939 podati na pot domov in tudi v Slovenijo. Tomaž Holmar je zглеda špekuliral, da bi pri njem prevzela gospodinjstvo. Loni pa je menila, da bo moral še počakati, in Holmarju povedala, da zna kuhati in voditi gospodinjstvo, v kar je Tomaž podvomil. Ko je poleti 1939 zbolela in bila operirana, ni bilo z gospodinjstvom in tudi s potovanjem v Evropo nič. Zelo razočarana je bila zaradi tega njena mama Neža Balantič. Holmar je Loni poslal nekaj družinskih fotografij, za kar se mu je zahvalila. Verjetno so to bile fotografije, ki so objavljene v zborniku *Tomaž Holmar*. Prikazujejo Nežo Balantič, Loni Putrich, Tomaža Holmarja st. in Tomaža Holmarja na Višarjah.

Ko je ozdravela, se je podala na pot po Združenih državah Amerike. Bila je premožnejša in je Tomaža zasipavala z razglednicami iz raznih krajev in s svetovne razstave v Washingtonu ter neke razstave v New Yorku. Sporočala mu je, kdaj se le namerava podati na pot. Stalno se ga je spomnila za god, božič, novo leto in veliko noč. Leta 1940 se je spet odpravljala na pot v Evropo in se želela srečati z Holmarjem. Njena mati je bila razočarana, ko je ni bilo, in je menila, da je pač preveč vode med Evropo in Ameriko. Na začetku leta 1941 je spet potožila, da je odposlala Tomažu že več pisem in ne ve, če jih je prejel. Vsekakor je po dolgem času, leta 1941, prejel velikonočna voščila. V tem pismu mu je razodela, da je nameravala oditi v Združene države Amerike le za nekaj let, sedaj pa da se jih je nabralo skoraj že 40. Ni obiskovala slovenskih šol in je Holmarju pisala v nemščini. Slovenščino pa je zглеda obvladala, ker ji je Tomaž pisal v slovenščini.

Iz Slovenije, predvsem Ljubljane, se je Tomažu Holmarju redno oglašala sestrična Minka Humar, hčerka Janeza Humarja – Tomaževega strica. Od nje je največ izvedel o sorodstvu v Sloveniji. Na začetku aprila 1938 se mu je oglasila z razglednico iz Maribora, ki jo je naslovila še na Šmarjeto pri Telenbergu. Ni še vedela, da je moral Tomaž Holmar na izrecno zahtevo varnostnega direktorja zapustiti

kraj. Spraševala ga je, zakaj se ji nič ne javlja. Iz pisem razberemo, da je bila neuravnovešena. Po eni strani jo je navdajal optimizem, potem pa je kar zapadla v depresijo. Sama o sebi je menila, da je zdrava kot riba in ima polna rdeča lica, potem pa kar potožila, da je zadnje čase postala »zopet zelo otožna«, spraševala je, zakaj neki živi in se trudi, in nadaljevala: »Res saj nimam prav nič od življenja, tako samotarsko kot živim jaz menda nobeno drugo dekle.«

Imela je že izkušnje in je vedela, da jo bo bratranec potolažil. Iz pisem sledi, da nikakor ni živela tako samotarsko, kot je pisala, saj je bila pogosto na potovanjih. Hotela je priti tudi do Tomaža Holmarja in ga je spraševala, če bi mu bilo to prav. V tem času je bil Tomaž Holmar župni upravitelj na Wachsenbergu blizu Trga. Minka je poročala, da je v Sloveniji nastala draginja in da gredo s plačami navzdol. Oktobra 1938 se je bratrancu zahvalila za svoječasno povabilo na obisk, ki ga zaradi službe pri ljubljanskem mestnem poglavarstvu ni mogla sprejeti. Pisala mu je, da poleti ni bila nikjer, obenem pa zapisala, da je bila na Višarjah, se v Žabnicah srečala s Holmarjevimi, bila na Prevaljah in v Mežici, od koder je hotela z družbo odriniti v Celovec, v Gospo Sveto in na Osojsko jezero, pa je bilo potovanje v zadnjem trenutku odpovedano. Seznanila ga je s samomorom nečaka in prosila Tomaža, naj ji veliko piše: »... ter se malo večkrat spomni name s kakim pismom, saj veš, da imam samo Tebe, ter mi s Tvojim pismom narediš največje veselje, kljub temu, da je včasih kaka pikra beseda vmes.«

Ko se mu je maja 1939 oglasila, ga je obvestila, da bo dobila stalno mestno službo, mu povedala, da je bila pri očetu Janezu, in spraševala, če bi lahko k njemu prišla na desetdnevni obisk. Spraševala ga je, če je še na istem službenem mestu, »ker Ti si kot deseti brat«. Dejansko se je na začetku julija 1937 mudila pri Tomažu Holmarju v St. Jakobu ob Krki, kamor so ji znanci poslali razglednico z Ljubelja. Ko je bila spet v Ljubljani, se je Tomažu zahvalila, obenem pa povedala, da jo vabijo na Jadransko morje, v Crikvenico. V drugem pismu je zapisala, da je vesela, ker bo prišel na evharistični kongres v Ljubljano in mu sporočila, da je glede njegovega prenočevanja vse urejeno. Vabila pa ga je tudi na sončenje ob Savi.

Vabila v Ljubljano je Tomaž Holmar dobival tudi od svojih nekdanjih sošolcev. Zgleda, da je bil dejansko namenjen v Ljubljano, vendar s potovanjem oziroma udeležbo na kongresu ni bilo nič. Posebno razočarani so bili sošolci, ki so obenem določili srečanje ob 15-letnici mature. Tomaž Holmar, ki se leto prej ni udeležil srečanja, pa jim je tedaj zagotavljal, da gotovo pride. Minka Humar je malo zatem pisala, da bi se sredi avgusta srečala na Višarjah oziroma v Žabnicah, Tomaževi sestri pa je vabila v Ljubljano. Daljše srečanje v Žabnicah

je izostalo, Minka pa ga je že načrtovala za naslednje leto: »Drugo leto si bova, upam, čas počitnic drugače uredila, da bova šla malo po svetu naokrog pogledat, da ne bova tičala samo na enem mestu.« Po nekaj dnevih se mu je oglasila iz Žabnic in Tržiča. Skrbelo jo je za Tomaževe sestre, povedala pa je tudi, da se bo pobrigala za novo službo za sestro Mici, organistko. Glede sester Helene in Gabrijele pa je bila pesimistična. Zgleda, da se je za organistovsko službo najprej pozanimala v Lomu nad Tržičem. Obenem pa je podvomila, da bi bile sestre pripravljene zapustiti ostarelo mamo. Iz pisma lahko sklepamo, da so bili prebivalci Kanalske doline v obrisih že poučeni o opciji, to je dogovoru med rajhom in Italijo o izselitvi. Tomaž Holmar ni bil zadovoljen in ji je moral pisati ostro pismo, kajti Minka ga je konec avgusta skušala pomiriti glede pogovorov v Žabnicah. Opravičevala se mu je, da je bila njena vzgoja pač pomanjkljiva in da je bila vse življenje sama. Tomaž Holmar jo je nato obiskal v Ljubljani in sta se pogodila. Potožila mu je glede draginje in ga spraševala, kdaj si bo sam uredil življenje, kakor bi se spodobilo. Verjetno je mislila, da bi se dokončno odločil za kako gospodinjo. Še naprej je pridno potovala po Sloveniji in se z razglednicami spominjala Tomaža. Iskala je tudi službe za Tomaževe sestre, saj je družina že vedela, da bo morala zapustiti Žabnice.

Med koroškimi dopisovalkami so bile Fani Ratej, Milka Hartman, Ana Einspieler, Barbara Ogris, Lenka Linhart, Pepca Zulechner, Marica Allesch, Neži Trabesinger ter šolske sestre iz Šentruperta pri Velikovcu, pri čemer so najštevilnejši dopisi izpod peresa Milke Hartman in Fani Ratej. Iz pisem lahko sklepamo, da so bile vse na tak ali drugačen način povezane z dekliškim odsekom prosvetne zveze. Dekleta oziroma ženske so mu čestitale za god in mu voščile za praznike. Tu pa tam najdemo kak namig na politično situacijo, kot na primer pri velikonočnih voščilih Lenke Linhard, ki je 13. 4. 1938 zapisala, da vse kaže, da predpusta še ni konec, »Kalvarija pa šele pride«. Pepca Zulechner mu je aprila 1939 poročala o delu slovenskih študentov v Innsbrucku pri Studentenwerku in povedala, da so pripravljene sodelovati v okviru prosvete. »Poklicno« je bil Tomaž Holmar povezan z že omenjenim Filipom Millonigom, Antonom Benetkom, Vinkom Zwitterom, Rudolfom Blümlom, s Kristijanom Koširjem, v manjši meri z Jožkom Tischlerjem, Jakobom Škofičem, s Pavlom Zablatnikom, z Jankom Mikulo in s Francijem Zwitterom. Od zadnjih je iz obravnavanega obdobja ohranjenih le po nekaj pisem. Seveda to ne pomeni, da si ni dopisoval še z drugimi.

Franci in Mirt Zwitter, s katerima se je seznanil že v gimnazijskem času, sta ga obvestila o svoji promociji 31. 10. 1939 na graški univerzi.

Obema je častital 15. 11. Enako je istega leta storil Vinko Zwitter, ko se je pohvalil »z novim doktorskim klobukom«. Francija Zwittera, ki se mu je oglašal med služenjem vojaškega roka na Dunaju, so obhajale temne misli.

Fani Ratej, rojena v Grižah pri Celju, je bila sorodnica tinjskega prošta Antona Benetka in je vedno govorila o tem, da ga mora ubogati. Največ časa je preživljala pri stricu v Tinjah, kjer je Tomaža Holmarja tudi spoznala. Ko je bil nato v Šmarjeti pri Telenbergu, so se vezi še poglobile. Najprej ga je spoštljivo vikala in pisala o svojem delu na proštnijski nadarbini. Poskrbela je tudi za stvari, ki jih je Holmar pri svojem naglem in izsiljenem odhodu pustil v Tinjah. Vsega pa Holmar iz Šmarjete pri Telenberku le ni mogel vzeti s seboj. Te stvari so nato raznesli oziroma so si jih prilastili nekateri tamkajšni ljudje, kar je Fani zelo težilo. Posebno škoda se ji je zdelo za Holmarjev fotoaparati in njegovo napravo za razvijanje negativov ter za fotografije. Nikoli ni pozabila na Tomažev god, pošiljala mu je voščila za božič, veliko noč in novo leto, ki se jim je običajno pridružil njen stric Anton Benetek pa tudi duhovniki, ki so bivali v Tinjah. Na začetku julija 1938 se je udeležila neke nove maše na Djekšah. Iz pisem sredi maja in konec junija 1939 izvemo, kako je upadalo versko življenje v Tinjah, pa tudi, katera od skupnih znank se je poročila, katera je dobila otroka in kdo je umrl. Petje v tinjski cerkvi je zamiralo:

Pri petju vse bolj spi, pevskih vaj skoraj nikoli ni več, pevci in pevke opuščajo sv. mašo. Nanti hodi še v cerkev a ne več pet, ker ga je mežnar nagnal, namreč prepovedal mu je hoditi pet, ker je na praznik sv. Rešnjega telesa zamudil pranganje.

Drobec izvemo tudi o prizadetih, ki so tedaj napolnili tretje nadstropje tinjske proštije in so nato izgubili življenje ob evtanaziji: »Naši letoviščarji so še dosti pridni, a uboge sestre imajo trpljenje z njimi, so strašno potrpežljive in Bogu vdane. Nam še na polju pomagajo.« Ob božiču so v Tinjah spet skušali obnoviti cerkveni pevski zbor, pa se ni prav dalo. Številni pevci so bili že pri vojakihi oziroma na fronti, dekleta pa pri obvezni delovni službi. Drugi spet so čakali na vpoklic. Konec februarja mu je Fani Ratej pisala, da je po daljši bolezni in zdravljenju v celovškem sanatoriju Maria Hilfe ozdravela, vendar jo je mučila misel, da bo morala zapustiti Tinje, ker je bila še jugoslovanska državljanka. Kot taka ne bi smela stanovati v mejnem pasu. Dejansko se je nato preselila, vsaj prehodno, v Št. Jurij ob Dolgem jezeru. Od tam se je oglasila Holmarju in spraševala, kdaj bo kaj v Krki, da bi ga obiskala. Že prej mu je ponovno pisala, da mu je poskrbela razne dobrote in druge reči, ki naj jih dvigne na znanem naslovu v Celovcu. Po

navadi je bila to pisarna Karitas sekretariata. Dovoljenja za bivanje v rajhu Fani Ratej ni dobila, a je kljub temu potovala med Tinjami, Celovcem in Šentjurijem. Pogosto je omenjala, da mora v vseh zadevah ubogati strica. Pa tudi Tomaža je skrbelo, kje se nahaja. Pomirila ga je:

Ako mislite, da jaz se shajam s kom po Celovcu, se motite. Niti enkrat še ne! Tudi nimam nobenega zanimanja za tako reč. Tukaj pa sedim v sobi in tudi koj sama. Še nikoli se nisem bila kopat v našem jezeru, vedno koj doma v bani se kopljem po Vašem zimskem receptu. – Edina moja zabava je branje, včasih grem še tudi na glasovir. Ob nedeljah sem tudi kar doma.

Omenila je, da ima stric proš veliko dela in ga obvestila, katerega kateheta so spet premestili, ker je poučeval verouk v slovenščini. Na začetku septembra 1940 je izvedela, da mora takoj zapustiti Nemčijo. Bila je obupana in ni vedela, kako in kaj. Iz »zagate« je sama ali pa s pomočjo strica našla izhod. Poročila se je s tinjskim pevcem Nantijem Keberjem in se nato podala k njemu v Innsbruck, kjer je bil njen izvoljenec v službi nemške vojske. Tomaž Holmar jima je čestital, česar sta se razveselila in mu sporočila, da bosta božične počitnice preživela v Tinjah. Izrazila sta upanje, da se bodo ob tej priložnosti srečali. Fani se je kmalu vrnila v Tinje in se spet vključila v prosvetno delo, mož pa je ostal v Innsbrucku. Holmarju je namreč sporočila, da se bo konec februarja 1941 udeležila pevskih vaj v Celovcu, izrazila pa je tudi upanje, da bo ob tej priložnosti srečala stare znanke in tudi njega.

Milka Hartman je s Tomažem Holmarjem sodelovala pri Slovenski prosvetni zvezi. Dobro sta se ujemala, zato so tudi pisma deloma razumljiva le z upoštevanjem tega dejstva. Vsekakor preseneča, da se je Milka kmalu po anšlusu podala v »belo ...« – iz previdnosti Ljubljane ni navedla – kjer se je srečala s profesorjem Bajukom, ki je imel nekaj njenih »novih pesmi v delu«. Holmarja je prosila, naj ji pomaga pri razmnoževanju. Menila je, da bi se kak četrtek lahko dobila v Celovcu. Po stari tradiciji so se odborniki in aktivisti slovenskih društev srečevali na celovski semanji dan. O delu prosvete je pristavila:

Prosvetna z dekl. odsekom vred pripravlja sedaj za naš dan na Brnci, ki bo koncem junija. Delo leze tako kakor težak voz s težkim tovorom, ki nima koles namazanih. Mene je novi čas oropal za del energije in vse poezije. Torej je šlo rakom zvižgat vse moje imetje – drugega nimam. ... V Ljubljani je bilo lepo, pa sem kljub temu jokala. Tovariš mi je svetoval, naj rajše klofutam. Drugič poskusim s to metodo.

Previdno je dodala, da mu je iz Ljubljane prinesla nek listek, ki mu ga hoče osebno izročiti. Na začetku junija 1938 je potožila, da pesmic iz »bele ...« še vedno nima, in upala, da jo čakajo doma. Holmarja je

prosila za fotografske posnetke šiviljskega tečaja v Šentrupertu, da bi imela spomin na prerano umrlo Marico Zwitter iz Zahomca. Na svoje pesmice je čakala tudi še avgusta in nejevoljno zapisala:

Tako zanikarni so profesorji, umetniki in enaki g.(ospodje). Neki pesnik, kateremu sem dala svoje prizore in igre v popravo, mi je iste vrnil po dolgem času s pripombo: »rod, ki ima take duše, ne bo propadel«. Znamenje, da jih je komaj slabo prečital, če jih je sploh čital.

Ko je pesmice sredi oktobra 1938 končno le dobila, je ponovno prosila Tomaža Holmarja za pomoč pri razmnoževanju. Nagovarjala ga je, naj pride v Celovec ali pa Slovenji Plajberk, kamor je bila namenjena. Vesela je pričakovala srečanje na Štefanovo v Celovcu in zapisala:

Prinesite seboj tudi mnogo dobre volje. Ne vem, kdaj se bom jaz pripravila za referat. Pa se vseeno že veselim, saj bomo vsi ena družina. Ta zavest je pa dandanes veliko vredna. ... 2. jan.(uarja) bi morala začeti tečaj v Škofičah ...?? potem na Kostanjah ... ??? in nato še v Št. Vidu.«

Vse omenjene gospodinjske tečaje je nacistična oblast prepovedala, kar je Milka že slutila. Na začetku februarja 1939 se je Milka Hartman spet oglasila Holmarju, mu nekaj povedala o delu v prosvetni centrali in zapisala:

Kaj ne, vajo naredimo na vsak način. Saj ne vemo, kako dolgo bomo še smeli zasedati naše prostore v Mohorjevi ... zato moramo porabiti zlati čas in izkoristiti zadnje prilike. Prosim Te pa, da bi nič mojih pesmi ne peli. Žalostne so in nekako trdo tečejo v melodiji, pa jih sodobni otroci ne razumejo. Me razumeš? Hudo je vsiljevati nekomu stvar, ki mu ni domača. Imamo drugih pesmic prav mnogo.

O dejavnostih v domačem kraju pa je napisala:

Za pust pripravljamo v Pliberku nekaj prizorov in pesmi. Popoldne bomo romali v Šmihel. Pravega razpoloženja seveda ni. Naj bo pa dvakrat »pust«. Če bi obhajali pustni torek v Celovcu, bi pa zopet »kolo« zaplesali. No, pa plešimo, kakor nam godejo ---.

Povsem pa se le ni mislila predati »godbi drugih« in je spet pomislila na svoje delo in svoje pesmi. Na začetku avgusta ga je vabila v družbo, ki se je mislila povzpeti na Peco in mu napovedala, da ga misli obiskati v St. Jakobu. Iz pisma, ki ga je Milka Hartman namenila Holmarju 21. marca 1940, sklepamo, da sta se ponovno srečala ob pevskih vajah prosvete, pa še v Št. Jakobu v Rožu, na Žihpoljah in v Krki. Ker je poznala njegovo situacijo, mu je obljubila, da mu bo pomagala pri iskanju primerne gospodinje. Nagovorila je Anico Einspieler iz Zgornje Vesce,

ki pa je morala odpovedati zaradi obolele matere. Tomaž je ostal sam in Milka mu je občasno pripravila kako pecivo. Čez mesec dni ga je spet prosila, da ji pomaga pri razmnoževanju njenih pesmi in se hudovala nad Jankom Tolmajerjem, ki ji je obljubil za neko priložnost posebno pesem z Radiš: »Tolmajer se ženi in je na vse drugo pozabil.« Sočustvovala je s Holmarjem, menila, da ni dobro biti človeku tako samemu ter spraševala: »Pa kdo bi bil zmožen lepo napolniti praznoto za tistimi krušečimi zidovi?« Prizadevanja, da bi našla gospodinjo, je nadaljevala, vendar brez uspeha. Holmarju je poročala:

Moja akcija za far. kuh. se vedno slabo obnese. Lani sem za č. Skr. v Št. R. iskala gospodinjo, nasvetovala sem mu dve in garantirala za poštenost obeh --- Hm, prva že poje »aja tut aja«, drugi pa »zapoje grlica« v par mesecih. Tako se znam jaz blamirati. Torej jaz sem »scagala«. Ti najdeš sam najbolje.

Sporočila mu je, da se opravlja na pot v Bregenz in da se vrne, čim bo mogoče. Bala se je situacije na meji: »Bojim se, da se na naši meji (besedo meja je močno prečrtala, op. A. M.) zgodijo v kratkem času spremembe. Rada bi z družino doživela, kar ima priti. Kaj, če se lepega dne najdemo v Št. Jakobu? Dandanes je vse mogoče.« Do nagle spremembe ni prišlo. Po enajstih mesecih pa se je Milkina družina dejansko znašla v pregnanstvu. Glede prosvete je dodala: »Dekleta pevke in tečajnice so se razteple vsaka bolj zase na svoje postojanke. Kaj bodo take nebogljene in malo vzgojene sirotice.« Kmalu se mu je oglasila iz Bregenza, kjer je pomagala družini Tischler, ki je pričakovala novorojenčka. Napisala je, da je moral brat Tevžej k vojakom in da pride v Bludenz: »Oblaki nad nami so se obrnili v čudne smeri. Nosijo pa blisk in grom.« Spet jo je skrbelo za Holmarjevo zdravje in odločno mu je povedala, naj opusti trikratni dnevni čaj in se bolj posveti zelenjavi.

Na začetku junija 1940 je Holmarju sporočila, da se bo vrnila šele sredi junija, ker se je porod »Matjaža« tako zavlekel in mora še naprej pomagati pri gospodinjstvu. Glede prosvete je menila: »Pogovorili se bomo skupno z Vinkotom (Zwittrom, op. A. M.), kaj in kako bomo z dekleti »Prosvetne« v bodoče, kako bo z romanjem, s petjem itd. Morda že veš, da so mater. dnevi prepovedani.« Jožko Tischler je pismu napisal nekaj besed ter ironično dodal: »Kakor vidiš, dirjamo proti zapadu. Tudi naša posadka ob švabskem jezeru se je pomnožila.« Namignil je na nemško ofenzivo na zahodu in prihod večjega števila vojakov – Slovencev in Hrvatov na Predarlško.

Politična situacija se je zaostrovala, delo Slovenske prosvetne zveze je bilo iz dneva v dan bolj otežkočeno. Milka Hartman se je na začet-

ku septembra 1940 odločila, da prevzame gospodinjstvo pri Tomažu Holmarju. Sporočila mu je:

Zdi se mi, da si odobril moj termin za sredi septembra. Kaj bom oklevala, vem, da bo dobro in prav, če pridem za nekaj časa v Št. Jakob. Zelo rada bi Ti lepo gospodinjala, potrudila se bom, kolikor bo v mojih močeh in kakor bodo pač razmere dovoljevale. Ne vežem se z besedo in obljubo na čas in termine, kakor bo nanoslo in kazalo, pa tako naj velja. Saj bom upoštevala Tvoje potrebe in zadrege.

Napisala je, katere gospodinjske potrebščine naj poskrbi in kaj bo prinesla sama od doma. Zelo jo je skrbelo, če ima Holmar za zimo pripravljenih zadosti drv, češ da jo tako zelo rado zebe. 12. 9. 1940 je s Holmarjem odpotovala v Št. Jakob. S pripombo »kakor bo nanoslo in kazalo«, je Milka mislila resno. Vedno znova se je namreč odpravila v Celovec in na dom v Libuče, Holmar pa je ostajal dneve sam. Drugega aprila 1941 sta se oba podala na pevsko vajo v Celovec. Holmar se je še isti dan »z ozirom na napetost vrnil« v svoj službeni kraj, Milka pa je ostala v Celovcu. V nedeljo, 6. 4. 1941, jo je orožnik dvakrat zaman iskal pri Tomažu Holmarju v župnišču, gestapo jo je našel v Celovcu.

Druge, bolj intimne narave so razglednice in pisma, ki jih je na Holmarja naslavljala Neži Trabesinger. Sanjala je o lepih urah v družbi s Tomažem, pa tudi o tem, da ji je rekel: »Jetzt ist nichts mehr mit der Lieb«. Zasanjana Neži je pričakovala Holmarja v Tinjah za tako imenovani »dan kolegov« na začetku februarja 1939, ki ga je prošt Benetek tako cenil, in zapisala: »..., čisto ni lušno Kirie peti če Vas ni zraven.« Vendar je tudi to pismo splošno informativne narave, ker je pisala tudi o premeščanju duhovnikov in smrti prošta Brabenca v Podkrnosu. Upala je, da na to mesto pride Tomaž Holmar. Pisala je tudi o domačih, tako o bratu Andreju, ki je prenehal študirati, in očetovi sedemdesetletnici. Prosila ga je za odgovor in pristavila: »Prosim pišite mi pismo ne karto, ker ta ki pošto nosi pred menoj zbere, saj nobenemu ni treba vedeti.« Holmar je v odgovoru ustregel njeni želji, kar je cenila: »Zelo krasno ste mi pisali, tudi naslov ste lepo naredili, da nihče ni vedel, kdo je pisal.« Poročala mu je o tem, da se je brat Andrej na Dunaju poročil z dvajsetletno poštarico, po mesecu dni pa da je moral »prijeti za puško«. Ko ji je Tomaž Holmar leta 1940 voščil za božič, mu je priznala:

Komaj sem Vašo karto sprejela, Vam že nazaj pišem. Sem dro mislila Vam za god pisat, pa sem mislila, da se ne zmenite več za mene. Dolgo je že od tega, ko ste nas zapustili, pa še sedaj ne mine niti en dan, da ne bi mislila

na Vas, akoravno sem že tri mesece poročena. Sedaj nisem več doma. Sedmega Oktobra je bila moja poroka v Dolini.

Preseneča, da iz obravnavanega časa v ohranjeni korespondenci domala ni pisem Vinka Zwittra ali pa ta obsegajo le nekaj vrstic. Vsebinsko govorijo o Holmarjevi dejavnosti pri prosveti, kjer je skrbel za petje. Nekaj pisem pa so uredniki objavili v že navedenem zborniku. Vzrok je po vsej verjetnosti ta, da sta se redno srečevala v Karitas sekretariatu oziroma v drugih prostorih Mohorjeve hiše. Čeprav je moral Holmar zapustiti slovenski oziroma dvojezični del Koroške, je še naprej redno zahajal v Celovec. Angažiran je bil tudi pri slovenskem Karitas sekretariatu, kjer je skrbel za cerkveno petje. Zbiral je

Tomaž Holmar (desno) ob sedemdesetletnici mašništva, Obirsko, 2001 (foto: Jozi Hribar).

Vir: *Tomaž Holmar* (ur. Marija Makarovič). Celovec: KKZ in SNI, 2001: 161

stare pesmi in jih zapisoval, kar lahko povzemamo iz korespondence s Filipom Millionigom. Ta mu je po anšlusu potožil, da delo v sekretariatu ne teče, ker manjka ljudi. Spomnil ga je na obveznosti in glede Holmarjevih želja pikro pripomnil: »Prosveta, kateri si že dovolj časa in inteligence in neposrednem operativnem delu, kot na primer pri pisanju in razmnoževanju not in drugega pevskega materiala.« Prošt Anton Benetek ga je kot nekdanjega tinjskega kaplana vabil na svoja redna srečanja in nikoli ni pozabil na njegov god. Na voščilnici za božič 1938 in novo leto 1939 so se podpisali vsi tinjski cerkveni pevci.

Po napadu rajha na Jugoslavijo ga je obvestil, kako bodo drugi slovenski duhovniki – večino je režim tedaj za nekaj tednov zaprl – prevzeli versko oskrbo slovenskega prebivalstva. Pavle Zablatnik, njegov naslednik v Šmarjeti pri Telenberku, mu je potožil, da je prišel v zares problematično in trdo faro in mu povedal, da je »začel hoditi v šolo«. Iz drugih virov vemo, da Zablatnik svoje katehetske službe ni mogel

dolgo nemoteno opravljati. Vsaka slovenska beseda je že pomenila prekršek. Jakob Skofič ga je pozdravljaj kot *primiciant in spe*, kmalu za tem pa mu je pisal iz Gorice, da Holmarja dobro poznajo tudi na Goriškem. S stolnim župnikom dr. Rudolfom Blümlom je bil v dobrih odnosih, saj sta v letih pred Holmarjevim pregnanstvom prehodila Kanalsko dolino z Višarjami in okoliškimi hribi in gorami vred. Blüml mu je skušal pomagati tudi pri zapletenem iskanju gospodinje. Zgleda, da provizorji niso bogvekaj zaslužili, zato je Tomaž Holmar predlagal, da bi priskočil na pomoč ordinariat, s čimer je stolni župnik sprva povsem soglašal. Ni povsem jasno, če je Holmar tako finančno pomoč pozneje izbojeval. Bolj šegavo pismo mu je napisal Janko Mikula, župnik v Slovenjem Plajberku. Namignil je na številne Holmarjeve premestitve, ko je menil:

S teboj ima škofijstvo gotovo velik namen – ali boš kanonik ali generalvikar, morda pa celo škof, seveda vse na pobudo škofijstva! – ker Te tako temeljito pusti spoznavati vse koroške doline in fare in njihovo stanje. Tako rad bi se pomenil s Teboj, pa so te sedaj še bolj odmaknili – v žalostnejši kraj ko je moj zlati Plajberk. ... Treba je s Teboj ostati v dobrih odnošajih, ko Te je škofijstvo predestiniralo (sedaj seveda še koj praeparative) za tako odlične položaje.

Korespondenca, ki jo je bilo mogoče uporabiti, lepo dopolnjuje le nekoliko skopo avtobiografsko pripoved Tomaža Holmarja za čas od anšlusa do napada nemškega rajha na Jugoslavijo. V nobeni obliki pa je ne korigira. Dopolnjuje podobo človeka, ki se je suvereno gibal v slovenskem prostoru. Nad svojo usodo ni tožil niti v avtobiografiji, pesimističnega razpoloženja ne zasledimo niti v navedenih virih. Čeprav je bil izrinjen s slovenskega oziroma dvojezičnega območja, je s slovenskimi ljudmi še naprej ohranjal delovne stike, zgleda pa, da se je zavedal tudi pomena družabnih stikov. S sorodniki, z znankami, znanci in s stanovskimi tovariši je ostal povezan v mesecih in letih, ko se ni bilo mogoče svobodno izražati in izmenjavati mnenj.

NAŠI SKAVTI V SLOVENSKEM KOROTANU

Skavtsko organizacijo, ki naj bi bila prostovoljno, nepolitično, izobraževalno združenje mladih, je v začetku 20. stoletja v Angliji ustanovil lord Robert Baden-Powell. Član je bil lahko vsak, ne glede na stan, raso in versko prepričanje. Že pred prvo svetovno vojno, leta 1913, je kranjski deželni glavar, baron Teodor Schwarz, poslal na Dunaj Pavla Kunaverja, da se seznaní z novim gibanjem in ga prenese med mlade na Kranjsko. Vendar je poznejši dolgoletni vodja slovenskih skavtov tedaj dobil o organizaciji slab vtis, delovala je preveč militaristično. Tako je bilo treba počakati še desetletje, da so se na Slovenskem organizirale prve skavtske skupine. Leta 1922 je skavte vodil Metod Brezigar, že naslednje leto pa je postal starešina prav Pavel Kunaver – Sivi volk.

Skavti so bili organizirani po starostnih skupinah. Šest do deset članov je sestavljalo vod, fantje so se nato združevali v čete, dekleta – planike pa v kola (Grašič in Matjašič 1990: 11). V osrednji in severni Sloveniji so v dvajsetih letih 20. stoletja v večjih krajih ustanavljali stegge. Ti so združevali več vodov, skupaj pa so bili povezani v Župo skavtov za Slovenijo. Člani nove skavtske organizacije so prihajali predvsem iz meščanskih družin. V Ljubljani je začel delovati Zmajev steg skavtov in planik (1922), od katerega se je leta 1928 odcepil Steg planik Kraljice Alenčice (Seifert 1985: 17).

V Sloveniji sta izhajali društveni reviji *Skavtska pota* in *Tom tom*, posamezne enote pa so izdajale tudi svoje časopise. Tako je v Ljubljani Steg planik kraljice Alenčice leta 1938 izdajal list z naslovom *Deset*, Zmajev steg pa v letih 1939 in 1940 Zmajev steg. Več člankov o gibanju, ki je združevalo mlade, je izšlo v časopisu *Razori, listu za odraslo mladino*, ki je izhajal med letoma 1933 in 1941. Pavel Kunaver je predstavil skavtstvo že v prvem letniku. Poudaril je, da njegovi člani najprej opravijo svoje dolžnosti in šele nato mislijo nase. Tako vedno najprej postavijo tabor in šele potem pride na vrsto hrana. Med vsemi

* Dr. Anja Dular (rojena Zwitter) je leta 1974 diplomirala iz arheologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, tam je leta 2000 na oddelku za bibliotekarstvo obranila tudi doktorsko disertacijo. Leta 1980 se je zaposlila v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije. V eni najstarejših posvetnih knjižnic na Slovenskem proučuje zgodovino knjige, knjižnic in knjigotrštva. Družinske vezi pa jo seveda vežejo na Koroško

vlada bratski »ti«, in iz dečkov skavtov bodo zrasli krepki možje. Seveda pa jih združujejo tudi prijetni večeri ob ognju in potovanja na zlate – jamboreeje¹ (Kunaver 1933: 15–17). Prav tako je pisal o planikah – skavtinjah, ki so se ob obljubi Bogu, domovini in kralju zavezale, da bodo pomagale vsakomur, ki je v stiski, zato so se izobraževale predvsem v prvi pomoči; ta dekleta bodo vedno izpolnjevala skavtske zakone. Ti pa so predpisovali, da mora skavt vedno govoriti resnico, biti poslušen, koristen in vedno dobre volje.

Poletne tabore so organizirali ob morju, vznožju gora, kaki reki ali jezeru. Zanimivo je tudi Kunaverjevo sklepanje, da »čim višja je kultura kake države, tem bolj ima razvito organizacijo skavtinj« (1935: 184–188). V *Razorih* se je s prispevkom o jamboreeju na Madžarskem, kjer se je zbralo 40.000 skavtov, oglasil Bojan Tavčar (1934: 41–42). Opis tabora v Martuljku, v katerem avtor Jože Kranjc poudarja vrednote – enakost med brati in sestrami in pomenljivi »ti« ter pozdrav »Mir z vami« – kaže na vzdušje, ki je vladalo med nekdanjimi skavti (Kranjc 1938/39: 193–198). Sicer pa je vesti o delovanju skavtov in planik večkrat objavilo dnevno časopisje – *Jutro, Slovenski narod* in *Ilustrirani Slovenec*. To so bila večinoma obvestila o dejavnosti, vesti s taborov, tako da so starši izvedeli, kako se mladim godi. Poleti leta 1934 so v Šmartnem pod Šmarno goro blagoslovili prapor slovenskih planik (*Ponedeljski Slovenec* 6/31, 1934: 2), jeseni istega leta pa je v uni onski dvorani v Ljubljani zboroval steg kraljice Alenčice, ki ga je vodila gospa Vida Novakova, soproga ministra za socialno politiko. V nagovoru je govorila o ideji skavtizma (Ibid 6/40, 1934: 4). Novembra istega leta so v Tivoliju odprli skavtski dom (N. N., *Jutro* 1934: 5).

O zgodovini skavtov na Slovenskem je bilo malo napisanega. Leta 1985 so v Mariboru organizirali posvetovanje »Skavtstvo in taborništvo v Sloveniji«. Na posvetu so z referati sodelovali Jaro Dolar, Mano Seifert, Franjo Pavlič, Vojko Lovše in Ante Novak. Poleg osnovnih podatkov o organizaciji je bilo času primerno poudarjeno predvsem to, da kdor je bil skavt, je odšel v partizane. Temu prikazu je v diskusijskem prispevku oponiral le Dolar (1985: 97–100). Leta 1990 je Muzej narodne osvoboditve Maribor organiziral razstavo »Skavti in gozdovniki na Slovenskem: Taborniška gibanja med Slovenci v domovini, zamejstvu, Argentini in Kanadi v 20. stoletju«. V katalogu razstave so zbrani osnovni podatki o organizaciji.² Kratek prikaz skavtizma je ob-

1 Prvi jamboree – državni ali mednarodni shod skavtov – je bil leta 1920 v Veliki Britaniji. Beseda izvira iz jezika swahili, saj je na območju, kjer ga govorijo, dolgo časa živel ustanovitelj skavtov, Robert Baden Powell. V prevodu pomeni pozdrav »Živjo!«, Baden Powell pa mu je s pripravo prvega svetovnega jamboreeja dal drug pomen.

2 Deloma dopolnjena razstava je bila po petnajstih letih na novo postavljena v Zasavskem muzeju Trbovlje (glej Hacin 2006: 61–69).

Tabor planik v Bačah; julij–avgust 1931.
 Iz zapuščine Majde Zwitter, roj. Szillich

javljen tudi v Enciklopediji Slovenije (Velkavrh 1997: 101–102). Seveda pa ne moremo mimo del Frana Milčinskega in njegovih prigod Skavta Petra ter zaskrbljenega očeta Fridolina Žolne. Ta dva lika sta bila tudi vodilo razprave o skavtizmu, ki jo je objavila Dragica Čeč (2003: 55–76).

Skavtska organizacija je imela bogat arhiv, a so ga leta 1941 namenoma sežgali – uničili (Grašič in Matjašič 1990: 10). Tako lahko najdemo nekaj skromnih podatkov le v zasebnih zbirkah nekdanjih skavtov in planik ter v njihovih objavljenih spominih. Tu pa je spet odvisno od tega, kaj je avtor zabeležil, saj na primer slavni skavt Peter (Janez Milčinski) tega poglavja iz svoje mladosti skorajda ne omenja (Milčinski 1990). Izčrpnjši je Jaro Dolar, ki se je spomnil doživetij mariborskih skavtov, taborjenja in nočnih straž ob Bohinjskem jezeru leta 1928 (1995: 52–53).

Planike

Starši najbrž niso z lahkim srcem puščali od doma mladih deklet, ki so se podajale v naravo, v življenje daleč od udobja, ki so ga bile vajene, saj smo že zgoraj zapisali, da so bili med skavti večinoma otroci iz me-

ščanskih družin. Vse pomisleke o tem, kakšne nevarnosti čakajo dekleta na večtedenskih taborjenjih in kako bo tako dolga odsotnost od doma vplivala na njihovo obnašanje, je brez ovinkarjenja v reviji *Ženski svet* ovrгла Fides Nowy, hči pesnice Lily Nowy. Naj iz njenega pripjevka Skavtizem in njegova ideja povzamem nekaj misli:

Morda ste že slišali o večernih tabornih zabavah, ko sedimo okrog ognja, kramljamo, pojemo, gledamo v rdeče plapolanje in v zvezde. Ta ali oni bi vedel, da hodimo vsak teden na svoje redne sestanke posameznih skupin, kjer razpravljamo o umetnosti, literaturi, tehniki in še marsičem in kjer pripravljamo za božičnico, ki jo priredimo siromašnim. Marsikdo nas je srečal v širokem zelenem klobuku s pisano ruto okrog vratu. Le malokdo pa je pogledal v naše pravo življenje in v našo ideologijo. Ne le da mnogi skavtizma ne poznajo, mnogi so celo zelo napačno poučeni o njem. Pravijo, da skavtinje ali, kakor jih imenujemo, planike, postanejo preveč samostojne, izgube na svoji odvisnosti in ponižnosti, da ne poznajo skromne pokorščine doma /.../ Posebno rada bi poudarila, kako neresnične so govorice, ki jih tolikokrat čujemo, namreč, da so si planike in skavti med seboj predomači, da žive preveč skupno in da je ravno to zbliževanje posebna privlačnost taborečim. Ti, ki tako govore, so o nas slabo poučeni in ne vedo, da imamo ravno v tej stvari zelo stroga pravila. Na vsakem taboru mora biti starejša gospa, ki pazi na pravilne običaje in lep življenjski način /.../ Pokazati hočemo človeštvu, da ni tako težko, pomagati bližnjemu in se ogrevati medsebojno. Mnogo tega se že naučimo na taborih /.../ Planika naj bo varčna in zmerna, saj mora že na taboru izhajati z malimi denarnimi sredstvi in jesti preprosto hrano. Vino in kajenje ji je prepovedano, ker bi ji ta dva strupa odvzela mnogo moči, ki jo drugače lahko prepotrebno uporabi (1933: 270–272).

Del spominov na skavtska leta je ohranila tudi Majda Szillich, moja mama, ki je bila aktivna članica skavtske organizacije v svojih dijaških in študentskih letih, nekako med letoma 1929 in 1935. Med njeno korespondenco so se namreč ohranila vabila na sestanke Stega planik kraljice Alenčice. Leta 1931, ko v Ljubljani še ni bilo skavtskega doma, so se shajale na raznih koncih mesta, na primer v šentjakovski šoli, medtem ko je bila v pomladnih mesecih priljubljena točka sestajanja Švicerija v Tivoliju. Vodila jih je Mara Pengov – Lastovka, ki je svoja sporočila vedno končala s skavtskim bi-pi. Sporočila, kartice skavtov in planik drugih enot, največkrat z izletov in s smučanj, so prihajala na najet poštni predal št. 178.

Nekaj o tabornem življenju izvemo iz ohranjenih pisem. Žal imamo le tista, ki so prihajala od doma oziroma od prijateljic, ne pa tudi

sporočil, ki jih je pisala staršem, sorodnikom in prijateljem. Kljub temu si lahko na podlagi dokumentov ustvarimo sliko o marsikateri dogodivščini na taborih, ki so se jih veselile kakor otroci božičnega večera.

Leta 1930 je skupaj s planikami taborila v Bohinju, leta 1932 pa v Mozirju. Majda se je v taborno življenje zelo vživela, bilo ji je pravi užitek. Odhajali so na izlete v hribe – naporne ture so opravili v kratkem času, zato sta jo starša v odgovoru na njeno pismo malce kritizirala, češ, naj vendarle tudi malo občuduje naravo in ne leta v težkih čevljih samo gor in dol.

Sledila sta dva tabora ob morju. Julija 1933 so se dekleta podala z vlakom iz Ljubljane prek Novega mesta in Karlovca do Sušaka, potem pa z jadrnico na Rab. Organizacija očitno ni bila najboljša, saj ob odhodu niso vedeli niti tega, kje bo stal tabor, zato so šele na otoku iskali prostor, ki bi bil cenovno primeren »ubogim« skavtom. Majdi so hoteli naložiti vodstvo in skrb za prehrano, a se je tej nalogi le izognila, saj v skupini ni bilo pristnega skavtskega idealizma. Kot abiturientka se je leta 1934 udeležila tudi tabora v Makarski.

Nekaj posebnega je bilo taborjenje v Šalovcih v Prekmurju (julija 1935). Majda je bila že študentka, planike pa so organizirale izobraževalni tabor. Nad pokrajino in ljudmi je bila zelo navdušena. Domačini so jih imeli zelo radi, majhnim otročičem so s svojimi pravljicami pričarale raj na zemlji. Sicer pa so imele predavanja tudi s področja zdravstvene nege in opismenjevanja. Prijateljci je pisala, da jo je neka žena pobožala s svojimi trdimi rokami. »Glej, to je iskrenost, tu ni pretiravanja in laži. V Tebi je videla človeka, ki hoče pomagati,« ji je ta odgovorila. Kako lepo so jih sprejeli Prekmurci, lahko razberemo tudi iz pisma domačina, ki ji je z okorno pisavo in nič koliko napakami sporočil, da se jih še po letu dni radi spominjajo in da ga zanima, ali pride njihova ali kakšna druga skupina skavtinj ponovno v Prekmurje.

Razglednica z motivom skavta.
Iz zapuščine Majde Zwitter, roj. Szillich

Tabor v Bačah (7. 7.–12. 8. 1931)

Leta 1931 so se slovenski skavti odločili, da bodo taborili na Koroškem. *Ilustrirani Slovenec* je namreč 16. avgusta prinesel naslednjo vest:

Letos tabore slovenski skavti prvič izven mej Jugoslavije in sicer so se ustavili ob Hodiškem jezeru blizu Celovca, ljubljanske planike (skavtinje) pa ob Baškem jezeru, a mariborski skavti ob Klopinskem jezeru. Vsi trije tabori stoje na slovenskem narodnem ozemlju, zato ni čudno, če je postalo razmerje med taborniki in ljudstvom takoj jako prisrčno in po slovenskem Korotanu veselo odmeva slovenska pesem. Iz svojih taborov prirejajo skavti redno izlete v važnejše kraje, sredi avgusta se pa vrnejo domov (Milčinski 1931).

Avtor poročila, ki je bilo opremljeno s fotografijami, je bil Janez Milčinski, kar lahko preberemo v njegovih spominih (1990: 25). Pri organizaciji taborenja naj bi sodelovala tudi Vinko Zorman in Julij Felaher.

Majdina pisma s taborjenja se sicer niso ohranila, biti pa so morala zelo živahna in polna navdušenja nad Koroško in lepim kotičkom ob Baškem jezeru, sicer ji redkobesedni brat Milan ne bi odgovoril, da jih je brati pravo veselje. Predlagal ji je tudi, naj dnevnik, ki je poln doživetij s taborjenja, objavi kot podlistek v enem od časopisov. Žal se to ni zgodilo, pa tudi dnevnika v njeni zapuščini nisem našla.

Levo: Na obisku pri skavtih ob Hodiškem jezeru; julij–avgust 1931.

Desno: Planike ob kapelici v Bačah; julij–avgust 1931.

Iz zapuščine Majde Zwitter, roj. Szillich

Pač pa iz prijateljičinega pisma izvemo, da je bila na baškem tabo-ru za gospodinjstvo odgovorna prav Majda. Kuhale so si seveda same, zato ni čudno, da se ji je vtisnil v spomin zaplet pri nakupovanju krompirja. Prav nikjer ga niso imeli, po nekaj dneh pa so vendarle na-letele na ženico, ki ga je lupila. Uvidele so, da bi morale povprašati po rožansko po podzemskih hruškah. To zgodbo je večkrat pripovedova-la. Sicer pa so naredile kar nekaj izletov: v Celovec, Beljak, pa tudi k Hodiškemu jezeru, kjer so taborili fantje. Nekatere so se povzpele na Kepo in opravile daljšo turo, ki so jo imenovala »klobasa«. Majda se je

prvemu izletu odrekla, ker se je bala slabega vremena, za drugega pa je našla izgovor, da mora »še malo trenirati«. Pač pa je šla skupaj z de-kleti v nedeljo na žegnanje v sosednjo vas in morda še kam, saj je spo-ročila domov, da so zelo malo v taboru. Sestri je 25. julija poslala raz-glednico s podobo ruševin gradu Bekštajn.

Le uro in pol od tabora je. Posebno dobro so ohranjena okna in oboki nad vrati tako, da se spleča iti pogledat. Jaz vedno vandram okoli in bom poznala na koncu tabora gotovo že vsak kotiček naše lepe Koroške. To bo pripovedovanja brez konca in kraja.

Domačim se je zdelo pametno, da so toliko potovale. Mama ji je na-mreč v pismu ogovorila: »Bodete vsaj spoznale ljudi, njih šege in na-vade. Jaz mislim, da ravno oni košček slovenske koroške zemlje je prav krasen.«

Seveda pa v pismih domačih ni šlo brez jadikovanja, da se premalo oglaša, in napotkov, naj pazi na zdravje, naj ne pije preveč vode in po-dobno. Zanimalo jih je tudi to, ali je življenje drago, ali si kupuje do-volj sadja in kdaj se vrne domov. Očitno tudi tokrat ni bil vnaprej znan točen datum vrnitve. Že 24. julija je Majda pisala domov, da bodo ta-bor podaljšale do srede avgusta: »Do kdaj bomo ostale, ne vemo, pač toliko časa, da porabimo ves denar.« Z nekaj domišljije si lahko pred-

stavljamo, da je bil transport z vlakom z vso taborno opremo kar precejšen podvig. Morda je dobro omeniti še pismo prijateljice Danice, ki ni razumela pomena taborov na Koroškem, kajti zapisala je: »Gotovo se boš nemško naučila!«

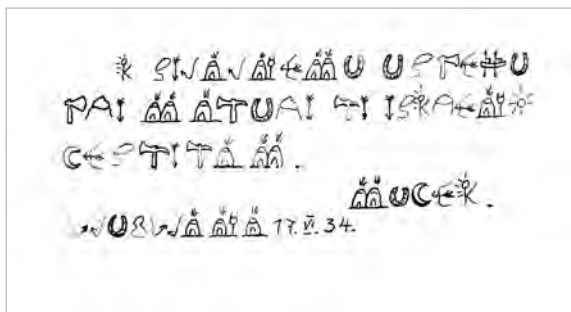
Poslanstvo slovenskih skavtov in planik je bilo seveda drugje. Miroslav Zor je v *Učiteljskem tovarišu* zapisal:

Spominjam se dobro, kako so lansko leto taborili naši fantje ob Klopinskem jezeru. Kakšnih trideset jih je bilo, samih mladih, veselih. Pomagali

Levo: Leta 1931 kupljena panoramska razglednica Baškega jezera.

Desno: V »skrivni« skavtski pisavi napisana čestitka za opravljeno maturo, 17. junij 1934.

Iz zapuščine Majde Zwitter, roj. Szillich

so kmetom pri poljskem delu, na večer pa so sedeli skupaj ob tabornem ognju in prepevali. Peli so, kar se je dalo in peli so slovenske pesmi. Ko pa sem tabor obiskal, mi je rekel star kmet: »Ako bi večkrat takole prišli k nam, bi bili kmalu tukaj zopet vsi Slovenci.« Naša dekleta so istočasno taborila ob Baškem jezeru. Sredi tabora so imele na jamboru jugoslovansko zastavo s skavtsko lilijo. Samo dva dni je visela, pa so prišli orožniki in so jo morale sneti. Istočasno pa je visela v taboru avstrijskih skavtov na Bledu belordeča avstrijska zastava in nemoteno vihrala v vetru kot jasna priča naše narodne mlačnosti in ponižnosti pred tujcem (Zor 1932/33).

V nekaj kratkih obrisih sem želela predstaviti dejavnosti planik v tridesetih letih 20. stoletja, ki sem jih izbrskala iz dokumentov moje mame Majde Szillich, poročene Zwitter. Zlasti me je pritegnilo taborjenje na slovenskem Koroškem ob Baškem jezeru. Malo tudi zato, ker so po več kot treh desetletjih med rojaki onstran Karavank svoje šotore spet razpeli ljubljanski taborniki (Stergar 1973: 68–69), teh taborov pa sem se udeležila tudi sama.

VIRI IN LITERATURA

- Čeč, Dragica: Kako se je skavt Peter učil življenja. *Zgodovina za vse* 10, 2003: 55–76.
- Dolar, Jaro: *Diskusijski prispevek. Skavtstvo in taborništvo v Sloveniji: Zbornik prispevkov*. Maribor: Marksistični center pri Univerzi, 1985: 97–100.
- Dolar, Jaro: *Spomini: V preddverju literature*. Maribor: Obzorja, 1995: 52–53.
- Grašič, Mira in Marjan Matjašič: *Skavti na Slovenskem. Skavti in gozdovniki na Slovenskem*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1990: 10, 11.
- Nevenka Hacin: Skavti, gozdovniki in taborniki na Slovenskem v Zasavskem muzeju Trbovlje. *Argo* 49/2, 2006: 61–69.
- Kranjc, Jože: Ob taboriščnem ognju. *Razori* 7, 1938/39: 193–198.
- Kunaver, Pavel: Med skavti. *Razori* 1, 1933: 15–17.
- Kunaver, Pavel: Planike – skavtinje. *Razori* 3, 1935: 184–188.
- Milčinski, Janez: *Leta za pet drugih*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990: 25.
- N. N.: Skavtska misel prodira. *Jutro* 15/254, 4. november 1934: 5.
- Nowy, Fides: Skavtizem in njegova ideja. *Ženski svet* 11/12, 1933: 270–272.
- Ponedeljski Slovenec* 6/31, 30. julij 1934: 2; 6/40, 1. oktober 1934: 4.
- Seifert, Mano: *Razvoj skavtstva v Sloveniji. Skavtstvo in taborništvo v Sloveniji: Zbornik prispevkov*. Maribor: Marksistični center pri Univerzi, 1985: 17.
- Stergar, Janez: Taborenje med koroškimi Slovenci. *Vestnik koroških partizanov* 6, 1973: 68–69.
- Tavčar, Bojan: Po letošnjem jamboreeju. *Razori* 2, 1934: 41–42.
- Velkavrh, Danica: Skavtstvo. *Enciklopedija Slovenije* 11, 1997: 101–102.
- Zor, Miroslav: Ali naj pozabimo? *Učiteljski tovariš* 73/9, 1932/33, 13. oktober 1932.

PO NÄS ANU PO SLAVINSKI¹

Rezijo sem večkrat obiskala v devetdesetih letih. Kraji in ljudje so name naredili nepozaben vtis. Ko so domačini slišali, da sem »ta Buška«,² so me vsi takoj napolili k Luigi Negro. Nekajkrat sem jo srečala, govorili nisva nikoli. Vse do zdaj, ko sva se srečali na sedežu Zveze slovenskih kulturnih društev na Solbici. Kljub agresivnemu delovanju skupine Rezijanov, ki se znanstvenim dokazom, da govorijo slovensko narečje, na vse načine upira, je Luigia Negro še vedno med najbolj spoštovanimi Rezijani.

Ime Rezija označuje tako 119 km² veliko alpsko dolino v severovzhodni Italiji kot občino v Videmski pokrajini z naselji Ravanca/Prato, Bila/San Giorgio, Osojane/Oseacco, Njiva/Gniva, Liščaca/Lischiazze, Solbica/Stolvizza in Korito/Coritis. Leta 2004 je v njej živel 1.244 prebivalcev.

Rezijani so bili zaradi obrobne lege ločeni od slovenskega geografskega in jezikovnega prostora, kjer je med 16. in 19. stoletjem nastajal enotni knjižni jezik, zato govorijo samo narečno zvrst slovenskega jezika in niso oblikovali zavesti o pripadnosti širši slovenski jezikovni skupnosti. Jezikoslovci ugotavljajo, da je rezijanščina do 14. stoletja spadala med severna slovenska narečja, od takrat pa na podlagi mlajših jezikovnih pojavov med primorsko narečno skupino. Vanjo spadajo še obsoško, tersko, nadiško, briško, kraško, istrsko, čiško in notranjsko narečje.³

Rezijansko narečje so preučevali številni ugledni jezikoslovci, med njimi Fran Ramovš, Tine Logar, Han Steenwijk, Giovanni Frau, Rossanna Benacchio, Roberto Dapit in Matej Šekli. Luigia Negro pripoveduje, da v Reziji vsaka vas govori svoje narečje, vendar pa med njimi ni nepremostljivih razlik. »Kadar Rezijani rečemo, da »govorimo po naše«, rečemo: *rumunimo po näs*. Vsi Rezijani, rojeni po potresu leta 1976, narečje razumejo, ga pa vedno težje tudi govorijo. V narečju govorijo otroci do treh let, ko gredo v vrtec in nato v šolo, kjer je učni jezik italijanščina, pa se z vrstniki pogovarjajo v italijanščini. V tem

1 Po naše in po slovensko.

2 »Ta Buška« pomeni iz Slovenije.

3 Povzeto po: <http://www.primorski.it/dossiers/Priloge/6/42/>, 9. 10. 2014.

jeziku odgovarjajo tudi staršem, predvsem zato, ker je danes v Reziji del zakonov mešanih. Nekateri mladi, stari med 25 in 30 let, v istem trenutku z mano govorijo v narečju, med sabo pa v italijanščini,« komentira današnje stanje.

Trenutno se z rezijanskim dialektom znanstveno največ ukvarjajo Matej Šekli s Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU), Roberto Dapit⁴ z univerze v Vidmu in Hans Steenwijk z univerze v Padovi. Članki z mednarodnega simpozija o rezijanski pisavi, ki ga je med 11. in 13. decembrom 1991 v kulturnem domu na Ravanci organizirala Občina Rezija, udeležili pa so se ga številni ugledni jezikoslovci, so leta 1993 izšli v posebnem zborniku.⁵ Po simpoziju je občinska uprava s takratnim županom Luigijem Palettijem Hanu Steenwijkju zaupala izdelavo pravopisa, slovnice in slovarja rezijanskega narečja; knjige so izšle v letih 1994, 1998 in 2005.⁶

Luigia Negro pripoveduje, da so knjige napisane zelo strokovno in zato namenjene predvsem jezikoslovcem, manj pa običajnim uporabnikom. Leta 1999 je v Rezijo še kot študent prišel Matej Šekli in jim predlagal, da na podlagi Steenwijkovih knjig pripravi tečaj rezijanskih narečij. Kot vsi jezikoslovci je tudi on prepričan, da govorci iste napeke, kot jih delajo v narečju, delajo tudi v knjižnem jeziku. Tisti, ki se želijo dobro naučiti knjižni jezik, morajo najprej dobro znati svoje narečje. Matej Šekli je prvi tečaj pripravil leta 2000, zadnji je bil leta 2006. Z njim še vedno sodelujejo, besedila v štirih glavnih narečjih in tudi v standardizirani različici rezijanščine, v katerih izdajajo svoje publikacije, predvsem časopis in koledar, mu pred objavo pošljejo v jezikovni pregled.

Tečaj rezijanskih narečij je obiskovalo med osem in deset tečajnikov, med njimi največ mladih, učiteljica lokalne šole in nekaj drugih udeležencev. »Tečaje smo eno uro tedensko obiskovali kar šest let. Od nas so, kljub temu da narečje razumemo in govorimo, terjali veliko časa in energije. Tako kot v šoli: naučeno snov smo morali utrjevati tudi doma. Nehali smo, ker se je število tečajnikov znižalo.«

Prvi tečaj knjižnega slovenskega jezika je leta 1988 pripravil takratni župnik. Do druge svetovne vojne so v dolini slovenski jezik govorili le Rezijani, ki so zaradi takratne zaprtosti doline in pomanjkanja

4 Roberto Dapit je doslej izdal tri knjige o toponimih, ukvarja pa se tudi z ustnim izročilom.

5 Han Steenwijk (ur.): *Fondamenti per una grammatica pratica resiana: Atti della conferenza internazionale tenutasi a Prato di Resia* (UD), 11.–13. december 1991. Padova: CLEUP, 1993. Knjiga je izšla s slovenskimi povzetki.

6 Han Steenwijk: *Ortografia resiana = Tō jošt rozajanskë pisanjë*. Padova: CLEUP, 1994; Han Steenwijk: *Tre studi resiani: Grammatica e storia sociale*. Padova: CLEUP, 1998; Hans Steenwijk: *Piccolo dizionario ortografico resiano / Mali bisidnik za tō jošt rozajanskë pisanjë*. Padova: CLEUP, 2005.

Luigja Negro pred zgradbo na Solbici, v kateri bodo uredili muzej in pisarniške prostore.

Foto: Irena Destovnik, 25. 9. 2014

dela kot brusači, piskrovezi, zidarji in krošnjarji hodili po svetu in se ob tem naučili tudi drugih tujih jezikov. Po drugi svetovni vojni, med letoma 1945 in 1991, v obdobju t. i. hladne vojne, so v Reziji vsi govorili rezijansko narečje in se niso spraševali o resničnosti trditve, da govorijo star slovanski jezik oz. narečje ruskega jezika. »Ker nam v šoli nikoli niso rekli, da govorimo slovensko narečje, v to, da govorimo neko slovansko ali celo rusko narečje, kot otroci nikoli nismo podvomili. Predvsem pa se o tem, kam res spada naše narečje, nismo spraševali, o tem se ni veliko govorilo. Ko sem se leta 1988 udeležila tečaja slovenskega knjižnega jezika, me je ugotovitev, da govorim narečje slovenskega jezika, močno presenetila. Takrat sem tudi prvič opazila podobnosti med njima.«

S poznavanjem zgodovine laže razumemo kampanjo proti slovenstvu, ki se je začela leta 2003 in o kateri so se razpisali tudi slovenski mediji. Zaradi dogajanja med drugo svetovno vojno so v obdobju hladne vojne vse, kar se je dogajalo za Kaninom in v Jugoslaviji oz. Sloveniji, povezovali s komunizmom. Ker so se italijanskim partizanom pridružili partizani iz Slovenije, ljudje tudi njih niso sprejemali.

Ta večletna antikomunistična propaganda je na ljudi močno vplivala. »Večina ljudi kljub znanstvenim argumentom, da govorijo narečje slovenskega jezika, želi živeti v miru, saj se zavedajo, da bi si s priznanjem nakopali nasprotovanje. Vsak, ki bi rekel, da je naše narečje slovensko, bi si s tem nakopal težave, zato raje reče, da o tem nič ne ve ali pa se prepusti mnenju drugih. Ljudi lahko zelo hitro prestrašiš. Med kampanjo so ljudem grozili, da bodo prišli pod ›Titovo oblast, pod Jugoslavijo, pod komunizem«, in to kljub temu, da je bila takrat Slovenija že nekaj let samostojna, da ni bilo več niti Tita niti Jugoslavije. Kakšno je danes mnenje ljudi, točno niti ne vemo, tega nihče ni raziskal.«

Vsi v dolini, pa tudi drugod, dobro vedo, da je imela Luigia Negro zato, ker se strinja z znanstvenim mnenjem o rezijanščini, kup težav in je bila nekaj časa v središču pozornosti. Pripoveduje, da so jo nasprotniki napadali predvsem po časopisih, po vaseh pa o njej širili govorice. Na vprašanje, kako se je ob napadih počutila, pravi, da se je ves čas zavedala, da s tem, ko se strinja z ugotovitvami jezikoslovcev in si prizadeva za uresničitev v zaščitnem zakonu zapisanih pravic, ni naredila nič slabega. Ve, da so se s podobnimi težavami spoprijemale slovenske manjšine tudi drugod v Italiji in Avstriji.

Kako so se na te napade odzivali njeni znanci, prijatelji, sosedi, sovaščani? »Le redki bližnji so mi rekli, da jim je žal za to, kar se mi dogaja, in da vedo, da ti takrat, ko imaš težave, le malo ljudi stoji ob strani. Nekateri so me celo nehali pozdravljati in me še danes ne. Vendar se držim pravila, da vsakega trikrat pozdravim, če ni odgovora, pač odneham. Človek mora biti pomirjen sam s seboj. Ko se je pred leti začelo, sem razumela, kaj pomeni stavek *essere nell'occhio del ciclone*.⁷ Ko sem prišla v gostilno, so vsi utihnili, nihče mi ni nič rekel v obraz. Edina izjema je bil nek neprijeten dogodek v Špetru. Pogosto sem razmišljala, da tudi to spada k mojemu delu in da so Slovenci, ki so se v Italiji borili za svoje pravice, med njimi tudi duhovniki, šli še skozi mnogo hujše preizkušnje. Res je žalostno, da ljudje, ki imajo moč odločanja, ob vsem, kar bi bilo treba tukaj narediti za ljudi in predvsem za prihodnost mladih, tako veliko energije usmerjajo v nekaj tako nepomembnega.«

Med letoma 1990 in 1999 je bil župan občine Rezija Luigi Paletti. Po mnenju Luigie Negro, ki je bila med njegovim mandatom občinska svetnica, je bilo v tem obdobju za Rezijo narejenega veliko dobrega. »Tudi dva duhovnika, oba Furlana, sta se zavedala, da je naš jezik slovenski. Eden je celo organiziral tečaj slovenskega knjižnega jezika. Župan, ki je nasledil Palettija, se je prav tako strinjal, da Rezijani

7 Preživljati najhujše trenutke krize.

ne govorijo slovensko. Svojega mnenja nikoli ni spremenil, vendar dejavnostim domačih kulturnih ustanov, ki so priznavale, da je rezijanščina slovensko narečje, ni nasprotoval. Z novim županom, ki je na oblasti od leta 2008, se je marsikaj spremenilo. Kampanje proti slovenstvu, ki se je začela že leta 2003, ni začel niti prejšnji niti sedanji župan, temveč v Vidmu živeči Rezijani, povezani z desno usmerjenimi političnimi strankami. Sedanji župan je bil prvi predsednik takrat ustanovljenega društva, ki naj bi Rezijo branilo pred slovenizacijo.«

Nova rezijanska občinska oblast je na nove krajevne table imena krajev napisala v italijanski pisavi. »Nova« pisava se pojavlja tudi v uradnem občinskem listu. V *Nāšem glasu*, glasilu KD »Rozajanski dum«, je Han Steenwijk leta 2010 objavil članek, v katerem je kritiziral nov način pisanja rezijanskega narečja, ki ga povsem nestrokovno uporablja desnosredinska občinska uprava.

Dvojezični napis pred cerkvijo na Ravanci.
Foto: Irena Destovnik, 25. 9. 2014

Prebivalci Rezije imajo status slovenske jezikovne manjšine. »Ker živimo v državi z zelo drugačnim jezikom in kulturo, želimo oboje čim bolj ohraniti. Tako kot nas obiskujejo skupine iz Slovenije in z območja, kjer v Italiji živijo Slovenci, tudi druge v Italiji živeče jezikovne manjšine, kot na primer nemško manjšino v Timau in Savrisu, grško manjšino v Kalabriji in katalonsko manjšino v Algeru na Sardiniji, obiskujejo skupine iz njihovih matičnih držav. To so le nekatere od dvanajstih jezikovnih manjšin, ki živijo v Italiji in s katerimi tudi bolj ali manj aktivno sodelujemo.«

V Italiji živi dvanajst jezikovnih manjšin. Italijanski parlament je 15. decembra 1999 z zakonom št. 482, ki je zaščitil zgodovinske jezikovne manjšine, priznal vse manjšine v Italiji, leta 2001 pa je Italija samo

za slovensko jezikovno manjšino sprejela zakon št. 38, t. i. Državni zaščitni zakon. Tudi vse nemško govoreče jezikovne manjšine v Italiji nimajo enakega statusa: najboljšega imajo Južni Tirolci. »Izvajanje zaščitnega zakona se zapleta predvsem v šolstvu, kjer je vsako leto manj denarja, kljub temu da se vsi zavedamo, da je prav šolstvo za življenje manjšine najpomembnejše. Tudi statusi slovenskih jezikovnih manjšin, ki živijo v treh pokrajinah Furlanije Julijske krajine, se razlikujejo. Slovenci v Videmski pokrajini imajo slabšo situacijo od Slovencev v Tržaški in Goriški pokrajini, kar je posledica zgodovinskega dogajanja; Slovenci v Videmski pokrajini so status slovenske jezikovne manjšine dobili šele leta 2001 z Državnim zaščitnim zakonom. Luigia Negro doda, da je tudi situacija Rezijanov bolj podobna situaciji preostalih manjšin v Italiji.

Leta 2008 so se srečanja, ki so ga pripravili v kulturnem domu v Režiji, udeležili predstavniki nekaterih v Italiji živečih jezikovnih manjšin. »V začetku oktobra 2014 smo v Timau predstavili zbornik s tega posveta. Ko poslušam predstavnika katerekoli jezikovne manjšine v Italiji, opažam, da imamo zelo podobne težave. Kadar smo svoj jezik govorili zunaj naših krajev, smo se ga sramovali, ker smo mislili, da ni nič vreden, nekateri se tudi spominjajo, da starši, ker niso želeli, da bi imeli otroci v šoli težave, niso govorili v maternem jeziku. Vsi poudarjajo, da so obiski iz t. i. matične domovine pomembni tako za narečje kot za učenje knjižnega jezika države, iz katere izhajajo. Ko na primer Grki iz Kalabrije obišejo domovino svojih prednikov, tam ne sprašujejo več, koliko stane koza, ampak mobitel, na primer. Narečje se namreč ni spreminjalo in v svojem besednjaku nima besed, ki jih od ljudi zahteva sodobni čas. Knjižni jezik se je namreč spreminjal, razvijal in posodabljal, s poimenovanjem novih predmetov ali pojmov, za katere narečje nima besed, pa vanj vnašamo besede jezika države, v kateri živimo danes.«

Rezijani nimajo veliko stikov s Slovenci, ne samo s tistimi iz Slovenije, temveč – tudi zaradi goratega območja – tudi s Slovenci, ki kot manjšina živijo v Italiji. Tudi če bi se nekateri naučili slovensko, bi se v dolini ne mogli z nikomer pogovarjati. Prav tako kot so bili nekdajni rokodelci, ki so hodili po svetu, iz ekonomskih razlogov motivirani za učenje slovenščine, bi bili zanjo danes motivirani tisti Rezijani, ki bi se želeli zaposliti v slovenskem okolju.

Na vprašanje, kdaj se je, kljub temu da dolgo niti ni vedela, da govori slovensko narečje, naučila slovenski knjižni jezik, Luigia Negro na kratko opiše svojo življenjsko zgodbo. Osemletko je končala v obdobju, ko so se v Režiji po koncu obveznega šolanja mladi takoj zaposlili. »Tudi večina mojih sošolk se je takoj zaposlila, po navadi kot nataka-

rice in prodajalke. Čeprav je učitelj moji mami svetoval, naj me pošlje naprej v šole, sem se tudi sama najprej zaposlila v trgovini s čevlji. Zanimalo me je, kako je biti zaposlen, do takrat sem vedela le, kako je hoditi v šolo. Po tej izkušnji sem se odločila za nadaljevanje šolanja in si z zasluženim denarjem kupila šolske knjige.«

Ker ji je mama predlagala učenje tujih jezikov, je šolanje nadaljevala na državni šoli v Lignanu Sabbiadoru. Vpisala je študij turizma, nemščine, francoščine in angleščine. Leta 1984 je po koncu šolanja najprej za nekaj let odšla v Nemčijo na spopolnjevanje jezika. Po vrnitvi v Rezijo jo je zadruga, ustanovljena za sodelovanje v evropskem projektu za preprečevanje revščine, v katerem so sodelovali partnerji iz več držav, prav zaradi znanja jezikov povabila k enoinpolletnemu sodelovanju. Po končanem projektu so zadrugo razpustili.

Leta 1990 se je zaposlila na nanovo odprtem sedežu Zveze slovenskih kulturnih društev v Reziji in začela sodelovati z organizacijami slovenske manjšine v Italiji, predvsem iz Benečije, pa tudi Gorice in Trsta. Pri prvih stikih s slovensko manjšino v Italiji sta ji, poleg Zveze, največ pomagala Milan Pahor, takratni ravnatelj Narodne in študijske knjižnice v Trstu, in Igor Tuta, novinar na Radiu Trst A, ki je v Reziji snemal oddaje. Začetne težave s slovenskim jezikom je počasi premoščala v stiku s skupinami obiskovalcev, ki so iz Slovenije prav takrat začele množično in organizirano prihajati v Rezijo. Prva leta so prihajali predvsem slovenski učenci in dijaki s Tržaškega in Goriškega, pozneje tudi iz cele Slovenije. Največ skupin iz Slovenije je šolskih, prihajajo pa tudi skupine, ki jih pripeljejo turistične agencije. Ko je videla, da skupine in posamezniki ostanejo le kratek čas in kmalu spet odidejo, si je želela tem obiskovalcem ponuditi nekaj več. Zdaj skupine sprejmejo v kulturnem domu na Ravanci, jim predstavijo glavne značilnosti Rezije, njen položaj, jezik, rezijansko glasbo in rezijanski ples. Obiskovalci lahko izbirajo med poldnevni in celodnevni izletom, si ogledajo križev pot in cerkev na Ravanci ali pa oba muzeja. Še leta 1991 jih je letno obiskalo osem skupin, že leta 2010 pa okoli 140. Organizirane ogleda sedaj vodi KD »Muzej rezijanskih ljudi«.

»Veseli me, da se ljudje, ki v Rezijo pridejo iz Slovenije, sami pričajo o tem, kako je pri nas. Ker večina pričakuje, da bodo Rezijani rekli, da so Slovenci in bodo z njimi govorili slovensko, pa se to seveda ne zgodi, nekateri odidejo s slabim vtisom. Ampak tako je v celi Videmski pokrajini, razen v Kanalski dolini, ki je do konca prve svetovne vojne spadala pod Avstro-Ogrsko.« Doda, da je to zanjo v Reziji tudi edina priložnost za stik s slovenskim jezikom. Jezik spopolnjuje tudi s spremljanjem slovenskih časopisov in poslušanjem slovenskih televizijskih in radijskih oddaj, pa tudi v stikih s sodelavci iz manjšin-

skih organizacij in strokovnih ustanov iz Slovenije. Pravi, da ji gre iz leta v leto bolje.

Največ sodeluje s Slovensko akademijo znanosti in umetnosti (SAZU), Slovenskim etnografskim muzejem (SEM), v katerem so Rezijani decembra 2005 in januarja 2006 predstavili razstavo Potujoči brusači iz Rezije. Občasno sodeluje s slovenskimi mediji v Kopru in Ljubljani, s knjižnicami, predvsem bližnjimi v Sežani in Idriji, kjer so pripravili že nekaj razstav in tematskih večerov, ter s Slovenskim svetovnim kongresom. Pogosto jih vabijo na prireditve po vsej Sloveniji.

Med slovenske ustanove v Reziji spadata Kulturno društvo »Rozajanski dum« in Kulturno društvo »Muzej rezijanskih ljudi« / Asočacjun »Muzeo od tih rozajanskih judi«. KD »Rozajanski dum«, ki ga od leta 1991 vodi Luigia Negro, so leta 1983 ustanovili z namenom ohranjanja in spodbujanja tradicionalne lokalne kulturne in jezikovne dediščine, izdajajo pa tudi knjige, koledarje, glasilo *Náš Glas / La nostra voce*, *Rezijanski koledar / Náš kolindrin*, pripravljajo razstave in druge kulturne dogodke.

Zaradi protislovenske gonje je KD »Rozajanski dum« leta 2005 začel izdajati glasilo *Náš glas*; izide večkrat letno, ureja ga Luigia Negro. V njem ljudem pojasnjujejo ozadje svojega zavzemanja in jih med drugim obveščajo, da zaščitni zakon velja tudi na Trbižu in v Naberjetu, pa se ljudje tam zato ne počutijo ogrožene. Med drugimi so v narečju objavili članke o drugih slovenskih manjšinah, intervjuje s predstavniki italijanske manjšine v Sloveniji, predstavili delovanje dvojezične šole v Špetru, intervju z Dimetrijem Volčičem, senatorjem v času sprejema zaščitnega zakona ipd. V glasilu, ki ga prejmejo vsa gospodinjstva – sem in tja se najdo kdo, ki ga pošlje nazaj – redno objavljajo tudi svoj program in kroniko dogodkov. »Že leta 2007 smo v koledarju, priznam da z malce dvoma, ob narečju in italijanščini uporabili tudi knjižno slovenščino. Tudi zato, ker je zanimivo videti podobnost narečnih in knjižnih besed – poimenovanje živine se skoraj ne razlikuje. Razmišljala sem, če bodo naš poskus predstavitve podobnosti med obema jezikoma razumeli kot provokacijo. Samo par prejemnikov je koledar poslalo nazaj.«

Kmalu po izidu prve številke glasila *Náš glas* so tudi nasprotniki začeli izdajati svoj časopis. V njem močno kritizirajo delovanje slovenskih ustanov, ki delujejo v naši pokrajini. Članke objavljajo v italijanskem jeziku, le redke v narečju, seveda z opombo, da to ni slovensko narečje. »Kritizirajo, da nas kot slovensko manjšino finančno podpira tudi Slovenija. Ob vsaki priložnosti, ko lahko spregovorim v medijih, poudarim, da tudi v Sloveniji živijo italijansko manjšino finančno podpirata obe državi, Italija in Slovenija.«

Na Bili.

Foto: Irena Destovnik, 25. 9. 2014

Ker je v Reziji veliko ljudi z istim imenom in priimkom, so v KD pred leti sestavili telefonski imenik in v njem uradnim imenom in priimkom dodali tudi hišna imena, uradno ime ulice in toponim kraja, kjer hiša stoji.

Kulturno društvo »Muzej rezijanskih ljudi« so ustanovili leta 1995. Leta 1998 so udeleženci zadnjega mladinskega raziskovalnega tabora na Ravanci v lesenih barakah – Občina jih je postavila za ljudi, ki so po potresu ostali brez bivališča – postavili stalno razstavo o Reziji in Rezijanih. Pobudnik in duša raziskovalnih taborov v letih 1989, 1994 in 1998 je bil že omenjeni Milan Pahor. Februarja 2013 so na Solbici tik ob cerkvi kupili polovico hiše, v kateri bodo uredili muzej in pisarniške prostore KD »Rozajanski dum«, KD »Muzej rezijanskih ljudi« in Zveze slovenskih kulturnih društev.

Na vprašanje o vlogi Cerkve v Reziji, Luigia Negro pripoveduje, da so bili še v 19. stoletju duhovniki domačini in da je leta 1941 umrl zadnji duhovnik, ki je pridigal v narečju. »Nekateri župniki so nas podpirali, še zlasti oba Furlana, ki sta bila tukaj v devetdesetih letih in sta veliko naredila tudi za furlansko manjšino. Nekateri duhovniki

pa se raje niso opredelili in so se tako izognili morebitnim težavam. Trenutni duhovnik, mlad Furlan, ne nasprotuje našim aktivnostim, govori in pridiga pa v italijanskem jeziku.«

Rezijanski otroci 9-letno osnovno šolo, locirano med Ravanco in Bilo, obiskujejo do 14. leta. V vrtcu je vsako leto okoli 20 otrok, osnovno šolo z italijanskim učnim jezikom obiskuje okoli 80 otrok. Do leta 2007 je KD »Rozajanski dum« sodelovalo s šolo pri pouku spoznavanja rezijanske kulture. Temu so otroci prvih petih razredov, starih od šest do 11 let, letno namenjali 21 ur: sedem ur za ples, sedem ur za petje, sedem ur za narečje. Čeprav je bila to izbirna in zadnja ura ob petkih popoldne, so v njej vsi otroci zelo radi sodelovali. »Zdaj je precej drugače, slišim, da učitelji narečja ne uporabljajo več toliko, saj ga večina otrok ne razume.«

Po osnovni šoli vsi nadaljujejo šolanje. Zaradi dobrih prometnih povezav se večina šola v Huminu in Tolmeču. Po končanem srednje- ali višješolskem šolanju se mladi ljudje ne vrnejo v Rezijo; gredo tja, kjer se lahko zaposlijo. Nekaj delovnih mest v dolini ponujajo le turizem, gostinstvo in trgovina. Čeprav se poudarja pomen ohranjanja planin in turizma za zaposlovanje mladih, se na tem področju ne naredi kaj dosti. V dveh malih proizvodnih podjetjih, ki pa proizvodnje ne širita, isti ljudje delajo že desetletja. K sreči so si okoliški furlanski kraji – predvsem v okolici Vidma in Tolmeča – po potresu precej opomogli in se razvili, tako da se Rezijani zaposlujejo v njihovih industrijskih conah. Nekateri se tja dnevno tudi vozijo.

Po poroki si večina mladih dom zgradi ali obnovi v bližnjih krajih. Zavedajo se, da v dolini zgrajene ali obnovljene hiše nikoli ne bodo mogli prodati v višini vloženega denarja. »Tudi sama sem obnovila babičino hišo, le da jaz tukaj delam. Tisti, ki delajo drugje, pa se seveda odločajo drugače. Večji znesek od prodaje lahko pričakuješ že na Bili, ki je bližje glavni cesti, ali v deset kilometrov oddaljeni Pušji vasi. Praznih je že več kot polovica hiš, in ker je dolina lepa, hiše, potrebne obnove, Italijani kupujejo že za 20. do 30.000 evrov.«

NE(ZNANO) PORABJE

S Katalin Munda Hirnök sem se želela pogovarjati predvsem o rezultatih njene najnovejše raziskovalne naloge *Porabski Slovenci v »madžarskem gulagu«*. Ker pa smo v *Koroškem koledarju* zadnji članek o porabskih Slovencih objavili leta 2004, sva se pogovarjali tudi o življenju po vstopu Madžarske v Evropsko unijo in drugih za Porabje pomembnih raziskovalnih projektih. Ker Katalin Munda Hirnök, etnologinja in profesorica slovenščine, od leta 1991 živi v Ljubljani, kjer je kot raziskovalka zaposlena na Inštitutu za narodnostna vprašanja, je za bralce zanimiva tudi njena življenjska pot.

Porabski Slovenci, ki niso nikoli živeli v isti državi skupaj z večino slovenskega naroda, so se še po drugi svetovni vojni preživljali predvsem s kmetijstvom in živeli precej tradicionalno. Vse do leta 1920 so kot ogrski Slovenci spadali k ogrski kraljevini. Po trianonski pogodbi je devet slovenskih vasi ostalo na Madžarskem, druge vasi in Prekmurje pa so priključili h Kraljevini Srbov, Slovencev in Hrvatov. Danes v Porabju živijo v sedmih vaseh ob avstrijsko-slovensko-madžarski meji: na Gornjem Seniku/Felsőszölnök, Dolnjem Seniku/ Alsószölnök, v Sakalovcih/Szakonyfalva, Slovenski vesi/Rábatótfalu, Števanovcih/ Apátistvanfalva, Andovcih/ Orfalva, na Verici-Ritkarovcih/ Kétyölgy in v upravnem središču Monoštru/Szentgotthárd, ki pa je bil vedno bolj nemški. Po popisu prebivalstva leta 2011 v Porabju skupaj z Monoštrom živi 1.609 Slovencev, v celotni Madžarski 2.820, po neuradnih ocenah pa okoli 5.000. Zunaj Porabja živijo Slovenci še v Budimpešti, Sombotelu, Mosonmagyaróváru in razstreseni po vsej državi.

Tako kot Rezijane v Italiji še danes prepričujejo, da so potomci prastarega slovanskega ljudstva in so izvor koroških Slovencev v preteklosti pojasnjevali z vindišarsko teorijo, je zahtevam madžarske raznarodovalne politike rabila – prav tako neznanstvena – politično motivirana vendska teorija. Pojavila se je sredi 19. stoletja po revoluciji in porazu liberalnega tabora, njen cilj pa je bil, da za udejanjenje ideje o enotnem in nedeljivem madžarskem narodu prepove vse stike med Slovenci v avstrijskem in madžarskem delu monarhije.¹ Da teorija še ni pozabljena, dokazuje leta 1992 na pobudo Madžarov in pomadžar-

1 Povzeto po: http://www.academia.edu/4154598/Kardos_in_prekmurski_knjizni_jezik, 12. 10. 2014.

jenih Slovencev na Verici-Ritkarovcih ustanovljena Vendska zveza (Papić 2006: internetni vir).

Katalin Munda Hirnök doda, da so v času t. i. železne zavese, ko med prebivalci obmejnih krajev v Sloveniji in na Madžarskem ni bilo vsakodnevnih stikov, tudi sami Porabci rekli: »Vi govorite slavsko, mi govorimo slovensko po naše.« Po političnih spremembah in obnovitvi sorodstvenih, prijateljskih in uradnih stikov se je ta zaznava spremenila. Ljudje so v ponovno vzpostavljenih vsakdanjih stikih spoznali, da se, čeprav je porabski jezik med ločenim razvojem prevzel veliko madžarskih in nemških besed, s Prekmurci lahko brez težav sporazumevajo. Več težav pa imajo seveda z govorniki slovenskega knjižnega jezika oz. drugih slovenskih narečij.

Madžarska od sprejetja Zakona o narodnih in etničnih manjšinah leta 1993 priznava 13 narodnih manjšin. Pred letom 1990 porabski Slovenci niso smeli ustanavljati svojih manjšinskih organizacij in so bili skupaj s Srbi in Hrvati vključeni v Demokratično zvezo južnih Slovanov s sedežem v Budimpešti. Prav tako Madžarska do leta 1990 R Sloveniji ni dovoljevala, da bi finančno podpirala svojo tam živečo manjšino. Po razpadu Demokratične zveze so Porabci že leta 1989, takoj ko je Madžarska sprejela zakon o društvih, najprej ustanovili Slovensko društvo Lipa, leta 1990 pa Zvezo Slovencev na Madžarskem. Na začetku je kot osrednja slovenska organizacija združevala vsa društva; Zvezo vse od ustanovitve vodi Jože Hirnök.

V politiki porabske Slovence od leta 1995 zastopa Državna slovenska samouprava, Zveza Slovencev pa od takrat deluje v kulturi. Med drugim v knjižnem jeziku in narečju izdaja knjižno zbirko *Med Muro in Rabo*, v kateri svoja literarna dela sporadično izdajajo domači avtorji, ki jih v Porabju skoraj ni, v veliki večini pa avtorji iz Prekmurja. Vsako leto tako z zbirko, ki izhaja kot Knjižni dar, pride v porabske hiše tudi slovenski knjižni jezik. Zveza Slovencev izdaja tudi časopis *Porabje*, ki izhaja v narečju in knjižni slovenščini, ureja pa ga Marijana Sukič. V Monoštru je R Slovenija leta 1998 odprla Generalni konzulat, tam deluje tudi Slovenski kulturni in informativni center (t. i. Slovenski dom), v katerem so sedeži Zveze Slovencev in uredništvi *Porabja* in *Radia Monošter*. Radio, ki ga vodi Francek Mukič, oddaja vsak dan štiri ure. Oddajo Slovenski utrinki na TV Sombotel, ki spada k madžarski nacionalni televiziji, pripravlja Vijolica Dončec. Na vseh področjih zelo aktivna je tudi etnologinja Marija Kozar Mukič.² Vsi omenjeni pišejo tudi za *Porabje*.

2 Dr. Marija Kozar Mukič je avtorica stalne razstave Slovenci v okolici Monoštra v Muzeju Avgusta Pavla v Monoštru. Uredila je pet zvezkov Etnologije Slovencev na Madžarskem, kakor tudi publikacijo *Slovenska kuhinja ob Rabi* (2000). Je sodelavka Radia Monošter in časopisa *Porabje*. Na

Že obstoječim lokalnim slovenskim kulturnim društvom se je v devetdesetih letih pridružilo nekaj novih; člani teh društev, tako odrasli kot otroci, ki sedaj delujejo v okviru Zveze Slovencev na Madžarskem, se v glavnem združujejo v pevske zборе, folklorne in gledališke skupine. Njihovo delovanje je usmerjeno predvsem v ohranjanje porabščine. Hkrati pa jih prav to omejuje pri načrtovanju gostovanj. Katalin Munda Hirnök poudari pomen mednarodne likovne kolonije – Zveza Slovencev na Madžarskem in Lendavska galerija sta jo avgusta 2014 že trinajstič pripravili v Monoštru – ki bogati prostor in je pomembna tako za Slovence kot večinski narod. Ker likovniki prihajajo iz več evropskih držav, je to dobra promocija Porabja in tamkajšnjih ljudi.

Pogovor z nekdanjo deportiranko
Ano Nemet Dončec.

Foto: Naško Križnar, 2011

V Monoštru sta leta 2006 Zveza Slovencev na Madžarskem in Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu ustanovila Razvojno agencijo Slovenska krajina. Agencija, ki jo vodi Adreja Kovács, se uspešno vključuje v regionalne in čezmejne projekte v turizmu, gospodarstvu in pri ohranjanju naravne in kulturne dediščine. Konec septembra 2014 je agencija v Portorožu, na Bonaci, mednarodnem salonu plovil, karavaninga, turizma in zelene energije, sodelovala pri predstavitvi dveh čezmejnih projektov, Slovenije brez meja in (Ne)znanega zamej-

Madžarskem je prejela že več visokih nagrad in priznanj, v Sloveniji pa leta 2005 Štrekljevo nagrado za izjemne dosežke na področju zbiranja in ohranjanja porabske kulturne dediščine, leta 2009 pa Murkovo nagrado za življenjsko delo. Povzeto po: <http://www.rtv slo.si/kultura/drugo/murkova-nagrajenka-marija-kozar-mukic/216734>, 14. 10. 2014.

stva. Sogovornica poudarja, da je pomen agencije predvsem v tem, da Porabci, dolgo povsem neznani in nevidni, postajajo vse bolj vidna in prepoznavna slovenska manjšina.

Čeprav so v Monoštru leta 1997 odprli čezmejni industrijski park, v katerem največ delovnih mest ponuja obrat tovarne avtomobilov Opel, je sosednja Avstrija še vedno pomemben cilj zaposlovanja Porabcev. Katalin Munda Hirnök, ki se s problematiko čezmejnega sodelovanja s poudarkom na zaposlovanju ukvarja tudi v medakademijskem projektu Mobilnost, integracija, adaptacija ob madžarsko-slovenski meji, pravi, da so se v Avstriji Porabci zaposlovali že pred padcem meje. Nadaljuje: »Čeprav še nimam končnih rezultatov iz tega projekta, pa že sedaj vem, da se število v Avstriji zaposlenih oseb močno povečuje. Mladim je to glavni vir zaslужka, zaradi nizkih pokojnin pa si tam dodatni zaslužek za izboljšanje finančnega stanja občasno poiščejo tudi upokojenci; ženske predvsem kot negovalke ali sobarice. Gradišćansko na avstrijski strani meje je dobro razvito tako v primerjavi s Porabjem na madžarski kot z Goričkim na slovenski strani, tako da zaposlovanje Porabcev v Sloveniji skoraj ni omembe vredno. V Slovenijo ljudje odhajajo predvsem na obiske k sorodnikom in na kulturne prireditve, za nakupe pa je Slovenija predraga. Večina ljudi je v Avstriji zaposlena v bližnjih, največ 10 do 20 km oddaljenih obmejnih krajih in se tja dnevno vozi. Iz bolj oddaljenih krajev se ljudje domov vračajo ob koncu tedna. Dodatno delo v Avstriji zaradi nizkih osebnih dohodkov – na Madžarskem je povprečna neto plača 400 evrov – poišče tudi vse več izobraženih ljudi. Največ Porabcev je zaposlenih v industriji, gostinstvu, hotelirstvu in negi. Ni jih malo, ki mi pripovedujejo o ponižujočem odnosu avstrijskih delodajalcev.«

V Porabju sta danes samo še dve osemletni šoli, v Števanovcih in na Gornjem Seniku.³ Osnovna šola v Gornjem Seniku je v šolskem letu 2005/06 uvedla dvojezični pouk, poleg petih ur pouka slovenščine tedensko vse predmete delno poučujejo dvojezično. V šolskem letu 2007/08 so dvojezični pouk začeli postopoma uvajati tudi v Števanovcih.⁴ Obe dvojezični šoli od leta 2012 upravlja Državna slovenska samouprava. V obeh dvojezičnih šolah in v petih vrtcih učiteljice in vzgojiteljice govorijo knjižno slovenščino. Kljub višji svetovalki za šolstvo Slovencev na Madžarskem in učiteljici asistentki iz Slovenije je v Porabju še vedno premalo dobro jezikovno usposobljenih učiteljev in vzgojiteljev. S podporo Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu

3 Na Madžarskem se je do leta 1994 v šolah z madžarskim učnim jezikom, t. i. narodnostnih šolah, slovenščina poučevala le kot obvezni predmet. Od leta 1994, ko lahko starši po novem odloku sami izbirajo kraj šolanja otrok, številni starši otroke prijavljajo k nemščini (Destovnik 2003: 58).

4 Povzeto po: <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp28/Kern.pdf>, 15. 10. 2014.

po vzoru kolegov iz avstrijske Koroške na INV izvajajo projekt Jezik v družini – vloga družine pri razvoju dvojezičnega otroka. Le malo otrok ob vstopu v šolo dobro govori narečje, ki je najboljša podlaga za učenje knjižnega jezika. Večina ne zna niti besede, saj se vse več staršev doma z otroki pogovarja madžarsko, šola pa tega pomembnega obdobja za učenje jezika ne more nadomestiti. V okviru projekta razmišljajo o delavnicah za starše.

Dijaki ure slovenščine lahko obiskujejo tudi na gimnaziji in srednji strokovni šoli v Monoštru, od leta 1993 na gimnaziji iz slovenskega jezika lahko tudi maturirajo. Slovenščino je mogoče študirati tudi na univerzi v Sombotelu. Tisti, ki se odločijo za študij, ga nadaljujejo v

Spomenik
deportirancem
ob nekdanjem
taborišču Kónya.

Foto: Katalin Munda Hirnök,
2011

Katalin Munda Hirnök
in Naško Križnar
ob snemanju
zgodovinskih
prostorov.

Foto: Karči Holec, 2011

večjih madžarskih mestih, pa tudi Ljubljani in Mariboru. Zaradi pomanjkanja delovnih mest se v Porabje skoraj ne vračajo.

Katalin Munda Hirnök je v triindvajsetih letih dela na Inštitutu za narodnostna vprašanja kot sodelavka ali vodja sodelovala v različnih, tako nacionalnih, evropskih kot mednarodnih projektih. Med za porabske Slovence pomembnimi projekti sama v ospredje postavlja naslednje: Medetnični odnosi in narodna identiteta na obmejnem območju (vodja dr. Albina Nećak-Lük), bilateralni projekt Medetnična identiteta v občini Železna Kapla in projekt Percepcija jezikovne in kulturne raznolikosti v obmejnih mestih, Nova Gorica – Gorica, Gornja Radgona – Radkersburg, Lendava – Monošter (vodja dr. Sonja Novak-Lukanovič). Ob omembi zelo odmevnega projekta Jezik in eko-

nomija (vodja dr. Sonja Novak-Lukanovič) omeni, da v zadnjih dveh desetletjih še nikomur, ne Generalnemu konzulatu RS v Monoštru ne Veleposlaništvu RS v Budimpešti ne manjšinskim organizacijam, ni uspelo v Porabje privabiti slovenskega investitorja. Tako da slovenščina v Porabju tudi zato še nima ekonomske funkcije, ki je danes, po vseh raziskavah sodeč, med najpomembnejšimi funkcijami jezika.

Med letoma 2009 in 2012 je Katalin Munda Hirnök vodila temeljni raziskovalni projekt z naslovom *Porabski Slovenci v »madžarskem gulagu«*, ki ga je financirala Agencija za raziskovalno dejavnost RS, v njem pa sta sodelovala tudi Naško Križnar z ZRC SAZU in Attila Kovács z INV.

Pripoveduje, da so bili Porabje in Porabci v času Rákosijevega režima po drugi svetovni vojni in po resoluciji Informbiroja leta 1948, ki je Jugoslavijo razglasila za sovražnika, zaradi svoje narodnosti in bivanja v obmejnem pasu še zlasti izpostavljeni. Med potencialne sovražnike režima so šteli predvsem slovenske učitelje in duhovnike ter člane Demokratične zveze južnih Slovanov. Kako močno so bili ustrašeni, pove podatek, da se je iz strahu pred posledicami ob popisu prebivalstva leta 1949 v primerjavi z letom 1941 kar 70 odstotkov manj ljudi opredelilo za slovensko narodnost. Po do sedaj znanih podatkih je bilo iz Porabja, predvsem iz krajev, ki so neposredno mejili na Jugoslavijo, z Gornjega Senika, iz Števanovcev in z Verice-Ritkarovcev deportiranih 50 družin oz. 218 oseb. Deportacije je po ponovno uzakonjenem 2. členu Zakona o obrambi iz leta 1939 izvajala Služba državne varnosti. Namen deportacij ljudi iz drugih krajev Madžarske je bila predvsem izolacija razrednih sovražnikov: kulakov, duhovščine, izobražencev, nekdanje politične elite ipd.

Madžarski raziskovalci te teme pred spremembo političnega sistema niti niso mogli raziskovati, do leta 1995 so bili arhivi tako za javnost kot raziskovalce zaprti. V zadnjih petnajstih letih pa so to tematiko predvsem sociološko in zgodovinsko precej dobro raziskali in izdali več odmevnih raziskav. Tudi že omenjena Marija Kozar Mukič se je je dotaknila v nekaterih svojih objavah. Za Katalin Munda Hirnök sta bili bistveni diplomatska naloga domačinke Etelke Dončec iz Števanovcev, ki je v svoji diplomski nalogi objavila prvi, sicer malce pomanjkljiv seznam deportirancev, in članek Madžarke Agneš Nagyné Sziklai. Ta se je v raziskavi sicer detajlno ukvarjala z Rakošijevim režimom, del članka pa namenila tudi deportacijam. Vrednost obeh raziskav je v uporabi arhivskih dokumentov.

Katalin Munda Hirnök pravi: »Sama sem šla v raziskovanje še dlje.« V arhivskih dokumentih Zgodovinskega arhiva službe državne varnosti v Budimpešti je kot prva raziskovalka odkrila v raziskavah

še neuporabljene dokumente, jih preslikala, analizirala in uporabila v svojih objavah. Zbrala je več kot deset tisoč strani arhivskega gradiva. Raziskovala je še v arhivu Železne županije v Sombotelu in v Madžarskem državnem arhivu v Budimpešti. »Madžarski raziskovalci so se z deportacijami ukvarjali bolj na splošno in jih narodnostna struktura, čeprav so jo tu in tam omenili, ni posebej zanimala. Tudi društvo, ki so ga leta 2000 ustanovili preživeli deportiranci in ima sedež v Budimpešti, je že objavilo svoj, prav tako pomanjkljiv seznam.⁵ Veliko napak so pri zapisovanju ustno pridobljenih priimkov naredili raziskovalci, še več pa že prej slabo izobraženi pisci dokumentov.«

Glede na časovno oddaljenost deportacij se raziskovalka zaveda, da je bil za pogovore s preživeli res zadnji čas. Prepričana je tudi, da če teh ljudi ne bi osebno poznala, se z njo najbrž ne bi hoteli pogovarjati; ko so pripovedovali o nemogočih razmerah v delovnih taboriščih, o duševnem in fizičnem maltretiranju, so bili ves čas na robu solz. »Tudi sama sem morala do teme najprej vzpostaviti določeno distanco. Po prvih razgovorih sem se morala za nekaj dni vrniti domov. Moje prednosti pred drugimi raziskovalci so bile predvsem v tem, da dobro poznam tako teren kot ljudi, da govorim tako madžarsko kot narečje in da sem med deportiranci brez večjih težav prepoznavala porabske Slovence. Pravilno je bilo treba razumeti tudi nekatere v dokumentih pogosto uporabljene pojme, kot so npr. južni Slovani, mednje so spadali Srbi, Hrvati in Slovenci. Med deportiranci niso bili samo oni, na koncu so bili za režim nevarni vsi ljudje s celotnega obmejnega pasu. Tako da v primerjavi z rezultati raziskav madžarskih raziskovalcev lahko rečem, da je nastal celovit zgodovinsko-etnološki opis tega obdobja in območja, preučila sem namreč tudi okoliščine deportacij in življenja v taboriščih in življenja po vrnitvi, ugotavljala razloge za deportacijo, čas deportacij in število deportiranih oseb in družin.«

Po enajstih intervjujih z osmimi deportiranci in s tremi osebami, ki same niso bile deportirane, je sodelavec Naško Križnar z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU posnel avdiovizualno dokumentacijo; vanjo ni vključil samo pogovorov, temveč tudi zadnje ostanke nekdanjih dvanajstih taborišč v pokrajinah Hortobágy, Nagykovács és Hortobágy in Hajdúság; porabski Slovence so bili v šestih.

Doda, da je že obstoječe sezname dopolnila s 54 imeni, ki jih na dosedanjih seznamih ni bilo. Za vsakega deportiranca je zapisala ime, rojstni datum, narodnost, poklic, pogovorni jezik, datum in kraj

5 V Društvu deportirancev v prisilna delovna taborišča na Hortobágy je med 915 člani tudi 20 porabskih Slovencev (Munda Hirnök 2013: 212).

deportacije, kam je odšel po odpustu in kdaj se je vrnil domov. Dopolnila je tudi število čistk v obmejnem pasu – prva je bila 23. junija 1950 – do sedaj znanim je dodala še dve.

Ko je leta 1953 prišel na oblast Imre Nagy, so z uvedbo splošne amnestije taborišča zaprli in začeli postopoma odpuščati okoli 7.000 zaprtih oseb. Ob odpustu so jim zagrozili, da morajo molčati, saj jih, če bodo komurkoli kaj povedali, ponovno čaka ista usoda. Ti ljudje, ki so jih v taboriščih povsem razčlovečili, so bili na smrt prestrašeni. V taborišča so jih, tako kot Jude med drugo svetovno vojno, vozili v živinskih vagonih, ponje so brez vsakega opozorila prihajali sredi noči in jim, da se pripravijo na odhod, dali nekaj ur časa.

Nadaljuje, da je bilo najhuje to, da se ljudje po odpustu iz taborišča niso imeli kam vrniti. Na njihovih domovih so živeli vaški veljaki, podnajemniki, na Gornjem Seniku je v eni od hiš živela vaška babica madžarske narodnosti, v Otkovcih so v eni od hiš uredili šolske prostore, spet drugje so bili v njih policijski prostori. Porabski Slovenci se niso smeli vrniti na obmejni pas, prav tako pa se na svoje domove niso smeli vrniti prebivalci Budimpešte in drugih večjih, predvsem industrijskih mest – industrija je imela namreč prednostno vlogo v razvoju planskega gospodarstva. Vsi ti ljudje so si bili prisiljeni poiskati drugo zaposlitev in drug dom. Porabski Slovenci so tri leta bivali in delali v kmetijskih zadrugah v Železni županiji, domov so se začeli vračati konec leta 1956 in v prvi polovici leta 1957. Njihovo vrnitev je omogočil šele odlok ministrskega sveta iz novembra 1956 o vrnitvi premoženjskih pravic in pravic do vrnitve na nekdanje domove. Vrnili so se na popolnoma izropane domove in vse začeli na novo. Mladi, ožigosani z deportacijo, niso smeli nadaljevati študija. Stigmatizirala sta jih tako družba kot sovaščani, oblast pa jih je nenehno nadzorovala.

Kot da vse to še ni bilo dovolj, je ljudi na Madžarskem že oktobra 1956 čakala nova grozljiva preizkušnja, t. i. oktobrska revolucija. V času, ko so bile meje odprte, jih je ogromno zbežalo v Avstrijo, po ponovnem zaprtju meja pa so najprej bežali v Jugoslavijo, od tam pa v druge države. Skoraj vsaka družina ima koga, ki je pobegnil iz države, zaradi česar se je v naslednjih letih število prebivalcev močno zmanjšalo.

Katalin Munda Hirnök je ljudi spraševala, če so o tej izkušnji pripovedovali svojcem. »Iz moje družine so bile deportirane mama, stara mama in teta. Moja mama je nam otrokom o tem pripovedovala. Kot otrok seveda teh grozot nisem zmogla razumeti v vsej njihovi grozovitosti.«

Leta 2013 so izsledke raziskave predstavili v Porabju. »To je bil tudi naš namen, izsledke raziskave mora spoznati čim več ljudi, predvsem mladih, o tem je treba povsod in čim več govoriti. Na Madžarskem preživeli deportiranci že obiskujejo šole in o svojih izkušnjah pripovedujejo mladim, tematika pa naj bi prišla tudi v zgodovinske učbenike.« Razmišljajo, da bi, tako kot v drugih krajih, deportirancem tudi v Porabju postavili spomenik. Na Madžarskem je izšlo tudi nekaj knjig z življenjskimi zgodbami izobraženih deportirancev. »Da pa bi bile zapisane tudi zgodbe ljudi, ki tega sami ne znajo, smo odgovorni mi, ki se s tem poklicno ukvarjamo.« Ker fokus raziskave niso bile posledice deportacij za posameznike in njihove družine, se Katalin Munda Hirnök s temi ukvarja naknadno; v ta namen je prijavila projekt Deportacije porabskih Slovencev 1950–1953 in negativni vplivi deportacij v luči arhivskih podatkov, ki ga izvaja s pomočjo madžarske štipendije Domus.

Sodeluje tudi v projektu Mladi v slovenskem zamejstvu: Družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi. Projekt, ki se je začel leta 2013 in bo trajal do leta 2016, vodi dr. Vera Kržišnik-Bukić, v njem pa sodelujejo še ustanove iz Trsta in Celovca. Za raziskave na Hrvaškem in v Porabju,⁶ ker tam nimajo svojih raziskovalnih institucij, skrbi INV.

Posebnosti življenja v Porabju nam pomagajo razkrivati tudi življenjske poti posameznih porabskih Slovencev. Med njimi je tudi zanimiva pot moje sogovornice Katalin Munda Hirnök, ki se je leta 1959 rodila v Sakalovcih. Tam je končala šest razredov osnovne šole, 7. in 8. razred pa v Monoštru, kjer je leta 1978 na gimnaziji tudi maturirala. Takrat je zaradi socialnih razmer le malo porabskih Slovencev šolanje nadaljevalo na gimnaziji. Kljub neznanju ne samo slovenščine, temveč tudi narečja, se je takrat odločila za študij v Ljubljani. Leta 1973 se je namreč začela izmenjava študentov med Slovenijo in Porabjem, prvo leto je smela v Slovenijo le ena oseba, nato pa vsako leto več. Pripoveduje, da je takrat Slovenijo, povsem drugače kot danes, ko se povsem identificira z državo matičnega naroda, občutila kot tujino. »Narečja nisem znala, saj je bila Slovenka samo moja mama, oče, ki je umrl, ko sem bila stara osem let, pa je bil po narodnosti asimilirani Nmec. Mama je z očetom govorila madžarsko, s svojo mamo v narečju, z otroki pa mešano, tako da narečje ni moj prvi jezik in sem se ga naučila šele v šoli.«

Na študij v Ljubljano je odšla s štipendijo madžarskega ministrstva za prosveto. Zaradi pomanjkanja učiteljev je to kot pogoj za pridobitev

6 V Porabju razmišljajo, da bi ob podpori Inštituta za narodnostna vprašanja ustanovili lastno raziskovalno enoto.

štipendije zahtevalo študij slovenščine. V prvem letniku se je morala skupaj s še dvema Porabkama vsak dan udeležiti lektorata slovenskega jezika in literature. Šele drugo leto je smela vpisati še študij etnologije. Študij na obeh smereh je pravočasno končala, tako zaradi odnosa do štipenditorja kot visokih pričakovanj, ki si jih je postavljala tudi sama.

Po diplomi leta 1984 se je vrnila v Porabje, kjer jo je v Monoštru čakala služba: štiri ure je v kulturnem domu delala kot referentka, štiri ure pa kot kustosinja v Muzeju Avgusta Pavla, ki spada k Muzeju Savaria v Sombotelu. Ponovno je zaprosila za štipendijo in leta 1986 na Oddelku za etnologijo v Ljubljani vpisala magistrski študij. Po zagovoru se je leta 1989 vrnila v Monošter kot ravnateljica Muzeja. Zaradi ukvarjanja z narodnomanjšinsko problematiko je takrat začela sodelovati z Inštitutom za narodnostna vprašanja v Ljubljani; leta 1991 ji je takratni direktor Miran Komac ponudil zaposlitev. Ker je bil pogoj za zasedbo delovnega mesta doktorat, se je že jeseni na INV zaposlila kot mlada raziskovalka. Na temo Vloga in pomen ljudske kulture in načina življenja pri opredeljevanju in ohranjanju narodne identitete porabskih Slovencev je doktorirala leta 1997. Naj dodam, da je med magistrskim študijem v Ljubljani spoznala svojega bodočega moža, doma iz Ormoža. Tudi zato je ostala v Ljubljani.

Viri in literatura

Destovnik, Irena: Porabski Slovenci niso nikoli živeli v skupni državi z drugimi Slovenci: Intervju z Marijano Sukič. *Koroški koledar 2004*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza in Založba Drava, 2003: 54–63.

Munda Hirnök, Katalin: Represija nad Slovenci v porabju v času Rákosijevega režima (1948–1956). *Prispevki za novejšo zgodovino: Represija med 2. svetovno vojno in v povojnem obdobju v Sloveniji in v sosednjih državah*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013: 201–212.

Papić, Jasmina: *Meje v glavah in državah: Vprašanja o porabskih Slovencih* (diplomsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006, objava na spletu: http://www.academia.edu/4154598/Kardos_in_prekmurski_knjizni_jezik, 12. 10. 2014.

Susanne Weitlaner*

SLOVENSKA ČITALNICA V GRADCU

Slovenska čitalnica je v Gradcu kot društvo obstajala že na začetku 20. stoletja.

Slovensko društvo »Čitalnica« izvira iz leta 1899 ustanovljenega Jugoslovanskega izobraževalnega in zabavnega društva »Naprej« v Gradcu. Po ostrih bojih o politični usmeritvi društva so predstavniki slovenske inteligence v Gradcu – med drugimi zdravnik in skladatelj Benjamin Ipa-vec (1829–1909), slavist prof. Matija Murko (1861–1952) in regimentni zdravnik dr. Franz Žižek (1839–1926) – leta 1908 uveljavili depolitizacijo društva in preimenovanje v »Čitalnico«.

Društvo je na začetku prve svetovne vojne ušlo uradni razpustitvi organizacij, ki jim je bila pripisana južnoslovanska oz. prosrbska usmeritev, kot tudi razpustitvi drugih v Gradcu delujočih slovenskih društev neposredno po koncu prve svetovne vojne. Skupaj z v jeseni 1918 ustanovljenim Zastopstvom Jugoslovanov za nemško Štajersko je »Čitalnica« organizirala – če so to želeli – preselitev v Gradcu živečih oseb slovenskega, hrvaškega in srbskega izvora v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zaradi nadlegovanj nemške manjšine na nekdanjem Spodnjem Štajerskem so nemškonacionalna društva večkrat zaman zahtevala razpustitev »Čitalnice« kot ene zadnjih manifestacij v Gradcu živečega slovenskega življa. Na sedežu društva »Čitalnica« v graški ulici Klosterwiesgasse 5 je nekaj časa domoval tudi jugoslovanski konzulat.

V medvojnem času je bil dolgoletni predsednik društva trgovec Matija Kukman. Aneksijo Avstrije k nacistični Nemčiji leta 1938 je društvo preživelo – tudi zato, ker je sprva tretji rajh želel pridobiti Jugoslavijo na svojo stran – vendar je moralo svoje statute naravnati po hierarhičnem »firerskem« principu vodenja in skrbeti za to, da so bili med 150 člani le »arijci«. Vendar pa so gestapovci začeli nadlegovati člane društva že poleti leta 1940. Študent medicine Danilo Pirc, takrat tajnik »Čitalnice«, ki je več mesecev preživel v preiskovalnem zaporu, je bil izgnan; društvo je bilo verjetno razpuščeno najpozneje spomladi 1941, po napadu na Jugoslavijo. Pobude za ponovno ustanovitev društva so po drugi svetovni vojni spodletele (Promitzer 2014: 156–157).

* Susanne Weitlaner, rojena leta 1975 v Gradcu, je končala pedagoško smer študija slovenščine in ruščine. Je predsednica kulturnega društva Člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša in učiteljica slovenščine na Višji gozdarski šoli v Brucku na Muri ter pri pouku slovenščine kot materinščine v Gradcu.

V Gradcu dolga leta ni bilo slovenskega društva. V osemdesetih letih 20. stoletja je v Gradcu delovalo slovensko društvo »Triglav«, ki je z razpadom Jugoslavije ukinilo svoje delovanje. Sledila je ustanovitev društva Avstrijsko-slovenskega prijateljstva. Že leta 1974 so koroško-slovenski študenti ustanovili Klub slovenskih študentov in študentk v Gradcu, ki letos praznuje svojo 40-letnico. Od leta 2008 Werkraumtheater pod vodstvom Rezke Kanzian in Franza Blauensteinerja v sodelovanju s Kulturnim društvom Člen 7 za avstrijsko Štajersko v Gradcu pod naslovom Drugačne strani in strune prireja dvojezične glasbeno-literarne večere. Tudi Inštitut za slavistiko pripravlja zanimiva predavanja in literarne večere, na katerih sodelujejo študenti slovenščine in prevajalstva ter zainteresirani posamezniki.

Od junija 2013 v štajerski deželni knjižnici v Gradcu deluje Slovenska čitalnica. Željo po slovenski knjižnici in prostoru za druženje je med obiskom Gradca slišal takratni slovenski veleposlanik Aleksander Geržina, ki se je odločil, da bo ukrepal. Gradec naj bi dobil pendant k Avstrijski čitalnici, ki jo v Mariboru gosti Univerzitetna knjižnica Maribor. V sodelovanju s takratnim direktorjem Štajerske deželne knjižnice, dr. Christophom Binderjem, z ravnateljico Univerzitetne knjižnice Maribor, dr. Zdenko Petermanec, in s slovenskimi inštitucijami v Gradcu se je ta zamisel po pol leta intenzivnega dela uresničila.

Slovenskim knjigam, ki so bile že pred tem na voljo v deželni knjižnici, so sedaj dodali še več kot 2.000 knjig, ki so jih Slovenski čitalnici podarile različne slovenske založbe. Pri izbiri del je bil poudarek na slovenski književnosti zadnjih dvajsetih let, ne manjkajo pa niti dela slovenskih klasikov. Slovenska knjižnica naj bi omogočila dostop do slovenske literature vsem v Gradcu živečim Slovencem in drugim zainteresiranim bralcem.

Poleg tega so jim v knjižnici odslej na voljo tudi trije največji slovenski dnevnik: *Delo*, *Večer* in *Dnevnik*, pri čemer je *Delo* dostopno tudi v spletni različici. V knjižnici so na voljo tudi številne slovenske otroške in mladinske knjige, ki bodo gotovo prišle prav učencem s slovenskim maternim jezikom. V Slovenski čitalnici lahko starši in otroci skupaj brskajo po knjigah.

Vsebinski sklopi obsegajo predvsem naslednja področja: slovensko leposlovje, literarno in kulturno zgodovino, mladinsko in otroško leposlovje, deželoznanstvo, literarno zgodovino in jezikoslovje, učbenike za slovenščino kot drugi/tuji jezik in različne priročnike.

Prostor, v katerem je zaživela Slovenska čitalnica, je v lastnih prenovljenih prostorih zagotovila Štajerska deželna knjižnica (ŠDK) v Gradcu oz. Deželna vlada avstrijske Štajerske. Na Slovensko čitalnico

opozarja nemški in slovenski napis na tabli, nameščeni na steni ob policah. Po odprtju je bilo v slovenski čitalnici dvajset različnih prireditev: od predstavitev slovenskih avtorjev in avtoric, do predavanj o Slomšku, slovenski geografiji, slovenskih narečjih na Koroškem in slovensko-štajerski zgodovini.

Z ustanovitvijo čitalnice sta dobila slovenska kultura in jezik v prestolnici avstrijske Štajerske nov prostor delovanja in razvoja, ki bo deloval tudi kot center slovenske kulture. Tako bodo Slovenci in Slovenke v Gradcu imeli še več možnosti slišati slovensko besedo, na drugi strani pa se bo znanje o slovenski kulturi in literaturi širilo tudi med nemško govorečimi. Želimo si, da bi ta prostor s pomočjo številnih dvojezičnih prireditev postal kraj srečevanj in kulturne izmenjave in bo pripomogel h krepitvi čezmejnega povezovanja.

LITERATURA

Promitzer, Christian: Čitalnica: Slovensko društvo v Gradcu (1899–1941). *Schauen was sie machen: Einblicke in die slowenische Kultur und Geschichte der Steiermark / Gledat kaj delajo: Vpogledi v slovensko zgodovino in kulturo na avstrijskem Štajerskem*. Graz/Gradec: Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko, Pavlova hiša, 2014: 156.

STIKI KOROŠKIH SLOVENCEV S SLOVENCMI PO SVETU

V pričujočem članku nizam tri različne primere o tem, kako so koroški Slovenci to- in onstran meje poskušali opozoriti širšo javnost na krivice, ki so se jim dogajale na področju manjšinskega varstva in implementacije člena 7 Državne pogodbe o obnovitvi neodvisne in demokratične Avstrije (ADP), oz. so na tak ali drugačen način izražali željo po združitvi koroških Slovencev z matično državo. Primeri so, glede na čas in težo posredovanja, različni in segajo v čas takoj po drugi svetovni vojni in ob koncu sedemdesetih let 20. stoletja.

Frank Lausche in koroški Slovenci konec sedemdesetih let 20. stoletja¹

Novembra 1976, med pripravami Avstrije na izvedbo štetja posebne vrste, s katerim je poskušala ugotoviti majhno število koroških Slovencev in s tem posredno zmanjšati uporabo določb člena 7 ADP, se je del koroških Slovencev posredno obrnil na Franka Lauscheja,² uglednega ameriškega politika slovenskih korenin, senatorja in nek-

* Dr. Danijel Grafenauer se je rodil leta 1976. Po diplomu na Oddelku za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru se je prav tako v Mariboru vpisal na podiplomski študij zgodovine na Filozofski fakulteti, kjer je leta 2010 doktoriral s temo Dr. Julij Felaher in koroški Slovenci. Od novembra 2005 je zaposlen na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, kjer se ukvarja predvsem z vprašanji, povezanimi s koroškimi Slovenci, koroškimi Slovenci – begunci po plebiscitu, ki so si našli svoj drugi dom v matični Sloveniji, z organizacijami koroških Slovencev v Sloveniji in drugimi manjšinskimi vprašanji. S Koroško ga povezujejo družinske vezi; njegov ded Ludvik Grafenauer iz Blač v Ziljski dolini je moral po izgubljenem plebiscitu izobraževanje nadaljevati v Sloveniji, kjer se je pozneje tudi za stalno naselil.

- 1 Glej tudi Danijel Grafenauer, *Carinthian Slovenes' Clubs and the Contacts between Carinthian Slovenes and Slovene-American Politicians*. V: M. Klemenčič in Mary N. Harris (ur.), *European Migrants, Diasporas and Indigenous Ethnic Minorities*, Pisa: Edizioni Plus, 2009: 83–103.
- 2 Frank John Lausche (14. november 1895–21. april 1990), pravnik, ameriški politik slovenskih korenin. Lausche se je rodil v Clevelandu slovenskim staršem; oče Lojze Lovše je izhajal iz vasi Hinje blizu Žužemberka, mati Francka Milavec pa iz Dvorske vasi blizu Velikih Lašč. Lausche je bil ameriški demokratski politik iz Ohia. V svoji politični karieri je bil župan Clevelanda, dvakrat je bil izvoljen za guvernerja Ohia in dvakrat senator države Ohio (1957–1969). V prvi svetovni vojni je služil v vojaških enotah ZDA. Po vojni je končal pravne študije in postal odvetnik. Med letoma 1932 in 1941 je delal kot sodnik; leta 1941 je bil izvoljen za župana Clevelanda, leta 1944 pa na mesto guvernerja Ohia, ki ga je obdržal s kratko prekinitvijo 1947–1948 vse do leta 1957, ko je odstopil zaradi izvolitve v ameriški senat leto poprej. V ameriškem senatu je bil med drugimi tudi član odbora za zunanje zadeve. Leta 1969 je končal svojo politično kariero. Veljal je za predstavnika in govornika ameriških Slovencev. M. Klemenčič, Lausche, Frank J. (1895–1990): mayor, governor, and U.S. senator – Slovene-American, in E. R. Barkan (ur.), *Making it in America: A sourcebook on eminent ethnic Americans*, Santa Barbara, California, 2001: 192; J. E. Odenkirk, *Frank J. Lausche: Ohio's Great Political Maverick*, Welington (Ohio), 2005; A. Vovko, *Frank J. Lausche: 14. 11. 1895–21. 4. 1990, Mohorjev Koledar 1991*, Celovec: 167–169; M. Klemenčič, *Slovenes of Cleveland: The Creation of a New Nation and a New World Community Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio*, Novo mesto, 1995.

danjega guvernerja zvezne države Ohio in župana mesta Cleveland. Ta je poskušal problem koroških Slovencev in pritiske nanje predstaviti nekaterim vodilnim politikom v Združenih državah Amerike (ZDA), med drugimi tudi takratnima ministroma za zunanje zadeve, Henryju Kissingerju in pozneje Cyrusu Vanceu. Želel je, da ZDA kot ena med štirimi glavnimi podpisnicami ADP pokaže zanimanje za njeno uresničevanje.³ V pismu zunanjemu ministru Kissingerju je oktobra 1976 zapisal, da upa, da bo z njim vzbudil njegovo zaskrbljenost nad naraščajočim nezadovoljstvom v Jugoslaviji zaradi »nenehnega trpinčenja« slovenske narodne manjšine v Avstriji. Opozoril je, da v Jugoslaviji odzivi nad takšnim delovanjem niso omejeni na vlado, partijo in medije, temveč da se je nezadovoljstvo razširilo med ljudmi v obliki masovnih protestov, manifestacij in demonstracij, ne samo v Sloveniji, ampak tudi po drugih republikah takratne Jugoslavije.⁴ Želel je, da ZDA pri avstrijski vladi uporabijo »prijateljski vpliv«, ki naj doseže, da bo Dunaj spoštoval obveznosti člena 7 in 9⁵ ADP ter s tem dejansko zaščitilo slovenske (in hrvaške) manjšine. Lausche je poudaril, da je Avstrija namesto uresničevanja ADP in izboljševanja manjšinske zaščite leta 1958 ukinila že tako pomanjkljivo dvojezično osnovno šolstvo, ki ga je uvedla britanska vojaška zasedbena uprava v slovenskem in mešanem delu Koroške. Menil je, da je bila »ta ukinitvev minimalnih dvojezičnih izobraževalnih možnosti uvod v nadaljnjo erozijo manjšinskih pravic«. Omenil je tudi približevanje predvojni avstrijski asimilacijski manjšinski politiki z diskriminatorno prakso zaposlovanja v javnem in zasebnem sektorju, s trgovinsko menjavo in z različnimi drugimi oblikami, ki so na Koroškem dajale prednost prevladujočemu nemškemu političnemu, ekonomskemu in socialnemu vplivu.

Lausche je opozoril tudi na razliko med ravno manjšinskega varstva med Slovenci v Avstriji in Nemci v severni Italiji, »za pravice katerih se je Avstrija tako močno zavzemala«. »Jaz pričakujem za Slovence v Avstriji enake pravice, kot jih je avstrijska vlada uspela zagotoviti nemško-avstrijski manjšini v Italiji,« je zapisal. Menil je, da bi poleg »napredujočega kritičnega trenutka« pri jugoslovanski tranziciji v »čas po Titu«, ko so neodvisnosti Jugoslavije grozili vmešavanje

3 Vladislav Bevc (ur.), *Correspondence of Senator Frank Lausche on Carinthian Slovenians 1976–1980, Documents of the United States Department of State, Released under the Freedom of Information Act*, Synergy research Institute, San Ramon, California, 1988: 1.

4 Prim. npr.: Matjaž Klemenčič, Vladimir Klemenčič: *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni (izbrana poglavja)*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva, 2006/07: 117–124.

5 Prim. npr. Borut Bohte, Slovenska manjšina v Avstriji in mednarodno pravo. V: Janko Liška idr. (ur.), *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*. Ljubljana, Celovec: Komunist, Drava, 1984: 112–123.

Sovjetske zveze in notranja trenja v sami državi, naraščajoče napetosti s sosednjo Avstrijo pomenile dodatno nevarnost. V pismu Vanceu je Lausche omenil, da mu je Vanceov predhodnik William Rogers dejal, da bi morala predvsem Jugoslavija kot matična država Slovencev in sopodpisnica ADP imeti skrb in odgovornost za spodbujanje Avstrije k spoštovanju obveznosti iz ADP. »Kot kaže sedaj, Jugoslavija te naloge ni bila sposobna opraviti,« je še zapisal Lausche. Rezultat tega so bile, po njegovem, takratne naraščajoče napetosti. Menil je, da se v tem trenutku potrebuje nekaj drugega. S svojim vplivom naj bi ZDA najprej dosegle, da bi se »politično osnovano in pristransko zasnovano« preštevanje posebne vrste, napovedano za 14. 11. 1976,⁶ odpovedalo zaradi »napetosti, nezaupanja in zastraševanja«. Omenil je, da so slovenske organizacije na Koroškem že naznanile bojkot preštevanja manjšine, podprla pa ga je tudi Jugoslavija. To zaostreno in eksplozivno ozračje morebitne konfrontacije naj bi ob »pozni uri« pomagale preprečiti prav ZDA. S tem bi pomembno prispevale k umiritvi stanja na Koroškem in v Jugoslaviji. Tako bi ZDA jugoslovanski vladi in njenim prebivalcem pokazale svojo obnovljeno skrb zaradi naraščajoče notranje represije in trenj ter spoštovanja človekovih pravic v Jugoslaviji in zagotavljale njeno nadaljno neodvisnost. Na koncu je dodal, da pri tem posredovanju vidi časovno ugodno in zahtevno priložnost za ameriško zunanjo politiko, ki bi tako podvzela predvsem eminentno moralno iniciativo za osnovne pravice »resno ranjene in nemočne manjšine« ter s tem zagotavljala jugoslovansko neodvisnost, ki je bila po njegovem neosporavani pragmatični cilj ameriške zunanje politike. Kot dodatek je na kratko opisal najpomembnejše dosežke v svoji politični karieri in jih končal s svojo vlogo govornika za narodne zadeve ameriških Slovencev.⁷

Vladislav Bevc je domneval, da je opisani odnos predstavljal ameriško uradno politiko glede izpolnjevanja ADP s strani Avstrije. ZDA se torej niso čutile odgovorne spremljati izpolnjevanje ADP, čeprav člen 35 kot možnost ponuja neke vrste mednarodno arbitražo v primeru različnih razlag posameznih členov ADP.⁸ Kaže, da je Kissinger La-

6 M. Klemenčič, V. Klememčič, *The Endeavors of Carinthian Slovenes for Their Ethnic Survival with/against Austrian Governments after World War II*, Celovec, Ljubljana, Dunaj, 2008: 101–114.

7 Pismo Franka Lauscheja dr. Henryju Kissingerju, zunanjemu ministru ZDA, 10. 10. 1976. V: Bevc (ur.), *Correspondence of Senator Frank Lausche on Carinthian Slovenians 1976–1980, Documents of the United States Department of State, Released under the Freedom of Information Act*, Synergy research Institute, San Ramon, California, 1988.

8 Glej *Ustavni sistem Republike Avstrije, knjižna zbirka: Evropske primerjalne študije*. Koper: Visokošolsko središče, 2000: 223 in Vladislav Bevc, *Correspondence of Senator Frank Lausche on behalf of Carinthian Slovenians*. V: Bevc (ur.), *Correspondence of Senator Frank Lausche on Carinthian Slovenians 1976–1980, Documents of the United States Department of State, Released under the Freedom of Information Act*, Synergy research Institute, San Ramon, California, 1988: 1.

uscheja enostavno ignoriral, morda se mu je zdel problem nevreden njegove pozornosti, ali pa z njim ni hotel vznemirjati avstrijskega premierja Kreiskega.⁹ Februarja 1977 je Lausche ponovno pisal, tokrat Cyrusu Vanceu, ki je medtem nasledil Kissingerja. Spet je opozoril na odnos Republike Avstrije do slovenske narodne skupnosti na Koroškem, na kršitve členov ADP in opozoril na kršenje človekovih pravic posameznikom iz te skupnosti.¹⁰ Lausche je prejel vljuden odgovor, v katerem je ameriško zunanje ministrstvo zagovarjalo stališče, da mora biti ta problem rešen med Jugoslavijo in Avstrijo, ter da do sedaj ne Jugoslavija in ne ZDA pred vodi diplomatske misije na Dunaju, kot to v primeru sporov predvideva 35 člen ADP, problema nista izpostavili. Opozorili so še, da razpolagajo z informacijami, da se vladi Jugoslavije in Avstrije trudita iskati rešitve na najboljši možni način in v obojestransko zadovoljstvo.¹¹ Člen 7 ADP predvideva tudi dvojezične napise v krajih, kjer živijo Slovenci. Ob poskusu postavitve dvojezičnih napisov je prišlo leta 1972 do t. i. vojne za dvojezične napise in do njihovega podiranja. Leta 1976 se je neko obdobje končalo s sprejetjem Zakona o narodnih skupnostih.¹² Odlok iz leta 1977 je določil dvojezične topografske napise za 81 od okoli 800 krajev na dvojezičnem območju južne Koroške. Tudi ta ukrep ni bil v celoti izpolnjen.¹³ Do začetka 21. stoletja je stalo 71 dvojezičnih napisov, danes jih, po sprejetju Ustavnega zakona leta 2011, stoji 164.

Lausche ni bil zadovoljen z odgovorom in je v novem pismu ministru Vanceu orisal ozadja nemških aspiracij za zasedbo in ponemčenje slovenskega etničnega ozemlja ter gradnjo mostu do Jadrana. Pozval je k aktivnejši politiki ZDA v tej zadevi in k ukrepanju s pomočjo tihe diplomacije. Opozoril je na nepripravljenost Jugoslavije, da bi spor prenesla pred mednarodni forum. Vzrok je iskal v jugoslovanski notranji politiki in zadržkih Slovenije in Jugoslavije, če velike štiri sile ne bi razsodile v korist slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Opozoril je tudi na vlogo Sovjetske zveze in njene pritiske na Jugoslavijo. Za Avstrijo je v doslednem izpolnjevanju ADP videl priložnost, da konča dolgo obdobje nezaupanja in sovraštva s sosednjo državo ter s tem pokaže svetu svetel primer ravnanja z narodno manjšino

9 V. Bevc, *American diplomacy and Carinthian Slovenians*, Ljubljana, San Ramon/California, 2008: 16.

10 Pismo Franka Lauscheja Cyrusu Vanceu, zunanjemu ministru ZDA, 7. 2. 1977. V: Bevc, *Correspondence* cit.

11 Pismo zunanjega ministrstva ZDA Franku Lauscheju, 25. 2. 1977. V: Bevc, *Correspondence* cit.

12 Reginald Vospernik, *Slovene minority in Austria*. V: B. Synak, T. Wicherkiewicz (ur.), *Language Minorities and Minority Languages in the Changing Europe*, Gdansk, 1997: 373.

13 M. Klemenčič, *Territorial Implementation of Article 7 of the Austrian State Treaty, with Special Emphasis on Bilingual Topographical Terminology and Inscriptions in Southern Carinthia*, in »Slovene studies«, 2008, 30/2: 225–228.

celo z ureditvijo, ki bi presegala določbe ADP. Sprememba stališča naj bi bila za Avstrijo precej preprosta, saj naj bi bili koroški Slovenci »neprecenljiv dragulj v kulturni pestrosti Evrope« z »enim izmed najlepših kulturnih izročil na svetu«. ¹⁴

Kaže, da vsi ti argumenti in prošnje niso zanimali ameriških politikov in da se je Vanceova administracija bolj zanašala na podatke, ki jih je prav tako pošiljala avstrijska diplomacija. ¹⁵ Lausche se je očitno odpovedal nadaljni korespondenci z ameriškim zunanjim ministrstvom. V tem času pa je Slovenska Narodna Podporna Jednota (Slovene National Benefit Societies) iz mesta Burr Ridge v državi Illinois, ki je predstavljala okoli 70.000 Američanov slovenskih korenin, generalnemu sekretarju UN, Waldheimu, predsedniku ZDA, Carterju, zunanjemu ministru Vanceu in ameriškem Kongresu poslala memorandum o pravicah koroških Slovencev. Bevc ugotavlja, da naj bi se ta memorandum tam tudi »izgubil«. ¹⁶

Očitno pa je bilo vseh posredovanj in protestov o koroških Slovenceh sčasoma dovolj in se je ameriško zunanje ministrstvo odločilo za nekaj korakov »tihe diplomacije«; pogovorili so se z avstrijskim ambasadorjem Karlom Schoberjem. Dobri in prijateljski odnosi med ZDA in Avstrijo ter njena nevtralnost v času »hladne vojne« so bili razlogi za bolj kot ne vljudnostni klic novoimenovanega ambasadorja ob izročitvi avstrijskega darila za ameriško dvestoto obletnico Deklaracije ob neodvisnosti. Ob tem je avstrijski ambasador v pogovoru z namestnikom zunanjega ministra ZDA, Warrenom Christopherjem, govoril o »nekaterih obtožbah s strani nevladnih virov v ZDA« glede koroških Slovencev. ¹⁷ Bevc je zapisal, da je gradivo, ki ga je za namestnika ameriškega zunanjega ministra pripravila pisarna za evropske zadeve na zunanjem ministrstvu, kazalo na omejeno in pomankljivo poznavanje koroškega problema. Kot je navada v diplomaciji, imajo navodila za Christopherja na koncu skupek vprašanj, skrčenih na želje o nadaljnjem zadovoljivem reševanju v korist vseh. ¹⁸

Na avdienci avstrijskega ambasadorja pri namestniku zunanjega ministra Christopherju, 13. aprila 1977, je Schober predstavil darilo Avstrijskega komiteja ob ameriški dvestoti obletnici in avstrijske vlade:

14 Pismo Franka Lauscheja Cyrusu Vanceu, 10. 3. 1977. V: Bevc, *Correspondence* cit. and Bevc, *American diplomacy and Carinthian Slovenians* cit.: 16.

15 Bevc, *Correspondence* cit.: 4.

16 V. Bevc (ur.), *Carinthian Slovenians 1975–1980, United States Department of State, Documents Released under the Freedom of Information Act*, California 1988 and Bevc, *Correspondence* cit.: 3.

17 Bevc, *American diplomacy and Carinthian Slovenians* cit.: 17.

18 Confidential Memorandum from Arthur A. Hartman, Assistant Secretary of State for European Affairs to Warren Christopher, Deputy Secretary of State, dated 11 April 1977 in Bevc (ur.), *Carinthian Slovenians 1975–1980* cit.

Več deset tisoč (po poročanju medijev blizu 100.000) prebivalcev Ljubljane in okolice se je zbralo na protestnem zborovanju v Ljubljani in protestiralo proti oživiljenemu delovanju nemških nacionalističnih organizacij, nameravanemu »štetju posebne vrste«, ki ga je Avstrija izvedla 14. novembra 1976, in proti nemško nacionalnemu pritisku in diskriminaciji koroških Slovencev in Hrvatov v Avstriji; Ljubljana, 11. 11. 1976. Vir: Fotodokumentacija Dela

ustanovitev dveh oddelkov »avstrijske kulture« na ameriških univerzah (University of Minnesota in Stanford University v Kaliforniji).¹⁹ Zanimivo je, da je bil Warren Christopher v tem času član upravnega odbora standfordske univerze, njegov sin pa je bil prav takrat sprejet na to odlično ustanovo.²⁰ Bevc dodaja, da je tako avstrijska diplomacija našla prepričljiv način za osvojitve src Američanov, za svojo predstavitev in predstavitev svoje kulture. Iz te ustanove so pozneje številni mladi diplomati prihajali na ameriško ministrstvo za zunanje zadeve in tako prenašali predstavo o »čudoviti deželi Avstriji«.²¹

19 Confidential Memorandum of Conversation, Department of State, dated 13 April 1977 and Press Summary, American Embassy, Vienna, 24 January 1977, oboje v Bevc (ur.), *Carinthian Slovenians 1975–1980* cit. and Bevc, *American diplomacy and Carinthian Slovenians* cit.: 18–19. Del tega in preostalih uradnih dokumentov je po zakonu zakrit, saj bi razkritje škodovalo varnosti ZDA.

20 Bevc, *American diplomacy and Carinthian Slovenians* cit.: 19–20.

21 Bevc, *American diplomacy and Carinthian Slovenians* cit.: 25.

Kljub temu so okoliščine in diplomatska aktivnost glede koroških Slovencev vodile do nadaljnjih posredovanj, ki jih je leto pozneje opravil kongresnik George Miller iz Kalifornije. Ko je avstrijski ambasador Schober ugotovil, da se Miller s pomočjo kongresnega komiteja za mednarodne odnose zanima za koroške Slovence, se je nemudoma odzval. V pismu Millerju je pojasnjeval avstrijsko dobro voljo in njihovo pripravljenost v tej zadevi ter opisal uradni avstrijski pogled na »koroško vprašanje«. ²² Ambasador je pripravil pojasnila za ameriško zunanje ministrstvo in druge, ki jih je problematika zanimala. Informacija je vsebovala način uresničevanja Zakona o narodnih skupinah, ²³ ki so ga koroški Slovenci razumeli kot sredstvo zmanjševanja že pridobljenih pravic in s katerim so uspeli še za dve tretjini zmanjšati ozemlje, na katerem naj bi ukrepi veljali. ²⁴

Podobno pismo je avstrijski ambasador Gabrutsch leta 1978 pisal brazilskemu kardinalu Paulu Evaristu Arnsu v Sao Paulo, ko je ta ob obisku ameriškega predsednika Carterja na tiskovni konferenci primerjal položaj koroških Slovencev v Avstriji s položajem Indijancev v Braziliji, ki jim je prav tako grozilo izumrtje. ²⁵

Kaže, da je ameriška zunanja politika za nasvete o vprašanju koroških Slovencev, ki jih je naslavljala na avstrijsko vlado, uporabljala bolj zasebne kanale; ta način diplomacije je skrit očem raziskovalcev. Bevc domneva, da je Avstrija o vprašanju koroških Slovencev izvajala politiko »upravljanja oz. reševanja zadeve brez rešitve«. ²⁶

Po premoru se je Lausche leta 1980, ko so potekale priprave na 25-letnico podpisa ADP, ki se je naj bi udeležil tudi ameriški zunanji minister, ponovno odločil pisati Vanceu. V pismu je pojasnil, da so ga slovenski prijatelji iz Koroške prosili za posredovanje pri kratki avdienci dr. Matevža Grilca, predsednika Narodnega sveta koroških Slovencev (NSKS), z ameriškim zunanjim ministrom. Matevž Grilc bi tako lahko Vancea neposredno seznanil s situacijo slovenske manjšine v Avstriji ter z njenim stališčem o implementaciji člena 7 ADP. Poudaril je, da slovenska manjšina zahteva vsaj dvojezični šolski sistem, kot je veljal na etnično mešanem ozemlju Koroške med letoma 1945 in 1959. S tem bi Avstrija popravila vsaj del krivic, ki jih je storila svojim

22 Pismo avstrijskega ambasadorja Karla Herberta Schoberja kongresniku Georgu Millerju, 23. 10. 1978. V: Bevc (ur.), *Carinthian Slovenians 1975–1980* cit.; Bevc, *American diplomacy and Carinthian Slovenians* cit.: 20–24.

23 Bevc, *American diplomacy and Carinthian Slovenians* cit.: 20.

24 M. Klemenčič, V. Klememčič, *The Endeavors of Carinthian Slovenes ...*: 133–141.

25 »Ameriški predsednik J. Carter bil informiran o koroških Slovencih«, *Naš tednik* 31/14, 5. 4. 1979: 1, 3; Pismo Walterja Gabrutscha, avstrijskega veleposlanika v Braziliji, kardinalu Sao Paula, Paulu Evaristu Arnsu, 11. 5. 1978. V: Bevc, *American diplomacy and Carinthian Slovenians* cit.: 22–24.

26 Bevc, *American diplomacy and Carinthian Slovenians* cit.: 26.

sodeželanom.²⁷ Lausche je pisal tudi novoimenovanemu ameriškemu zunanjemu ministru, Edmundu S. Muskieju, ki je medtem nasledil Vancea. Muskie je bil nekdanji Lauschejev sodelavec in prijatelj v ameriškem senatu. Ponovno ga je zaprosil za avdienco svojih koroških prijateljev, »demokratskih voditeljev« manjšine.²⁸ Iz njegovega kabineta so mu odgovorili, da ministrov naporni urnik ne dopušča, da bi sprejel Grilca. Dodali so, da ADP omogoča osnovno izobraževanje v slovenskem jeziku, da je slovenska gimnazija z okoli 500 dijaki v Celovcu dejansko dovoljena, da 25 let po podpisu ADP avstrijska vlada začanja postavljati dvojezične topografske napise ter da je slovenska lista na nedavnih volitvah dobila le 1,4 odstotka glasov.²⁹ Sledilo je še nekaj pisem v obe smeri. Rezultat je bil, da je Carl T. Clement, politični svetovalec na ameriškem veleposlaništvu na Dunaju, sprejel Matevža Grilca, Karla Smolleja in Filipa Warascha iz NSKS. Pogovori, na katerih so se pogovarjali o trenutnih problemih koroških Slovencev, so vzbudili precej zanimanja in nelagodja pri avstrijskih oblasteh.³⁰

Čeprav je neuresničevanje člena 7 ADP močno zaznamovalo tudi odnose med Avstrijo in Jugoslavijo, so se kljub temu konec sedemdesetih let 20. stoletja odnosi med državama izboljšali. Točka preobrata je bil skupni sestanek Predsedstva Centralnega komiteja komunistične partije Jugoslavije in predsedstva SFRJ v Karadjordjevu (Vojvodina, Srbija) 19. septembra 1978, ko so poudarili interes Jugoslavije za kooperativno in miroljubno sožitje z vsemi sosedi, predvsem pa, da se je treba v primeru »koroškega spora« obnašati bolj »fleksibilno«. ³¹ Jugoslovanski zunanji minister Josip Vrhovec je oktobra 1979 ob uradnem obisku v Avstriji koroškimi Slovencem javno svetoval, da imajo najboljše možnosti za rešitev svojega problema v neposrednem dialogu z avstrijskimi oblastmi. Avstrija je bila zelo zadovoljna, da je Jugoslavija vprašanje koroških Slovencev in gradiščanskih Hrvatov končno snela s prioritete liste zunanje politike.³²

27 Pismo Franka Lauscheja Cyrusu Vanceu, 26. 4. 1980. V: Bevc, *Correspondence* cit.

28 Pismo Franka Lauscheja Edmundu S. Muskieju, 6. 5. 1980. V: Bevc, *Correspondence* cit.

29 Pismo Ministrstva za zunanje zadeve ZDA Franku Lauscheju, 13. 5. 1980. V: Bevc, *Correspondence* cit.

30 Bevc, *Correspondence* cit.: 3–4.

31 Janez Stergar, »Identiteta in manjšina, zavest in odnosi z matico.« V: *Koroški vestnik*, 32/1 (1988): 43–50.

32 Bevc (ur.), *Carinthian Slovenians 1975–1980* cit.; Bevc, *American diplomacy and Carinthian Slovenians* cit.: 30–31.

Dva primera prekomorskih stikov Kluba koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru

Klub koroških Slovencev³³ (KKS) s centralo v Ljubljani in podružnicami po Sloveniji, predvsem v Mariboru, je v svojem delovanju po drugi svetovni vojni, ko se je pokazalo, da je vprašanje severne meje odprto, navezal stike s številnimi uglednimi osebnostmi v državi in zunaj nje. V nadaljevanju predstavljam dva primera »prekomorske« korespondence z dvema uglednima Slovencema, ki sta si svoj drugi dom poiskala v ZDA.

Louis Adamič in Klub koroških Slovencev v Ljubljani

Prvi je bil ugleden rojak Louis Adamič (Spodnje Blato, 23. 3. 1898–Milford, New Jersey, ZDA, 4. 9. 1951), pisatelj, prevajalec ter javni in politični delavec. Že leta 1913 se je izselil v ZDA, kjer je najprej delal v uredništvu časnika *Glas naroda* v New Yorku, bil prostovoljec v ameriški vojski (1916–1923), nato veliko potoval po Ameriki in se leta 1937 preselil na farmo v Milfordu v državi New York. Ukvarjal se je predvsem s t. i. žurnalistično literaturo ali dokumentarno družbenokritično književnostjo, se seznanil z vrsto pomembnih ameriških književnikov in izdal številna dela o problematiki priseljencev v ZDA. V javnem delovanju se je Adamič zavzemal proti nasilni asimilaciji priseljencev in geslu o Ameriki kot talilniku narodov, saj naj bi kulturne posebnosti etničnih skupin bogatile skupno ameriško življenje. Bil je član vodstva organizacije za zaščito interesov priseljskih skupin Foreign Language Information Service (FLIS), urejal je revije s to tematiko in pisal članke in brošure o priseljenicah. Vodil je tudi Inštitut za etnična vprašanja in se o političnem dogajanju v Ameriki in svetu oglašal z družbenokritičnimi prispevki. Pred drugo svetovno vojno in po njej je obiskal matično domovino, kjer se je zavzemal za pravično ureditev meja nove države in mednarodno uveljavitev socialistične Jugoslavije.³⁴

33 Klub so leta 1928 ustanovili koroški Slovenci – poplebiscitni begunci, ki so morali zapustiti ožjo domovino Koroško. Klub si je prizadeval predvsem za kulturno vzajemnost med rojaki to- in onstran meje ter za raznovrstno pomoč koroškim Slovencem. Kluba v Ljubljani in Mariboru, ki še danes delujeta, sta leta 2007 dobila Tischlerjevo nagrado kot priznanje za delo pri vsakršni vzajemnosti med koroškimi Slovenci in matično državo. Več glej Janez Stergar: Klub koroških Slovencev v Ljubljani. V: T. Bahovec (izd.), *Eliten und Nationwerdung / Elite in narodovanje: Die Rolle der Eliten bei der Nationalisierung der Kärntner Slovenen / Vloga elit pri narodovanju koroških Slovencev* (Unbegrenzte Geschichte / Zgodovina brez meja, zv. 10). Celovec [e. a.] 2003; Danijel Grafenauer: »Julij Felaher, pozabljeni koroški Slovenec.« V: *Koroški koledar 2009*. Celovec, 2008: 157–178; Danijel Grafenauer: *Življenje in delo Julija Felaherja in koroški Slovenci* (doktorska disertacija). Maribor, 2009; D. Grafenauer, J. Stergar: »Koroški Slovenci – poplebiscitni begunci v osrednji Sloveniji.« V: *Mohorjev koledar 2011*. Celovec 2010: 68–74; itd.

34 *Enciklopedija Slovenije*, 1 A/Ca. Ljubljana 1987: 8–9, in Dan Shiffman, *Korenine multikulturalizma, Delo Louisa Adamiča*, Zbirka Migracije 8. Ljubljana, 2005; Jerneja Petrič, *Svetovi Louisa Adamiča: ob tridesetletnici smrti*. Ljubljana, 1981, itd.

Že na prvi seji KKS po drugi svetovni vojni je bil podan predlog, naj se KKS za pomoč obrne na rojaka Louisa Adamiča in župnika Jurija Trunka v Ameriki, ki naj bi tam propagirala zahteve o Koroški. Predsednik Julij Felaher je opozoril, da se mora delo kluba, predvsem glede propagande, koordinirati z delom vlade. Verjeli so, da se bo o Koroški kmalu javno razpravljalo.³⁵ Svoj sklep so uresničili že na XIII. redni letni skupščini januarja 1946, ko so Adamiču poslali pozdrave, mu opisali trenutni položaj na Koroškem in ga prosili za pomoč pri njihovih naporih za doseg pravične meje na Koroškem.³⁶ Za ponazoritev takratnega vzdušja navajam del dopisa.

» /.../ Koroška Slovenija je še vedno pod tujo peto. Prvi in edini so bili koroški Slovenci v bivšem nemškem rajhu, ki so se z orožjem uprli Hitlerjevimi tolpom /.../ Mednarodna reakcija drži svoje roke nad Avstrijo, katere državljani so še koroški Slovenci. Ponavlja se zopet stara igra: /.../ Avstrija hinavsko zatrjuje pred svetom svojo prenovljeno »stara avstrijsko demokracijo«, na Koroškem pa stari nacistični žandarji in uradniki pod zaščito slepih in v Avstrijo zaljubljenih zasedbenih oblasti izvajajo nad koroškimi Slovenci stari teror izza časa kanclerja Dollfussa, Schuschnigga in gauleiterja Reinerja, iz zasede napadajo voditelje koroških Slovencev in pobijajo Titove borce – domačine. Še vedno je na Koroškem zatrto prosvetno življenje, pod nacisti ukinjene gospodarske zadruge še niso obnovljene. Koroški Slovenci so tega vajeni, zato ne obupujejo. A vedno silneje povzdigujejo svoj klic po svobodi in svojo zahtevo po združitvi s svobodnimi narodi v Zvezni ljudski republiki Jugoslaviji. Usoda koroških Slovencev se bo odločila na prihodnji mirovni konferenci. Avstrijska delegacija se zanaša na obljube zaveznikov in na izid plebiscita iz leta 1920, ki je dal severno od Drave veliko večino za Nemce. Slovenci se opiramo na naš krvavi plebiscit v letih 1941–1945, ko je več kot tisoč koroških Slovencev padlo v borbi proti nacistom na koroških gorah in planinah, ob rekah Dravi in Zilji in ob koroških jezerih, opiramo se na našo staro pravdo izpod Krnskega gradu, kjer je naš kmet brez posredovanja gosposke ustoličeval svojo ljudsko oblast, prepričani, da bi bilo nemoralno in krivično, če bi se Nemci nagradili še za vse nasilje zadnjega stoletja, ko so z vsemi gospodarskimi in političnimi sredstvi izvajali brezobzirno germanizacijo našega prebivalstva, naseljevali nemške koloniste, izseljevali naše kmete, zatrli zadnje ostanke slovenske šole, s čimer se jim je sicer posrečilo, da so razredčili naš živelj, a niso mogli bistveno premakniti

35 Arhiv Slovenije (AS) 653, fond KKS, škatla 1, mapa 3, Zapisnik 1. seje širšega odbora KKS 24. 11. 1945: 7.

36 AS 653, fond KKS, škatla 1, mapa 3, Zapisnik XIII. Redne letne skupščine KKS 13. 1. 1946: 14 in dopis KKS št. 21/46 Louisu Adamiču z dne 13. 1. 1946.

naše jezikovne meje. Spoštovani rojak, z zaupanjem se obračamo na Vas, ki gotovo dobro razumete naše težnje in naše težave. Prosimo Vas, da podprete koroške Slovence v njihovem zadnjem boju. Ko boste prebrali priložene publikacije in knjige, ki jih Vam spoštljivo poklanjamo, povejte velikemu ameriškemu narodu, da živi v Alpah slovenski rod s staro kulturo, z najlepšo narodno poezijo, ki je ustvaril pred 1400 leti prvo samostojno državo na demokratski podlagi, ki se že tisoč let bori proti nemškemu Goljatu za svojo svobodo in nikakor noče umreti – sedaj pa še prav ne. Tujega nočemo – svojega ne damo!«³⁷

Poziv je bil objavljen tudi v dnevnem časopisju v Sloveniji.³⁸ Ker odgovora nanj niso dobili, so Adamiču dopis ponovno poslali. V njem so mu ponovno poročali o razmerah na Koroškem, ki »se še niso mnogo popravile«. Priložili so tri knjige, ki so obravnavale zgodovinski razvoj in metode ponemčevanja koroških Slovencev. Na koncu so se podpisali: »koroški Slovenci – begunci iz Koroške«.³⁹

Jurij Trunk in Klub koroških Slovencev v Mariboru

Klub koroških Slovencev v Mariboru pa si je od leta 1957⁴⁰ dopisoval z drugim uglednim koroškim Slovincem, publicistom, duhovnikom in narodnim delavcem, Jurijem Trunkom. Jurij Matej Trunk se je 1. 9. 1870 rodil v Bačah. Po študiju bogoslovja v Celovcu je bil posvečen leta 1895; služboval je po različnih župnijah na Koroškem. Kot zaveden Slovenec je doživljal razna šikaniranja in pritiske nemških nacionalistov. Med prvo svetovno vojno je bil zato zaprt, po njej je bil izvedenec jugoslovanske vlade na mirovni konferenci v Parizu in član plebiscitne komisije v Celovcu. Po plebiscitu ga je avstrijska oblast upokojila. Leta 1921 se je izselil v Fuldo v Severni Dakoti, v župnijo nemških izseljencev iz Rusije, in tam služboval do leta 1924. Naslednjih 22 let je služboval v slovenski etnični župniji v Leadvillu v Koloradu, nato pa se je leta 1946 naselil v San Franciscu, kjer je 11. 3. 1973, v 103. letu starosti, umrl.⁴¹

37 AS 653, fond KKS, škatla 1, mapa 3, Dopis KKS št. 21/46 Louisu Adamiču z dne 13. 1. 1946.

38 Zborovanje koroških Slovencev v Ljubljani, *Slovenski poročevalec* 13, 16. 1. 1946.

39 AS 653, fond KKS, škatla 1, mapa 3, Dopis KKS št. 59/46 Louisu Adamiču z dne 28. 4. 1946.

40 Pokrajinski arhiv Maribor (PAM) 1759005/3, fond KKS-MB, Dopis KKS št. 42/1957, pododbor a v Mariboru J. Trunku v San Francisco, ZDA z dne 8. 3. 1957.

41 Glej še v Jože Bajec, »Trunk Jurij Matej.« V: *Slovenski biografski leksikon, Trinajsti zvezek Trubar – Vodaine*. Ljubljana: SAZU, 1982: 226–227, Matjaž Klemenčič, *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado, in v San Franciscu, Kalifornija*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1999, Julij Felaher, »Življenjska pot koroškega ljudskega duhovnika Jurija M. Trunka.« V: *Svoboda III/ 11–12 (1950): 294–305*; PAM 1759005/6, fond KKS-MB, Trunkova proslava v Mariboru, 3. 2. 1971, Slavnostni govor Simona Dobernika, 9 listov.

Zaradi precej pogostih in pristnih stikov z Jurijem Trunkom v ZDA ga je KKS v Mariboru (KKS-MB), na predlog predsednika kluba, Antona Brandnerja, na svoji seji 17. redni seji, 2. 12. 1961, izvolil za častnega člana KKS v Mariboru. Trunk naj bi bil po mnenju članov kluba izredno zaslužen za »ožjo domovino«, prav tako pa je vsa povojna leta ostal v stalnem prijateljskem stiku z mariborskim klubom in njegovimi člani.⁴² To so mu tudi sporočili v dopisu z dne 12. 12. 1961 ter mu pojasnili, da so to storili zato, da

se Vam vsaj nekoliko oddolžimo za Vaše velike zasluge na kulturnem in narodnoobrambnem polju. Mnogo ste prispevali s svojimi odličnimi deli v zakladnico slovenske književnosti. Doprinesli ste velike žrtve in veliko ste trpeli za Slovensko Koroško, ki ste jo vsikdar nad vse ljubili, doma in v tujini.

Hkrati mu je predsednik Anton Bradner v imenu vseh 204 članov zaželel obilo zdravja in sreče v novem letu 1962.⁴³

Trunk se je za sporočila in pozdrave zahvalil z dopisnico in spodbujal klub k nadaljnjemu delovanju. Dopisal je še: »Prej ali slej udari German ob Odri. Tedaj morda izgine meja raz Karavank«. ⁴⁴ KKS-MB mu je na dopisnico odgovoril, da upa, da se bo njegova prerokba uresničila in da bo koroškim Slovincem po tisočletnem suženjstvu zopet posijalo svobodno sonce.⁴⁵

Trunku so z občnih zborov kluba redno pošiljali pozdrave, se v njih spominjali njegovih velikih zaslug za koroške Slovence in mu želeli obilo zdravja in še mnogo let. Obenem so ga seznanjali s trenutnim položajem glede pravic in izpolnjevanja člena 7 ADP s strani Avstrije, ki »daje le počasi in po kapljicah, po drugi strani pa na področju šolstva hoče vzeti več, kakor je dala«, da bi tako dosegla čimprejšnjo germanizacijo slovenskega ozemlja.⁴⁶

Trunk je odpisal, se zahvalil in dopisal: »Koroška domovina, gola bolečina. Če pade meja na Karavankah – bo! Medtem = Koroška dro!«⁴⁷

Prav tako je začel Trunk pošiljati KKS-MB svoje časopisne izrezke (svoje objave v slovenskem časniku *Amerikanski Slovenec*),⁴⁸ za kar se mu je klub zahvalil in ga prosil, naj jih še naprej pošilja. Poročali so

42 PAM 1759005/4, fond KKS-MB, Zapisnik 17. redne seje KKS v Mariboru z dne 2. 12. 1961.

43 PAM 1759005/4, fond KKS-MB, Dopis KKS-MB št. 44/1961 J. Trunku z dne 12. 12. 1961.

44 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, Dopisnica J. Trunka KKS-MB z dne 6. 7. 1966.

45 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, Dopis št. 18/2-66 KKS-MB J. Trunk z dne 15. 7. 1966.

46 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, Dopis št. 24/68 KKS-MB J. Trunku z dne 17. 3. 1968.

47 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, Dopisnica J. Trunka KKS-MB z dne 5. 4. 1968.

48 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, Dopisnica J. Trunka KKS-MB z dne 26. 9. 1968.

mu tudi o dogodkih na Češkoslovaškem in mu izrazili nestrinjanje ob takšnem ravnanju Sovjetske zveze, ki naj bi pod krinko rešitelja socializma nasilno uveljavljala svojo voljo.⁴⁹

Tretjega februarja 1971 je mariborski klub v počastitev 100-letnice rojstva v San Franciscu živečega župnika in častnega člana Jurija Trunka priredil »Trunkov večer«. Prireditve so podprla številna mariborska podjetja. Na prireditvi je sodeloval pevski zbor koroških študentov iz Gradca in številni drugi ugledni znanstveniki in kulturni delavci.⁵⁰

Tudi v svojem zadnjem dopisu se je znal Trunk pošaliti na svoj način, ko je zapisal: »Jaz upam na udar ob reki Odri, da sem dobil že dosti udarcev pod nos...!«⁵¹ Kmalu nato je Trunk oglušel in oslepel in ni mogel več odgovarjati na dopise mariborskega kluba. Umrli je 11. 3. 1973.

Zaključek

V treh zgoraj opisanih primerih so predstavljena prizadevanja koroških Slovencev v Avstriji, da bi si v svojem boju za uveljavitev člana 7 Avstrijske državne pogodbe poiskali zaveznike med uglednimi ameriškimi politikami s slovenskimi koreninami. Kljub vsemu trudu prizadevanja niso obrodila večjih sadov. Druga dva opisana primera predstavljata napore Kluba koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru pri zavzemanju za združitev slovenskega etničnega ozemlja na Koroškem z matično Slovenijo po drugi svetovni vojni, oz. v primeru mariborskega kluba, napore pri vzdrževanju stikov med koroškimi Slovenci po svetu s tistimi, ki so morali po plebiscitu leta 1920 zapustiti svojo ožjo domovino. Glede na zgodovinske izkušnje pri uresničevanju zapisanih pravic koroških Slovencev v členu 7 ADP s strani Avstrije, bi bilo treba primer takrat predstaviti pred mednarodno javnostjo. Prav tako pa ni zanemarljivo dejstvo, da je treba z namenom utrjevanja medsebojnega razumevanja delovati in sodelovati z vsemi dobronamernimi silami v Avstriji.

49 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, Dopis št. 41/2-68 KKS-MB J. Trunku z dne 21. 10. 1968.

50 Kovačič – Natek, str. 164 in Dopis KKS št. 31/1-71 Juriju Trunku z dne 12. 2. 1971.

51 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, Dopisnica J. Trunka KKS-MB z dne 4. 6. 1971.

POLITIKA NASILJA – POLITIKA SPRAVE

Od koroškega konflikta o krajevnih napisih do mirovne regije Alpe-Jadran¹

Pričujoči članek je po eni strani vmesno poročilo avstrijsko-slovenskega projekta o dialogu, po drugi pa, ko gre za odnos do zgodovine, sedanosti in prihodnosti v alpsko-jadranski regiji ter v vsej jugovzhodni Evropi, zagovor krepitev čezmejnih civilnodružbenih procesov medsebojnega razumevanja.

Članek temelji na hipotezi, da je na kulturni in družbeni ravni za miroljubno prihodnost evropskega projekta potrebno poglobljeno spoprijemanje z zgodovinskimi konflikti, kar je prvi pogoj za miravno usmerjeno kulturo spominjanja, politiko sprave in ustvarjanje evropske prihodnosti. Sto let po izbruhu prve svetovne vojne v kontekstu finančnih in gospodarskih kriz doživljamo obdobje, v katerem je evropski integracijski projekt deloma že v osnovi postavljen pod vprašaj. Ta razvoj ni le posledica porajanja novih političnih in družbenih konfliktov zaradi sodobnih izzivov, od ekonomske krize in konfliktov zaradi migracij do ohromelosti evropske diplomacije (od Ukrajine do Bližnjega vzhoda), temveč tudi ponovnega prebujanja trdovratnih staroevropskih gledanj, kakor so ksenofobija, antisemitizem, islamofobija ali anticiganizem.

Že vojne, ki so v devetdesetih letih privedle do razpada nekdanje Jugoslavije, so tudi v Evropi pokazale velik potencial za eskalacije, utemeljene na zgodovinskih konfliktih in travmah. Protesti, ki so leta 2013 izbruhnili na hrvaškem obmejnem območju s Srbijo zaradi cirilice, ki naj bi bila poleg latinice na uradnih napisih v Vukovarju, jasno

* Dr. Wilfried Graf je soustanovitelj Kelmanovega inštituta za interaktivno transformacijo konfliktov na Dunaju; od leta 2005 ga tudi vodi. Kot raziskovalec, svetovalec in trener dela v konfliktnih regijah in državah, ki so preživele vojno. Je sodelavec Centra za mirovne raziskave in mirovno vzgojo (ZFF) na celovski univerzi in predavatelj na dunajski, celovski in graški univerzi ter na univerzi v Kirgistanu. – Dr. Marjan Sturm je študiral ekonomijo, zgodovino in slavistiko ter se izobraževal o evropski integraciji in konfliktni teoriji. Od leta 1992 je predsednik Zveze slovenskih organizacij v Celovcu, med letoma 1992 in 2011 je bil predsednik Sosveta za slovensko narodno skupnost pri Uradu zveznega kanclerja, od leta 2005 pa je poslovodja (skupaj s kolegom iz NSKS) Slomedie d. o. o. – Mag. Jan Brousek, projektni vodja na Kelmanovem inštitutu za interaktivno transformacijo konfliktov na Dunaju, je končal študij filozofije, sociologije in religije. Študentom dunajske, celovške in graške univerze predava teorijo razreševanja konfliktov.

1 Članek bo v nemškem jeziku pod naslovom Politik der Gewalt – Politik der Versöhnung: Vom Kärntner Ortstafelkonflikt zur Friedensregion Alpen-Adria konec leta 2014 izšel v *Kärntner Jahrbuch für Politik*.

kažejo, kako hitro in vedno znova lahko izbruhnejo neporavnani in neobdelani zgodovinski konflikti in vodijo v resne družbene destabilizacije (Graf, Brousek 2014: 318).

Pravičnost versus pravica ob primeru koroškega konflikta o krajevnih napisih

Zgodovinsko izhodišče, ki omogoča vsebinsko poglobljeno in geografsko široko spoprijemanje z zgodovinskimi konflikti med Slovenijo in Avstrijo, je koroška »rešitev problema krajevnih tabel«. Več kot 55 let po podpisu Avstrijske državne pogodbe (ADP) so politične stranke v prepiru o krajevnih napisih junija 2011 sprejele kompromis za 164 dvojezičnih krajevnih napisov na južnem Koroškem. Večina koroškega prebivalstva se je s to ureditvijo, ki je povzročila spremenjeno vzdušje v deželi ter popustitev napetosti med Avstrijo in Slovenijo, strinjala. Pa vendar nekateri ta kompromis še vedno kritizirajo – kritiki prihajajo iz obeh jezikovnih skupnosti.

Kritiko lažje razumemo, če upoštevamo, da se za vprašanjem o dvojezičnih krajevnih napisih skrivajo veliko bolj kompleksne konfliktne razmere, ki jih desetletja ni bilo mogoče zadovoljivo in za obe strani »pravično« rešiti.

S soglasjem o »rešitvi problema krajevnih tabel« iz leta 2011 lahko koroški konflikt o krajevnih napisih velja za »urejenega«. S tem pa je urejen samo en vidik omenjenega konflikta med narodnima skupnostma, to je vidik simbolične reprezentacije; konkretno je to število dvojezičnih krajevnih napisov na južnem Koroškem. O zadovoljivi in »pravični« rešitvi konflikta za vse strani torej še ne moremo govoriti. Če namreč ostaja konflikt na ravni ureditve konflikta, »ni garancije, da bi bila v globoki evropski in globalni krizi«, kakršna je na primer trenutna gospodarska kriza, »... ponovitev idologemov, mentalitet in nizkih kultur tridesetih let zadnjega stoletja izključena«. Za kaj takega so potrebni skupni projekti, katerih vodilo je interaktivno spoprijemanje s konflikti s perspektivo politike, ki dela za spravo (Graf, Kramer, Ernstbrunner 2012: 63).

Konflikt so tako v političnih strankah kot zunaj njih vedno znova različno interpretirali: kot politični konflikt med desnim populizmom in pravno državo, kot socialni konflikt med večino in manjšino, kot kulturni konflikt med etničnimi, narodnimi oz. jezikovnimi identitetami oziroma kot pravni in politični konflikt glede interpretacije ustrezne uresničitve določil ADP – v napetostnem polju med minimalističnimi in maksimalističnimi cilji (Graf, Kramer, Ernstbrunner 2012: 34).

Kar se je uredilo v okviru »rešitve problema krajevnih tabel«, je – kot smo že omenili – le vidik simbolične reprezentacije; to pa na temelju paradigme »pravica«, v kateri ima paradigma »pravičnost« le podrejeno vlogo, da ne rečemo celo, da nima nobene vloge.

Ideološko ločevanje med pravico in pravičnostjo je s pravnim pozitivizmom utemeljil Hans Kelsen, arhitekt avstrijske zvezne ustave iz leta 1920. Nastalo je zaradi skepse do definicij pravičnosti, izvirajočih iz filozofije, religije in svetovnega nazora. Kelsen v tej zvezi opozarja na nevarnost, da bi se tako določene definicije pravičnosti izkazale za »popolnoma prazne formule, s katerimi bi lahko kot pravično zagovarjali vsako poljubno družbeno ureditev« (Kelsen 1975: 18). Pravni filozof Gustav Radbruch, ki je bil do pravnega pozitivizma kritičen, je o tem na kratko napisal: »Ker je nemogoče ugotoviti, kaj je pravično, je treba določiti, kaj je pravilno. Namesto akta resnice, ki ni mogoč, je potreben akt avtoritete« (Radbruch 2002: 300). Iz tega lahko sklepamo, da je pravica samo vsota norm za usmerjanje ravnanja ljudi, norm, ki so jih na določen način ustvarili ljudje za ljudi (Holzleithner 2009: 88–89).

Kljub vsej – ne neupravičeni – kritičnosti do pravnega pozitivizma je treba ugotoviti, da vsebina pojma pravičnost ni neodvisna od zgodovinskih, kulturnih oz. svetovnonazorskih in religioznih razmer. Iz tega sledi, da lahko v pluralističnih družbah govorimo o pravičnosti le v množini, ker se v njej zrcalijo različni družbeni ideali pravičnosti. Zato tudi ne moremo več v ednini govoriti o »edini« pravičnosti, kar pa prinaša velike izzive za reševanje konfliktov na temelju pojma pravičnosti in omogoča razumeti, zakaj skuša pravica obstajati brez pravičnosti (gl. Rütters 2009).

S tem nočemo reči, da naj bi kategorija »pravičnost« za ravnanje s konflikti, iskanje rešitev oz. za njihovo transformacijo ne igrala ali ne mogla igrati nobene vloge več. Prav nasprotno: to pomeni, da reševanje konfliktov po pravni poti – iz povsem pragmatičnih razlogov – ni zmožno (ustrezno) naslavljanje (inter-)subjektivnih predstav o pravičnosti. Tako ostane osrednji problem, da paradigma »mir s pomočjo pravice« po definiciji ni zmožna najti »pravične« rešitve. Za to je potrebna razširitev paradigme »mir s pomočjo dialoga«.

Pravni sociolog Wolfgang Stangl v svojem prispevku, objavljenem v knjigi *Koroška leži ob morju*, označuje problem tako, da je »pravo in še posebej pozitivno pravo, katerega je mogoče vsak čas spreminjati (...), visoko racionalno sredstvo za reševanje konfliktov«, vendar le pod pogojem, da je konflikt »očiščen« emocij. Konflikt je tako razcepljen na dva dela, na racionalnega in iracionalnega. Medtem ko je prvi del urejen s pomočjo prava, pa je drugi del prepuščen polju nedržavnega,

civilnega reševanja konflikta. Stangl je misel strnil v stavek: »Civilizacijski napredek, ki ga za poravnavo sporov predstavlja pravo, je bil ustvarjen na račun odstranitve emocij, ki so del konflikta, ta odstranitev pa preprečuje integrirano obravnavanje konflikta.« Z ozirom na koroški konflikt zaradi krajevnih napisov lahko sklepamo, da je »zdajšnja ureditev konflikta« sicer uveljavitev člena 7 ADP, po vsej verjetnosti pa ne pomeni »rešitve konflikta« ali celo »transformacije konflikta« v smislu »rešitve« emocionalnega konflikta, »kajti pravo oziroma pravne odločitve na emocionalni ravni zaradi odstranjenih emocij ne delujejo« (Stangl 2012: 440 in nasl.)

Preden podrobneje razložimo civilno obravnavanje konfliktov ob koroškem konfliktu o krajevnih napisih, naj povemo nekaj o značaju omenjenega konflikta kot pravnem in političnem konfliktu.

Minimalistična razlaga člena 7 proti maksimalistični razlagi

Odstavek 3 člena 7 ADP, ki obravnava vprašanje dvojezičnih krajevnih napisov in slovenskega uradnega jezika, se glasi:

V upravnih in sodnih okrajih Koroške, Gradiščanske in Štajerske s slovenskim, hrvaškim ali mešanim prebivalstvom je slovenski ali hrvaški jezik dovoljen kot uradni jezik dodatno k nemškemu. V takih okrajih bodo označbe in napisi topografskega značaja prav tako v slovenščini ali hrvaščini kot v nemščini (ADP; 15. maj 1955, BGBl. št. 152/1955, člen VII, odstavek 3).

Ustavno sodišče je o tem odločalo 13. 12. 2001 in razveljavilo del o 25-odstotni klavzuli za dvojezične krajevne napise. S tem je bilo odločeno, da je 25-odstotni delež slovensko govorečega prebivalstva kot pogoj za postavitve dvojezičnih tabel previsok. V utemeljitvi rzsodbe na temelju interpretacije nastajanja člena 7 ADP z Dunaja je ustavno sodišče predlagalo »dolgoročno« 10-odstotno klavzulo; povedano z drugimi besedami: dvojezične krajevne napise naj bi postavili že pri povprečni vrednosti 10-odstotnega deleža slovensko govorečega prebivalstva v časovnem razdobju več štetij prebivalstva.¹

Predstavniki slovenske manjšine so za osnovo izračunavanja vzeli štetja prebivalstva od leta 1951 do 1991 (kot daljše obdobje) in predlagali nekaj manj kot 400 krajevnih napisov. To so argumentirali s tem, da če bi državno pogodbo kot mednarodnopravno pogodbo uresničili

1 Leta 1964 je avstrijski parlament odstavke 1, 2, 3 in 4 člena 7 ADP notranje državno povzdignil v ustavni rang. Šele s to ureditvijo je v zadevo vključeno ustavno sodišče, kajti avstrijsko ustavno sodišče nima operative pravne osnove, da bi preverjalo mednarodne oz. mednarodnopravne pogodbe. Šele z ustavnim rangom omenjenih odstavkov člena 7 je ustavno sodišče lahko postalo aktivno in je lahko odločalo, kar je nekajkrat tudi storilo.

že leta 1955, bi stalo danes okoli 800 krajevnih napisov. S tem da je slovenski predlog uravnotežen in »več kot pravičen«. Na strani nemško govoreče večine so menili, da jim grozi »slovenizacija« in so ureditev brez ugotavljanja manjšine odklanjali.

Obe strani sta v diskusijo vnašali zgodovino, slovenska stran zgodovinsko argumentirano pravičnost, podprto z mednarodnim pravom, druga, nemško govoreča, pa je svojo restriktivno držo utemeljevala z zgodovinskimi prepiri zaradi meje. Na pravnem področju je slovenska stran argumentirala s tem, da mora biti spoznanje ustavnega sodišča udejanjeno in da ni nobenega manevrskega prostora.

Tedanji deželni glavar Haider pa je argumentiral, da je predlog glede 10-odstotne klavzule ustavnega sodišča zapisan le v utemeljitvi spoznanja, ne pa v sodbi sami in da zato ni relevanten. Na tej argumentacijski ravni je konflikt eskaliral in vzbudil mednarodno pozornost tudi daleč zunaj Koroške (Sturm 2014b: 6). Tedanje pozicije lahko strnemo takole:

Deželni glavar Haider je močno kritiziral in verbalno napadal ustavno sodišče na dotlej neznan način, kar je zaznala tudi mednarodna javnost. Vendar je ustavno sodišče le negativni zakonodajalec, to pomeni, da lahko razveljavlja zakone ali dele zakonov, ne more pa izvajati pozitivnega prava. Za to sta v tem primeru pristojna le zvezna vlada na ravni odredb ter parlament na ravni zakonov oz. ustavnih zakonov. To pomeni, da je bila odločitev ustavnega sodišča glede odstotka dejansko le predlog in nikakor ni bila obvezujoča. Vlada bi temu predlogu lahko sledila, ni pa morala. Obvezujoče je bilo le, da je 25 odstotkov preveč. V mednarodnopravni in mednarodni diskusiji se ta delež za dvojezične napise giblje med 10 in 20 odstotki. V javni diskusiji v Avstriji pa je vse dajalo vtis, da o vprašanju dvojezičnih krajevnih napisov deželni glavar odloča sam (prav tam).

Slovenska stran je argumentirala z državno pogodbo in s tem, da je treba spoštovati mednarodno pravo o manjšinah. V tej zvezi naj opozorimo na komentar avstrijskega zunanjega ministra Gruberja, 19. 7. 1949, na pomembnih pogajanjih o ADP v Parizu. Da bi si v ministrskem svetu zagotovil dovoljenje za strinjanje s členom 7, je Gruber svoj predlog utemeljeval s tem, da pušča državna pogodba v tej točki širokogruden interpretacijski manevrski prostor:

Bežen pogled na sovjetski predlog kaže, da predlagana določila v njem ne vsebujejo tiste natančnosti in jasnosti, ki jo lahko po tradiciji pričakujemo od ureditve tako zapletene materije, ki pa nalaga Avstriji iz meritornega zornega kota, morda prav zaradi omenjene nepreciznosti, pravnopravnih nepričakovano malo obveznosti. Dejansko se te obveznosti, ki le

malenkostno presegajo obveznosti iz sanžermenske državne pogodbe, v svojem pomenu vsekakor niti približno ne dotikajo odpovedovanja Sovjetske zveze zahtevi po spreminjanju meja (Rettl, Koroschitz 2005: 111).

Zgoraj navedena izvajanja nas privedejo do naslednjih sklepov in kritike:

Z mnenjem, da bo ta način preprečil nadaljnjo širitev konflikta, je zvezna vlada prepustila diskurz o udejanjanju spoznanja ustavnega sodišča deželni politiki; ne nazadnje zato, ker je zvezna vlada zaradi izkušenj v zgodovini, predvsem zaradi pogroma na dvojezične krajevne napise leta 1972, želela ureditev, v katero naj bi bila vključena tudi dežela. To mnenje se je izkazalo za iluzorno: deželnega glavarja Haiderja ni zanimala (hitra) rešitev, želel je nadaljevanje konflikta, da ne rečemo celo njegovo ponovno eskalacijo.

Haider je to v javnosti učinkovito diskusijo izkoristil za to, da se je kazal kot nekakšen »zdravnik za travme«, ob čemer je sugeriral, da bo mir v deželi mogoče ohraniti le z enojezičnimi krajevnimi napisi, s tem pa je travme 20. stoletja na Koroškem izkoristil v njihovih najglobljih dimenzijah (Ottomeyer 2006: 15 in nasl.).

Temu nasproti je stala slovenska stran, ki je zastopala maksimalistično stališče in je ignorirala realen pomen odločitve ustavnega sodišča. Poleg tega tudi nekateri funkcionarji na slovenski strani niso bili tako zelo zainteresirani za hitro rešitev, temveč so bolj upali, da bi z nadaljevanjem konflikta sčasoma lahko iztržili več do tedaj nepriznanih pravic. Ob tem je treba še kritično pripomniti, da je bila slovenska stran – zaradi zgodovinsko doživete nepravilnosti pri neizpolnitvi člena 7 – vse preveč osredotočena na koncept »mir s pomočjo prava«, ob tem pa je za transformacijo konflikta vse premalo iskala alternativne, dialoške poti (Sturm 2014b: 7).

Kot smo že omenili, osredotočenje na paradigmo »mir s pomočjo prava« ne zadostuje, da bi prišli do »pravične rešitve«. Za to je vselej potrebna tudi paradigma »mir s pomočjo dialoga«, kar pomeni kreativno povezovanje borbe za legitimne pravice in dialog z vsemi konfliktnimi strankami, vključno s t. i. »hardlinerji«. Šele dialog odpira možnost označiti dimenzijo »pravičnosti« in posredovati med – svetovnonazorsko pogojenimi – različnimi predstavami o pravičnosti ali celo – kulturno pogojenimi – modeli legitimnosti.

Kot referenčni okvir lahko za kaj takega rabijo človekove pravice kot univerzalne vrednote, oziroma še globlje, splošne človekove temeljne potrebe – na primer svoboda, varnost, priznanje, identiteta, pri tem pa je v dialogu treba najprej razpravljati o tem, na katere temeljne, za vsakogar veljavne potrebe se je mogoče sklicevati oziroma se o njih

zediniti. S tem se odpira kreativen »manevrski prostor« za delovanje v dialogu, ki v okviru pravnih interpretacij ni dosegljiv, vendar je prav na napetostnem polju resnice, pravičnosti in sprave nujno potreben.

Od ureditve koroškega konflikta zaradi dvojezičnih krajevnih napisov do dialoškega projekta »Mirovna regija Alpe-Jadran«

Neodvisno od stališč o pravni ureditvi omenjenega konflikta pa je jasno, da smo še precej oddaljeni od trajne in »pravično« občutene rešitve koroškega narodnostnega konflikta. Za trajno in globoko izboljšanje odnosov med obema narodnima skupnostma je očitno potrebno več kot le urejanje konflikta na podlagi interesov. Za kaj takega je med drugim potrebna transformacija konflikta, ki temelji predvsem na potrebah, zlasti na identiteti, s perspektivo zgodovinske sprave. S tem ni rečeno, da dosežena rešitev konflikta ne predstavlja bistvenega prispevka pri reševanju konflikta med narodnima skupnostma. Nasprotno, sprava »potrebuje temelj kognitivne, pravne in politične ureditve«, da lahko, utemeljena na tem, izvede »rešitev in transformacijo konflikta na ravni socialnih struktur, kulturne identitete in kolektivne emocije« (Graf, Kramer, Ernstbrunner 2012: 63 in nasl.; Kelman 2010a: 2).

Podlaga za takšno obdelavo globinske dimenzije je najprej zaobjetje kompleksnosti koroškega konflikta med narodnima skupnostma – na vsebinski ravni pa tudi z ozirom na regionalne zaplete.

Poleg politične in socioekonomske dimenzije gre na vsebinski ravni predvsem za konflikt kolektivnih kulturnih identitet. Iz zgodovinsko-politične perspektive lahko konflikt med narodnima skupnostma razumemo kot konflikt »med tistimi, ki so bili socializirani še v tradiciji po letu 1945 vojaško premagane, toda kulturno še vedno ne prebolele nacionalsocialistične ideologije, ter med tistimi, ki so zrasli v tradiciji upora in partizanstva« (Wintersteiner 2012: 525), kar je strnjeno povedal Marjan Sturm v pogovoru z Josefom Feldnerjem:

Če pa gledamo na narodnostni konflikt na Koroškem iz zgodovinske perspektive, iz perspektive zgodovine nasilja in barbarstva 20. stoletja, potem na Koroškem nimamo opravka le z ekstremno asimetričnim konfliktom med nemško govorečim večinskim prebivalstvom in slovensko govorečo manjšino, temveč tudi z izredno destruktivno vodenim bojem med dvema totalitarnima sistemoma in ideologijama – z nacionalsocializmom in s fašizmi na eni strani, na drugi pa s stalinizmom in z drugimi birokratskimi socializmi, kot je titoizem. Kakor lahko oba sistema med seboj primerjamo, pa ju seveda ne moremo enostavno enačiti. Svetovni

konflikt teh dveh taborov, ki so ga v prejšnjem stoletju ekstremno nasilno vodili, se v določenem pogledu danes še vedno zrcali v kolektivnem mišljenju in čutenju na Koroškem. Še vedno imamo opravka s klasičnimi sovražnimi slikami partizanov in titoistov na desnici, a prav tako klasične antifašistične sovražne slike na levici, na obeh straneh pa načelno ni dovoljen dialog z drugo stranjo (Feldner, Sturm 2012: 389).

Če si pobliže ogledamo zgodovinsko dimenzijo koroškega narodnostnega konflikta, postane jasno, da se poglobljeno obdelovanje konflikta ne more ustaviti na avstrijskih mejah. Na smiseln način lahko ta konflikt obdelujemo le, če upoštevamo konfliktno preteklost celotne regije z vsemi njenimi prepletanji in zapletanji ter medsebojnimi vplivi, oziroma le, če bomo v proces medsebojnega razumevanja s perspektivo zgodovinske sprave pritegnili več dežel alpsko-jadranske regije. Iz teh razmišljanj je nastala ideja za avstrijsko-slovenski dialoški projekt, ki ima za cilj gradnjo mirovne regije Alpe-Jadran tako, da bodo korak za korakom pristopale k projektu še druge alpsko-jadranske dežele.

Interaktivna transformacija konflikta kot metoda za gradnjo »mirovne regije Alpe-Jadran«

V središču dialoškega projekta s programskim naslovom »Building The Peace Region Alps-Adria (PRAA) – Envisioning the Future by Dealing with the Past: Promoting Open and Inclusive Dialogue and Public Discourse within Austria and Slovenia and between the Countries«² je spoznavanje in obdelovanje napetostnega polja spomina, sprave in oblikovanja prihodnosti. Izbrano metodo projekta je inspiriral Problem Solving Workshops harvardskega profesorja Herberta C. Kelmana (Kelman 2010b), obenem pa se je v tradiciji mnogoterih aktivnosti na področju civilnega obdelovanja konfliktov v dolgih letih oblikoval v regiji Alpe-Jadran. V tem smislu ga je treba razumeti kot nadaljevanje in intenziviranje dolgoletnega znanstvenega ukvarjanja z »manjšinskim vprašanjem« na Koroškem ter alpsko-jadranskim prostorom na Univerzi Celovec ter kot znanstveno soočanje na temo

2 Nosilci projekta so naslednje institucije (v oklepaju vselej odgovorna oseba): Center za mirovne raziskave in mirovno vzgojo (ZFF) Univerze Alpe-Jadran v Celovcu (Werner Wintersteiner in Wilfried Graf); Institut za avstrijsko, evropsko in primerjalno javno pravo, politično znanost in nauk o upravljanju, Univerza Karla in Franca Gradec (Jürgen Pirker); Institute for Ethnic Studies (IES) v Ljubljani (Mitja Žagar, Janez Stergar in Danijel Grafenauer); Slovenski znanstveni inštitut (SZI) v Celovcu (Daniel Wutti); strokovna visoka šola Koroška (Karl Anderwald) ter inštitut Herberta C. Kelmana za interaktivno transformacijo konfliktov (HKI) na Dunaju (Wilfried Graf in Jan Brousek). Civilnodružbeni koordinatorji so dr. Josef Feldner (predsednik Koroške domovinske službe/ Kärntner Heimatdienst, in dr. Marjan Sturm (predsednik Zveze slovenskih organizacij (ZSO) za Avstrijo ter Janez Stergar (predsednik Kluba koroških Slovencev v Ljubljani) in dr. Danijel Grafenauer (predsednik Kluba koroških Slovencev v Mariboru) za Slovenijo.

ravnanje z družbeno diverziteteto pri Inštitutu za etnične študije v Ljubljani (Žagar 2009).

»Koroška konsenzna skupina« je bila ustanovljena pred rešitvijo »koroškega vprašanja krajevnih tabel«, leta 2005 pa je s svojim prvim predlogom za kompromis bistveno prispevala k rešitvi navedenega vprašanja. Od leta 2006 se je civilnodružbeni proces med nemško govorečo večino in slovensko govorečo manjšino na Koroškem okrepil, kar je dokumentirano v več knjigah in dokumentacijskih serijah. Novost je bila, da so nemško in slovensko govoreče osebnosti, ki so bile na Koroškem desetletja dolgo glavni akterji konflikta, stopile v konstruktiven dialog, v nekakšen »pogovor sovražnikov« (Friedrich Heer), čeprav so bili nekdanji sovražniki, ideološki in manjšinskopolitični nasprotniki (Feldner, Grafenauer, Stergar, Sturm 2014: 2).

Avstrijsko-slovenski dialoški projekt želi nadaljevati in poglobljati dialoške procese novega tipa, ki so dokumentirani v publikacijah *Josef Feldner / Marjan Sturm: Misliti Koroško na novo: Dva kontrahenta v dialogu* (Graf, Kramer 2007) in *Koroška leži ob morju: Zgodovina/e konflikta o travmi, oblasti in identiteti* (Petritsch, Graf, Kramer 2012).

Projekt je tako usmerjen v civilno obdelovanje konfliktov, ki združuje tri dimenzije: zgodovinski spomin na raznolikost lastnih identitet, spravo z drugim in perspektivo skupnega oblikovanja prihodnosti (Graf, Brousek 2014; Wintersteiner 2014).

Medtem so predstavniki/ce politike in civilne družbe obeh dežel spoznali/e, da za trajno izboljšanje odnosov niso potrebne samo skupne perspektive za prihodnost, temveč tudi obdelovanje globljih konfliktnih vzrokov, ki zaznamujejo zgodovino slovensko-avstrijskih odnosov.

Za posebno obetavno metodo, spodbujati z dialogi kolektivne učne procese med historičnimi sovražniki pa tudi med aktualnimi konfliktnimi strankami, so se izkazali tako imenovani Interactive Problem Solvin Workshops (imenovani tudi kot Interaktivno reševanje konflikta ali Track Two Diplomacy) po Herbertu C. Kelmanu, kakršne so razvili in izvajali v obdobju štirih desetletij še zlasti v zvezi z Izraelom in s Palestino. Te delavnice skušajo slabosti običajne mednarodne mediacije izravnati s pomočjo socialno-psiholoških pristopov do analize in posredovanja konfliktov. V nasprotju z običajnimi metodami mediacije ciljne skupine pa se delavnic ne udeležujejo uradni vodilni zastopniki konfliktnih strank, temveč vplivne ključne osebnosti na srednji ravni z različnih družbenih področij (zastopniki/ce političnih strank, civilnodružbena društva, zastopniki/ce verskih skupin, novinarji/ke, znanstveniki/ce itd.), ki lahko delujejo kot posredovalci/ke med nosilci/kami odločanja ter civilno družbo.

Omenjene procese vodijo facilitatorji, neuradni vsestrankarski moderatorji in moderatorke, ki podpirajo konfliktne stranke v dialoškem procesu v zaupnih delavnicah, da se zavedo svojih globljih motivacij, potreb in bojzani, odstranijo sovražne podobe in izdelajo kreativne možne rešitve.

Inspirirani z omenjeno zasnovo so na Kelmanovem inštitutu za interaktivno transformacijo konfliktov (HKI) v kooperaciji s Centrom za mirovne raziskave in mirovno vzgojo (ZFF) Univerze Celovec razvili večplastno zasnovo, ki temelji na metodi participativnega akcijskega raziskovanja. Ta poskuša odpraviti tri pomanjkljivosti, ki so se tendenčno pokazale v omenjenih delavnicah (Graf, Brousek 2014: 324):

- Težava z iskanjem udeležencev/udeleženk z enakimi možnostmi dostopa do nosilcev odločanja, v čemer tiči nevarnost, da se z izdelanimi koncepti ne ukvarjajo vsi v enaki meri ali tega ne morejo.
- Pomanjkljivo vključevanje t. i. »hardlinerjev« v dialoški proces, kar dolgoročno omejuje možnost uspešne uresničitve predlogov za rešitev konflikta, ker jih del prebivalstva ne podpira.
- Pomanjkljivo vključevanje doseženih rezultatov v javni diskurz, zaradi česar umanjka bistveni korektiv.

Dialoški projekt Building the Peace Region Alps-Adria je na najboljši možni način usmerjen v premagovanje omenjenih pomanjkljivosti. Ena možnost spoprijemanja s prvo pomanjkljivostjo je, da se v dialoške skupine vključi t. i. *upcoming leaders*. Tako imenujemo (ne nujno mlade) osebe, priznane strokovnjaki/nje na svojih področjih (v znanosti, religiji, politiki, gospodarstvu, kulturi, medijih ...), ki imajo dostop do (političnih) nosilcev odločanja in zato lahko izdelane koncepte v nekaj letih prenesejo v politiko in medije.

Uspešno odpravljanje druge pomanjkljivosti poleg mednarodnih zahteva tudi izvedbo notranjih dialogov, tako med večinskim in manjšinskim prebivalstvom v vsakokratni deželi kot tudi med večinskim in manjšinskim prebivalstvom iz različnih taborov oz. zastopniških organizacij. Tako se odpira možnost (za zdaj), da v te dialoge vključimo tudi t. i. »hardlinerje«, ki imajo morda prevelike zadržke za soudeležbo na mednarodni ravni.

Tretja pomanjkljivost naj bi se odpravljala tako, da bi se doseženi rezultati vnašali v javni diskurz (prav tam: 327).

Projekt vsebuje tri sestavine: internacionalne in intranacionalne delavnice ter javne prireditve z dialogi.

Mednarodni dialog med Avstrijo in Slovenijo

Prva projektna sestavina – mednarodna delavnica – je usmerjena na spoprijemanje s skupno preteklostjo in spreminjajočim se večinskim/manjšinskim stanjem v Avstriji (predvsem na Štajerskem in Koroškem) ter v Sloveniji; dolgoročno tudi z vključitvijo drugih dežel iz regije Alpe-Jadran. S skupnim civilnodružbenim obdelovanjem zgodovine medsebojnih odnosov med vpletenimi državami nikakor nočemo nadomeščati dela zgodovinskih komisij; ta oblika ima lasten kulturni in političen pomen. Gre za procese učenja in modele, ki bi bili lahko pomembni za prihodnje procese sporazumevanja v regiji Alpe-Jadran, v jugovzhodni Evropi in v vsej Evropi.

Udeleženske in udeleženci teh delavnic naj bi bili glede na deželo svojega izvora, ideologijo, starost in spol heterogena skupina s področij ekonomije, kulture, medijev, izobraževanja in politike. Tako kot na Kelmanovih delavnicah naj bi udeleženci in udeleženke ne bili nosilci aktualnih funkcij z možnostjo odločanja na politični ravni, imeli pa naj bi nanje vpliv. Glede zgoraj navedene kritike je treba v delavnice nujno vključiti t. i. *upcoming leaders*. Za vzdrževanje kontinuitete se je kot civilnodružbene koordinatorje in udeležence dialoških skupin (prav tam: 328) zavestno vabilo tudi iniciatorje/iniciatorke in avtorje/avtorice del *Koroško misliti na novo* (Feldner, Sturm 2007) ter *Koroška leži ob morju* (Petritsch, Graf, Kramer 2012). Bistven cilj te odločitve je, da »predlagatelji in nosilci tradicije brambovskega boja« na eni strani ter »borbe za severno mejo« na drugi strani v pogovoru in dialogu obdelajo in reflektirajo narativo tega časa ter pridejo do nove ocene, ki lahko in ki tudi naj sega v današnji čas (Sturm 2014a).

Intranacionalni dialog znotraj Avstrije in Slovenije

Drugi izziv je uvedba pogovorov med zastopniki in zastopnicami civilnodružbenih organizacij v nacionalnem okviru – v Avstriji kot tudi v Sloveniji, in to tako med narodnima skupnostma oziroma jezikovnima skupinama kot tudi znotraj njih. Na Koroškem gre za to, da v okviru t. i. konsenzne skupine začeti proces nadaljujemo na širši ravni, da bi omogočili zavestno vključitev kritikov, ki se jim način njihovega gledanja v kompromisu o krajevnih napisih ni zdel dovolj upoštevan. V tem smislu naj bi na Koroškem navsezadnje obdelovali notranjo različnost mnenj in nasprotja med različnimi zastopniškimi organizacijami znotraj jezikovnih skupin.

Javni dialogi v Avstriji in Sloveniji

Tretja naloga je etabliranje javnega diskurza. S tem bi sprožili predvsem kritično spoprijemanje z vodilnimi idejami, izdelanimi v dialo-

ških delavnicah za mirovno regijo Alpe-Jadran, in polagoma omogočili implementacijo konkretnih projektnih idej v politiko in javnost.

Kratkoročno so tu mišljene javne prireditve, kakor je bila pred kratkim, 9. 10. 2014, tiskovna konferenca v Celovcu, in skupno spominjanje na žrtve, 10. 10. 2014 v Velikovcu, ob prisotnosti vseh štirih civilnodružbenih koordinatorjev projekta.³ Te aktivnosti naj bi v bližnji prihodnosti ob podpori novih medijev (gl. npr. domačo stran www.kaerntenneu.at) dopolnjevale okrogle mize in diskusijske prireditve v Sloveniji in Avstriji. Srednjeročno – do leta 2020, ko bo stota obletnica določitve slovensko-avstrijske meje – se načrtuje več novih in skupnih slovensko-avstrijskih spominskih dnevov. V trajnostnem smislu se dolgoročno razmišlja o nadaljnjih ukrepih, na primer o uresničitvi ideje o ustanovitvi avstrijsko-slovenskega dialoškega centra za »spominjanje, spravo in oblikovanje prihodnosti«.

V prvi »skupni izjavi« Avstrijsko-slovenske delovne skupine za prekomejni dialog, ki je bila sprejeta septembra pod naslovom 1914–2014: Od vojn do mirovne regije Alpe-Jadran, je strnjeno opisan široki cilj projekta:

Pogoj za oblikovanje mirovne regije Alpe-Jadran mora biti – kot izkušnja iz zgodovine – z vseh strani pripravljenost za dialog, pri katerem mora vladati volja do sprave. Prekomejni dialog sicer ne more ponovno oživiti zgodovinsko izginulih kultur te regije, lahko pa se skuša poslužiti spomina na te izginule oblike skupnega življenja, da bi prišli do nove oblike regionalnega, evropskega in globalnega sožitja. Tak prekomejni dialog je naslednji korak pri gradnji transnacionalne, multikulturne, večjezične in gospodarsko dobro razvijajoče se mirovne regije Alpe-Jadran – s priznavanjem diverzitete, interkulturnega izobraževanja, regionalnega razvoja in konstruktivnega razreševanja konfliktov (Feldner, Grafenauer, Stergar, Sturm 2014: 2).

Prevod iz nemščine: Sonja Wakounig

3 Dr. Danijel Grafenauer (predsednik Kluba koroških Slovencev v Mariboru), Janez Stergar (predsednik Kluba koroških Slovencev v Ljubljani) za Slovenijo, dr. Josef Feldner (predsednik koroškega Heimatdiensta) in dr. Marjan Sturm (predsednik Zveze slovenskih organizacij) za Avstrijo.

SPOMINJANJE – SPRAVA – OBLIKOVANJE PRIHODNOSTI

AVSTRJSKO-SLOVENSKA DELOVNA SKUPINA ZA PREKOMEJNI DIALOG
LAGENFURT/CELOVEC – LJUBLJANA/LAIBACH – MARIBOR/MARBURG

Skupna izjava

1914–2014: Od vojn do regije miru
Alpe-Jadran

V spomin vsem žrtvam, ki so umrle, ker politika ni rešila sporov na miren način.

Dialog kot pot k priznavanju raznolikosti, zgodovinski spravi in skupnemu ustvarjanju prihodnosti

Sto let po izbruhu prve svetovne vojne doživljamo globalno krizo in globoke spremembe, ki lahko temeljito ogrozijo veliki projekt evropske integracije. Tak razvoj ni samo posledica ponovnega porajanja novih političnih in družbenih konfliktov, od ekonomske krize in neuspešnega upravljanja migracij do nemoči evropske in svetovne diplomacije (od Ukrajine do Bližnjega vzhoda), marveč tudi posledica krepitve »staro-evropskih« odnosov in pojavov, kot so nacionalizem, šovinizem, fundamentalizem, ksenofobija ter drugi pojavi nestrpnosti in nepriznavanja drugačnih in drugačnega.

Brema preteklosti

Po prvi svetovni vojni in razpadu treh imperijev (Avstro-Ogrske monarhije, Otomanskega imperija in caristične Rusije) so nastale nove nacionalne države. Večnoma so meje določili zmagovalci, ponekod s plebisciti. Tudi na Koroškem, kjer se je na plebiscitu večina prebivalstva glasovalnega območja odločila za Avstrijo. Rezultat prve svetovne vojne so bile poleg novih držav in mej tudi etnično opredeljene manjšine v teh državah, kar je nadaljevalo logiko nacionalnih sporov z asimilacijo in zatiranjem manjšin. Kot odgovor na to so se nekatere manjšine obračale na svoje države zaščitnice, te pa so manjšinska vprašanja pogosto zlorabljale za zunanje-politične namene.

20. stoletje je bilo stoletje dveh grozovitih svetovnih vojn, holokavsta kot vrhunca do tedaj neznanega človeškega zaničevanja in uničevanja, stoletje totalitarnih in fundamentalističnih ideologij, skratka »vek ekstremov« (Eric Hobsbawm). Te rane so danes – po koncu hladne vojne – zabrazgotinjene, vendar nikakor dokončno zaceljene. Zato ne smemo biti zadovoljni zgolj s političnim mirom in dobrimi gospodarskimi odnosi med evropskimi državami in narodi. Preseči moramo, kar nas je dolgo ločevalo in zaradi česar smo včasih postali sovražniki. Sicer obstaja nevarnost, da v kriznih časih ponovno oživijo stare predstave o sovražnikih, kot letos v Ukrajini in na Bližnjem vzhodu, v 90. letih 20. stoletja pa v nekdanji Jugoslaviji.

Alpe-Jadran – Evropa v malem

Tudi regijo Alpe-Jadran še danes posebej zaznamujejo posledice zgodovinskih konfliktov, zato moramo v Sloveniji in na avstrijskem Koroškem kritično in samokritično reflektirati zgodovino in graditi »objektivnejši« zgodovinski spomin. Zavedati se moramo bogastva različnih kultur ter jih priznavati, kar je korak k strpnosti in spravi med manjšinami in večinami in tudi v celotnem Alpsko-Jadranskem prostoru. Pri tem kaže upoštevati izkušnje nemško-francoske sprave in druge pozitivne primere preseganja nestrpnosti v svetu. Na tej podlagi je treba razvijati skupne

ideje in projekte za prihodnost gospodarsko, politično, ekološko in kulturno uspešne regije miru Alpe-Jadran.

V »kratkem 20. stoletju« je bila regija Alpe-Jadran bojišče totalitarnih ideologij, ki do danes ostajajo del kolektivnega spomina narodov. Vrhunec spopadov je bila druga svetovna vojna. Ozemlje današnje Slovenije je bilo razdeljeno med nacistično Nemčijo, fašistično Italijo, Horthyjevo Madžarsko in ustaško Hrvaško, Slovenci pa obsojeni na narodno smrt. Po koncu druge svetovne vojne je določanje meja spet povzročilo napetosti v celotni regiji Alpe-Jadran, ki so se še zaostriale v času »hladne vojne« in globalnega ideološkega konflikta med vzhodom in zahodom.

Dialog kot pot

Desetletja so se na avstrijskem Koroškem in širše v regiji razvijale aktivnosti cerkva (npr. koroška škofijska sinoda 1970-1972), univerz in raznih organizacij civilne družbe: od 1975 prireditve »Dober večer, sosed! - Guten Abend, Nachbar!«, nagrade Rizzi, Einspieler in Kugy za sporazumevanje med narodi, medkulturne in prekomejne večjezične jezikovne iniciative, dialoške konference in številne druge dejavnosti društev, ustanov in oseb. Vse to je v službi dialoga in reševanja konfliktov.

V procesu političnega reševanja »koroškega vprašanja krajevnih napisov« je bila ustanovljena tako imenovana »konsenzna skupina«, ki je ne glede na različne ocene v javnosti leta 2005 s svojim kompromisnim predlogom prispevala k rešitvi vprašanja krajevnih napisov.

Od leta 2006 se je nadaljeval tudi proces dialoga v civilni družbi med nemško govorečo večino ter slovensko govorečo manjšino na Koroškem, ki

je dokumentiran v več knjigah in dokumentarnih serijah. Novo pri tem je bilo, da so nemško in slovensko govoreče osebnosti, dolga desetletja nosilci konflikta na Koroškem, v koroški konsenzni skupini prišli do konstruktivnega dialoga. Pri tem so si prizadevali tudi za graditev zaupanja s skupnimi informacijskimi prireditvami v dvojezičnih koroških občinah in s prekomejnimi kulturnimi dogodki v Sloveniji.

Ta proces je prerasel leta 2013 v prekomejni dialog med Slovenijo in Avstrijo, ki naj bi se v naslednjih letih poglobil in postopoma zajel tudi ostale dežele regije Alpe-Jadran ter jugovzhodne Evrope.

Pri tem skušajo osebnosti in organizacije na stičišču med civilno družbo, diplomacijo in znanostjo iz Slovenije in Avstrije s strukturiranim dialogom interaktivno in konstruktivno obdelati globlje razloge in vire za konflikt in mir v regiji Alpe-Jadran.

Osnovni predpogoj za oblikovanje regije miru Alpe-Jadran mora – kot zgodovinska izkušnja – biti pripravljenost na dialog vseh strani, ki si prizadevajo za spravo.

Prekmejni dialog izgubljenih kultur ne bo mogel več oživiti, lahko pa obuja spomin na izginule oblike sožitja in tako išče nove oblike regionalnega, evropskega in globalnega sožitja.

Naslednji korak je transnacionalna, multikulturna, večjezična in zato tudi gospodarsko razvijajoča se regija miru Alpe-Jadran – z vodilnimi idejami spoštovanja raznolikosti, medkulturne vzgoje, regionalnega razvoja in konstruktivnega reševanja sporov. Zato je potrebno oblikovati čezmejne projekte (n.p. izmenjava solarjev in mladine), ki prispevajo k preseganju konfliktov, regionalnemu razvoju in večjezičnosti v tem prostoru.

VIRI IN LITERATURA

- Feldner, Josef, Marjan Sturm: Ein Dialog über den Dialog. V: Wolfgang Petritsch, Wilfried Graf, Gudrun Kramer (izd.): *Kärnten liegt am Meer: Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität*. Celovec: Drava in Heyn, 2012: 384–404.
- Feldner, Josef, Danijel Grafenauer, Janez Stergar, Marjan Sturm: *Gemeinsame Erklärung – 1914–2014: Von den Kriegen zur Friedensregion Alpen-Adria*. Veröffentlicht im Rahmen einer Pressekonferenz am 9. 10. 2014 in Klagenfurt/Celovec, anlässlich des gemeinsamen Opfergedenkens am 10. 10. 2014 in Völkermarkt/Velikovec.
- Graf, Wilfried, Gudrun Kramer (ur.): *Josef Feldner / Marjan Sturm – Kärnten neu denken: Zwei Kontrahenten im Dialog*. Celovec: Drava in Heyn, 2007.
- Graf Wilfried, Gudrun Kramer, Thomas Ernstbrunner: Vom Kompromiss zur Versöhnung? Zwischenbericht zum Projekt »Kärnten neu denken/verstehen/gestalten«. V: Wolfgang Petritsch, Wilfried Graf, Gudrun Kramer (ur.) 2012: *Kärnten liegt am Meer: Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität*. Celovec: Drava in Heyn, 2012: 33–77.
- Graf, Wilfried, Jan Brousek: Dialog als Methode zum Aufbau einer Friedensregion Alpen-Adria. V: Bettina Gruber, Werner Wintersteiner (ur.), *Learning Peace – an Integrative Part of Peace Building. Experiences from the Alps-Adriatic Region*. Yearbook 2014 of the Centre for Peace Research and Peace Education (CPP) of the Alps-Adriatic University Klagenfurt, 2014: 317–330.
- Holzleithner, Elisabeth: *Gerechtigkeit: Grundbegriffe der europäischen Geistesgeschichte*. V: Konrad Paul Liessmann (ur). Dunaj: Facultas WUV, 2009.
- Kelman, Herbert C.: Conflict Resolution and Reconciliation – A Social-Psychological Perspective on Ending Violent Conflict Between Identity Groups. V: *Landscapes of Violence: An Interdisciplinary Journal Devoted to the Study of Violence, Conflict and Trauma* 1(1), 2010a, čl. 5, http://scholar.harvard.edu/files/hckelman/files/conflict_resolution_and_reconciliation_lov_2010.pdf (13. 5. 2014; 21. 9. 2014).
- Kelman Herbert C.: Interactive Problem Solving: Changing Political Culture in the Pursuit of Conflict Resolution. V: *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology* 16(4), 2010b: 389–413.
- Kelsen, Hans: *Was ist Gerechtigkeit?* Dunaj: Manzsche Verlagsbuchhandlung, 1975.
- Ottomeyer, Klaus: Warum in Kärnten die Uhren anders gehen. V: Martin Hitz, Karl Stuhlpfarrer (ur.), *Grenzfall Kärnten: Zwischen Vergangenheit und Zukunft*. Celovec: Založba Wieser, 2006: 15–22.
- Österreichischer Staatsvertrag* (1955): Bundesgesetzblatt 152/1955, https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1955_152_0/1955_152_0.pdf, 8. 9. 2014.
- Wolfgang Petritsch, Wilfried Graf, Gudrun Kramer: *Kärnten liegt am Meer: Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität*. Celovec: Drava in Heyn, 2012.
- Radbruch, Gustav: Der Relativismus in der Rechtsphilosophie. V: Christoph Horn, Nico Scarano (ur.), *Philosophie der Gerechtigkeit: Texte von der Antike bis zur Gegenwart*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 2002: 299–304.
- Retzl, Lisa, Werner Koroschitz (ur.): *Heiss umfehdet, wild umstritten: Geschichtsmymen in Rot-Weiss-Rot*. Celovec: Drava, 2005.
- Rüthers, Bernd: *Das Ungerechte an der Gerechtigkeit – Fehldeutungen eines Begriffs*. 3. izdaja. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009.
- Stangl, Wolfgang: Über den Ortstafelkonflikt in Kärnten und die Grenzen des Rechts. V: Wolfgang Petritsch, Wilfried Graf, Gudrun Kramer: *Kärnten liegt am Meer: Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität*. Celovec: Drava in Heyn, 2012: 436–447.
- Sturm, Marjan (2014a): *Leitbild Kärnten 2020*, http://www.slo.at/zso/index_de.php, 6. 7. 2014.
- Sturm, Marjan: *Gerechtigkeit und Recht am Beispiel des Kärntner Ortstafelkonflikts*. Handschriftliches Manuskript, 2014b.
- Traverso, Enzo: *Im Bann der Gewalt: Der europäische Bürgerkrieg 1914–1945*. München: Siedler Verlag, 2008.
- Wintersteiner, Werner: *Kärnten liegt am Meer: Vision einer Friedensregion Alpen-Adria*. V: Wolfgang Petritsch, Wilfried Graf, Gudrun Kramer: *Kärnten liegt am Meer: Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität*. Celovec: Drava in Heyn, 2012, 524–545.
- Žagar, Mitja: *Strategies for the prevention, management and/or resolution of (ethnic) crisis and conflict: The case of the Balkans*. V: Sandole, Byrne, Sandole-Staroste, Senehi (ur), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*. London: Routledge, 2009: 454–472.

Boris Gombač*

ANTIFAŠIZEM OD KOROŠKE DO PRIMORSKE VČERAJ IN DANES

Sveče, 2. februar 2014

Objavljeno besedilo je govor Borisa Gombača na svečanosti v spomin na Matijo Verdnika – Tomaža in druge padle partizane. Spominska svečanost, ki jo je pripravila Zveza Koroških partizanov in prijateljev protifašističnega odpora, je bila 2. februarja 2014 na pokopališču v Svečah. Zaradi žledu, ki je onemogočil njegov prihod, je Gombačevo besedilo prebral dr. Marjan Sturm.

Še danes ugotavljamo, da se dominantni večini manjšinska zgodovina vedno znova zatakne v grlu, ko gre za priznanje, da sta bili – bodisi tiha bodisi nasilna asimilacija – dva procesa, ki sta v popolnem nasprotju s spoštovanjem človekovih pravic. Sto petdeset let so slovenskim manjšinam v Avstriji, Italiji in na Madžarskem kratili človekove pravice. Korenine zla, ki se je zgrnilo nad njimi, segajo v 19. stoletje.

Od takrat do danes se je dodobra izkristalizirala misel o nacionalni državi, ki so jo nekateri »zgodovinski narodi« razumeli kot poslednji obračun z »nezgodovinskimi«. Sprega med kapitalizmom in nacionalizmom naj bi stisnila vse državljane, ne glede na njihov jezik, v en nacionalni blok, z namenom, da bi na eni strani pridobili večjo maso ozemlja in prebivalstva, na drugi pa, da bi ustvarili odskočno desko za nadaljnji prodor na tuja ozemlja. Za zakasnele goste, Nemčijo, Italijo in Avstrijo, so za mizo velikih kolonialistov ostale le še drobtinice kolača, ki se je delil že od 16. stoletja. Te drobtinice v naši sosesčini so bile Bosna, Srbija, Bolgarija, Makedonija, Albanija in današnja Ukrajina. Prostor Alpe-Jadran je naenkrat postal geostrateška štartna linija velikih svetovnih razsežnosti, kar so prebivalci teh krajev začutili najprej med prvo, nato pa še med drugo svetovno vojno. Med prvo svetovno vojno so bili Slovenci še objekt, med drugo pa smo si z narodnoosvobodilnim bojem (NOB) izborili pozicijo subjekta. Slovencem,

* Dr. Boris Gombač je zgodovinar, ki se ukvarja z mednacionalnimi odnosi v 19. in 20. stoletju na modelu Trsta kot večnarodnostnem talilnem loncu habsburške monarhije. Znan je nemški prevod njegove knjige *Trieste - Trst: Zwei Namen, eine Identität* (St. Ingbert: Röhrig, 2002). V zadnjih letih se ukvarja z vprašanjem italijanskih koncentracijskih taborišč za Slovence (1941–1943). O tem je z Metko Gombač izdal knjigo *Trpljenje otrok v vojni* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2013). Leta 2014 je pod naslovom *Dietro il cortile di casa* (Gradišče ob Soči: Center »Leopoldo Gasparinik«; Gorica: Sklad Dorče Sardoč) izšla tudi v italijanskem prevodu. V knjigi *Na drugi strani* (Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2006) se je ukvarjal z osamosvojitvijo Slovenije leta 1991.

pa tudi drugim Jugoslovanom, je po letu 1945 z državo, univerzo, akumulacijo kapitala in omogočanjem politike veliko dala že Kraljevina Jugoslavija. Čeprav smo vse omenjeno Slovenci v 19. stoletju že poznali, smo bili v vsem vedno podrejeni Nemcem ali Italijanom.

Slovenija je po letu 1918, sicer na omejenem ozemlju, lahko postala protagonist lastne samobitnosti, česar pa sto tisoči Korošcev in Primorcev niso doživeli. Ob koncu prve svetovne vojne sta v Ljubljani

Boris Gombač na predstavitvi knjige *Trpljenje otrok v vojni*, Ljubljana, september 2013.

Foto: Špela Prešlenkov

obe slovenski meščanski stranki pri postavljanju temeljev samostojnosti naredili veliko napak. S politično kratkovidnostjo in medsebojnim političnim obtoževanjem sta neodgovorno opustili emancipacijski trend, značilen za celotno 19. stoletje, ki bi Slovenijo s Trstom in Celovcem postavil v samo središče srednjeevropskega prostora. Klerikalci in liberalci so tako leta 1918 povsem zanemarili pomen Koroške in Primorske, tudi zato, ker nista bili del ljubljanske škofije.

Več kot pol milijona Primorcev in Korošcev se je kmalu znašlo v obsevu dveh ponorelih nacionalizmov, ki sta Slovence jemala kot *casus belli* za nova kolonialna osvajanja – čez meje, postavljene v Versaillesu. Tragedija ob izgubi teritorija je bila sicer skupna, vendar pa je po plebiscitu in podpisu rapalske pogodbe življenje slovenske skupnosti

tako v Italiji kot Avstriji postalo nevzdržno. Ko so oblast vzeli v roke fašisti in nacisti, se je vse samo še stopnjevalo. Korošci in Primorci so spoznali izgnanstvo, zapore in taborišča, ulično nasilje, požiganje njihovih simbolnih stavb v urbanih središčih, požiganje časnikov in tiskarn, na koncu pa tudi uradno zadano smrt, kot se je to zgodilo dvema simbolnima krajema slovenske Golgote, Bazovici v Italiji in Selam na Koroškem. Že takrat so nekateri vidni evropski in slovenski pesniki in pisatelji zapisali, da je Slovence v Evropi zagrnil mrtvaški prt in da je bil upor edina možnost, da bi se izvlekli iz tega duhovnega genocida.

V slovenskih okvirih so bili takratni uporniki komunisti in tigrovc, ki so delovali bodisi na Primorskem bodisi na Koroškem, povezovali pa so se tudi z Moskvo, kjer so se odločale številne zadeve v zvezi z rešitvijo slovenskega nacionalnega vprašanja. Bolj se je bližal drugi svetovni konflikt, večjo vlogo so v naših krajih igrale tudi britanske tajne službe. Vse je bilo pripravljeno za nove osvajalne vojne in za ponovitev klanja iz leta 1914. V Sloveniji in Jugoslaviji se je v obdobju med obema svetovnima vojnama, tudi z udeležbo več sto slovenskih borcev v španski državljanski vojni, ustvaril močan in artikuliran antifašistični kader. Od Tita do Kardelja in od Beblerja do Franca Rozmana – Staneta se je omenjena vodstvena struktura, ki je brez-pogojno ubogala Moskvo, odločila za organiziran odpor proti nemškemu in italijanskemu okupatorju. Slovenski uporniki, zbrani okrog komunistov, so s temeljnimi točkami Osvobodilne fronte (aprila 1941) zakoličili svoj nacionalni in socialni program. V njem je bila, kot ena temeljnih točk OF, zajeta tudi osvoboditev in priključitev Koroške in Primorske k matični domovini. Nacionalno zatiranje in desetletna poniževanja so močno dvignili uporniški naboj. Veliko prebivalstva v Sloveniji, na Koroškem in Primorskem se je odločilo za antifašizem, saj je Slovencem, tako skupinsko kot posamezno, grozil genocid. Luč na koncu tunela je bila za veliko večino boju naklonjenih Osvobodilna fronta, ki se je formirala bodisi politično bodisi vojaško. Brezizhodni položaj je ljudi dobesedno prisilil k upor, saj v takem stanju, ko so Slovence izseljevali, jih zapirali v koncentracijska taborišča in jim jemali lastnino, ni bilo druge poti.

OF je po odločitvi za politični in vojaški upor na civilnih območjih vzpostavila terenske odbore, rajonske svete in mestne NOB strukture. Na vojaškem delu pa so se ustanovile brigade in logistične inštitucije. Po konsolidaciji na Kranjskem in Dolenjskem (leta 1943) se je partizanski boj hitro širil tudi čez avstrijsko in italijansko mejo. Ljudje, od Lendave do Beljaka in od Pohorja do Istre, so razumeli, da se je odpor končno začel in da v njem lahko tudi sami veliko prispevajo, vsak po

svojih močeh in sposobnostih. Po prvih partizanskih uspehih sta se kmalu izoblikovali tudi osrednja in lokalna oblast, ki sta dosegli svoj višek leta 1943 v Črnomlju in Jajcu, ko sta bila ustanovljena slovenski in jugoslovanski parlament. NOB so priznale tudi velike sile, ki so na teren med partizane poslale opazovalne misije. Te so kmalu ugotovile razliko med partizani in kolaboracionisti. Slednji so bili za NOB velika nadloga in so bili po političnem načelu *divide et impera* najbližji in najhujši sodelavci nacifašistov, najhujših krvnikov ne le slovenskega naroda. Tehnike spodbujanja državljanske vojne se na žalost niso izpele takrat, ampak se z nesluteno močjo širijo še danes, ko takratni poraženci znova iščejo možnost svojega političnega povratka. Na srečo so leta 1945 zavezniki slavili zmago nad silami osi in so nacifašizem poslale v ropotarnico zgodovine. Slovenci so po osvoboditvi osrednje domovine uspeli osvoboditi še velike dele Primorske; na Koroškem jim to ni uspelo. Za razvoj manjšine naj bi jamčili mednarodni dogovori in na njih utemeljena Avstrijska državna pogodba.

Ko danes pomislimo na takratne razmere, ki jih bogato opisujeta zgodovina in literatura, ne moremo mimo gorja, ki so ga fašisti in nacisti povzročili slovenskemu civilnemu prebivalstvu v vseh regijah, kjer so živeli. Po izračunih je bilo v italijanskih taboriščih zaprtih 30.000 Slovencev, v nemška pa jih je šlo čez 100.000. Za njihovo trpljenje se ni nikdar – razen nemškega predsednika Weizsäckerja – nihče opravičil. Avstrijske in italijanske oblasti so se od tega prevzemanja krivde povsem distancirale, kar govori o načrtnem zamolčevanju mehanizmov uničenja, ki so jih izvajali v preteklosti. Zakaj to delajo še danes in zakaj ne odgovarjajo za zločine izpred sedemdesetih let, mi še vedno ni jasno. Pa ne, da jih mika, da bi se to še kdaj ponovilo?

Nacizem in fašizem je treba, da se ne bi nikoli več ponovila, znati prepoznati. Mladim je treba ponuditi orodja, s katerimi bi grozo fašizma prepoznali že ob prvih pojavih, ga znali diagnosticirati in se mu upreti. Od takrat, ko so Združeni narodi promovirali dan spomina na holokavst, je minilo že dvajset let. Upravičeno se lahko vprašamo, kaj je bilo do danes storjenega, da bi se zavest o nacifašističnih grozotah med mlade razširila kot protistrup za ksenofobijo, rasizem in nacionalizem, ki se kot kuga še vedno širijo po svetu in med nami.

Nedvomno nas lahko veseli, da so tako Nemci in Italijani kot tudi evropska družina narodov sprejeli literaturo Maje Haderlap in Borisa Pahorja kot nesporni avtoriteti za ohranitev zgodovinskega spomina, ne le na zločine nad Slovenci, ampak spomina na splošno uničevanje drugačnih. Njuno delo je v imenu literature preskočilo visoko ograjo, ki so jo – in to ne le tuje konservativne kulturne inštitucije – postavljale iz ideoloških in sebičnih motivov. Česar ni moglo zgodovinopis-

je, je zmogla njuna literatura, ki je pokazala, kje se je od začetka kotilo zlo. Na pot današnjega zla pa nas asociirata tudi hitro družbeno nazadovanje in socialno razslojevanje. Rušijo se namreč dosežki socialne države, pojavljajo se novi verski fanatizmi, prevladujeta kapital in korupcija, razlika med revnimi in bogatimi samo še narašča. Od vračanja v ne tako oddaljeno nedemokratsko preteklost nas ločuje samo še korak. Na to nas spominjajo taborišča za migrante v Italiji in Grčiji, ki jih spremlja konsenz večine. Taborišča so bila vedno otrok kolonializma in neoliberalizma, ki svetu vladata še danes.

Selske in druge žrtve, Tomaža, Janeza, Petra in Valentina Olipa, Jerneja in Jakoba Oražeja, Franca Pristovnika, brata Florjana in Urha Keliha in Marijo Olip so ustrelili, ker se niso politično prilagodili in uklonili nacističnemu diktatu. Seveda niso bili edini. Žrtve nacifašizma na Slovenskem lahko štejemo v deset tisoče, boreče se in civiliste, moške in ženske, ljudi vseh starostnih skupin in obeh spolov. Spomin nanje ne sme zamreti, ker smo v to krivico vpleteni tudi mi, naši otroci in vnuki, ki danes spoznavajo nove oblike diktatur in ponižanj. Človek, samo človek se lahko upre trpljenju, ki mu ga povzroča sočlovek. Danes ni več družbe vključevanja, poznamo samo še družbo izključevanja. Družba najprej izvrže migrante, nato marginalne skupine in na koncu vse, ki se ne podrejajo diktatu vladajočih. Povsem mogoče je, da se tudi mi vsi ponovno znajdemo v vrsti za nova koncentracijska taborišča. Zato se srečujemo na krajih narodovega trpljenja, da bi obudili smisel takratnih žrtev – vsako leto sproti in čez eno leto ponovno, znova in znova. Da spomin ne zamre in da nas opozarja, da se rasistična »beštija« spet lahko zbudi in nas vse pogoltne in da nas v imenu neoliberalizma spet oropa vsega, kar nam je drago, tudi našega in življenja naših najdražjih.

Ivo Jevnikar*

SPOMIN NA »KOROŠKE TIGROVCE«

Celovec, 25. april 2014

Objavljeno besedilo je slavnostni nagovor Iva Jevnikarja na spominski proslavi 25. aprila 2014, ko so se v Celovcu spomnili s TIGR-om povezane šesterice iz Marije na Zilji. Njihova imena so prva napisana na spomeniku, ki so ga na pobudo Društva Memorial Kärnten-Koroška med lansko Hojo za žrtve nacizma odkrili pred deželnim sodiščem v Celovcu. Na spomeniku so imena 47 moških in žena, ki so jih tam med vojno obsodili na smrt. Na letošnji spominski svečanosti sta udeležence nagovorila predsednik deželneega sodišča Bernd Lutschounig in predsednik Društva Memorial Kärnten-Koroška, Franc Wakounig. Začetek prireditve je bil na dvorišču celovškega gradu, kjer je bil pred zlomom tretjega rajha sedež gestapa. Društvo Memorial je svojčas zahtevalo, da se tudi tam namesti dvojezično obeležje. Deželna poslanka Zelenih, Zalka Kuchling, je v svojem nagovoru v gradu povedala, da bo zahteva kmalu izpolnjena.

Danes dopoldne so v kraju Chiesa Vecchia v občini Villorba pri Trevisu v italijanski deželi Veneto odkrili spomenik petim Slovincem, ki jih je Posebno sodišče za zaščito države na zloglasnem II. tržaškem procesu 14. decembra 1941 obsodilo na smrt in so bili naslednjega dne ustreljeni na Opčinah nad Trstom. Oblasti so želele trupla skriti pred javnostjo, zato so jih dale skrivaj prepeljati v omenjeni kraj in pokopati v neoznačeno skupno jamo. Stvar pa ni ostala tajna. Po vojni, 27. oktobra 1945, so žrtve prekopali. V Trstu je bil velik pogrebni obred, nato so vsako žrtev pokopali v njenem domačem kraju. Žrtve so bile doma z vseh koncev Primorske, torej tistega zahodnega dela današnje Republike Slovenije, ki si ga je po prvi svetovni vojni priključila Italija. Obsojenci so se – štirje kot pripadniki tajne narodnoobrambne organizacije TIGR in eden kot komunist – borili proti raznarodovanju Slovencev v Italiji, proti fašizmu, za demokracijo. Kraj pri Trstu, kjer

* Ivo Jevnikar, rojen 8. 1. 1954 v Trstu, novinar in publicist, je zamejski javni in kulturni delavec, glavni urednik slovenskih informativnih oddaj javne radiotelevizije RAI. Ureja knjižne izdaje Krožka za družbena vprašanja Virgil Šček in je predsednik Knjižnice Dušana Černeta. Članke in razprave o primorskih temah 20. stoletja objavlja v tržaški reviji *Mladika* in drugih revijah ter zbornikih v zamejstvu in matični Sloveniji. Med letoma 1986 in 1994 je bil deželni politični tajnik stranke Slovenska skupnost, v letih 1992 in 1993 njen poslanec v deželnem svetu Furlanije Julijske krajine, od ustanovitve leta 2002 do leta 2014 pa je bil član Paritetnega odbora za izvajanje zaščitnega zakona za Slovence v Italiji.

so bili junaki ustreljeni, je še danes strelišče, ni spomeniško urejen in je obiskovalcu težko dostopen. Kraj, kjer so le začasno počivali, pa je po 73 letih dobil spomenik.

Žrtve nacizma iz Ziljske doline in drugih krajev, ki so jih obglavili 4. novembra 1941 v Brandenburgu in se jih danes še posebej spominjamo, zasedajo prvih šest mest na seznamu 47 moških in žena na spomeniku, ki ste ga odkrili pred vhodom v sedanje deželno sodišče v Celovcu 26. aprila lani, ko ste se spomnili tistih, ki jih je nacistični režim prav tukaj obsodil na smrt. Počasi, a vendarle, si torej spomin utira pot v skupno zgodovinsko zavest in nas opozarja.

Ivo Jevnikar med svojim govorom, Celovec, 25. 4. 2014.

Foto: Franc Wakounig

Enim in drugim usmrčenim, ki sem jih omenil, je bilo skupno to, da so postali žrtve pravosodja, ki je bilo v službi diktatorskih režimov. Postali pa so tudi žrtve preiskav fašističnih in nacističnih policijskih ter sodnih organov, ki so se povezovala in prepletala prav zaradi vloge organizacije TIGR. Odpor in odgovor nanj že takrat nista poznala državnih in narodnostnih meja.

Osrednji protagonist uporniške skupine iz Marije na Zilji, Alojz Knez, ki se je rodil 18. junija 1918 v Prosovičah, umrl pa je 27. junija 1996 v vasi Puch bei Gummern v beljaški okolici, ni bil aretiran in ga ne najdemo med žrtvami. Desetletje 1935–1945 je preživel zelo

razburljivo, tako da ga je angleški pisec in veteran John Earle, ki je umrl septembra lani v Trstu, poimenoval kar za »koroškega Jamesa Bonda«. Nato je do smrti živel v zatišju. V pozabi pa so ostali tudi člani njegove skupine. Zgodovinar Tone Ferenc jih je sicer temeljito predstavil v monografiji, ki je izšla leta 1977 v Ljubljani, vendar tudi na Primorskem – na obeh straneh slovensko-italijanske meje – kjer je spomin na TIGR še zelo živ, niso polnopravno stopili v naš zgodovinski spomin.

Šele študije koroškega zgodovinarja Petra Pirkerja so celovito osvetlile njihovo vlogo, a tudi širši okvir, v katerem so delovali. Čeprav jih kdo zaradi Knezove tesne povezave s TIGR-om imenuje »koroški tigrovci«, je oznaka le delno točna. Pri TIGR-u je bil nacionalni moment daleč najpomembnejši, v Knezovi skupini, ki ni bila zgolj slovenska, pa so se močno prepletali idejni, socialni in nacionalni vidiki. Sam je sodeloval z različnimi krogi, ki so bili pripravljeni, da se spustijo v boj z nacizmom. Britanska tajna služba ga je oskrbovala s sabotažnim materialom, v stiku je bil s pripadniki jugoslovanske vojaške protiobveščevalne službe, z ljudmi okoli profesorja Ivana Rudolfa in z uslužbencem na jugoslovanskem konzulatu v Celovcu, Karlom Širokom.

Knez, ki je izhajal iz slovenske levičarske družine, je bil že zelo mlad povezan z ilegalnimi protinacističnimi in komunističnimi organizacijami. Med božičnimi prazniki leta 1939 je pri Salzburgu dezertiral iz vojske, ker je gestapo pri njem našel komunistični letak. Nekdanji socialdemokratski župan Marije na Zilji, Anton Tuder, ga je povezal s predstavnikom TIGR-a na Jesenicah, Ferdom Kravanjo, in k njemu je zbežal pod kupom premoga na vozu tovrnega vlaka. V kratkem je s Kravanjo, ki je vodil skupino, in z Antonom Ivančičem postal najaktivnejši član TIGR-a na meji med Jugoslavijo in rajhom. Knez je ilegalno obiskoval somišljenike in raznašal protinacistično propagando do Münchna, Dunaja in Gradca.

Skupina je sabotirala železniške vozove, spomladi 1940 pa je Knez soorganiziral dotlej menda največje sabotaže v Nemčiji. Bratu Antona Ivančiča, Francu, ki je živel v Judenburgu, je izročil angleški eksploziv. Ta ga je predal prijatelju Engelbertu Glitznerju, ki je v noči s 15. na 16. april 1940 na dveh mestih miniral Južno železnico v okolici Judenburga. Večje škode ni povzročil, zato je Knez Glitznerju izročil nov eksploziv. Tudi tretja sabotaža pri Judenburgu, 19. maja 1940, ni imela hujših posledic.

Demonstrativne akcije v času, ko se je zdelo, da je Hitlerjeva Nemčija na zmagovitem pohodu, ko je veljal pakt Ribentropp-Molotov in ko so Združene države še stale ob strani, pa so vzbudile alarm pri

oblasteh. Stopile so v stik s fašistično Italijo in trdo pritisnile na Jugoslavijo. Gestapo je že junija aretiral več kot 20 ljudi, nato pa še druge. V Jugoslaviji so aretirali Ferda Kravanjo in Antona Ivančiča. Knez se je s pomočjo TIGR-a uspešno skrnil. V odsotnosti so ga v Beogradu obsodili na pet let zapora. Po napadu na Jugoslavijo se je umaknil na Bližnji vzhod in njegova zgodba se je nadaljevala v Jugoslovanskem kraljevem gardnem bataljonu in med padalci, ki so jih Britanci s svojimi misijami spustili k partizanom na Primorsko. Dvakrat je bil tik pred smrtjo: ko so ga junija 1944 pri Čepovanu presenetili nemški vojaki in ubili njegovo nosečo ženo in ko so ga oktobra 1944 kot angleškega špijona zaprli soborci, člani stalinistično oblikovane partizanske tajne službe. Obakrat je ušel.

Člani njegove skupine pa so krvavo plačali svoj upor nacizmu. Državno vojaško sodišče (Reichskriegsgericht) v Celovcu jih je 25. julija 1941 obsodilo, šest na smrt, sedem pa na zaporne kazni. V Brandenburgju so bili nato 4. novembra 1941 obglavljeni Knezov oče Franc in stric Martin Čemernjak, Engelbert Glitzner, brata Anton in Franc Ivančič ter Konrad Lipuš. Knezovo mater Terezijo so obsodili na deset, sestro Ano pa na pet let zapora. Obe sta preživele zapore in taborišča.

V letih 1941 in 1942 pa so sledili še drugi procesi za preostale vpletene, in še vsaj sedem jih je izgubilo življenje. Franc Melcher je 13. septembra 1941 umrl v bolnišnici v Celovcu. Kilian Schauss je bil obglavljen junija 1942 na Dunaju, Anton Tudar je umrl 27. avgusta 1942 v taborišču Gusen, Josef Leitner je bil usmrčen 2. junija 1943. Brez sodbe so nacisti že pred tem v Dragi pri Begunjah ustrelili še tri vpletene v sabotažne akcije: Lavoslav Planišček in Nikolaj Loncner sta bila ustreljena 30. decembra 1941, Karel Širok pa 2. januarja 1942.

Vsem njim gresta naše spoštovanje in hvaležnost.

Danijel Grafenauer*

V SPOMIN IN POKLON KOROŠKIM PARTIZANOM IN ŽRTVAM NACIZMA

Železna Kapla, 27. april 2014

Objavljeno besedilo je govor Danijela Grafenauerja na spominski svečanosti v Železni Kapli. Spominska svečanost, ki jo je pripravila Zveza Koroških partizanov in prijateljev protifašističnega odpora, je bila 27. aprila 2014 na pokopališču v Železni Kapli.

Spoštovani udeleženci današnje spomske slovesnosti, spoštovane Korošice in Korošci!

Danes smo se zbrali, da počastimo spomin na žrtve nacističnega nasilja, na tiste, ki so se borili proti zločinskemu nasilniku in pri tem izgubili življenje, spominjamo se tistih, ki so trpeli v zaporih, koncentracijskih taboriščih in pregnanstvu. Da je območje Železne Kaple prispevalo velik krvni davek, govori tudi to pokopališče, kjer danes poteka spomska slovesnost – lahko bi ji rekli ura spomina in opomina – in po katerem so raztreseni grobovi žrtev. V njih počivajo tudi tisti, ki so jih nacistični zločinci mučili in umorili na njihovih domovih, kot Peršmanove, Hojnikove, Mičejeve, Ročičjakove in mnoge druge. Tukaj počiva tudi narodni heroj Franc Pasterk – Lenart, tukaj počivata tudi najmlajši, 8 mesecev in 21 dni mlad Mirko Sadovnik, in najstarejši Slovenec, 89 let, 8 mesecev in 23 dni star Hojnikov oče – Florijan Polanšek. Na osrednjem spomeniku je vklesanih 183 imen žrtev nacističnega nasilja, žrtev boja za enakopravno sožitje in medsebojno spoštovanje.

Vprašajmo se, ali so se njihove sanje o izgonu zla, spoštovanju in enakopravnem sožitju z večinskim narodom uresničile? Nacizem in fašizem sta bila uničena, pravice za Slovence na Koroškem pa so bile prav po zaslugi teh, ki se jih danes spominjamo, in vseh, ki so na Koroškem prijeli za orožje v boju proti okupatorju – bil je edini in edinstven glede na svojo širino, organiziranost ter pomen na ozemlju današnje Republike Avstrije – zapisane v Pogodbo o obnovi neodvisne in demokratične Republike Avstrije. Ljudem, ki so sodelovali v uporih, se po vojni niso uresničile njihove sanje, saj so v konstelaciji mednarodnih sil na Koroškem postali moteč dejavnik. Niso bili razumljeni,

* Glej stran 176.

še manj upoštevani, predvojni in vojni biriči so se kaj kmalu vrnili na odgovorne funkcije. Boj za obstoj slovenske besede in narodnostnih pravic se je nadaljeval, sedaj v spremenjenih okoliščinah, v okviru demokratične države, a marsikdaj v vsej ostrini. Generacije, rojene po drugi svetovni vojni, so v sedemdesetih letih doživljale močne protislovenske napade in izpade. Lahko rečemo, da so zato bolje razumele svoje starše. Danes vztrajata druga in tretja generacija, ki sta deležni manj protislovenskih napadov, sta pa »psihološko in emocionalno« vpeti v boje svojih očetov in dedov in marsikdaj še travmatizirani zaradi dogajanja v preteklosti, kot je zapisal Daniel Wutti. Molk o grozotah in nasilju nacizma, s katerim so hoteli starši zaščititi svoje bližnje, je povzročil neobdelane travme in njihov prenos v današnji čas. Žal današnja mladina ne ve prav dosti, zakaj so se tudi Korošči z orožjem uprli nacizmu. Tudi v Sloveniji, čeprav se je do leta 1991 intenzivno govorilo in pisalo o narodnoosvobodilni borbi, današnji mladi malo vedo o žrtvah in trpljenju Slovencev v drugi svetovni vojni. Še bolj bled je bil ta spomin na Koroškem, omejen samo na del prebivalstva. Po prizadevanju nekaterih je šel ali v pozabo ali pa je bil netivo za napade na t. i. nelojalne Korošce, na tiste, ki jim ne moremo zaupati itd. »Mladina ne bo kriva svoje nevednosti, kaj se je s slovenskimi Korošči dogajalo, če jim svojih zgodb ne bomo posredovali,« je rekel Peter Kuhar. Zato so takšne spominske slovesnosti priložnost, da o tem spregovorimo.

Avstrija se je izogibala razčiščevanju dogajanj polpretekle zgodovine in je nekatere dogodke prikrajala za mitologizacijo svoje zgodovine. Do pomembnih sprememb v razčiščevanju polpretekle zgodovine je prišlo ob koncu sedemdesetih in na začetku osemdesetih let, ko so nekateri avstrijski raziskovalci začeli pisati knjige, v katerih so problematizirali določena stališča uradnega avstrijskega zgodovinopisja. Še zlasti pa vidimo napredek danes, ko je roman *Angel pozabe* Maje Haderlap okrepil zanimanje za dogodke v preteklosti, za samospraševanje, in povzročil, da je postalo ukvarjanje z zgodovino in s travmami koroških Slovencev ter spravo med nemškimi Korošči in Slovenci skoraj modna muha. In prav je tako. Ne smemo pozabiti, da so pot spominu trasirali številni koroški Slovenci, od Valentina Polanška, Andreja Kokota, Florjana Lipuša, če jih naštejemo samo nekaj. Spominske literature koroških Slovencev in o koroških Slovencih je menda že za tri dolge police, mi je pred dnevi dejala dobra poznavalka razmer. Peter Kuhar je v spominskih utrinkih zapisal: »Če na Koroškem ne bi bilo partizanskega upora in po zmagi nad nacizmom in fašizmom priborjenega 7. člena Avstrijske državne pogodbe, bi marsikdo še očitneje in bolj trdovratno tudi danes skušal izvajati Hitlerjev ukaz: ›Macht mir das Land deutsch!‹«

Spoštovani, ti ljudje, katerih se danes spominjamo, so imeli svoje sanje, so imeli sanje o boljšem življenju, tako kot mi, ki se jim danes klanjamo. Imeli so nesrečo, da so živeli v času, ki ga je označevala kulminacija nemškega nacionalizma, v katerem je našel nacizem odlično seme. Nacizem se je naslonil na večdesetletno zavestno ponemčevanje Slovencev. Napetosti so eskalirale v času plebiscitnih bojev in priprav, bile prevedene v strukturalno nasilje potem, ko koroški Slovenci naenkrat niso bili več del večnacionalne monarhije, ampak so se kot manjšina znašli v državi z večinskim nemškim prebivalstvom. Po razpadu avstro-ogrske monarhije in nastanku države južnih Slovanov leta 1918 ter po plebiscitu leta 1920 je tako zaradi odkritega protislovenskega pritiska – v manjši meri pa zaradi boljših zaposlitvenih in življenjskih možnosti – prišlo do t. i. »eksodusa« skoraj vse intelektualne elite, kar označuje historična literatura kot najtežji poplebiscitni udarec za koroške Slovence. Odsotnost slovenske inteligence, značilne prav za to obdobje, je zaznamovala življenje v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja.

Slovenskemu narodu je med drugo svetovno vojno grozilo največje uničenje, do katerega pa ni prišlo tudi ali predvsem po zaslugi narodnoosvobodilnega boja in žrtvovanja ljudi, ki se jih spominjamo danes. Pomembno je, da se spominjamo vseh zgodovinskih mejnikov, ne le boja proti okupatorju. Če želimo ohranjati narodno zavest, gojiti spomin na junaška dejanja, dajati življenju nek večji in globlji smisel, moramo o tem predvsem čim več govoriti.

Spoštovani, dovolite mi vpogled v dogajanje v Sloveniji. Pri nas v Sloveniji imamo posameznike, t. i. oblikovalce javnega mnenja in nekatere strokovnjake, ki pri slikanju razmer med drugo svetovno vojno in po njej uporabijo kamenček iz mozaika dogajanj in nato ta dogodek predstavijo kot celotno sliko razmer; nestrokovno, lahko bi rekli populistično. Tako imamo na eni strani nosilce junaške borbe proti okupatorju in nacizmu, torej tistih svetlih tradicij vsakega naroda, ki nekako mencajoč priznavajo, da je med drugo svetovno vojno in predvsem po njej Komunistična partija bila svoj boj po doktrini, namenu in ciljnih komunistično-socialne revolucije, ki je kot taka za seboj pustila dejanja, s katerimi se mora slovenska družba spoprijeti. V mislih imam Zločin z veliko začetnico, kot je zapisal Tine Hribar, povojne zunajsodne poboje, ki jih tako država kot državni organi nikakor zadovoljivo ne obravnavajo. Ta nahrbtnik nam je zaenkrat še pretežak in prav zaradi njega prihaja do poskusov revidiranja zgodovine. Tukaj mislim na tiste, ki se prištevajo k idejno-političnim dedičem domobrancev, ter predvsem na tiste, ki zgodovino izrabljajo za svoje politične cilje. Ne glede na vzroke pa se sprašujem, kakšno pa

naj bo izročilo, kakšna povrnjena ukradena čast, če se med najhujšo uro za narod odločiš, da proti pripadnikom lastnega naroda, ki v boju za svobodo tudi grešijo, podpiraš okupatorja, od njega jemlješ orožje in plačilo ter opravljaš delo biriča in krvnika?

Vztrajanje pri zmotnih odločitvah in njihovo opravičevanje z blatenjem drugih, z neresnicami in s polresnicami, ne more biti prispevek k medsebojnemu sporazumevanju in dialogu, kaj šele spoštovanju. Pri razgrajevanju določenih zgodovinskih in psiholoških travm pogrešam neko elementarno medsebojno spoštovanje, ne pa vztrajanje na

Danijel Grafenauer med svojim govorom, Železna Kapla, 27. 4. 2014.

Foto: Franc Wakounig

»svojih pravih, pravičnih in edino resničnih« pozicijah. Brez spoštovanja ni uspešnega dialoga ali, če hočete, sprave. Ob tem je treba dodati, da se politiki po nepotrebnem ukvarjajo z zgodovino. Nekateri menijo, da je to ključni problem današnje družbe. Danes živimo v družbeni ureditvi, začrtani po drugi svetovni vojni. Vemo, kdo je bil zmagovalec, in vemo, kaj bi bilo z našim narodom, če bi zmagal sovražnik. O tem ni dvoma. Zgodovina je tako že zdavnaj pokazala, kaj je bilo prav in katere odločitve so bile napačne. Na današnji družbi pa je, da vodi dialog med ljudmi, ki so se iz takšnih ali drugačnih razlogov znašli na eni ali na drugi strani.

Odločitev za upor je bilo legitimno in legalno, sam odhod v partizane pa herojsko dejanje. To je bil odpor pogumnih ljudi. Osvobodilni boj se je na slovenskem Koroškem razvijal pod okriljem Osvobodilne fronte slovenskega naroda, katere obletnico ustanovitve danes praznujemo, v težkih razmerah, v katerih so prevladovale številne enote vojaštva, orožništva, policije, ki so s pomočjo civilnih nacističnih organizacij nadzorovale ozemlje. Ker geografske razmere niso dovoljevale večjih partizanskih enot, so bile te manjše. Vsaka iluzija o mirnem preživetju burnih časov je izginila, ko so aprila 1942 nacisti s pomočjo domačih pomagačev v stari rajh izgnali okoli 200 družin oz. 1.000 prebivalcev. Izganjanje s tem ni bilo končano, saj so, da bi tako naredili deželo nemško, nacisti predvideli izgon okoli 50.000 koroških Slovencev. Slovenci so postopoma spoznali, da ne bodo mogli ubežati usodi, ki jim jo je namenil nacizem. Na dvojezičnem Koroškem se je krajši ali daljši čas borilo okoli 3.000 partizanov, med njimi je bilo vsaj 927 domačinov, po narodnosti večinoma Slovencev. Na Koroškem je padlo med 600–700 partizanov, vsaj 140 je bilo domačinov. Partizanske enote na Koroškem so vezale na to območje okoli 10.000 vojakov nacističnega vermahta.

Območje Železne Kaple je bilo že od leta 1942 znano kot ozemlje z dobro razvitim uporom proti nacizmu. Zasedranost tega boja izpričuje tudi pokopališče v Železni Kapli. Na tem območju naj bi bilo po policijskih podatkih iz leta 1946 97 odstotkov prebivalcev na tak ali drugačen način vključenih v odporiško gibanje. K vzponu odporiškega gibanja so poleg izselitve koroških Slovencev aprila 1942 in gestapovskega terorja prispevali tudi uspešne partizanske akcije in prisotnost oz. premiki partizanskih enot. In če na osrednjem spomeniku piše: »Mostovi rasto iz vseh človeških src in se pno v vsa srca!«, to pomeni: odpustiti da, pozabiti ne.

Spoštovani, kot opazovalec in raziskovalec dogajanja na Koroškem lahko rečem, da so se razmere v zadnjem času, trend se opaža že nekaj let, opazno spremenile. Dejstvo je, da vse več Korošcev, tudi Deželna vlada v Celovcu, spoznava, da »ne vrag, le sosed bo mejak«, kot je zapisal največji slovenski pesnik France Prešeren. Vendar še vedno mnogokrat sramežljivo okleva, ko bi bilo nujno, da bi na simbolni ravni in tudi drugače bolj velikodušno ravnala s svojimi slovenskimi sodeželani, ki so zgodovinski konstitutivni element te dežele in teh krajev.

Dovolite, da končam z mislijo, ki jo pripisujejo irskemu državniku in mislecu Edmundu Burku: »Edino dejanje, ki je potrebno za zmago zla, je to, da dobri ljudje ne storijo ničesar!« Ti, ki se jim danes klanjamo, so storili največ. Dali so svoja življenja.

Hvala padlim borcem in vsem žrtvam nacističnega nasilja. Naj počivajo v miru!

LITERATURA

- Haas, Hanns in Karl Stuhlpfarrer: *Österreich und seine Slowenen*. Dunaj: Löcker&Wögenstein, 1977.
- Haderlap, Maja; *Angel pozabe*. Maribor: Litera, 2012.
- Kolenik, Lipej: *Mali ljudje na veliki poti*. Celovec: Drava, 1997.
- Kuhar, Peter: *Pesem in pelin mojih gozdov*. Celovec, Dunaj: Drava, 2009.
- Linasi, Marjan: *Koroški partizani: Protinacistični odpor na dvojezičnem Koroškem v okviru slovenske Osvobodilne fronte*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva, 2010.
- Malle, Avguštin in Valentin Sima (ur.): *Narodu in državi sovražni: Pregon koroških Slovencev 1942 / Volks- und staatsfeindlich. Die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942*. Celovec: Drava, 1992.
- Malle, Eva: *Die Ročičjaks: Eine slowenische Familie im Widerstand*. Celovec, Dunaj: Kitab, 2012.
- Prušnik, Karel – Gašper: *Gamsi na plazu*. Ljubljana, Celovec, Borovlje: Založba Borec, Drava, 1981.
- Rettl, Lisa: *PartisanInnenendenkmäler: Antifaschistische Erinnerungskultur in Kärnten. Der Nationalsozialismus und seine Folgen, Band 3*. Innsbruck, Dunaj, Bozen: Studien-Verlag, 2006.
- Sturm, Marjan in Črtomir Zorec (ur.): *Padlim za svobodo: Pomniki protifašističnega boja na Koroškem / Den Gefallenen für die Freiheit: Gedenkstätten des antifaschistischen Kampfes in Kärnten*. Celovec, Ljubljana: Drava, Tiskarna Ljudske pravice, 1987.
- Wutti, Daniel: *Drei Familien, drei Generationen: Das Trauma des Nationalsozialismus in Leben dreier Generationen von Kärntner Slowenen*. Celovec, Dunaj: Drava, 2013.
- Žnidarič, Marjan: *Četrta operativna cona: Pregled zgodovine nacistične okupacije in osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju*. Ljubljana: Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije in Svobodna misel, 2014.

Alfred Kohlbacher*

SPOMINSKO SREČANJE KOROŠKIH PARTIZANOV PRI PERŠMANU

Podpeca nad Železno Kaplo, 29. junij 2014

Objavljeno besedilo je govor Alfreda Kohlbacherja na spominskem srečanju koroških partizanov pri Peršmanu v Podpeci nad Železno Kaplo. Spominska svečanost, ki sta jo pripravila Zveza Koroških partizanov in prijateljev protifašističnega odpora in Društvo Peršman, je bila 29. 6. 2014.

Cenjeni dame in gospodje, spoštovani tovarišice in tovariši!

V veliko čast mi je, da smem spregovoriti na tem kraju spominjanja, opominjanja in osveščanja. Za to se prisrčno zahvaljujem. Z veseljem vam prinašam tovariške pozdrave Zvezne organizacije socialdemokratskih borcev za svobodo, žrtev fašizma in aktivnih antifašistov.

Peršmanov dom z na novo urejenim muzejem je predvsem kraj, kjer se spominjamo žrtev nacistične tiranije, žensk in otrok ter junaškega boja partizanov. Spomin na nekdanje dogodke in posredovanje informacij o njihovih posledicah sta danes bolj nujna kot kdajkoli prej. Ob pogovorih prič časa z mladimi ljudmi ugotavljam splošno sprejeto mnenje, da so Avstrijo izpod nacizma osvobodile armade protihitlerjevske koalicije: britanske, francoske, sovjetske in ameriške čete. Večina ne ve, da so tudi koroški partizani skupaj z jugoslovansko osvobodilno armado prispevali svoj delež k zmagi nad nacistično diktaturo. Ne vedo niti tega, da je koroški partizanski odpor bistveno prispeval k temu, da je bila Avstrija, skladno z moskovsko deklaracijo, obnovljena kot samostojna, demokratična republika. Vsakoletno spominsko srečanje koroških partizanov prispeva k temu, da se junaški boj za našo svobodo zasidra v spominu ljudi in da za mlade ohranjamo spomin nanj.

Peršmanov dom je tudi kraj, ki opominja. Ob nedavnih volitvah v evropski parlament so številni podprli desnoradikalne in neofašistične stranke. V mnogih deželah Evropske unije so desnoradikalne stranke močno pridobile ali so celo, kakor v Franciji, premagale vse

* Dipl. inž. prof. Alfred Kohlbacher se je leta 1935 rodil v proletarski družini v Salzburgu. Zaradi staršev socialistov je že v ljudski šoli, ki jo je obiskoval v času nacizma, izkusil poniževanja učiteljev in sošolcev. Po glavni šoli in HTL je s pomočjo štipendije delavske zbornice in zavoda za gospodarsko pomoč na Dunaju študiral arhitekturo. Kot raziskovalec je delal na Avstrijskem inštitutu za prostorsko planiranje in Inštitutu za empirične družbene raziskave. – Že od mladosti je pristaš idej demokratičnega socializma. Med letoma 1970 in 1995 je bil na povabilo Bruna Kreiskega vodja oddelka v Uradu zveznega kanclerja. Je član zveznega in dunajskega deželnega predsedstva organizacije socialdemokratskih borcev za svobodo, žrtev fašizma in aktivnih antifašistov, aktivni član SPÖ, mirovniškega gibanja in avstrijsko-kubanskega združenja. Pred kratkim mu je zvezni predsednik podelil naziv profesorja.

druge. To je katastrofa! K temu, da jim je uspelo volilce zapeljati, da so glasovali zanje, so pripomogli tudi kriza kapitalizma v Evropi, rastoča brezposelnost, vedno večje razlike med revnimi in bogatimi ter zgrešeno vztrajanje vlad pri neoliberalnem gospodarskem in družbenem modelu. Krepitev idej fanatičnih nacionalistov, desnoradikalnih strank, rasistov in neofašistov v Evropi in tudi v Avstriji morajo ljudje prepoznati kot grožnjo človekovim pravicam, demokraciji in miru. Mi, antifašistke in antifašisti, moramo svariti pred to nevarnostjo. Odgovorne za politiko v naši republiki moramo pozvati, da s socialno

Alfred Kohlbacher med svojim govorom, Podpeca nad Železno Kaplo, 29. 6. 2014.
Foto Franc Wakounig

pravično gospodarsko politiko ustvarijo razmere, ki bodo zapeljivcem spodnesle tla pod nogami in omogočile, da se s primernimi sredstvi upremo desnoradikalnemu in neonacističnemu rovarjenju. Iskati moramo priložnosti za pogovore z mladimi, jim prisluhniti in izmenjati njihove in svoje izkušnje.

Peršmanov dom je tudi pomemben kraj osveščanja. Še zlasti muzej in vsakoletno spominsko srečanje koroških partizanov sta primerna podpora na Koroškem dolgo zanemarjenemu antifašističnemu osveščanju. Treba je izkoristiti nove možnosti, ki jih je na Koroškem ustvaril politični preobrat. Mi, borci za svobodo, vam pri prosvetljevanju želimo veliko uspeha. Tovarišice in tovariši, pri tem vam solidarno stojimo ob strani!

Smrt fašizmu!

Prevod iz nemščine: prof. Štefan Pinter

Jože Pirjevec*

SPOMINSKO SREČANJE KOROŠKIH PARTIZANOV PRI PERŠMANU

Podpeca nad Železno Kaplo, 29. junij 2014

Objavljeno besedilo je govor Jožeta Pirjevca na spominskem srečanju koroških partizanov pri Peršmanu v Podpeci nad Železno Kaplo. Spominska svečanost, ki sta jo pripravila Zveza Koroških partizanov in prijateljev protifašističnega odpora in Društvo Peršman, je bila 29. 6. 2014.

Ko sem v petek, 6. junija 2014, ob treh zjutraj vstajal, sem mislil na fante, ki so se pred sedemdesetimi leti, prav tako ob zori, odpravljali v Normandijo. Mislil sem na njihovo stisko, ko so se v Angliji vkrcali na ladje, da na drugi strani Rokavskega zaliva začnejo invazijo na tretji rajh: vedeli so, da gredo mnogi v gotovo smrt. Človek je seveda vedno prepričan, da najhujše ne more doleteti prav njega, a v tem primeru si ni bilo mogoče delati velikih iluzij. Nemci so namreč z »atlantskim obrambnim valom« tako zastražili obalo, da so pričakovali krvavo bitko; tako je tudi bilo. Samo na plaži, ki so jo s šifro imenovali »Oma-ha«, je padlo okrog 2.500 ameriških vojakov. Skupno so zavezniki utrpeli 3.000 izgub.

Sam sem odhajal v drugačnem vzdušju, kot član slovenske delegacije veteranov, ki jih je predsednik François Holland povabil na veliko svečanost ob jubileju znamenitega izkrcanja. S sabo sem vzel svojo ti-tovko z rdečo zvezdo in slovensko zastavo, pa še značko Zveze borcev sem si zataknil v gumbnico suknjiča, ker je bilo pomembno tudi na zunaj pokazati, kam spadam. Spominjam se, da sem bil pred desetimi leti, ko so proslavljali šestdesetletnico invazije, dokaj nejevoljen, ker Slovencev ni bilo zraven. Izgovor je bil, da pač v nasprotju z Britanci, Američani, Kanadčani, Norvežani, Poljaki, Čehi, Slovaki, Nizozemci in drugimi številnimi evropskimi in kolonialnimi narodi 6. junija 1944 Slovencev ni bilo na normandijskih plažah. To je res, čeprav ne smemo pozabiti na tiste naše ljudi, ki so bili prisilno mobilizirani v nemško vojsko in so jih nacisti ob zavezniškem napadu pobili, ker jim niso zaupali. Kar pa še ne pomeni, da nismo bili tesno povezani

* Dr. Jože Pirjevec (1940, Trst) je iz zgodovine diplomiral v Trstu, doktoriral pa v Ljubljani. Akademsko kariero je leta 1971 začel na univerzi v Pisi, nadaljeval v Trstu in Padovi, kjer je 10 let predaval zgodovino Vzhodne Evrope. V Trstu je predaval zgodovino slovanskih narodov, sedaj pa na univerzi v Kopru vodi oddelek za zgodovino. Leta 1988 je za knjigo *Tito, Stalin in Zahod* dobil nagrado Kidričevega sklada, leta 2002 pa je za monografijo *Jugoslovanske vojne 1991–1999* prejel nagrado Premio Acqui.

z dogajanjem. Naši partizani so v pričakovanju operacije »Overlord«, pa tudi v času, ko je bila v teku, organizirali vrsto sabotažnih akcij, ki so močno ohromile komunikacije vermahta z Balkanom in Italijo in v tem smislu ošibile nemško udarno silo v zaledju Francije. Ta naš prispevek k skupnemu naporu protihitlerjanske koalicije je bil letos končno priznan, in tako smo, kot Rusi, tudi mi dobili vabilo, da se udeležimo slavja.

S preostalimi člani delegacije sem se srečal nekaj pred šesto uro pred halo Tivoli v Ljubljani. Sami stari znanci, naj začnem z devetin-

Jože Pirjevec med svojim govorom, Podpeca nad Železno Kaplo, 29. 6. 2014.

Foto Franc Wakounig

devetdesetletnim Antonom Vratušo in enaindevetdesetletnim Janezom Stanovnikom. Čeprav jih imam tudi sam že štiriinšedemdeset, sem bil v skupini med mlajšimi. »Veteran« po srcu in prepričanju, ne po življenjski izkušnji. Pravzaprav bi moral biti na drugi strani barijade, saj je moj oče med vojno finančno sicer podpiral osvobodilno gibanje, kot premožen trgovec pa ni pa gojil posebnih simpatij do komunistov. Zato se je z družino, še preden je bila sredi septembra 1947 načrtovana nova meja med Jugoslavijo in Svobodnim tržaškim ozemljem, preselil v Trst, kjer sem odraščal v okolju, ki Titovi Jugoslaviji gotovo ni bilo naklonjeno. Dolgo časa o partizanih nisem vedel praktično ničesar, kajti v slovenskih šolah, ki sem jih obiskoval, o tem niso rekli niti besede, kaj šele na univezah v Trstu, Pisi in na Dunaju, na katerih sem pozneje študiral.

Kako je prišlo do moje spreobrnitve? Zgodilo se je, ko sem imel že okrog štirideset let in sem požel prvi uspeh s knjigo o dalmatinskem

pisatelju Nikoli Tommaseu, italijanskem patriotu iz 19. stoletja, ki je še pred revolucijo leta 1848 odkril svoje »ilirske«, to je slovanske korenine. Ko je moja knjiga leta 1977 izšla, je vzbudila med tržaško inteligenco dokajšnje zanimanje, kar je imelo za posledico, da sem spoznal uglednega odvetnika Nina Di Giacoma, člana mestnega establišmenta. Kmalu sem odkril, da omenjeni gospod izvira iz slovenske družine, ki je živela v predmestnem okraju sv. Ivan, in da ga zanimam predvsem, ker je v starosti želel najti vez s slovenskim okoljem. O tem, kako in zakaj se je njegova družina poitalijančila, je celo napisal roman, naslovljen *Gli Jurčev ex. a. u.* (Jurčevi nekdanji Avstro-Madžari),¹ ki je imel kar precej odmeva, saj je pripovedoval zgodbo marsikaterega Tržačana.

Pod vtisom priznanja širše publike je začel pisati še drugi roman, v katerem je govoril o svojem odraščanju v fašističnem Trstu v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja, pa tudi o svojih vojaških izkušnjah na začetku druge svetovne vojne. Če se prav spominjam, Nino kot vojak ni nikoli služil v Ljubljanski pokrajini, ki jo je Italija anektirala po 6. aprilu 1941. Svojega protagonista, ki je bil pač njegov *alter ego*, pa je vendar poslal v zasedeno Ljubljano in nato opisal, kako se je po zlomu italijanske kraljevine 8. septembra 1943 nekje na Postonjskem priključil partizanom. Medtem ko je prvi del romana, ki je ostal v rokopisu, nadvse zanimiv, saj Nino zgovorno in z dobršno dozo ironije prikazuje tržaško fašistično gospodo, pa je drugi del šibak, saj v bistvu Slovenije in njene burne medvojne zgodovine ni poznal. Ker se je tega sam zavedal, me je nekega poletja prosil, naj ga spremim v Ljubljano in mu pokažem kaj partizanskega. Pomislil sem na Bazo 20, o kateri sem nekaj vedel iz Kocbekove *Tovarišije* ali *Listine*, kjer pa še nisem bil. Tako sva se neke sončne nedelje iz Trsta odpeljala proti Kočevju in zavozila v tamkajšnje mogočne in strašne gozdove. Tu se je v meni zgodil prelom: v soočanju s tisto divjino, z naselbino barak, sem zaslutil epsko razsežnost partizanskega boja in se zavedel, da bi bil, če bi imel leta 1941 osemnajst ali dvajset let, pri partizanih. Razumel sem, da je slovenski narod z odločitvijo, da se upre Italijanom in Nemcem, stopil v zgodovino kot zrel osebek in da je zato naše odporniško gibanje tisto poglavje naše preteklosti, na katerega moramo biti najbolj ponosni. Pozneje sem seveda ta prvi čustveni vzgib še intelektualno podprl s študijem dogajanja pri nas in v Evropi med drugo svetovno vojno, pri čemer nisem tako naiven, da bi ne videl, da tudi naše partizanstvo ni brez greha. Tukaj ne mislim na poveljne poboje, ki so posebna zgodba, temveč na boj za oblast naših komunistov med vojno in

¹ Nino di Giacomo: *Gli Jurčev ex. a. u.: Italia primo amore*. Trst: LINT, 1977.

na njihovo pogosto brezbriznost do svetosti človeškega življenja. Ko to priznavam, pa obenem ne morem pozabiti svoje tete Milke, kmetice iz Skopega, ki so ji pravili »partizanska mati«, ker je vneto skrbela za ranjene borce in vse, ki so potrebovali pomoč. Milka je gorela od prepričanja, da zmaga ne bo prinesla samo svobode, temveč tudi boljše in pravičnejše življenje. Govorila je celo, da po vojni ne bo treba nič kuhati, ker bodo večerjo in kosilo z avioni prevažali iz Moskve ...

Koliko Milk je bilo v našem odporniškem gibanju, koliko fantov, ki so zagrabili za orožje, ker se niso mogli sprijazniti z mislijo, da bodo sužnji tujemu gospodarju. V nedavnem pogovoru mi je Anton Vratuša pripovedoval o svoji izkušnji, ki je tako značilna, da bom z njo verjetno začel svojo knjigo o partizanih, za katero že zbiram gradivo. Ko so Nemci po 6. aprilu 1941 vkorakali na Štajersko, je mladi Anton, ki je takrat še študiral slavistiko na univerzi v Ljubljani, kot rezervni oficir takoj odšel k svoji enoti nekje pri Ptuj. Tu je doživel krah jugoslovanske vojske, kar ga je prepričalo, da je razpustil svojo četo, fantom svetoval, naj se vrnejo domov, sam pa preoblečen v hlapca na sposojenem kolesu odhitel v Ljubljano. Tu je takoj stopil v stik s kolegi iz slavističnega seminarja, ki so se sestajali v prostorih Narodne in univerzitetne knjižnice, in jih na svojo roko začel uriti za upor. »Nato je prišla OF,« pravi, »nas objela in zaobjela in smo šli naprej.« Spontana Vranova reakcija, kakor mu prijateljsko pravimo, mesijanska vera tete Milke sta bila srž našega upora, ki je rasel iz ponosa in prepričanja, »da ni povratka na staro«. Vsa upanja se v socialistični Jugoslaviji niso udejanjila, nekatera pa vendarle: na novo smo zakoličili svoje meje, se preobrazili v moderno in socialno urejeno družbo, se oblikovali v državno skupnost, bez katere tudi današnje Republike Slovenije ne bi bilo. Zato, ker priznavam te zgodovinske dosežke, ne da bi si zakrival oči pred enopartijskim sistemom, ki se je po letu 1945 ustoličil na oblasti, sem s titovko na glavi 6. maja odšel v Normandijo.

Ob devetih smo po čarterskem poletu pristali na letališču mesteca Caen, med Jumbo Jetoma danske kraljice in nizozemskega kralja. Sledila je vožnja z avtobusom na plažo Ouistreham, kjer so nam v ogromnem šotoru najprej ponudili skromen prigrizek. Na srečo je bil ob dobrem siru in nekoliko sumljivi pašteti Bordeaux odličen. Nato smo šli na eno od štirih ali petih tribun, ki so jih Francozi pripravili za svoje goste. Obrnjene so bile proti morju, od katerega jeklenosive modrine nas je ločil širok pas rumenkastega peska. Pomislil sem, kako nujno je, če si zgodovinar, osebno obiskati kraje dogodkov, o katerih nameravaš pripovedovati. Šele ko sem se soočal s to ogromno ploščadjo, ki je bila brez vsakega zaklonišča, sem pravzaprav razumel, kaj pomeni »izkranje v Normandiji«. Moram reči, da je bila organizacija

slovesnosti brežhibna. Kljub temu da je bilo treba namestiti številne državnike in tisočglavo množico, je vse teklo kot po maslu, pri čemer so me najbolj prijetno presenetili številni v belo oblečeni mladi, ki so skrbeli za dobro počutje večinoma starejše publike. Našega Vrana so posadili v voziček in ga postavili v prvo vrsto, skupaj z drugimi betežnimi veterani. Tam je na soncu stoično vztrajal pet in več ur, s triglavko na glavi in z neizmernim ponosom na licu, zavedajoč se, da predstavlja celo generacijo mrtvih in živih.

V za nas rezerviranem prostoru smo kar dolgo čakali na začetek svečanosti. Najprej s preprosto plemenitim govorom predsednika Holanda. Brez odvečne retorike je poudaril pomen dogodka, ki smo se ga spominjali, za osvoboditev Francije in Evrope, pri čemer seveda ni pozabil omeniti prispevka partizanov in »rezistence« nasploh. Nato je sledil gimnastično-baletni nastop nekaj stotin ljudi obeh spolov in vseh starosti, ki me je presenetil zaradi svojega »minimalizma«. Koreografska postavitev je bila bila skromna in sproščena, a vendar v svoji izbrani eleganci zelo učinkovita. Poudarjala je grozoto vojne in zmago življenja nad smrtjo, pomiritve nad sovraštvom. Najbolj me je presunil konec predstave, ko sta se na ogromnih ekranih, ki so oblikovali kuliso uprizoritve, prikazali fotografiji dveh vojakov iz leta 1944. Nемеc in Francoz (ali Anglež?). Po sedemdesetih letih sta si, postarana, a še vedno krepka, pred televizijskimi kameri v živo podala roke. Ob tem prizoru, ki me je ganil do solz, se mi je sama od sebe ponujala misel, kaj je to sprava. V filmskem programu, ki so ga pripravili Francozi in ga predvajali na na plaži postavljenih ekranih, niso bili obzirni do Nemcev oziroma nacistov. Poudarili so vso izprijenost in nečloveškost njihove ideologije in to sporočilo podkrepili s prizori na desetine izmozganih trupel, ki so jih zavezniki po osvoboditvi tega ali onega koncentracijskega taborišča z bagerji metali v skupne grobove. Strašen prizor, ki sem ga videl prvič. Pomislil sem na nemško kanclerko, gospo Angelo Merkel, ki je sedela na častni tribuni nekaj sto metrov od nas, in si dejal, da ji pač ne more biti prijetno. Obenem pa sem si razlagal, da ona in z njo nemški narod priznavata grozoto nacizma, jo obsojata in delita vrednote tistih, ki so zmagali v drugi svetovni vojni. Sprava je mogoča samo na teh temeljih. Na priznanju premagane strani, da se je dala zapeljati v brezmejni zločin proti človeštvu, na njenem iskrenem kesanju in brezpogojnem sprejemanju zgodovinske resnice.

Prireditev je končal ognjemet, kakršnega še nisem videl. Iz peščine so se dvignili nešteti pisani dimni trakovi, ki so v hipu ustvarili magično zaveso. Zaveso miru med morijo pred sedemdestimi leti in današnjo evropsko domovino. *D-day* sem sklenil ob njih ponoči sedmega junija, ko sem se vrnil domov. Dan, na katerega ne bom pozabil.

Marta Ivašič*

V HVALEŽEN SPOMIN

Komelj pri Pliberku, 20. julij 2014

Objavljeno besedilo je govor prof. Marte Ivašič na svečanosti ob pohodu na Komelj v spomin na padlo Domnovo četo. Pohod in spominsko svečanost je 20. julija 2014 pripravila Zveza Koroških partizanov in prijateljev protifašističnega odpora.

Dragi koroški rojaki, predragi borci in vsi svoji borcev, spoštovani zastopniki ustanov in organizacij, tovarišice in tovariši! Prinašam vam topel pozdrav tržaške Vsedržavne zveze partizanov Italije in naše pokrajinske predsednice, Stanke Hrovatin.

Dragi prijatelji! Primorska in Koroška sta resnično zelo povezani. Niso prazne besede, če seže spomin v otroštvo, h kralju Matjažu pod Peco, ali pa v šolska leta, ko smo se učili o knežjem kamnu in o Prežihovem Vorancu. Ali pa k očetovi pripovedi o slovenski gledališki predstavi, ki jo je v svojih mladih letih prvič doživel šele po osvoboditvi, ko so tudi pri nas v Trstu uprizorili povest o Miklovi Zali.

Partizanski boj je povezal vse to: kmečke upore in narodne legende, narodni preporod liberalnih društev in delavsko gibanje socialistov in komunistov, stoletni trud katoliških duhovnikov in dolgoletne napore učiteljev, slovensko samobitnost in jugoslovansko bratstvo, zavezništvo mednarodnega antifašizma in vseslovansko vzajemnost, osrednjo Slovenijo in pokrajine, ki so po prvi svetovni vojni ostale zunaj Kraljevine Jugoslavije. Ker je slovenskemu osvobodilnemu boju uspelo, da je vse to povezoval, je dobil neverjetno moč. Širokim ljudskim slojem, mladim, ženskam je priznal vlogo, ki je prej niso poznali. Zato si je pridobil naklonjenost ljudi in vzbudil mednarodno občudovanje. Na Katinari pri Trstu, kjer živim, je na pokopališču spomenik padlim partizanom, ki so nanj postavili rdečo peterokrako zvezdo in versko znamenje križa. Vedno se mi je zdelo, da je to prav in da odgovarja temu, kar je partizanski boj izrazil. V tem se lahko prepoznavamo vsi: verni, in tisti, ki nismo verni.

* Prof. Marta Ivašič od leta 1977 poučuje zgodovino in filozofijo na klasičnem oddelku Državnega znanstvenega liceja »France Prešeren« (slovenske gimnazije) v Trstu. Odkar se je partizansko združenje v zadnjih letih programsko razširilo tudi na vse povojne generacije, je članica tržaškega pokrajinskega odbora Vsedržavne zveze partizanov Italije ANPI. Z družino živi na Katinari pri Trstu.

To ni bilo le vojaško in politično gibanje. Bilo je tudi kulturno in družbeno dejanje. Tako je že septembra 1943 Koroško poverjeništvo Izvršnega odbora Osvobodilne fronte poročalo, da se po mestih, trgih in vaseh sliši slovenska govorica in pesem, kakor je ni bilo slišati že pol stoletja. Podobno je bilo tudi v Trstu in Gorici. Popuščal je občutek manjvrednosti, slovenska beseda je bila vse manj tiha in skrita. Ko bi znali to po vojni vsi sprejeti, bi ne bilo več tiste potrebe po stalni budnosti in obrambi vsake najmanjše pridobitve, ki jo Slovenci za mejo tako dobro poznamo. Ne bilo bi potrebe po stalnem potrjevanju in dokazovanju. Lahko bi bili - in vedeli, da smo enostavno ljudje.

Tudi v partizanskem IX. korpusu so se spletale vezi med Primorsko in Koroško. Zgodbe koroških in primorskih partizanov nam imajo veliko povedati. Težavni so bili zlasti začetki v letu 1941 in 1942. Na Koroškem pa tudi naslednja leta. Pri nas na Primorskem je kapitulacija Italije septembra 1943 dala narodnoosvobodilnemu boju neverjeten zalet in pridružile so se mu stotine italijanskih borcev, zlasti delavcev. Tudi na Avstrijskem so nemško govoreči antifašisti stopali v skupni boj. *Abbiamo lottato insieme*, 'bojevali smo se skupaj', tako je italijanski partizanski poveljnik Vanni – iz svojega rodnega Krmina na Goriškem in iz bližnjega delavskega okraja Tržič ob Soči – naslovil svojo partizansko pripoved. Pa čeprav, gotovo, to ni bilo lahko. A prav zato cenimo ta skupni boj ljudi različnih narodnosti.

Danes se tu spominjamo dogodkov iz leta 1944. Že marca 1944 je partizanski Vzhodnokoroški odred dobil od oblastnega komiteja Komunistične partije Slovenije nalogo, da pošlje na levi breg Drave skupino partizanov. Zahodnokoroški odred – ta je bil takrat vezan na IX. Korpus – je to storil že dva tedna pred tem. To je bila zelo zahtevna naloga. Mesec dni kasneje, 24. aprila 1944, je glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije poročal na Koroško, da je sprejel sklep o višji stopnji organiziranosti partizanskih čet in ustanovil Koroško grupo odredov.

Kaj pa brigade? Da se ne prenačimo v presojanju, nam pomaga le učenje. Marjan Linasi nam v slovarju, ki ga je dodal svoji obsežni monografiji o koroškem partizanstvu, pojasni, da so bili partizanski odredi vezani na svoj teritorij. Brigade pa so imele splošne strateške vojaške naloge, kar bi jih ločilo od neposrednega stika s svojimi kraji, zato bi bilo to za Koroško neprimerno. Res, stvari je treba pogledati iz različnih zornih kotov. Pogled z roba, s periferije, je vedno poučen. Pa kmalu tudi uvidiš, da to sploh ni obrobje, prav nasprotno: tu se marsikaj več in bolje vidi, tu se prav zaradi tega nekatera vprašanja izostrijo.

Večkrat rečemo, da je to bila partizanska epopeja. To ni retorika. Bila je epopeja, junaško, visoko, slavno dejanje naših ljudi in ljudi vseh

narodov, ki so se takrat v tem težkem boju združili proti nacifašizmu. Kot epska zgodba ima tudi ta velika in svetla zgodovina svoje druge, krute, temne, skrite, zagonetne in strašne strani. To niso bledolične zgodbe, to so polne zgodbe o življenju in smrti ljudi.

Danes se tu klanjamo padlim, da bi jim izrazili hvaležnost in proslavili njihov boj. Po dnevih proslavljanja nato spet pridejo dnevi za razmislek in poglobljanje, ko upoštevamo kompleksnost zgodovine in še tako kočljiva vprašanja in smo pripravljeni na nova presojanja o

Partizanski spomenik na Komlju
(foto: Milan Piko).

Vir: http://www.kleindenkmaeler.at/detail/partisanendenkmal_am_koemmel

preteklosti. Ko prisluhnemo pripovedi tistih, ki so vojno doživeli in so jih vojna in vojne strahote zaznamovale. Tako nalogo imajo do vseh nas predvsem zgodovinarji, tako odgovorno nalogo imamo tudi učitelji v šoli. Povsem drugo pa so manipulacije, sprenevedanja in sprotna prilagajanja. Res je zgodovina zapletena in k vsaki tezi lahko pritegnemo vrsto dejstev, da bi z njimi utemeljevali svoje trditve. A vsega vendar ni mogoče trditi. To, kar lahko storimo, pa je, da si postavljamo vprašanja. Ne da bi se pri tem pustili speljati v izčrpujoče polemike, ki nikakor nimajo za cilj želje po soočanju in skupnih spoznanjih. To moramo storiti zase in za vse.

Povrnimo se v leto 1944. Na Koroškem so v juniju nacistične sile spet in vse močnejše napadale. Želele so uničiti partizansko gibanje. A za partizane je prihajala tudi nova pomoč. Tudi na Koroško so an-

gleška letala prinašala orožje in drugo potrebno za boj. Partizanske enote so varovale spuščališča angleških in ameriških zavezniških pošiljk. Sestradani in izmučeni borci so upali, da bodo najprej dobili hrano. To so bile prelomne ure. Šestega junija so se zahodni zavezniki izkrcali v Normandiji, iste dni je bilo osvobojeno mesto Rim. Samo teden dni po tragediji tu na Komlju, 20. oktobra, so enote sovjetske Rdeče armade in jugoslovanske partizanske čete osvobodile Beograd. A tiste jeseni 1944 so nemške sile pri nas ponovno močno pritisnile. Vrstile so se hajke. Včasih je uspelo tudi vrinjanje lažnih oseb v organizacije Osvobodilne fronte in v partizanske vrste. Nemalo je bilo izdaj, včasih so bile prostovoljne, večkrat pa so bile izdaje informacij iztrgane z aretacijami, mučenjem, s podtikanji in lažnimi obljubami. Partizanom naklonjeno razpoloženje ljudi se je prepletalo z nezaupanjem in strahom. Nad borce je kmalu pritisnila zima, ki je bila tisto leto posebno huda.

Danes se na tem mestu spominjamo dvanajstih padlih borcev Domnove čete, vojaške kurirske partizanske enote, ki je tu delovala od junija 1944. Zaupana ji je bila naloga, da vzdržuje zvezo s partizanskimi četami, ki so se ta čas zadrževale severno od Drave, skrbeti pa je imela tudi za prevoze čez Dravo. To so bile v takratnih razmerah posebno težavne in zelo tvegane naloge. Poveljnik čete je bil Ciril Šorli, koroški rojak iz male, pa v mnogem pomembne vasi Lobnik pri Železni Kapli. Domen je bilo njegovo partizansko ime.

To so bili trdi časi, ki so zahtevali jasnih odločitev. Morda se je kdo, posamezno, lahko temu izognil. Pri nas pa ljudem ni bilo dano, da bi ostali zunaj dogajanja, tudi ko bi to hoteli. Pri nas tudi ženske, otroci in starci niso mogli le čakali na konec vojne. Treba je bilo izbrati in mnogi, res mnogi so v takratnih neizprosni razmerah izbrali boj proti nacizmu in fašizmu. Iz avstrijske južne Koroške se je v partizanskih vrstah vojskovalo preko 900 rojakov. In nikdar ne bomo mogli prešteti vseh aktivistov Osvobodilne fronte in vseh, premnogih, ki so osvobodilno gibanje podpirali in mu pomagali.

Da stalno gledamo v preteklost? Ali je preteklosti med nami danes res preveč? Zakaj toliko pozornosti do preteklosti, zakaj ne preide in postane le spomin? Bolečine ostajajo, moramo jih spoštovati, imeti moramo človeško razumevanje in, ko to moremo in zmoremo, gojiti in pokazati sočutje do bolečine vsakogar. A ljudje znamo preboleti ali pa vsaj sprejeti mnoge rane, če jih kdo le ne izrablja v druge namene. Tudi države, tudi državne oblasti znajo, ko to hočejo, kaj kmalu premostiti medsebojne spore.

A dogaja se vse kaj drugega. NOB je spet in spet na udaru. Pa ne le v Sloveniji ali na Hrvaškem, tudi pri nas v Italiji, na primer. Razlogov

je več. A vse jasneje je videti, da ne gre za preteklost. Za sedanjost gre. Za restavracijo najprimitivnejšega in najbrezobzirnejšega kapitalizma je bilo treba spodkopati temelje, na katerih je zrasla socialna država. Ko je treba delavski razred in srednji sloj najprej oropati socialnih pravic, kar kmalu pa mu izvotliti še vse druge državljske pravice. Ko je treba pognati svet v nove kolonialne odnose in uveljavljati nova merjenja moči med velikimi silami. Ko je treba spet in spet preprečiti, da bi Slovencem za mejo napočili novi, res novi časi. Zato je partizanski boj v tem našem času tarča tako gluhih napadov.

Partizanska leta so mogočna stran slovenske zgodovine in zgodovine vseh jugoslovanskih narodov, ki jo lahko samozavestno ponudimo drugim narodom in sedanjim mladim rodovom. To smo danes dolžni storiti predvsem tisti, ki smo se rodili v desetletju ali dveh po osvoboditvi in smo prvi v Evropi odrasli brez vojne; lahko smo se šolali in za nas je veljalo, da nam je boljše, kot je bilo našim staršem in stari staršem. Še dolgo smo tako tudi verjeli, da bo našim otrokom in vnukom še bolje. Verjeli smo, da bodo mir, blagostanje in pravičnost kmalu zajeli cel svet, vse narode sveta. Sedaj pa, ko so ta načela spet in spet na kocki, se sprašujemo, kaj so danes svoboda, enakost, bratstvo.

Zato prihajamo na partizanske proslave: najprej iz hvaležnosti in velikega spoštovanja, in ker nam – sredi nemoči, osamljenosti, razdrobljenosti in uničujočega cinizma naših dni – partizani govorijo o želji po miru, o enakosti, povezanosti, tovarištvu, upanju, prihodnosti. Ne v preteklost, v prihodnost je zazrto sporočilo starih borcev, in tudi mi se oziram v preteklost, da bi se naužili novega upanja in da bi bolje videli naprej.

Nasvidenje zato prihodnje leto, ko bomo širom Evrope proslavljali 70-letnico osvoboditve, zloma nacifašističnih sil in konca vojne, ko bomo proslavljali 70-letnico skupne zavezniške zmage.

Božo Hartmann*

OB DNEVU MRTVIH

Libuče, 24. oktober 2014

Objavljeno besedilo je govor Boža Hartmanna na spominski svečanosti ob dnevu mrtvih. Spominska svečanost, ki jo je pripravila Zveza Koroških partizanov in prijateljev protifašističnega odpora, je bila 24. oktobra 2014 na pokopališču v Libučah.

Rad prihajam na libuško pokopališče, saj tukaj ležijo številni ljudje, povezani tako z mojo osebno zgodovino kot tudi z zgodovino našega naroda, ki mi je bil in mi je še vedno zelo pri srcu.

Svoje spomine bi rad postavil v širši časovni in ožji osebni kontekst: rad bi se vsaj za trenutek ozrl tudi v čas prve svetovne vojne, ki se je začela pred sto leti. O vsem tem bi rad razmišljal na primeru Ortmanove (Hartmannove) družine, svojih prednikov po očetovi strani, ki so pokopani na tem pokopališču, rad pa bi pogledal tudi v prihodnost.

Prva svetovna vojna je vsebovala že vse bolezni druge svetovne vojne. »Nikoli prej ni armade levov vodila peščica oslov.« Tako se je prve svetovne vojne spominjal nekdanji vojak nekega bavarskega regimenta. Tega vojaka vsi poznamo: pozneje je vstopil v nemško politiko, izkoristil razočaranost ponižanih Nemcev in z njihovimi glasovi postal predsednik vlade, nato pa je zanetil požar druge svetovne vojne: seveda je bil to Adolf Hitler. Prva svetovna vojna je bila tudi številnih slovenskih fantov grob. Po koncu bojev je politika še enkrat odpovedala: ker ni znala poskrbeti za strpnost in se je vsepovsod izkazala za nesposobno, je marsikoga po plebiscitu spodila iz domovine.

Prepričan sem, da se spodobi, da se spominjamo vseh tukaj pokopanih. Tistih, ki so izgubili svoje življenje v nesmiselnem boju za neki abstraktni in od politike pervertirani pojem »domovine« – pa tudi vseh tistih, ki so domovino morali zapustiti, ker so drugi ta pojem in meje drugače definirali, pa tudi vseh tistih, ki so obupali ob nesposobnosti tedanje politike!

V tem času je bratranec Ortmanovih, Radovan Kušej, zapustil Avstrijo in se preselil v Ljubljano – tako kot tudi druga inteligenca se nikoli ni vrnil. Ortmanova družina je pravo zrcalo dogajanj na Koroškem med drugo svetovno vojno: v njej se je zgodilo vse, kar je katastrofalnega povzročila druga svetovna vojna. Del družine je bil

* Mag. Božo Hartmann, rojen leta 1954, na Dvojezični trgovski akademiji poučuje verouk in etiko ter je aktiven v kulturi – kot zborovodja in predsednik Slovenske glasbene šole na Koroškem.

izseljen: oče, mati, sin Anzej z družino in hči Trezka. Do konca vojne so živeli v Eichstättu, oče Tevžej je tam tudi umrl, drugi so se po vojni vrnili na domačo kmetijo. Milka je bila izgnana v nemški del Koroške, Foltej, moj oče, je bil od začetka vojne v ječi, nato pa poslan v Dachau. Tevži, najmlajši sin Ortmanove družine, je bil poklican v nemški vermaht, in nihče ne ve, kdaj in kje je padel.

Nobenemu ni uspelo oditi v partizane. Za svojega očeta vem, da je bil med ustanovnimi člani odbora Osvobodilne fronte v tedaj že osvobojenem Dachauu. To dokazujejo fotografije v taboriščnem arhivu.

Ko se danes na tem mestu spominjam vseh žrtev nasilja obeh sve-

Božo Hartmann (levo) na spominski svečanosti ob dnevu mrtvih, Libuče, 24. 10. 2014.

Foto: Arhiv Novic

tovnih vojn, vseh žrtev napačne in nesposobne politike, se vsem, ki so tukaj pokopani, poklanjam pred spomenikom padlim partizanom. Iz srca in v krščanskem prepričanju jim želim, naj jim bo lahka domača zemlja in naj počivajo v miru! Še nekaj bi rad dodal: spričo dejstva, da je vedno manj prič časa in da bo ta naloga že kmalu prešla na naše zanamce, se mi zdi prav, da razmišljamo o primerni kulturi spominjanja. Treba jo je zasnovati tako, da bo odpirala nova obzorja in nas bo vse popeljala korak naprej. Kot potomec družine, ki je v tistih časih veliko prestala, bi rad o tem razmišljal tudi ob liku svoje tete Milke, ki je prav tako pokopana tukaj. Prepričan sem, da so lastnosti, ki jih je imela, danes prav tako pomembne – pravi odnos do svoje zgodovine in spominjanja, ki vodita naprej in v pozitivno prihodnost. Teta Milka

Hartman je bila skromna in še malo ji ni bilo do heroiziranja. Čeprav je tudi ona veliko pretrpela, se nikoli ni imela za žrtev, temveč je bila izredno pozitivna in delavna. Njena odprtost do vsakega človeka je v tujcu – ko je šlo za zgodovino našega naroda – vzbudila globoko prizadetost. 'Prizadetost' – to je tista ključna beseda – vzbujala je prizadetost; nemško govoreči temu rečejo *Betroffenheit*.

Spomnim se pripovedi o nekem Nemcu, ki je v Yad-Vashemu, spominskem mestu za žrtve holokavsta, od prizadetosti okamenel. Ni se mogel načuditi vsem tam opisanim grozotam. Naenkrat ga je nekdo vprašal, ali ni tudi on Nemec?! In v hipu ga je prizadetost minila, prizadetost, ki bi bila lahko zdravilna – ampak minila je v trenutku, ko se je moral začeti zagovarjati.

Potomci ne smemo pozabiti zgodovinskih dejstev: resnica mora ostati resnica. To je treba na tem pokopališču še zlasti poudariti. Hkrati pa sem prepričan, da moramo skrbeti za vzdušje, ki dopušča prizadetost, iz katere nastaja medsebojno spoštovanje. To nam deloma že uspeva: proces, ki ga je začela konsenzna skupina in ga na politični ravni nadaljuje trenutna deželna vlada, je za našo deželo pravilna pot. Ne da bi eden drugemu očitali to in ono in se postavljali za sodnika – ne, prav to je vsa leta samo odbijalo. Čutim vedno več medsebojnega zanimanja za vse, kar drugega teži. Sposobnost, občutiti prizadetost tudi ob zgodovini drugega, vzbuja spoštovanje. Prepričan sem tudi, da je letošnje skupno prazovanje 10. oktobra lep izraz novega duha v tej deželi: zbrali so se vsi tisti, ki so si prizadevali za eno in isto mejo – za ene je bila severna, za druge pa južna – in s tem naknadno korigirali nesposobnost tedanje politike. Ali da so včeraj na Dunaju odkrili spomenik vsem dezertarjem – to so pravi signali za to deželo in državo! Zdi se mi, da se stvari odvijajo v pravi smeri.

V šoli me dijaki sprašujejo, kako bi se kot prepričan antifašist odločil, če bi spet napočil tak čas. V svojem odgovoru se skušam izogniti vsaki vzvišeni pravičnosti: za nazaj res ni težko presojati – živimo v drugem času in ob računalniku ni težko biti junak. Skušam pa tudi v razredu vzbujati prizadetost, ob kateri se mlad človek zave, da je treba tudi danes biti pozoren in si prizadevati, da se kaj takega nikoli več ne bi zgodilo.

Spoštovani! Ne poznam kraja, ki bi bil bolj primeren za izražanje te prizadetosti, kot je tukajšnje pokopališče. Tukaj ležijo vsi: žrtve in storilci, nedolžni in krivci, dobri in slabi, pravi in napačni junaki itd. Tukaj imajo vsi enako prostora. In nobeden med njimi ne potrebuje naše sodbe. Vsak pa si bi (verjetno) želel, da bi ob njem občutili prizadetost: prizadetost, ki lahko prepreči to, kar se je dogajalo med prvo in drugo svetovno vojno, oziroma, kar se dogaja med vsako vojno. Mislim, da bi bil enominutni molk pravi izraz te prizadetosti in spoštovanja za vse, ki ležijo tukaj!

Marta Ivašič*

ZA NAŠ ČAS GRE

Marta Ivašič, profesorica zgodovine in filozofije iz Trsta, je 20. julija 2014 spregovorila na spominski svečanosti, ki jo je v spomin na padlo Domnovo četo na Komlju pripravila Zveza koroških partizanov in prijateljev protifašističnega odpora. Priprava na proslavo in srečanje z udeleženci pohoda sta spodbudila še druge misli, ki jih je zbrala v pričujoči članek.

Na Koroško sem po mnogih letih prišla z odgovorno nalogo. Tudi odgovornosti so nas naučili stari borci. Spet sem vzela v roke pripovedi Janka Messnerja in Florjana Lipuša, prebrala, po prejšnjem oklevanju, tudi *Angela pozabe* Maje Haderlap, segla po prejšnjih *Koroških koledarjih* in monumentalni zgodovinski monografiji Marjana Linasija, prebrala partizanske spomine Petra Kuharja. V Pliberku sem doživela veliko pomenljivih trenutkov. Po malem sem se tudi preizkušala kot »zamejka«. Odločila sem se, tudi ker nemško ne znam, da bom vsakogar najprej ogovorila slovensko. Pa sem vsakič presenečena odkrila, da so mi vsi prijazno odgovarjali slovensko. Na proslavi mi je zet Lipeja Kolenika podaril njegove partizanske spomine. Mojca Koletnik, moja draga gostiteljica, me je vzela na obisk Podjune. Lahko bi povedala še veliko lepega in doživetega. Morda kdaj drugič, morda ob ponovnih snidenjih. V svojem članku želim predvsem pojasniti in dopolniti nekatere svoje misli iz govora.

Domen

Partizansko ime poveljnika Cirila Šorlija, po katerem je njegova kurirska četa dobila ime, nas popelje v oddaljene čase. To že od nekdaj znano ime je bilo priljubljeno tudi med partizani. Kot smo se učili v šoli, je bil Domen junak zgodovinske povesti, ki jo je Josip Jurčič objavil leta 1864. Domen iz pisateljeve povesti je bil nezakonski graščakov sin, vojak – begunec, ki je zaradi vsega hudega prijel za orožje, da bi maščeval svojo revno in trpečo mater, bajtarsko dekle, ki jo je graščak brezobzirno zavrnil. Tako je Domen postal simbol družbeno in narodno razžaljenih. Zgodba o Domnu nam danes pomaga tudi

* Glej str. 225.

bolje razumeti globino in dramatičnost slovenskega partizanskega boja. Prevečkrat namreč pozabljamo na neverjetno hudo revščino in vsa socialna in nacionalna ponižanja, ki so jih pred vojno in v stoletjih doživljale množice naših ljudi.

Partizanski borec Ciril Šorli – Domen je doživel sovražni napad že marca 1944 v bunkerju v Beli; takrat se je uspel rešiti. Oktobra 1944 je bilo drugače. S svojimi borci se je večkrat ustavljal na Apovnikovi domačiji. Tistega dne pa so nemški žandarji in deželna straža po izdaji nepričakovano obkolili domačijo. Dvanajst partizanov je na nepopisno krut način izgubilo življenje. Iz smrtonosnega obroča sta se uspela rešiti le dva, morda trije. Med preživeli je bil tudi šestnajstletni delavec Jurij Bojanovič, rojak iz Bosne. Ko je bila kurirska četa pozneje obnovljena, je postal njen poveljnik. Po vojni je bil spoštovan in cenjen organizator Gasilskega društva Vojnik pri Celju, priljubljen pa je bil tudi med koroškimi rojaki. Z Lipejem Kolenikom sta bila pobudnika in dolga leta stebra vsakoletnega spominskega pohoda na Komelj.

Partizani koroške kurirske postaje K-15, terenskega voda v sklenjeni zvezi kurirskih postaj, so pozneje poizvedovali po članu patrolje deželne straže, veleposestniku in podjetniku, vidnem predstavniku pliberških nacistov, ki so ga krivili za tragedijo Domnove čete. V Pliberku poskus, da bi ga našli, ni uspel; nekaj let po vojni je postal pliberški župan. Kako različne so si te življenjske poti in koliko nam že same povedo! Danes lahko o tem beremo v spominskih in zgodovinskih študijah z natančnimi in preverjenimi podatki o omenjenih dogodkih.

Koroški plebiscit 1920

Po koncu prve svetovne vojne je Kraljevina Italija že po nekaj mesecih pozabila na uničujoč spopad z Avstrijo in ob koroškem plebiscitu proti Jugoslaviji podprla mlado republiko. Pisatelja Prežihovega Voranca, ki se je 19. oktobra 1916 na planoti pri Asiagu v sedanji italijanski deželi Veneto predal italijanski vojski in si je želel na solunsko fronto, v t. i. Jugoslovansko legijo, da bi se vojskoval za Jugoslavijo, pa je dolge mesece zadrževala v ujetništvu. Najdlje je bil zaprt v mestu Sulmona v Abrucih. Iz Italije pa je po srečnih okoliščinah dospel v Dubrovnik šele konec februarja 1919. Njegovi rodni kraji, Kotlje in Ravne na Koroškem, dotedanji Guštanj, so že po mirovni pogodbi pripadli Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev in niso bili del plebiscitnega območja, zato Prežihov Voranc tudi ni bil volilni upravičenec. Morda je bil že spomladi 1920 sprejet v Komunistično partijo Jugoslavije. Zelo kritičen je bil do socialne politike Kraljevine Jugoslavije in jo je tudi

krivil za nenaklonjenost jugoslovanski rešitvi, ki jo je bilo čutiti med koroškimi ljudmi. Komunisti so sicer nasprotovali plebiscitu, v njem so videli buržuazno imperialistično ravnanje, in so pozivali k bojkotu. Voranc je razpisu plebiscita prav tako nasprotoval in menil, da bi morala južna Koroška že po mirovni pogodbi pripadati Jugoslaviji. Tako lahko razumemo neopravičljivo ravnanje italijanskih oblasti. Do podpisa Rapalske pogodbe o razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo, ki je bila za primoske in istrske Slovence tako usodna, je prišlo le mesec dni po koroškem plebiscitu.

Povrnimo se v partizanska leta. Do pokola na Komlju, 12. oktobra 1944, je prišlo komaj dva dni po obletnici plebiscita. Te plebiscitne obletnice se je spomnil tudi pisatelj France Bevk, takrat predsednik PNOO – primorskega Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora. Njegove besede je prav na ta dan, 12. oktobra 1944, s poudarkom natisnil *Partizanski dnevnik*, glasilo Osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko. Takrat se je že tiskal v novi, pravi, moderni tiskarni sredi gozdov na Vojskem pri Idriji. Bevk je Koroški namenil uvodnik s pomembnim, upanja polnim naslovom: »Konec nasilja nad Koroško«. ¹

Genova 2001–Pariz 1789

V prestolnici italijanske dežele Ligurija je sredi julija 2001 potekalo srečanje vladnih predstavnikov G8, grupe osmih držav, ki so se same razglasile za posebno skupino in se mimo Organizacije združenih narodov in drugih svetovnih organizacij postavile na vrh svetovnega odločanja. V opomin vladajočim in da bi izrazilo svojo voljo, je takrat še zadnjič nastopilo široko, nadvse množično ljudsko gibanje. V glavnem in po volji večine udeležencev je bilo to mirno, nenasilno, idejno raznoliko gibanje, ki bi lahko postalo odločujoče, a je prav takrat doživelo svoj zgodovinski poraz. Mediji so prikazovali predvsem nasilna dejanja nekaterih ožjih skupin, katerih resnični izvor in prihod v Genovo še danes ni razjasnjen. Oddelki sil javnega reda so nastopili zelo ostro in sovražno, in to ne proti nasilnim skupinam, temveč proti množici mirnih demonstrantov. Gibanje iz severnoameriškega Seattla in brazilskega Porto Alegreja, ki smo ga poznali z vzdevkom *no-global* in se je borilo za drugačen, boljši, enakopravni svet, je ugasnilo. Nekateri se, zdaj tu, zdaj tam, še oglašajo, a razdrobljeno in

1 Uvodnik ob obletnici koroškega plebiscita je podpisal predsednik PNOO, pisatelj France Bevk. *Partizanski dnevnik* in IX. Korpus – nastala sta na valu splošne ljudske vstaje, ki je sledila kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 – sta postala simbol primorskega narodnoosvobodilnega boja. Njuno operativno območje je obsegalo tudi Gorenjsko – do srede leta 1944 tudi levi breg Save. Takrat je IX. korpus od VII. Korpusa prevzel slovensko Istro. Do aprila 1944 je operativno območje IX. korpusa vključevalo tudi zahodno Koroško.

neučinkovito. Najpogosteje skuša vsak poskrbeti zase, ko pa te doleti, da padeš med družbeno in politično izrinjene, je že prepozno. Lahko si le srečen, če dobiš pomoč dobrosrčnih ljudi in dobrodelnih organizacij. Življenja uničujejo nove vojne in starim vojnam ni videti konca. Na stotine pribežnikov se utaplja v globinah Sredozemskega morja, Evropska unija se spreminja v utrdbo. Vse ožje oligarhije obvladujejo svet in življenja milijonov ljudi.

Ko pa razmišljamo o novejši zgodovini in o 20. stoletju, je treba še vedno začeti z letnico 1789. Ta zgodovinska prelomnica se mi zdi, pa ne samo zato, ker sem stara gimazijska profesorica, tudi danes nadvse pomembna. Želim reči, da smo prej sinovi in hčere francoske revolucije in njene evropske sestre iz leta 1848 kot pa 20. stoletja. Dogodki 20. stoletja so nas oblikovali in zaznamovali, generacijo za generacijo so postavljali pred nove konkretne izbire. A ključ za razumevanje novejšega evropskega dogajanja moramo še vedno iskati v letih 1789 in 1848. Temeljnega pomena je še vedno to, kako razumemo in živimo revolucionarno francosko geslo, ki ga poznamo že iz šolskih klopi: svoboda, enakost, bratstvo. Geslo nam govori o načelih, a tudi in še bolj o spletu interesov. Ob zarisanem drevesu svobode je zapisano tudi na francoskih evrskih kovancih. Manj znano pa je to, da se nam bistvo vprašanja že od tistih daljnih dni pokaže, če to tako znano geslo razvrstimo drugače in rečemo: enakost, svoboda in bratstvo. Ko so to nekateri storili že takrat, so sporočilo gesla zelo spremenili. Prepričana pa sem, da je naša skupna naloga prav ta, da iščemo poti k usklajenosti med obema: med enakostjo in svobodo. In da se ponovno vprašamo, kaj je to bratstvo, tako med bližnjimi, z oddaljenimi, med ljudmi in narodi. Ali nam bo v prihodnje uspelo najti in uveljavljati te poti? Po prelomnem letu 1989 smo zamudili premnoge priložnosti. Takrat so se do poletja vrstile številne proslave in razprave ob 200-letnici napada na Bastiljo in Izjave o pravicah človeka in državljana. Ali imamo v Evropski uniji sploh še možnost, da vendar nemo tako hiteti in najprej pretehtamo, kako naprej?

Spominske pripovedi ob proslavi

Program proslave na Komlju me je presenetil. Pri nas ob partizanskih proslavah že zelo dolgo ni verskih obredov. Zato, pa seveda iz spoštljivosti, sem zbrano prisluhnila maši, ki jo je pred partizanskim spomenikom na Komlju daroval pliberški župnik, gospod Ivan Olip. Pozneje sva se tudi srečala. Mašo je spremljalo ljudsko nabožno petje domačinov. Prav tako so bili zame posebni tudi drugi nastopajoči s svojim programom. Voditeljica je na koncu proslave prisotne povabila

k besedi. K mikrofonu je stopil domačin, Adolf Krivograd iz znane pliberške podjetniške družine. Njegove besede so se mi močno vtisnile.

»Nisem bral knjig,« je najprej, skoraj mimogrede, povedal, jaz pa sem razumela njegov poduk, morda tudi njegovo prizadetost. Ko sva se pozneje pogovarjala, je bilo seveda jasno, da je knjige bral. Pa ne gre za to. Rasla sem ob pripovedih svoje družine in vem: znanja o temeljnih življenjskih stvareh iz preteklosti ti ne dajo zgolj zgodovinske knjige, tega se ne da naučiti le iz knjig. Gospod Krivograd je dvakrat ponovil: šlo je za golo preživetje.

Tudi iz zgodovine filozofije vemo, da ko te življenje pripelje do roba, v stik z dramatičnimi, povsem mejnimi situacijami, strokovni pristop ni dovolj; tudi tisti, ki so to doživeli, to komajda zmorejo povedati. Na proslavi se je Adolf Krivograd spomnil prizora iz tistih dni, ki je sedaj, z njegovimi mirnimi besedami, živo zrastel pred nami. Zato sem si želela, da bi pripoved obnovil. Nekaj tednov pozneje sem posnela telefonski pogovor.

Med vojno je bil otrok, rodil se je leta 1936. Mati je bila iz Pliberka, oče pa z Raven, iz Guštanja, kot se je nekoč reklo. V mladih letih je družina živela pri Ravnah na Koroškem, na hribu, ki se mu reče Zdovc. Večkrat so slišali streljanje, tam v daljavi, a pri njih streljanja ni bilo. Bilo je precej mirno. Nemški vojaki so popolnoma oboroženi varovali železniški most v kraju Dobrije pri Ravnah. Ko pa so bili prosti, so hodili med kmete. Pili so mošt in bili videti neoboroženi. Ko so šli tako naokrog, si opasača z naboji niso nadeli.

Partizani so se redno ustavljal na hribovskih domačijah, ljudi pa ni bilo strah. Partizani so vedeli, da bi, če bi streljali na nemškega vojaka, Nemci takoj pobili deset ali več domačinov. Neko nedeljo, ko so bili partizani pri njih doma, so po polju šli nemški vojaki. »Mi otroci letimo noter,« se spominja, partizani pa so naglo pobrali svoje orožje in odšli v les. »Bolje se je bilo izogniti!« Vojak je to videl, a do streljanja ni prišlo. »Vojaku je do tega, da preživi,« je spoznal v odraslih letih. Po mnogo letih je to zgodbo pripovedoval zbrani družbi, in bila jim je všeč. Eden od poslušalcev mu je takrat rekel, da je to nekaj prisrčnega, nekaj dobrega iz tistih časov, ko pa o njih slišiš same grde, hude reči. »To, kar se je leta 1944 zgodilo na Komlju,« mi je razložil sogovornik, »so storili domači zagrizeni nacisti.«

Sama razmišljam dalje, ne o zgodovinopisju, pač pa o nečem drugem. Kako bi se sama obnašala v vojni? Kaj je v takih trenutkih komu vzgib, da ravna tako ali drugače? Strah? Naveličanost vsega vojnega? Sočutje? Človečnost? Moralna drža? Nekateri raziskovalci se danes posvečajo preučevanju prav tega, kaj posamezniku omogoča, da tudi v najokrutnejših okoliščinah ohranja človečnost. Med njimi je – to je

pri nas malo znano – tudi zdravnica, kardiologinja Svetlana Broz, Titova vnukinja. Ko je leta 1992 izbruhnila vojna, je odšla v Bosno in tam prostovoljno delala kot vojna kardiokirurginja. Mnoga pričevanja so govorila o pomoči, ki so jo v vojnem času drug drugemu nudili ljudje različnih narodnosti, veroizpovedi, prepričanj. Zbrala jih je v knjigi *Dobri ljudi u vremenu zla*.

Ker je srečanje na Komlju tudi praznik, smo se po proslavi prijetno družili. Prisedla sem k skupini starejših in nenadejano dobila v dar zgodbo, ki mi je sedaj, ko to pišem, priklicala solze v oči. Tisti dan pa mi je bilo, ko nam je eden od starih borcev, Tine Tomazin, obudil spomin na svoje partizanske dni na Primorskem, le toplo pri srcu. Pozneje sem na spletnih straneh prebrala, da je bil pred nekaj desetletji župan gorenjskega Tržiča. V telefonskem razgovoru mi je pojasnil, da se je to takrat tako primerilo, sam ni imel takih ambicij. Zaposlen je bil v Bombažni predilnici in tkalnici Tržič, in želel si je, da bi v tovarni svoje delo dobro opravljal. Tine Tomazin je tudi pobudnik pobratenja Tržiča z alzaškim mestom Sainte-Marie-aux-Mines – a skupaj z drugimi, je takoj pristavil. Kakšen poduk za naš čas! Pobratenje je zraslo iz temeljne človeške solidarnosti med krajema, ki sta imela edino uničevalno nemško taborišče v današnji Sloveniji, na Ljubelju, in edino taborišče v današnji Franciji. Obe sta bili podružnici velikih taborišč. Kmalu bodo proslavljali 50-letnico pobratenja, ki je obrodilo bogato sodelovanje. Tineta Tomazina na Primorsko vežejo predvsem partizanska leta. Na Koroško pa vedno rad pride, tu ima tudi dva prijatelja, prvoborca. Ali še vemo, da so prvoborci tisti med partizani, ki so v borbo stopili že leta 1941?

Tine Tomazin je letnik 1925. Med vojno je bil mlad partizan Tine, komandir čete za zvezo Prešernove brigade. Njegova gorenjska brigada je bila v sestavu 31. divizije IX. korpusa Narodnoosvobodilne vojske in Partizanskih odredov Slovenije in Jugoslavije – ob primorskih brigadah, Vojkovi in Gradnikovi. Partizanski IX. korpus je kmalu postal simbol Primorske. »Sem Gorenjec,« pove Tomazin, »in ko smo prišli na Primorsko, je bil prvi stik takoj drugačen, takoj sem občutil, kaj ste Primorci doživeli in čutili od leta 1918 naprej. In sedaj ste videli, spomladi 1945, da je vsega tega konec.« Takrat je doživel nepozaben trenutek, presenečenje, kot si ga ni mogel predstavljati. Bilo je dan pred osvoboditvijo Gorice, prve dni maja. Najprej je kazalo, da bo brigada napotena v Trst, potem pa je prišla komanda, da gredo v goriško smer. Malo pred tem so prestali težko preizkušnjo, ko je življenje izgubilo dvanajst borcev in kurirjev. Zapustili so Štanjel, potem pa so šli, ne spominja se, kje je to bilo, skozi neko vas. Ob cesti je stalo dekle in jih klicalo. Pritegnila je njegovo pozornost. Ni bila objokana,

obupana je bila: »Lepo prosim,« je rekla in jih rotila, naj gredo z njo. »Moja nona je zelo bolna, ne more ven, ni daleč, pridite,« je vztrajala. Tako se je komandir Tine odločil, da najprej ugodi njeni veliki želji, četo bo že še dohitel. Vrata v hišo so bila odprta, levo je bilo ognjišče in nad njim kotliček, na koncu veže pa večja soba. Nato sta stopila še levo v manjšo sobo. Potem pa:

Mladenka me je prijela za roko in peljala k postelji. Odgrnila je zaveso na majhnem oknu in rekla noni: »Pa sem ti jih pripeljala, si videla! Kot sem ti obljubila!« Umaknila je odejo. Teh oči ne bom pozabil! Bila je stara ženica, vsa izžeta, suha. »A ste res prišli!« je rekla, me zagrabila s svojimi suhljatimi rokami, me potegnila k sebi in poljubila na čelo. Pomislil sem, da bi tudi moja mati tako naredila. »Mi moramo naprej,« sem ji rekel, »mudi se nam«. Še enkrat me je potegnila k sebi, me poljubila na čelo in me pokrižala. Ves sem bil prevzet od tega srečanja.

Takrat mu je bilo 20 let. Poslovil se je, stopil na glavno cesto, ravnno še videl konec kolone in stekel za njo. Ko je komisarju, Primorcu po rodu, to povedal, mu je ta v pojasnilo rekel: »To pa smo Primorci. Vemo, kaj je bilo. Vse od leta 1918. Bili smo siti tega.« Takratni mladi komandir Tine je še dodal: »Povsod, kamor smo ob osvoboditvi prišli, je bilo vzdušje neverjetno. Ko pa smo odhajali, so nam ljudje pravili: ›Greste! Pustili nas boste same.««

Na koncu poudari, da vsega tega danes ne smemo pozabiti. »V teh naših viharjih časih,« doda. Jaz pa se pri tem spet spomnim poduka, ki so nam ga partizanski borci in vsi domači vedno polagali na srce: pravičnost, svoboda in – nikdar več vojne!

LITERATURA:

- Ferenc, Tone, Milica Kacin Wohinz in Tone Zorn: *Slovenci v zamejstvu: Pregled zgodovine 1918–1945*. Ljubljana: DZS, 1974.
- Partizanski dnevnik, od 5. septembra 1944 do 7. maja 1945*, xerografirana izdaja. Nova Gorica, Koper, Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975.
- Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Linasi, Marjan: *Koroški partizani*. Celovec: Mohorjeva, 2010.
- Linasi, Marjan: *Tragedija Domnove čete 12. oktobra 1944: Ob 70. obletnici in 35. »Pohodu na Komelj«*. Celovec: Zveza koroških partizanov; Pliberk: SPD »Edinost«, julij 2014.
- Čok, Štefan, Marta Ivašič in Kiljan Ferluga: *Novice z miljskega konca / Notizie da Muggia e dintorni*. Milje: Zadruga Vesna: 2012.
- Slovenski zbornik 2014: *Naradnoosvobodilni boj in današnji čas*. Ljubljana: ZZB, 2014.

PREGLED SLOVENSKEGA GLEDALIŠKEGA DOGAJANJA NA KOROŠKEM V SEZONI 2013/14

Po objavah v koroških slovenskih časopisih zbral
in uredil Andrej Leben

P = premiera
Po = ponovitev
G = gostovanje

PREMIERE IN GOSTOVANJA

Narobe stvari v mestu Petpedi

(Leopold Suhodolčan)

Otroška igralska skupina

SPD Drobrač

R: Metka Frelj

P: 30. 8. 13, Zmotivec

Po: 31. 8. 13, Zmotivec

G: 5. 10. 13, Bilčovs

G: 26. 10. 13, Kranjska Gora

Svinjski pastir

(H. C. Andersen)

*Otroška in mladinska gledališka
skupina Šentlipš*

R: Bernarda Gašperšič

P: 21. 9. 13, Banja vas

Po: 21. 9. 13, Banja vas

G: 15. 11. 13, Šmarjeta v Rožu

G: 27. 2. 14, Celovec

To imamo v družini

(Ray Cooney)

Gostovanje Gledališča Toneta

Čufarja, Jesenice

R: Marjan Bevk

G: 19. 9. 13, Pliberk

Raubzug | Vlak Strahu |

Train of justice

Teatr Trota mora in Unikum

R: Marjan Štikar

P: 21. 9. 13 Celovec – Področča

Po: 22. 9. 13 Celovec – Področča

Symphonija – Gustav Januš

Interdisciplinarni umetniški projekt

R: Nika Sommerregger

G: 19. 9. 13, Sveče (Transformale
2013)

Angel spomina

(Maja Haderlap / Zdravko Haderlap)

*Produkcija Lepenske šole
v sodelovanju s SPZ*

R: Zdravko Haderlap

P: 26. 9. 13, Lepena, Hojnik, Topičnik,
Peršman (Transformale 2013)

Po: 27. 9. 13, Lepena, Hojnik,
Topičnik, Peršman (Transformale
2013)

Po: 27. 9. 13, Lepena, Hojnik,
Topičnik, Peršman (Transformale
2013)

Čudež v živalskem vrtu

(Matjaž Koman)

Gostovanje Gledališča Toneta

Čufarja, Jesenice

R: Matjaž Koman

G: 21. 9. 13, Šentjanž (otroški abonma
k & k: Kakajček)

Marlene Dietrich

(Nabojša Pop-Tašič)
*Gostovanje PG Kranj, koprodukcija
 z gledališčem ŠKUC in zavodom
 IMAGINARNI*
 R: Primož Ekart
 G: 25. 9. 13, Šentjanž

Mehurčki

(Breda Varl)
 Lutkovni skupini »Mi smo mi
 Navihanci« in »Pika«, SKD Celovec
 R: Breda Varl
 P: 25. 9. 13, Celovec

Med zakonom in zavestjo

(Mitja Šipek)
 Oder 73 – Gledališče ob Dravi
 R: Jožko Hudl
 P: 2. 10. 13, Pliberk
 Po: 6. 10. 13, Pliberk
 G: 3. 4. 14, Prevalje
 G: 23. 4. 14, Ravne
 G: 26. 4. 14, Jesenice

Klobasarna pri Lizi

(Gabriele Seeba)
*Mladinska gledališka skupina
 »Vsi na kupu«, KPD Šmihel*
 R: Alenka Hain
 P: 5. 10. 13, Šmihel
 Po: 6. 10. 13, Šmihel
 G: 23. 2. 14, Šentjanž

Dol s čodram (Steve Smallman)

Lutkovna skupina »Srce«, Dobrla vas
 R: Matevž Gregorič
 P: 12. 10. 13, Dobrla vas
 Po: 13. 10. 13, Dobrla vas
 G: 23. 2. 14, Šmihel
 G: 26. 2. 14, Celovec
 G: 26. 4. 14, Ljubljana

Shoking Shopping

(Matjaž Župančič)
Gostovanje SLG Celje
 R: Matjaž Župančič
 G: 16. 10. 13, Celovec (abonma k & k:
 Pogled dlje)

Dvom (John Patric Shanley)

*Gostovanje Prešernovega gledališča
 Kranj*
 R: Alan Jelen
 G: 17. 10. 13, Pliberk (abonma
 Podjuna: Pogled dlje)

Vitkova srajčica (Jelena Sitar)

*Gostovanje Lutkovnega gledališča
 FRU FRU, Ljubljana*
 R: Irena Rajh Kunaver
 G: 17. 10. 13, Šmihel (cikl-cakl) 3 x

Fuchs und Rabe und andere Fabeln

*Gostovanje babelart Teatra, Italija-
 Estonija*
 G: 18. 10. 13, Šmihel (cikl-cakl) 2 x

Gozd raja (Ajda Rooss)

*Gostovanje gledališča Glej in Diječe
 kazalište Dubrava*
 R: Peter Kus
 G: 18. 10. 13, Pliberk (cikl-cakl)

Palčica (H. C. Andersen)

Miniteater Ljubljana
 R: Robert Waltl
 G: 19. 10. 13, Šmihel (cikl-cakl)

Vitez Bajaja (Nela Dušová)

Gostovanje Teátra Neline, Slovaška
 G: 19. 10. 13, Šmihel (cikl-cakl)

Psycho Reloaded

Gostovanje Buchty a loutki, Češka
 G: 19. 10. 13, Šmihel (cikl-cakl)

Der Pate Hase

*Gostovanje babelart Teater, Italija-
 Estonija*
 G: 19. 10. 13, Šmihel (cikl-cakl)

Rdeča Zora in njena tolpa

(Kurt Held)
Teatr Zora
 R: Marjan Štikar
 P: 19. 10. 13, Šentjakob
 Po: 20. 10. 13, Šentjakob
 Po: 26. 10. 13, Šentjakob

Po: 27. 10. 13, Šentjakob

Po: 3. 11. 13, Šentjakob

G: 12. 12. 13, Pliberk

Debela repa

Lutkovno gledališče Bobek

R: Andrej Adamek, Mateja Šušteršič

G: 20. 10. 13, Šmihel (cikl-cakl)

Poskočni fedrčki

(Goran Gluvič)

Mladinska gledališka skupina Šchok, SPD Trta

R: Branka Bezeljak

P: 20. 10. 13, Žitara vas

Po: 21. 10. 13, Žitara vas

G: 27. 2. 14, Celovec

G: 7. 3. 14, Gradec

Štirje fantje muzikantje

(Miroslav Košuta / brata Grimm)

Gostovanje skupine O'Klapa

Slovenskega pastoralnega središča Gorica

G: 24. 10. 13, Celovec

Heidi (Johanna Spyri)

Gostovanje Slovenskega odra iz Trsta

G: 25. 10. 13, Ziljska Bistrica

G: 17.1. 14, Šentjakob

Zakaj pa ne kamen

(Alenka Hain)

Mladinska gledališka skupina SPD

»Bilka«, Bilčovs

R: Alenka Hain

P: 25. 10. 13, Šentjanž

Po: 27. 10. 13, Šentjanž

G: 28. 2. 14, Celovec

G: 9. 3. 14, Radiše

Ti loviš

(Saša Eržen)

Gostvanje Lutkovnega gledališča

Ljubljana

R: Silvan Omerzu

G: 26. 10. 13, Šentjanž (otroški

abonma k & k: Kakajček)

Umor v vili Roung

(Achil Campanile)

Dramska družina F. B. Sedej iz Števerjana

G: 2. 11. 13, Sele (abonma GAS)

Kruh (Richard Bean)

Gostovanje SLG Celje

R: Jernej Kobal

G: 7. 11. 13, Pliberk (abonma Podjuna:

Pogled dlje)

Jožef in Marija (Peter Turrini)

Gostovanje MGL Ptuj

R: Dušan Mlakar

G: 13. 11. 13, Šentjanž (abonma k & k:

Pogled dlje)

Skrinjica želja

Gostovanje Stena Vilarja, Studio

Anima

G: 15. 11. 13, Šentjakob

Norci iz Helma

(Isaac Bashevis Singer)

Mladinska gledališka skupina SPD

Radiše

R: Aleksander Tolmajer

P: 15. 11. 13, Radiše

G: 26. 2. 14, Celovec

G: 28. 2. 14, Bilčovs

Hamlet (William Shakespeare)

Gledališka skupina KPD »Planina«, Sele

R: Mihi Krištof

P: 23. 11. 13, Sele (abonma GAS)

Po: 6. 12. 13, Sele

G: 4. 1. 14, Šmihel

G: 29. 1. 14, Vetrinj

G: 28. 2. 14, Celovec

G: 28. 3. 14, Globasnica

G: 15. 5. 14, Gradec

Ničesar ne obžalujem

(Vinko Möderndorfer)

Gostovanje Metke Pavšič

G: 15. 3. 14, Sele (abonma GAS)

Primer Monika (Alenka Hain)*ŠeEN.tjanž teater*

R: Alenka Hain

P: 23. 11. 13, Šentjanž

Po: 24. 11. 13, Šentjanž

Lov na čarovnice (Arthur Miller)*Mladinska skupina KKD Vogrče*

R: Imke Logar-Thissen

P: 23. 11. 13, Pliberk

Po: 24. 11. 13, Pliberk

Zimska pravljica

(Irena Rajh Kunaver)

*Gostovanje Lutkovnega gledališča**FRU FRU (otroški abonma k & k: Kakajček)*

R: Irena Rajh Kunaver

G: 30. 11. 13, Šentjanž

39 stopnic (Alfred Hitchcock)*Gostovanje Špas teatra, Ljubljana*

R: Jaša Jamnik

G: 8. 12. 13, Celovec

Bužec on, bušca jaz (Marjan Tomšič)*Gostovanje Saše Pavček**SNG Drama Ljubljana*

R: Boris Cavazza

G: 12. 12. 13, Železna Kapla (Rebrca)

Samo milijon nas še leti

(po Aristofanovih Pticah)

*Mladinska gledališka skupina**»Sanjelovci«, Teatr Danica*

R: Nika Sommeregger

P: 15. 12. 13, Šentprimož

G: 28. 2. 14, Celovec

Bolje tič v roki kot tat na strehi

(Matjaž Župančič)

*Gledališka skupina KPD »Planina«,**Sele*

R: Franci Končan

P: 26. 12. 13, Sele (abonma GAS)

Po: 6. 1. 14, Sele

G: 29. 3. 14, Šmihel

G: 26. 4. 14, Žitara vas

G: 1. 6. 14, Šentjanž

Moj ata, socialistični kulak

(Tone Partljič)

Gostovanje Šentjakobskega gledališča, Ljubljana

R: Gojmir Lešnjak Gojc

G: 25. 1. 14, Sele (abonma GAS)

Brez miru – Prešeren za mladino

(Tatjana Peršuh)

Gostovanje Saše Klančnika, kulturni zavod KULT, Ljubljana

R: Tatjana Peršuh

G: 31. 1. 14, Bilčovs

G: 6. 4. 14, Bilčovs

Vedno te ima nekdo rad

(Romana Ercegović)

Gostovanje gledališča Lalanit, Ljubljana

R: Iuna Ornik in Romana Ercegović

G: 15. 2. 14, Šentjanž (otroški abonma k & k: Kakajček)

Še vedno vihar

(Peter Handke)

Gostovanje SNG Drama Ljubljana

R: Ivica Buljan

G: 19. 2. 14, Pilberk

G: 20. 2. 14, Pilberk (abonma

Podjuna: Pogled dlje)

Potovanje z bršljanom / Die Reise mit dem Efeu (po motivih Gregorja Strniše)*Igralska skupina SPG Grojanci**»čao čee«*

R: Katja Povše

P: 22. 2. 14, Kotmara vas

Po: 23. 2. 14, Kotmara vas

Cirkus Jep

(Alenka Hain)

*Mladinska gledališka skupina**Jepa-Baško jezero*

R: Nataša in Ravil Sultanov

P: 22. 2. 14, Ledince

Po: 23. 2. 14, Ledince

Mahmut (Peter Seligmann,
Elsebeth Nielsen, Bo Larsen)
Gostovanje MGL Ptuj
R: Peter Srpčič
G: 26. 2. 14, Šentjanž
(abonma k & k: Pogled dlje)

Trulututu (Hervé Tullet)
*Gostovanje Lutkovnega gledališča
Ljubljana*
R: Matija Solce
G: 15. 3. 14, Šentjanž
(otroški abonma k & k: Kakajček)

Ničesar ne obžalujem
(Vinko Möderndorfer)
Gostovanje Metke Pavšič
R: Mojca Horvat
G: 15. 3. 14, Sele (abonma GAS)

Alkestida
(Evripid)
Gostovanje SNG Drama, Ljubljana
R: Boris Liješević
G: 26. 3. 14
(abonma k & k: Pogled dlje)

Silvestrska sprava
(Tone Partljič)
*Gostovanje gledališke skupine
DKD Senovo*
R: Boža Ojsteršek
G: 27. 3. 14, Pliberk
(abonma Podjuna: Pogled dlje)

Zlata ptica
(Mirjam Sedmak, Žiga Sedmak)
*Gostovanje Šentjakobskega gledališča,
Ljubljana*
R: Žiga Sedmak
G: 30. 3. 14, Sele

Star fotr
(Bjarni Haukur Thorsson)
*Gostovanje Kreker in SiTi Teatra
BTC, Ljubljana*
R: Jurij Zrnec
G: 5. 4. 14, Sele (abonma GAS)

Bila sva mlada oba
*Gostovanje plesne skupine Artifex
in ansambla Gregorji*
R: Jaša Jamnik
G: 24. 4. 14, Pliberk (abonma
Podjuna: Pogled dlje)

Luna na cesti
*Gostovanje Ravila Sultanova in
Nataše Sultanove*
R: Ivan Peternelj
G: 25. 4. 14, Šentjakob

**Šola šarma –
Die Schule des Charmes**
(Alenka Hain)
*ŠeEN.tjanž teater. plesna skupina
»Auf und davon«, starejše igralko iz
Šentjanža in okolice*
R: Alenka Hain
P: 25. 4. 14, Šentjanž
Po: 26. 4. 14, Šentjanž
P: 27. 4. 14, Šentjanž

Marlene Dietrich
(Nabojša Pop-Tašič)
*Gostovanje PG Kranj, koprodukcija
z gledališčem ŠKUC in zavodom
IMAGINARNI*
R: Primož Ekart
G: 7. 5. 14, Šentjanž (abonma k & k:
Pogled dlje)

Palčica
(H. C. Andersen)
*Gostovanje MGL Ptuj
in gledališča Labirint*
G: 5. 4. 14, Šentjanž (otroški abonma
k & k: Kakajček)

Zrcalce
(Grigorij Vitez / Petra Stare)
*Gostovanje Lutkovnega gledališča
»Nebo«, Kranj*
R: Petra Stare
G: 10. 5. 14, Šentjanž
(otroški abonma k & k: Kakajček)

Čudaška logija (Alenka Hain)

Gledališka šola KPD Šmihel

R: Alenka Hain

P: 25. 5. 14, Šmihel, 2 x

Dobro.Boljše.©7

Gledališka skupina »Pavliha«,

SKD Celovec

R: Aleksander Tolmaier

P: 27. 5. 14, Celovec

Štiri čarovnice in ena (Anita Hudl)

Oder 73 – Gledališče ob Dravi

R: Jožko Hudl

P: 22. 6. 14, Pliberk, 2 x

Randolfo in njegov ton

Učenke in učenci Evropske šole Šmihel

P: 26. 6. 14, Pliberk

Po: 27. 6. 14, Pliberk

Weiter leben – eine Jugend

(Ruth Klüger)

Gostovanje Gledališča Iskra

R: Nika Sommeregger

G: 27. 6. 14, Šentprimož

G: 28. 6. 14, Šmihel

PONOVITEV IZ SEZONE 2012/13

Vaje iz sedenja (Alenka Hain)

Teater Šentjanž

R: Alenka Hain

P: 5. 4. 13, Šentjanž

G: 15. 5. 14, St. Andrä

G: 20. 6. 14, Dunaj

- 17 Irena Destovnik
Uvod
- 19 Irena Destovnik
Cel svet v orehovi lupini
- 26 Teodor Domej
»Le vkup, le vkup, uboga gmajna!«
- 43 Bernarda Županek
Dvatisočletnica Emone, rimske predhodnice Ljubljane
- 57 Franceska Žumer
**Dvajsetletnica literarnih taborov
Vetrinj – Borovlje – Ljubljana**
- 67 Jerneja Jezernik
Alma M. Karlin – prva gospodična tolmač v Panami
- 79 Mira Delavec Touhami
**Josipina Urbančič Turnograjska, prva slovenska
pesnica, pisateljica in skladateljica**
- 95 Manja Gorinšek
**Otroški jezik in ohranjanje slovenskega kulturnega
izročila na Koroškem**
- 100 Iztok Ilich
Marija išče prenočišče
- 113 Bojan-Ilija Schnabl
**Nekaj ključnih jezikoslovnih pojmov
za javni diskurz na Koroškem**
- 119 Bojan-Ilija Schnabl
**Ledinska imena v Šenttomažu pri Celovcu
in okolici**
- 127 Avguštin Malle
**Avtobiografski zapisi in dokumenti:
Primer Tomaž Holmar**
- 143 Anja Dular
Naši skavti v slovenskem Korotanu
- 153 Irena Destovnik
Po nás anu po slavinski

-
- 163 Irena Destovnik
Ne(znano) Porabje
- 173 Susanne Weitlaner
Slovenska čitalnica v Gradcu
- 176 Danijel Grafenauer
Stiki koroških Slovencev s Slovenci po svetu
- 189 Wilfried Graf, Marjan Sturm in Jan Brousek
Politika nasilja – politika sprave
- 203 Boris Gombač
**Antifašizem od Koroške do Primorske včeraj
in danes**
- 208 Ivo Jevnikar
Spomin na »Koroške tigrovce«
- 212 Danijel Grafenauer
**V spomin in poklon koroškim partizanom
in žrtvam nacizma**
- 218 Alfred Kohlbacher
**Spominsko srečanje
koroških partizanov pri Peršmanu**
- 220 Jože Pirjevec
**Spominsko srečanje
koroških partizanov pri Peršmanu**
- 225 Marta Ivašič
V hvaležen spomin
- 230 Božo Hartmann
Ob dnevu mrtvih
- 233 Marta Ivašič
Za naš čas gre
- 240 Andrej Leben
**Pregled slovenskega gledališkega dogajanja
na Koroškem v sezoni 2013/14**

Izid Koroškega koledarja so podprli:

Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence
v zamejstvu in po svetu

Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur